บทที่ 5
สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

5.1. สรุปผลการวิจัย

การวิจัยและพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่โครงข่ายการท่องเที่ยวของกลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอบน มีการดำเนินการวิจัย ผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ โดยสรุปดังนี้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพปัญหา และความต้องการในการพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยว
2. เพื่อพัฒนาความเข้มแข็งชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวโดยครอบคลุมการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมการท่องเที่ยว การจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อม การตลาดนำเที่ยวและบริการ ตลอดจนจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
3. เพื่อพัฒนาทักษะแรงงานด้านการจัดการท่องเที่ยวเพื่อหนุนเสริมความเข้มแข็งในการจัดการท่องเที่ยวของชุมชน
4. เพื่อประเมินผลการพัฒนาความเข้มแข็งชุมชนในการจัดการท่องเที่ยว

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยได้แบ่งกิจกรรมการวิจัยออกเป็น 3 ระยะ คือ

ระยะที่ 1 เป็นการศึกษาและวิเคราะห์สภาพปัญหาความต้องการมีส่วนร่วมในชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยว โดยการทบทวนเอกสาร แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในการจัดการการท่องเที่ยวนุชมชน การพัฒนาหลักสูตร การฝึกอบรม รวมทั้งการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญและจัดสนทนากลุ่ม การศึกษาสภาพปัญหาความต้องการในการแก้ไขปัญหาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยว การศึกษาสมรรถนะในการจัดการการท่องเที่ยว และพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชนด้วยกระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (PAR) โดยใช้เทคนิค AIC และ Focus Group Discussion

ในการวิจัยระยะนี้ได้กำหนดชุมชนเป้าหมายที่เป็นกลุ่มแกนนำจากชุมชนที่มีการจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่โครงข่ายภาคเหนือตอนบนเป็นตัวแทนในการวิจัยครั้งนี้ 8 ชุมชน คือ 1)

ชุมบ้านบ้านผาหมอน จังหวัดเชียงใหม่ 2) ชุมชนบ้านป่าคาสุขใจ-จะบูสี จังหวัดเชียงราย 3) ชุมชนบ้านทุ่งยาว จังหวัดลำพูน 4) ชุมบนบ้านร่องไฮ จังหวัดพะเยา 5) ชุมชนบ้านป่าหมาก จังหวัดแม่ฮ่องสอน 6) ชุมชนป่าเหมี่ยง จังหวัดลำปาง 7) ชุมชนบ้านนาตอง จังหวัดแพร่ และ 8) ชุมชนบ้านแจรงหลวง จังหวัดน่าน

ในการรวบรวมข้อมูลใช้วิธีการจดบันทึกรายละเอียดของข้อสรุปในประเด็นสำคัญ 2 ประเด็น คือ 1) สมรรถนะที่จำเป็นต่อการท่องเที่ยวในด้านความรู้ความเข้าใจ ด้านเจตคติและด้านพฤติกรรมการปฏิบัติงาน 2) ชุมชนคิดว่าสมรรถนะในการจัดการการท่องเที่ยวควรมีเนื้อหากิจกรรมและสื่อการอบรมและการวัดประเมินผลในลักษณะใด โดยคำถามทั้งสองส่วนได้นำไปสู่การวิเคราะห์ชุมชนโดยกระบวนการมีส่วนร่วม

ระยะที่ 2 เป็นการพัฒนาความเข้มแข็งชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยว โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในกิจกรรมการท่องเที่ยว การจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อม การตลาดนำเที่ยวและบริการ การพัฒนาจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งการพัฒนาทักษะแรงงานด้านการท่องเที่ยวเพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยว ในการดำเนินการวิจัยในระยะนี้ใช้วิธีการจัดประชุมกลุ่ม ซึ่งมีผู้นำชุมชน คณะกรรมการชุมชน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ตัวแทนประชาชน และผู้ประกอบการด้านการท่องเที่ยวชุมชนร่วมแสดงความคิดเห็นในกรอบของดัชนีชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชน 4 ประการ 1) ด้านแหล่งท่องเที่ยวและทรัพยากรการท่องเที่ยว 2) การพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกและการบริการ 3) ด้านการตลาดการท่องเที่ยว และ 4) ด้านการบริหารจัดการเชิงบูรณาการร่วมกันเป็นกรรมการ

สำหรับการพัฒนาทักษะแรงงานด้านการจัดการการท่องเที่ยวเพื่อหนุนเสริมความเข้มแข็งในการจัดการการท่องเที่ยวของชุมชน ได้ดำเนินการพัฒนาทักษะจากการประชุมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของผู้เกี่ยวข้องทุกภาคส่วน 22 หัวข้อ โดยแบ่งเป็นกลุ่ม 2 ด้านใหญ่ๆ คือ 1) สมรรถนะในการประสานงานและจัดการการท่องเที่ยว 2) สมรรถนะในการวางแผนพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวและลงมือปฏิบัติตามศักยภาพของพื้นที่และมีผลกระทบน้อยที่สุด และ 3) สมรรถนะการปฏิบัติงานเป็นมัคคุเทศก์ชุมชน

ระยะที่ 3 เป็นการประเมินผลการพัฒนาความเข้มแข็งชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวโดยแบ่งการประเมินออกเป็น 2 ส่วนคือ 1) การประเมินความสามารถในการสร้างอำนาจการต่อรองและจัดระบบการท่องเที่ยวในชุมชน ซึ่งเป็นประเมินความเข้มแข็งชมชนในการจัดการการท่องเที่ยวโดยพิจารณาจากองค์ประกอบคือ การแสดงภูมิปัญญาหรือระบบคิดของชุมชนในการรวมกลุ่ม การกำหนดโครงสร้างและกลไกการดำเนินกิจกรรมกลุ่ม เรียนรู้ของกลุ่มและผลการ

ดำเนินการของสมาชิกกลุ่ม โดยใช้กระบวนการสนทนากลุ่มตามองค์ประกอบที่ได้กำหนดไว้ 2) การประเมินศักยภาพความเข้มแข็งของศักยภาพในการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวที่ชุมชนก่อนและหลังการพัฒนา (การฝึกอบรม) โดยการสอบถามประชากร 24 ตัวอย่าง จาก 8 จังหวัดๆ ละ 30 คน โดยใช้เครื่องมือคือแบบสอบถาม 6 ตอน คือลักษณะทั่วไป ประเมินความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ประเมินศักยภาพในการจัดการทรัพยากรท่องเที่ยว ประเมินศักยภาพในการสร้างความพึงพอใจแก่นักท่องเที่ยวและประเมินการมีส่วนร่วมของกิจกรรมการท่องเที่ยวในชุมชน ซึ่งแต่ละข้อคำถามใช้มาตรประมาณค่า 5 ระดับ จากนั้นนำมาวิเคราะห์โดยใช้สถิติภาคพรรณนาคือร้อยละ และสถิติวิเคราะห์ T-test

ผลการศึกษา

1) จากการศึกษาสภาพปัญหาความต้องการในการพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวพบว่า การจัดลำดับความสำคัญของสมรรถนะในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ได้ผลสรุปสภาพปัญหา และความต้องการของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยว 4 ประเด็นปัญหาคือ 1) ปัญหาจากการที่ชุมชนขาดความรู้ ทักษะ และเจตคติในการประสานงานและจัดการท่องเที่ยว 2) ปัญหาจากการที่ชุมชนขาดความรู้ ความเข้าใจ และทักษะในการวางแผนพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยว 3) ปัญหาจากการที่ชุมชนขาดความรู้ ความเข้าใจในการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวที่ไม่กระทบสิ่งแวดล้อม ชุมชน 4) ปัญหาจากการที่ชุมชนขาดทักษะในการปฏิบัติงานในฐานะมัคคุเทศก์ของชุมชน

2) จากการวิเคราะห์เพื่อระบุสมรรถนะที่ชุมชนจำเป็นต้องฝึกอบรมซึ่งมีประเด็นในการวิเคราะห์ 4 ประเด็นข้างต้น ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า มีความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาทักษะหรือสมรรถนะให้กับแรงงาน โดยเฉพาะสมาชิกในชุมชนให้มีสมรรถนะในด้านต่างๆ 3 ประการ คือ 1) สมรรถนะในการประสานงานและจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน 2) สมรรถนะในการวางแผนพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวของชุมชนและการลงมือปฏิบัติ 3) สมรรถนะการปฏิบัติงานบริการท่องเที่ยว ได้แก่ ความสามารถในการต้อนรับและส่งนักท่องเที่ยว ทักษะในการนำเที่ยว การติดต่อสื่อสารกับนักท่องเที่ยว และการบรรยายหรือการนำกิจกรรมแก่นักท่องเที่ยว

3) สำหรับการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเพื่อพัฒนาทักษะแรงงานด้านการท่องเที่ยวเพื่อสนับสนุนความเข้มแข็งในการจัดการท่องเที่ยวของชุมชน มีเนื้อหาที่ชุมชนได้ร่วมกันกำหนดไว้ 4 หน่วยการเรียนคือ 1) หน่วยการเรียนเกี่ยวกับความรู้เบื้องต้นของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวและกระแสการท่องเที่ยวทางเลือก 2) หลักและกระบวนการบริหารจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน 3) หลักสูตรทรัพยากรการท่องเที่ยว สิ่งแวดล้อมและจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวโดยชุมชน

และหน่วยการเรียนเกี่ยวกับมัคคุเทศก์ชุมชน และ4) หลักสูตรเพื่อพัฒนาทักษะแรงงานด้านการท่องเที่ยว และจากผลการประเมินหลักสูตรพบว่า ผู้เข้าร่วมการอบรมมีความรู้ เจตคติ และทักษะในการปฏิบัติงานด้านการท่องเที่ยวในชุมชนเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ โดยการพัฒนาหลักสูตรเพื่อพัฒนาทักษะแรงงานด้านการจัดการท่องเที่ยว ได้เน้นหนักการดำเนินการเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน นอกจากนี้จากการวิเคราะห์สมรรถนะ (Competency) ในการจัดการท่องเที่ยวยังพบด้วยว่า ต้องมีการพัฒนาทักษะหรือสมรรถนะให้กับแรงงานโดยเฉพาะสมาชิกในชุมชนให้มีสมรรถนะหลักในการประสานงานและจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ซึ่งจะเป็นพื้นฐานนำไปสู่กระบวนการในการพัฒนาหลักสูตรเพื่อพัฒนาทักษะแรงงานด้านการจัดการการท่องเที่ยว

4) ผลการศึกษาในเรื่องของความเข้มแข็งชุมชน พบว่า สภาพหรือบริบทโดยทั่วไปของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวแต่ละชุมชนมีความแตกต่างและมีความหลากหลายในการจัดการการท่องเที่ยว โดยจะเห็นได้จากพัฒนาการของการก่อเกิดกิจกรรมการท่องเที่ยวในชุมชนจะเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชุมชน และสัมพันธ์สอดคล้องกับฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมไปถึงลักษณะภูมิประเทศและด้านกายภาพของแต่ละชุมชน ทั้งนี้เป็นเพราะแต่ละชุมชนจะใช้บริบททางประวัติศาสตร์มาเกี่ยวข้องในการจัดการการท่องเที่ยว ซึ่งพบว่าแต่ละชุมชนได้อาศัยองค์ประกอบสำคัญในการจัดการท่องเที่ยว 3 ประการ คือ (1) ความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในแต่ละชุมชน (2) ความหลากหลายทางภูมิปัญญา และประเพณีวัฒนธรรม (3) ลักษณะทางประวัติศาสตร์กายภาพ และ (4) การประมวลความรู้ประสบการณ์ของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้

การสนับสนุนให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน พบว่า ในการสนับสนุนให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน จะต้องดำเนินการในด้านต่างๆ 4 ประการ 1) ด้านแหล่งท่องเที่ยวและทรัพยากรการท่องเที่ยว 2) การพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกและการบริการ 3) ด้านตลาดการท่องเที่ยว 4) ด้านการบริหารจัดการเชิงบูรณาการร่วมกัน

5) การประเมินผลการพัฒนาความเข้มแข็งชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยว พบว่า การที่ชุมชนมีความเข้มแข็งในการจัดการการท่องเที่ยวเป็นเพราะ สมาชิกชุมชนมีความเข้าใจ มีเจตคติที่ดีและทักษะในการปฏิบัติหน้าที่ในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว โดยสมาชิกในชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง และสามารถพัฒนาสมรรถนะของตนเองขึ้นเรื่อยๆ เพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากการบริหารจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน รวมทั้งยังสามารถเผชิญกับสภาวะวิกฤติต่างๆ ได้เป็นอย่างดี สามารถดำเนินการแก้ไขปัญหาของชุมชนได้ด้วยตนเอง บนพื้นฐานของการประยุกต์

และสังเคราะห์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรท่องเที่ยวและพัฒนาชุมชนของตนเองได้ด้วย เน้นการพึ่งตนเอง การตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับสภาพแวดล้อมชุมชน ซึ่งเป็นแนวทางของการพัฒนาจากปัจจัยภายในชุมชนให้เข้มแข็ง

6) ผลการประเมินก่อนการพัฒนาความเข้มแข็งและทักษะการท่องเที่ยวทั้ง 4 ด้าน คือ ด้านแหล่งท่องเที่ยวและทรัพยากรการท่องเที่ยว ด้านการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกและบริการ ด้านตลาดการท่องเที่ยว และ ด้านการบริหารจัดการเชิงบูรณาการร่วมกันมีรายละเอียดดังนี้

ด้านการจัดการการท่องเที่ยวพบว่า ส่วนใหญ่มีค่าต่ำกว่า 4.00 ยกเว้นดัชนีด้านแหล่งท่องเที่ยวและทรัพยากรการท่องเที่ยว มีค่าเฉลี่ย 4.30 แสดงให้เห็นว่าประชาชนยังไม่เข้าใจไม่ตระหนักหรือมีจิตสำนึกในการจัดการการท่องเที่ยวในชุมชนร่วมกันภายหลังจากชุมชนได้รับการพัฒนาความเข้มแข็งและทักษะในการจัดการการท่องเที่ยว ผลการศึกษาแสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการจัดการที่เพิ่มมากขึ้นทุกดัชนีชี้วัด โดยในส่วนของดัชนีด้านแหล่งท่องเที่ยวและทรัพยากรการท่องเที่ยว ชุมชนมีความเข้มแข็งมากขึ้นจากเดิมมีค่าเฉลี่ยก่อนการฝึกอบรม 2.88 เป็น 4.30 ทั้งนี้ประเด็นที่มีชุมชนมีความเข้มแข็งมากที่สุดคือ มีการจำแนกเขตและกิจกรรมการท่องเที่ยวที่ชัดเจน เพื่อนำไปสู่การกำหนดมาตรการหรือเงื่อนไขของการพัฒนาตามศักยภาพของพื้นที่

ด้านการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกและบริการ ค่าเฉลี่ยในภาพรวมก่อนและหลังการอบรมคือ 2.86 และ 3.68 ตามลำดับ ซึ่งเป็นการเพิ่มที่ไม่มากนัด โดยดัชนีที่เพิ่มมากที่สุดคือประเด็นของสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ที่จะต้องกลมกลืนกับภูมิทัศน์เดิม โดยจะต้องมีเกณฑ์ในการควบคุมผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อชุมชนจากการดำเนินกิจกรรมการท่องเที่ยว ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

ด้านตลาดการท่องเที่ยว ดัชนีความเข้มแข็งของชุมชนก่อนและหลังการพัฒนาเพิ่มขึ้นเล็กน้อย คือ จาก 2.6 เป็น 3.38 ซึ่งถือว่ายังไม่สูงมากนักซึ่ง 3 ใน 4 ดัชนี ยังคงต้องได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง คือ มีการพัฒนาระบบธุรกิจการท่องเที่ยวและมัคคุเทศก์ มีการพัฒนาฐานข้อมูลที่ครอบคลุมถึงภูมิหลัง ความต้องการ และความพึงพอใจของนักท่องเที่ยว เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการติดตามตรวจสอบและตัดสินใจในการดำเนินโครงการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวของชุมชน รวมทั้งจะต้องมีการประเมินผลตรวจสอบ และวิจัย เกี่ยวกับการแก้ปัญหาและเพิ่มคุณค่าของแหล่งท่องเที่ยว การลงทุนในธุรกิจท่องเที่ยว ผู้รับผิดชอบ การพัฒนาการท่องเที่ยว

ด้านการบริหารจัดการเชิงบูรณาการรวมกัน ดัชนีความเข้มแข็งของชุมชนก่อนและหลังการพัฒนาเพิ่มขึ้นเล็กน้อย คือ จาก 3.07 เป็น 3.38 ซึ่งถือว่ายังไม่สูงมากนัก ทั้งนี้ ดัชนีของ

การประสานแผนและเชื่อมโยงการพัฒนากับหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้อง เช่น แผนพัฒนาท้องถิ่นขององค์กรปกครองท้องถิ่น แผนพัฒนาของสำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม แผนพัฒนาจังหวัด ยังมีความจำเป็นต้องให้ความสำคัญในการดำเนินการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

5.2. อภิปรายผลการศึกษา

ผลการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสภาพปัญหาความต้องการในการพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวสามารถอภิปรายผลได้ดังนี้

1. การพัฒนาความเข้มแข็งชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวจำเป็นต้องพัฒนาอย่างครอบคลุมในทุกมิติอย่างไรก็ตามผลการวิจัยครั้งนี้สะท้อนให้เห็นว่าการพัฒนาทักษะแรงงานด้านการจัดการท่องเที่ยวมีความสำคัญในลำดับแรกที่ต้องพัฒนาก่อน เพราะกระบวนการพัฒนาดังกล่าวเป็นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ซึ่งจะทำให้สมาชิกในชุมชนเห็นถึงความสำคัญตลอดจนปัญหาอุปสรรคต่างๆที่อาจจะเกิดขึ้น นอกจากนั้นยังทำให้สมาชิกในชุมชนที่ผ่านการพัฒนาเกิดความมั่นใจและพร้อมในการมีส่วนร่วม ดังนั้นในการพัฒนาความเข้มแข็งในการจัดการท่องเที่ยวจึงมุ่งที่การพัฒนาสมรรถนะของคนก่อนแล้วจึงพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชนตามลำดับ

2. การจัดลำดับความสำคัญของสมรรถนะการท่องเที่ยวโดยชุมชน ผลการศึกษาพบว่าความสามารถที่ประกอบด้วยสมรรถนะ 3 ด้านคือ เจตคติ และพฤติกรรมการปฏิบัติงานที่ชุมชนพึงมีในการปฏิบัติในการจัดการท่องเที่ยวยังประสบปัญหา ทั้งนี้เพราะชุมชนขาดความรู้ ทักษะ และเจตติในการประสานงานและการจัดการท่องเที่ยว ขาดความรู้ความเข้าใจและทักษะในการวางแผนพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยว และปัญหาจากการที่ชุมชนขาดความรู้ความเข้าใจในการจัดการกิจกรรมการท่องเที่ยวที่ไม่กระทบต่อสิ่งแวดล้อมชุมชน ผลการวิจัยสอดคล้องกับผลการศึกษาของ Hourton ,1972 : 7-8 และชมพันธ์ กุญชร ณ อยุธยา , 253 : 19-22 ว่า การที่บุคคลจะเกิดสมรรถนะในการปฏิบัติหน้าที่ได้จำเป็นต้องมีการพัฒนาให้เกิดขึ้น 3 ขั้นตอนคือ 1) เกิดความรู้ ความคิด ทักษะและเจตคติในสิ่งที่จะทำ 2) ให้บุคคลได้ประสบการณ์ในสิ่งนั้น และ 3) การได้มีประสบการณ์ในการปฏิบัติหรือกระทำสิ่งนั้นจนกระทั่งมีการแสดงออกในการกระทำหรือการปฏิบัติดีและมีประสิทธิภาพ และขั้นตอนการวิจัยโดยการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ทั้ง 3 ขั้นตอน สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของการฝึกอบรมของ ดนัย เทียนพุฒิ , 2539 : 45 ที่ชี้ให้เห็นว่าการฝึกอบรมจะช่วยสนับสนุนให้บุคคลมีความรู้ ความสามารถ เจตคติและประสบการณ์เพิ่มขึ้นจากการเรียนรู้ จนสามารถทำกิจกรรมหรืองานเฉพาะอย่างได้ ดังนั้นในการพัฒนาหลักสูตรของการฝึกอบรมจำเป็นต้องทำให้ครอบคลุมเนื้อหา ปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของการจัดการการท่องเที่ยวชุมชน

3. ในการศึกษาสมรรถนะในการจัดการการท่องเที่ยวชุมชนที่ผู้วิจัยได้ดำเนินการโดยทบทวนเนื้อหาจากตำรา เอกสารและงานวิจัยต่างๆ มาวิเคราะห์และสังเคราะห์สรุปเป็นสมรรถนะในการจัดการการท่องเที่ยวที่จำเป็นสำหรับชุมชนและกำหนดเป็นกรอบประเด็นคำถามต่อกลุ่มผู้เกี่ยวข้องทุกส่วนที่มาร่วมในการสนทนากลุ่มโดยกระบวนการมีส่วนร่วม สอดคล้องกับแนวทางศึกษาของเดวิด แมคลีแลน ที่ได้ให้ผู้เชี่ยวชาญที่ทราบข้อมูลพื้นฐานที่จำเป็นในการอบรมเป็นอย่างดี รวมทั้งผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาหลักสูตรเป็นผู้ตรวจสอบ ผลการสัมภาษณ์พบว่า ชุมชนจำเป็นต้องมีการพัฒนาสมรรถนะในการจัดการท่องเที่ยวชุมชน 3 ด้านคือ 1) สมรรถนะด้านการวางแผน การจัดองค์กร การจัดระบบบริหารจัดการอย่างมีส่วนร่วม การแบ่งปันผลประโยชน์ การสร้างความสัมพันธ์กับเพื่อนร่วมงานในชุมชนและผู้ประกอบการ 2) สมรรถนะปฏิบัติกิจกรรมการท่องเที่ยวที่มีผลกระทบต่อชุมชนและสิ่งแวดล้อมด้านลบน้อยที่สุด และ 3) สมรรถนะในฐานะมัคคุเทศก์ชุมชน

นอกจากนี้การจัดกกลุ่มสนทนาชุมชนได้พบข้อบกพร่อง 38 ปัญหาซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 4 กลุ่มคือ 1) ชุมชนขาดความรู้ ทักษะและเจตคติในการประสานงานและจัดการท่องเที่ยว จำนวน 11 ปัญหา 2) ชุมชนขาดความรู้ ความเข้าใจและทักษะในการวางแผนพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับของพื้นที่ จำนวน 7 ปัญหา 3) ชุมชนขาดความรู้ความเข้าใจในการจัดการกิจกรรมการท่องเที่ยวที่ไม่กระทบสิ่งแวดล้อมชุมชน จำนวน 10 ปัญหา และ4) ขาดความรู้ ทักษะในการปฏิบัติงานในฐานะมัคคุเทศก์ชุมชนจำนวน 10 ปัญหา โดยชุมชนมีมติร่วมกันว่าหากได้รับการอบรมหรือพัฒนาทักษะทั้ง 4 ด้านแล้ว ชมชนจะสามารถแก้ไขข้อบกพร่องและปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ในการวิเคราะห์เพื่อระบุสมรรถนะที่ชุมชนจำเป็นต้องฝึกอบรมเพื่อแก้ปัญหาการบริหารจัดการท่องเที่ยวที่ชุมชนประสบอยู่ โดยได้นิยามหรือบันทึกช่องว่างสมรรถนะในการจัดการท่องเที่ยวเพื่อชุมชน ผลการเปรียบเทียบพบว่ายังมีช่องว่าง 4 ด้าน คือ 1) สมรรถนะในการประสานงานและจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน 8 ด้าน 2) สมรรถนะในการวางแผนพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวและลงมือปฏิบัติกิจกรรมตามแผนให้เกิดผลกระทบน้อยที่สุด 4 ด้าน 3) สมรรถนะการปฏิบัติด้านการท่องเที่ยว 9 ด้าน ซึ่งนำไปสู่การกำหนดงานและกิจกรรมการพัฒนาเพื่อให้ชุมชนเป็นแนวทางในการดำเนินกิจกรรมการท่องเที่ยวในชุมชนของตน

ในการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม ผู้วิจัยได้นำผลการวิเคราะห์เพื่อระบุความสามารถที่ต้องการฝึกอบรมทุกด้านมากำหนดเป็นสาระของเนื้อหาตามความต้องการของชุมชน ซึ่งได้แนวทางคือ 1) การศึกษาและวิเคราะห์เพื่อข้อมูลพื้นฐานการสร้างหลักสูตร 2) การตรวจสอบประสิทธิภาพของหลักสูตร โดยมีองค์ประกอบหลัก 6 ด้านคือ หลักการและเหตุผลของการ

ฝึกอบรม วัตถุประสงค์ โครงสร้างของหลักสูตร กิจกรรม สื่อ การวัดและการประเมินผล รวมทั้งหน่วยการเรียนรู้ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการร่างหลักสูตรของวิชัย (2532) และพรชัย (2541) ซึ่งได้นำไปสู่การกำหนดหน่วยการเรียนรู้และเนื้อหาสาระ 4 หน่วยคือ หน่วยที่ 1 ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับอุตสาหกรรมท่องเที่ยวและกระแสการท่องเที่ยวทางเลือก หน่วยที่ 2 หลักและกระบวนการบริหารจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน หน่วยที่ 3 การจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับบริบทชุมชนและขีดความสามารถรองรับ และหน่วยที่ 4 มัคคุเทศก์ชุมชน

ผลการตรวจสอบประสิทธิภาพของหลักสูตรการพัฒนาศักยภาพบุคลาการด้านการท่องเที่ยว พบว่าหลักสูตรมีคุณภาพตามเกณฑ์ที่กำหนด กล่าวคือ มีความเหมาะสมในระดับมากถึงมากที่สุด สอดคล้องกับแนวคิดของทาบา (Taba, 1949) และวิชัย (2532) ซึ่งสามารถช่วยพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนด้านการท่องเที่ยวได้เป็นอย่างดี

ในด้านการพัฒนาความเข้มแข็งชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวโดยดำเนินการ 2 ส่วนคือ ส่วนแรก ได้แก่การสนทนากลุ่ม โดยมีผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกส่วนมาให้ความคิดเห็น และส่วนที่ 2 เป็นการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง 240 คน จาก 8 จังหวัดที่เป็นโครงข่ายการท่องเที่ยว ผลการศึกษาเป็นไปในทิศทางเดียวกันว่า การที่จะให้ชุมชนมีความเข้มแข็งในการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวชุมชน จะต้องมีการประเมินความรู้ของผู้เข้าร่วมอบรมว่า มีความสนใจ กระตือรือร้น และเข้ารับการฝึกอบรมด้วยความสมัครใจ ตรงตามความต้องการในการฝึกอบรม รวมทั้งในระหว่างการอบรมจะต้องมีความตั้งใจฟังวิทยากร ร่วมแสดงความคิดเห็นอย่างหลากหลาย ซึ่งผลการศึกษาครั้งนี้สอดคล้องกับแนวคิดของเริงลักษณ์ , 2539 ที่กล่าวว่า การคัดเลือกผู้เข้ารับการอบรมอย่างเหมาะสมและเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ จะช่วยสร้างบรรยากาศของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และนำไปสู่การบรรลุวัตถุประสงค์ของการฝึกอบรม และสุดท้ายจะทำให้เกิดความเข้มแข็งชุมชนในการจัดการท่องเที่ยว

นอกจากนี้ การที่หลักสูตรมีความหลากหลาย เช่น การบรรยาย การระดมสมอง การอภิปรายกลุ่ม และการที่ผู้เข้ารับการอบรมได้นำประสบการณ์ที่หลากหลายมาถ่ายทอดแลกเปลี่ยนเรียนรู้และวิเคราะห์ร่วมกัน จะช่วยให้เกิดแนวคิดและได้ข้อสรุปของทางเลือกที่เหมาะสมที่สุดในการดำเนินกิจกรรมการท่องเที่ยวของตน ทั้งนี้จากการสังเกตพฤติกรรมในการเรียนรู้ของผู้รับการอบรมพบว่า มีความสอดคล้องกับผลการศึกษาของ ชูชัย (2540) และเริงลักษณ์ (2539) ที่สรุปไว้ว่าเทคนิคการฝึกอบรมที่หลากหลายจะช่วยให้เกิดองค์ประกอบที่สำคัญให้เกิดการเรียนรู้ หรือการเปลี่ยนแปลงองค์ความรู้เพิ่มมากขึ้น รวมทั้งผลของการเปรียบเทียบคะแนนจากแบบสัมภาษณ์ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนก่อนและหลังการอบรมมีความ

แตกต่างกัน โดยผลการศึกษาครั้งนี้ได้แสดงให้เห็นว่าความเข้มแข็งชุมชนด้านการท่องเที่ยวมีค่าเพิ่มขึ้นทุกหน่วย สอดคล้องกับการศึกษาของเอกชัย (2537) องอาจ (2541) และพรชัย (2541) ซึ่งได้พัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม และพบว่า หลังการฝึกอบรม ผู้เข้ารับการอบรมมีพัฒนาการดีขึ้นกว่าก่อนรับการอบรม แสดงให้เห็นว่าหลักสูตรการอบรมมีส่วนช่วยให้ชุมชนมีความเข้มแข็งในการจัดการท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น

ผลการศึกษายังชี้ให้เห็นด้วยว่า การทำให้ชุมชนเกิดความเข็มแข็งในการจัดการท่องเที่ยวจะต้องดำเนินการพร้อมกันทุกด้าน กล่าวคือ 1) มีการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวและทรัพยากรการท่องเที่ยว 2) การพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกและบริการ 3) การพัฒนาด้านการตลาดการท่องเที่ยว และ 4) การพัฒนาด้านการบริหารจัดการเชิงบูรณาการร่วมกัน ทั้งนี้เป็นเพราะนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มีความคาดหวังที่เหมือนกันคือ ต้องการได้รับความสนุก สะดวก ปลอดภัย จากการท่องเที่ยวที่ตนเองได้เลือกที่จะใช้เวลาและเงิน จึงมีความจำเป็นที่ผู้ประกอบการท่องเที่ยวต้องจัดเตรียมให้ครบถ้วน สำหรับการประเมินผลการพัฒนาความเข้มแข็งชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวพบว่า การประเมินผลก่อนการพัฒนาความเข้มแข็งและทักษะในการจัดการท่องเที่ยวพบว่าประชาชนยังไม่เข้าใจ ไม่ตระหนักหรือมีจิตสำนึกในการจัดการท่องเที่ยวในชุมชนร่วมกัน แต่ภายหลังจากที่ชุมชนได้พัฒนาความเข้มแข็งแล้วพบว่า ศักยภาพในการจัดการท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นทุกตัว ทั้ง 4 ด้าน ด้านแหล่งท่องเที่ยวและทรัพยากรการท่องเที่ยว ด้านพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกและบริการ ด้านการตลาดการท่องเที่ยว และด้านการบริหารจัดการเชิงบูรณาการร่วมกัน

5.3. ข้อเสนอแนะ

1) ข้อเสนอแนะในการวิจัย

1.1) การศึกษาสภาพปัญหาการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวชุมชน

1.1.1) ควรเริ่มจากฐานคิดการพัฒนาจากล่างสู่บน โดยสมาชิกของชุมชนต้องมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการอย่างจริงจัง ดังนั้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงวิธีการดำเนินโครงการตลอดเวลาในลักษณะของการวิจัยปฏิบัติการผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมในการพิจารณาทบทวนกิจกรรมของการท่องเที่ยวเพื่อให้สอดคล้องกับภูมิสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งผลที่จะได้ตามมาคือ การได้เรียนรู้ชีวิตและวัฒนธรรมชุมชนที่แตกต่างตามบริบทของพื้นที่ จะช่วยให้การจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวสอดคล้องกับวัฒนธรรมและวิถีถิ่นตน และสามารถใช้ต้นทุนทางการท่องเที่ยวนุชมชนให้เกิดประโยชน์สูงสุด

1.1.2) กิจกรรมการท่องเที่ยวที่ดำเนินการในชุมชนต้องมีกระบวนการที่ทำให้ประชาชนได้รับประโยชน์ โดยเฉพาะรายได้จากการประกอบกิจกรรมการท่องเที่ยวในชุมชน ซึ่งบางครั้ง

อาจจะทำให้กลุ่มผลประโยชน์เดิมมีรายได้จากการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวลดลง ดังนั้นหากมีการวิเคราะห์สภาพปัญหาโดยละเอียดแล้ว จะสามารถจูงใจให้ผู้เกี่ยวข้องทั้งหมดได้เห็นความสำคัญและเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการท่องเที่ยวของชุมชนตั้งแต่แรกเริ่ม และร่วมกันคิดที่จะกระจายผลประโยชน์เพื่อเป็นสวัสดิการและการพัฒนาชุมชน

1.1.3) รายได้ของชุมชนจากการท่องเที่ยวส่วนหนึ่งควรต้องหักไว้เป็นกองทุนหรือกันไว้เผื่อเป็นสวัสดิการสำหรับพัฒนาชุมชนหรือแหล่งท่องเที่ยว จะเป็นการสร้างความรู้สึกของความเป็นเจ้าของแก่ชุมชน ทั้งนี้ต้องทำในรูปคณะกรรมการที่มีการดำเนินงานที่โปร่งใส ซึ่งจะเป็นเงื่อนไขสำคัญของศักยภาพชุมชนในการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

1.2) การพัฒนาความเข็มชุมชนด้านการท่องเที่ยว

1.2.1) ควรให้ความสำคัญกับการสร้างค่านิยมพื้นฐานร่วมกัน และสร้างคนให้มีจิตสำนึกสาธารณะและนำเอาศักยภาพที่ทุกคนมีอยู่ซึ่งถือได้ว่าเป็นความเข้มแข็งของแต่ละคนมาร่วมกันดำเนินกิจกรรม โดยจะต้องเปิดโอกาสให้ทุกคนที่เป็นสมาชิกชุมชนมีโอกาสแสดงความคิดเห็นด้วย

1.2.2) ชุมชนจะต้องจัดให้มีกระบวนการต่อรองและจัดระบบการท่องเที่ยวโดยสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงและเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกัน องค์กรอื่น ๆ ทั้งภายในชุมชนและระหว่างชุมชนเพื่อสร้างความเข้มแข็งในการจัดการท่องเที่ยวของตน

1.2.3) ควรมีการดำเนินการวิจัยและพัฒนาเครือข่ายองค์กรชุมชนด้านการท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่องให้เหมาะสมกับเงื่อนไขของสภาพสังคม วัฒนธรรม และลักษณะทางกายภายของชุมชนที่เปลี่ยนไป เพื่อประสิทธิภาพของการให้บริการแก่นักท่องเที่ยว ในขณะเดียวกันจะสามารถเลือกกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เหมาะสมสอดคล้องกับศักยภาพของพื้นที่

1.2.4) ควรให้ความสำคัญกับการที่ชุมชนสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ การจัดการทรัพยากรและการอยู่ร่วมกันในชุมชนภายใต้กระบวนการมีส่วนร่วม เพื่อเป็นพลังอำนาจในการจัดการหรือให้บริการท่องเที่ยว และการเชื่อมโยงเครือข่ายด้านการท่องเที่ยวทั้งนี้จะต้องเริ่มจากการสร้างจิตสำนึกให้ทุกคนร่วมคิดร่วมตัดสินใจในการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว และสมาชิกในชุมชนต้องมีส่วนรับรายได้จากการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการท่องเที่ยวของตน

1.2.5) การกระตุ้นให้เกิดความเข้มแข็งในการจัดการท่องเที่ยวในชุมชนควรมีการดำเนินการอย่างต่อเนื่องเพื่อไม่ให้กิจกรรมหยุดชะงัก และควรกำหนดผู้ที่รู้เรื่องราวการท่องเที่ยวในชุมชนเป็นอย่างดีเป็นผู้รับผิดชอบหลักในการดำเนินการ ซึ่งจะเป็นหลักประกันถึงความพร้อมที่จะดำเนินการได้เองทันทีที่เจ้าหน้าที่ของส่วนราชการ หรือผู้เคยให้คำแนะนำออกไปจากชุมชนหรือเลิกสนับสนุน

1.3) การพัฒนาทักษะแรงงานด้านการจัดการท่องเที่ยวเพื่อหนุนเสริมความเข้มแข็ง

1.3.1) ควรเริ่มจากการให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ศักยภาพของตนเองในทุกมิติ ทั้งด้านการอนุรักษ์รักษาสิ่งแวดล้อม การอนุรักษ์และสืบสานประเพณี วัฒนธรรมชุมชน การพัฒนาอาชีพ การรักษาและใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการแก้ไขปัญหากระบวนการทำงานเพื่อให้คงแหล่งทรัพยากรท่องเที่ยวที่มีอยู่ให้สมบูรณ์ดังเดิม เพื่อเป็นมูลเหตุจูงใจให้นักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวในพื้นที่ ในขณะเดียวกันควรเริ่มต้นกิจกรรมอื่นๆไม่ซับซ้อนจากการให้บริการแก่ผู้มาดูงาน เช่นที่พัก อาหาร และค่อยๆ มีพัฒนาการของกิจกรรมด้านอื่นๆ ตามลำดับ

1.3.2) ควรมีการออกแบบพัฒนาหลักสูตรให้มีเนื้อหาที่ไม่ซับซ้อนและสามารถนำไปปฏิบัติได้จริงตามศักยภาพและลักษณะของภูมิสังคมของพื้นที่ โดยเริ่มจากขั้นตอนง่ายๆ ที่สามารถปรับพื้นฐานองค์ความรู้ของคนในชุมชนให้เท่ากันเสียก่อน แล้วจึงค่อยพัฒนาหลักสูตรให้ครอบคลุมกิจกรรมที่มีความซับซ้อนขึ้นไป ตามลำดับ

1.3.2) กระบวนการพัฒนาทักษะควรออกแบบให้มีการฝึกปฏิบัติงานจริง (On the Job Training) เพื่อให้เกิดความรู้ ทักษะ และความชำนาญในการประกอบกิจกรรมการท่องเที่ยว ซึ่งสามารถพบได้ในทุกชุมชนตัวอย่างในระหว่างการศึกษาครั้งนี้

1.3.4) สมาชิกในชุมชนจะต้องร่วมวางกฎระเบียบและข้อบังคับร่วมกันในการจัดกิจกรรมของชุมชน โดยเฉพาะการแบ่งปันผลประโยชน์ให้ชุมชนเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายส่วนกลางในการพัฒนาและมีการจัดสวัสดิการให้กับชุมชน รวมทั้งร่วมกันวางกติกาที่จะป้องกันการละเมิดหรือไม่ดำเนินกิจกรรมใดๆ ที่เกินกำลังการรองรับของพื้นที่

1.4) การประเมินผลการพัฒนาความเข็มแข็งชุมชนด้านการท่องเที่ยว

1.4.1) ควรจัดให้มีการประเมินผลการพัฒนาอย่างต่อเนื่องผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกภาคส่วน โดยมีรอบของการประเมินผลที่ชัดเจน เพราะที่ผ่านมาเป็นเพียงการประเมินผลหลังจากที่กิจกรรมการท่องเที่ยวเสร็จสิ้นตามฤดูกาลเท่านั้น ซึ่งผลการประเมินทำให้ทราบเพียงภาพของการพัฒนาในระยะหนึ่ง แต่ไม่สามารถเห็นภาพรวมของการพัฒนาทั้งหมด ทั้งนี้จะต้องทำควบคู่กับการจัดเก็บข้อมูลจากการดำเนินโครงการตามกรอบข้อมูลสำหรับการติดตามประเมินผล ทั้งแหล่งปฐมภูมิ และทุติยภูมิ เพื่อเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ในการปรับแผนหรือกิจกรรมการท่องเที่ยวในอนาคต

1.4.2) ควรเปิดโอกาสให้ชุมชนได้เรียนรู้และร่วมในกระบวนการติดตามประเมินผลเพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อการดำเนินงานทั้งทางบวกและลบ รวมทั้งทราบว่างานที่ดำเนินการอยู่นั้นได้บรรลุตามตัวชี้วัดและวัตถุประสงค์ของโครงการหรือไม่อย่างไร เพราะเหตุใดและเพื่อประเมินทิศทางการทำงานในอนาคตต่อไป ทั้งนี้คณะผู้ประเมินผลอาจเปิดเวทีสาธารณะให้

ชุมชนสามารถติดตามงานและกิจกรรมเพื่อการตรวจสอบประสิทธิผลและความก้าวหน้าของการดำเนินการในระยะเวลาที่เท่ากันตามความเห็นของชุมชน เช่น ทุกๆ 1 เดือน 3 เดือน หรือทุก 6 เดือน เป็นต้น

1.4.3) ในการประเมินผลการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม ควรมีองค์ประกอบอย่างน้อย 4 ประการ คือ 1) ผู้ประเมินต้องมีทัศนคติที่ไม่ลำเอียง 2) ต้องมีความหลากหลายของผู้เกี่ยวข้องซึ่งเป็นตัวแทนของของทุกกลุ่ม 3) ชุมชนต้องสนับสนุนงบประมาณ แรงงานและสละเวลาอย่างเหมาะสม 4) ผู้เอื้ออำนวยต้องพยายามให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน และ 5) การจัดเวทีแลกเปลี่ยนโดยใช้แนวทางการเรียนรู้จากประสบการณ์และแนวทางการสร้างกระบวนการกลุ่ม ควรเริ่มจากให้คิดคนเดียว จากนั้นจึงนำความคิดของตนไปแลกเปลี่ยนในกลุ่มย่อย แล้วนำเสนอในกลุ่มใหญ่ในตอนสุดท้ายเพื่อเป็นข้อสรุปร่วมกันของกลุ่ม

1.4.4) ควรมีการนำผลการประเมินไปใช้อย่างจริงจัง โดยเฉพาะใช้ประกอบการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาในระยะต่อไป

2) ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

2.1) กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬาควรให้ความสำคัญและสนับสนุนโดยกำหนดเป็นนโยบายในการพัฒนาและจัดสรรงบประมาณให้กับชุมชนที่มีศักยภาพและมีความพร้อมในการท่องเที่ยว จะช่วยให้เกิดทางเลือกใหม่ในการท่องเที่ยว และเสริมความเข้มแข็งให้ชุมชนมีภูมิคุ้มกันตนเอง จนสามารถจัดการท่องเที่ยวภายใต้หลักของการพึ่งตนเอง และนำมาซึ่งรายได้เสริม รวมทั้งช่วยแก้ปัญหาการละทิ้งถิ่นฐานไปหางานทำนอกพื้นที่

2.2 การพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวในชุมชนจะต้องให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นหลัก โดยเฉพาะการระดมความคิดเห็นเพื่อปรับเปลี่ยนยุทธวิธีในการดำเนินงานให้สอดคล้องกับบริบททางเศรษฐกิจ สังคม ชุมชนและวัฒนธรรม ซึ่งจะต้องมีความความยืดหยุ่นและสามารถปรับเปลี่ยนกิจกรรมการท่องเที่ยวให้เกิดประสิทธิผลในการดำเนินการอย่างยั่งยืน

2.3) การกำหนดพื้นที่เพื่อวิจัยและพัฒนาไม่ควรดำเนินการแบบปูพรม ทั้งนี้จะต้องเลือกพื้นที่ที่คนในชุมชนมีความพร้อมและเป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพในการท่องเที่ยวด้านใดด้านหนึ่ง หากการดำเนินการประสบผลสำเร็จแล้ว จึงค่อยขยายผลไปยังพื้นที่อื่นต่อไป

2.4) การวิจัยและพัฒนาควรให้ความสำคัญกับกระบวนการวางแผนทุกขั้นตอน โดยเฉพาะการวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนอย่างละเอียด และหาวิธีการสร้างแรงจูงใจให้ผู้มีส่วนร่วมกับการ

ท่องเที่ยวทั้งหมดเห็นความสำคัญของการดำเนินการท่องเที่ยวในทุกขั้นตอน ทั้งนี้จะช่วยลดปัญหาความขัดแย้งของชุมชน

2.5) ควรให้ความสำคัญกับการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างองค์กรชุมชนและหน่วยงานภายนอกชุมชนเพื่อพัฒนาความเข้มแข็งชุมชนในการต่อรองและจัดระบบการท่องเที่ยวในชุมชน

2.6) ควรจัดให้มีการประเมินผลการพัฒนาอย่างต่อเนื่องทั้งกิจกรรมที่เหมาะสมกับศักยภาพของพื้นที่และความสามารถในการรองรับของพื้นที่

3) ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

ควรให้ชุมชนทำการวิจัยเพื่อพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยว กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายองค์กรชุมชนด้านการท่องเที่ยว กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายและรูปแบบที่เหมาะสมในการพัฒนาเครือข่ายองค์กรชุมชนด้านการท่องเที่ยว

บรรณานุกรม

กรมป่าไม้. 2546. **การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์**. (ระบบออนไลน์) แหล่งที่มา http://www.forest.go.th/wefcom/Part2TAT.html (10 ธันวาคม 2546)

กรมวิชาการเกษตร.2534. **คำศัพท์ระบบการเกษตรสมัยใหม่.** กองแผนงานและวิชาการ กรมวิชาการเกษตร. กรุงเทพฯ.

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.2546. **การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์**. (ระบบออนไลน์) แหล่งที่มา http://www.environnet.in.th/kids/evdb/travel/travel01.html (10 ธันวาคม 2546)

กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. 2549. การท่องเที่ยวและกีฬา (Tourism and Sports). **webhost.mots.go.th/.../Tourism_And_Sport.doc.**

กฤษกร วงค์กรวุฒิ. 2549 .นายรอบรู้ นักเดินทาง “ลำพูน” . กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สารคดี.

_____. 2549 .นายรอบรู้ นักเดินทาง “แพร่” . กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สารคดี.

_____. 2549 .นายรอบรู้ นักเดินทาง “แม่ฮ่องสอน” . กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สารคดี.

_____. 2549 .นายรอบรู้ นักเดินทาง “เชียงราย” . กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สารคดี.

_____. 2549 .นายรอบรู้ นักเดินทาง “เชียงใหม่” . กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สารคดี.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. 2538. **นโยบายและแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ปี 2538-2539**. กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.

_____. กองวางแผนโครงการ. 2528. **การสำรวจเบื้องต้นเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวลำปาง ลำพูน.** กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.

_____. กองวางแผนโครงการ. 2538. **การศึกษาการท่องเที่ยวเพื่อรักษาระบบนิเวศภาคเหนือ**. กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.

_____. งานอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม. 2536.. **สรุปปัญหาและการป้องกันแก้ไขผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.

เกษตรศาสตร์, มหาวิทยาลัย. คณะวนศาสตร์. ศูนย์วิจัยป่าไม้. 2538. **โครงการศึกษาการท่องเที่ยวเพื่อรักษาระบบนิเวศ กรณีภาคใต้**. กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.

โครงการสาราณุกรมไทยสำหรับเยาวชนโดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. 2516. **สาราณุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่ม 19**. กรุงเทพฯ: หอรัษฎากรพิพัฒน์ในพระบรมหาราชวัง.

จารุวรรณ แดงบุปผา. 2537. **อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวไทย.** วารสารเศรษฐกิจ ธนาคารกรุงเทพ จำกัด (มหาชน) 26(5) หน้า 21-26.

จีรพร ศรีวัฒนานุกูลกิจ. 2544. **การท่องเที่ยวกับความเปลี่ยนแปลงในชุมชนชาวเขา.** เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2537. **แนวทางส่งเสริมการท่องเที่ยวระหว่างไทยพม่า และจีนตอนใต้.** กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.

เฉลิมชัย ปัญญาดี. 2542. **เอกสารคำสอนวิชาการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น (บพ 550).** เชียงใหม่: ภาควิชาส่งเสริมการเกษตร คณะธุรกิจการเกษตร มหาวิทยาลัยแม่โจ้.

เฉลียว บุรีภักดี และคณะ. 2545. **การวิจัยชุมชน.** กรุงเทพฯ : สำนักมาตรฐานอุดมศึกษา ทบวงมหาวิทยาลัย

ชาติชาย ณ เชียงใหม่. 2542. **ดุจฝนชโลมดินที่แห้งผาก : กระบวนทัศน์และการจัดการการพัฒนาตามแนวทฤษฎีใหม่**. กรุงเทพฯ : โครงการเอกสารวิชาการเพื่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

ชูชัย ศุภวงศ์. 2541. **ประชาสังคม: ทรรศนะนักคิดในสังคมไทย.** ยุวดี คาดการณ์ไกล (บรรณาธิการ) กรุงเทพฯ: มติชน.

ณรงค์ เพ็งปรีชา. 2542. **การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ** ใน **วนสาร.** ปีที่ 57 ฉบับที่ 1 หน้า 33-35.

เดือนรัตน์ รัตนศิริ. 2534. **"ปัจจัยที่มีผลต่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวในภาคตะวันออกตอนล่าง".** วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ทวี ทองสว่าง และทัศนีย์ ทองสว่าง. 2523. **การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.** กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

เนาวรัตน์ พลายน้อย และคณะ. 2539. "พฤติกรรมการท่องเที่ยวภายในประเทศของนักท่องเที่ยวชาวไทย." ใน **จุลสารการท่องเที่ยว.** 15, 4 (ตุลาคม-ธันวาคม).

เนาวรัตน์ พลายน้อย. 2537. **การประเมินโครงการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) พ.ศ. 2530-2536.** คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. 2542. **การวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน.** เชียงใหม่: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. 2548. **อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ธุรกิจที่ไม่มีวันตาย.** กรุงเทพฯ: ซี.พี.บุ๊คสแตนดาร์ด.

ประจักร เข็มมุกต์ และคณะ. 2545. **โครงการเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง**. (ระบบออนไลน์) แหล่งที่มา http:// www.rajabhat.ac.th. (30 มีนาคม 2545).

ประยูร ดาศรี. 2528. ใน **ภูมิศาสตร์ประเทศไทย.** นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ประเวศ วะสี. 2541. **ประชาคมตำบลยุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียง ศีลธรรม และสุขภาพ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

ปรีชา นิพนธ์พิทยา และธีระพงษ์ ศรีโพธิ์. 2546. (ระบบออน์ไลน์) แหล่งที่มา http://www.moe.go.th/webkuru/kanonvav/nok4.htm. (10 มกราคม 2547)

ปาริชาติ วลัยเสถียร, พระมหาสุทิตย์ อบอุ่น, สหัทยา วิเศษ, จันทนา เบญจทรัพย์ และ ชล กาญจน์ ฮาซันนารี. 2542. **กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ปิยาภรณ์ ณ เชียงใหม่. 2545. **การเปิดรับข่าวสารเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของนักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่**. เชียงใหม่: การค้นคว้าแบบอิสระ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ปุสตี อาคมานนท์ มอนซอน และคณะ. 2535. **การท่องเที่ยวเดินป่า: ผลกระทบต่อสภาวะแวดล้อมและประชาชนในท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.

พงษ์อนันต์ สรรพานิช. 2526. **ผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อประชาชนชาวภูเก็ต**. กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.

พรพิมล วิกรัยพัฒน์. 2542. **การประเมินความต้องการในการพัฒนาความรู้เรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ: กรณีศึกษาผู้เข้ารับฝึกอบรมมัคคุเทศก์เดินป่าในจังหวัดเชียงใหม่.** เชียงใหม่: การค้นคว้าแบบอิสระ, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

พรหมเมธ นาถมทอง. 2539. "แนวทางพัฒนาท่องเที่ยวไทยภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8." ใน **พัฒนาท่องเที่ยวไทยในทิศทางที่ยั่งยืนครั้งที่ 2.** กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.

พัฒน์ สุจำนงค์. 2525. **การพัฒนาชนบทแบบผสมผสานสำหรับประเทศไทย.** กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

เพียงจันทร์ ลิขิตเอกราช. 2535. **การกระจายรายได้จากการท่องเที่ยว: กรณีศึกษางานไม้ดอกไม้ประดับใน จังหวัดเชียงใหม่**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ไพโรจน์ สุขสัมฤทธิ์. 2531. "การมีส่วนร่วมของประชาชน." **วารสารการพัฒนาชุมชน.** ปีที่ 27: ฉบับที่ 2. หน้า 24-30.

มิ่งสรรพ์ ขาวสะอาด, ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์, เกียรติ จิวะกุล, พรเพ็ญ วิจักษ์ประเสริฐ, อดิศร์ อิศรางกุล ณ อยุธยา, พรทิพย์ เธียรธีรวิทย์, จิราภรณ์ แผลงประพันธ์, ทพวัลย์ แก้วมีศรี, จุฬารัตน์ ศิริสุขีประดิษฐ์, อาริยา บุญ-หลง, ปริญญารัตน์ เลี้ยงเจริญ, เรวดี จรุงรัตนาพงศ์, อุกฤษฎ์ อุปราสิทธิ์, สมเกียรติ เรืองจันทร์, พิศสม มีถม และอาเนล บี ราล่า. 2540. **โครงการศึกษาเพื่อจัดทำแผนแม่บทพัฒนาการท่องเที่ยวของประเทศ.** กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาแห่งประเทศไทย.

มิ่งสรรพ์ ขาวสอาด และคณะ. 2536 . **โครงการศึกษา ทบทวนแผนแม่บทในการพัฒนาการท่องเที่ยวของ ประเทศ.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.

มิ่งสรรพ์ ขาวสอาด. 2537. **สมุดปกขาวทีดีอาร์ไอ.** "การส่งเสริมการท่องเที่ยว: เราได้อะไร?เสียอะไร?". ฉบับที่ 2 มกราคม 2537.

มิศรา สามารถ. 2543. **รายงานผลการวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นในการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ.** กรุงเทพฯ : สถาบันดำรงราชานุภาพ.

มูลนิธิพลเอกชาติชาย ชุณหวัณและมูลนิธิสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยว. 2544. **แนวทางการแก้ไข พรบ. การท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องเพื่อการจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน.** (ระบบออนไลน์) แหล่งที่มา http://www.thaitopic.com/mag/soc/ecotour 1905.htm. (10 มกราคม 2547)

ยศ สินตสมบัติ และอัมมาร สยามวาลา. 2541. **นิเวศน์วิกฤตความรู้กับวาทะ.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คบไฟ.

ยุภา พิริยะชัยวรกุล.2534. **การจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรวิชาวิทยาศาสตร์กายภาพชีวภาพโดยภูมิปัญญาท้องถิ่น เรื่องพืชสมุนไพร: การวิจัยเชิงปฏิบัติการ.** ขอนแก่น: วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี. 2526. **หลักการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาชุมชน.** กรุงเทพมหานคร: ไทยอนุเคราะห์ไทย.

วรรณา วงษ์วานิช. 2539. **ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว.** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

_____. 2546. **ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วันทนีย์ จันทร์เอี่ยม. 2543. **ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในการแก้ไขปัญหายาเสพติดของชาวม้งในจังหวัดเชียงใหม่.** เชียงใหม่: ดุษฎีนิพนธ์ปริญญาเอก, มหาวิทยาลัยแม่โจ้.

วิชัย เทียนน้อย. 2539. **การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ.** กรุงเทพฯ: อักษรวัฒนา.

วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์ (บรรณาธิการ). 2536. **สิทธิชุมชน การกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากร.** กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

ศูนย์พัฒนาทรัพยากรการศึกษา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม . 2549. ทรัพยากรการท่องเที่ยว. http://wbc.msu.ac.th/ge/0299101/suphab/tour-01.html

สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์. 2532. **การกระจายและการไหลออกของรายได้จากการท่องเที่ยวใน ธุรกิจโรงแรม และธุรกิจนำเที่ยว.** กรุงเทพ: ศูนย์บริการวิชาการ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. 2536. **โครงการศึกษาทบทวนแผนแม่บทในการพัฒนาการท่องเที่ยวของประเทศ.** กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.

สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี. 2540. **รายงานขั้นสุดท้ายการดำเนินการเพื่อกำหนดนโยบายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ.** กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี.

สนธยา พลศรี. 2533. **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน.** กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮาส์.

สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ. 2540. **การพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน.** กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น

สยามล รัตนชัยอุดมกุล. 2544. **ความรู้ความเข้าใจในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของนักท่องเที่ยวชาวไทย: กรณีศึกษาจังหวัดเชียงใหม่.** เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สฤษฎ์ แสงอรัญ. 2546. **การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์หรือเชิงนิเวศ (Ecotourism).** (ระบบออนไลน์) แหล่งที่มา http://www.foresttour.com/index.cfm?menuid=82 (10 ธันวาคม 2546)

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. 2525. **การพัฒนาชุมชน.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. 2536. **ทฤษฎีสังคมวิทยา การสร้าง การพัฒนาประเมินค่า และการใช้ประโยชน์.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. 2541. **การพัฒนาชุมชนแบบจัดการ.** กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 10 (ขอนแก่น). 2546. **การท่องเที่ยวเชิงนิเวศทางเลือกการอนุรักษ์หรือแค่กระแสสังคม.** (ระบบออนไลน์) แหล่งที่มา http://www.esanenvi.net/kae/ecotourism.htm (10มกราคม 2547)

สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 10 กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. 2546. **การท่องเที่ยวเชิงนิเวศทางเลือกของการอนุรักษ์ หรือแค่กระแสสังคม.** (ระบบออนไลน์) แหล่งที่มา http://www.esanenvi.net/kae/ecotourism.htm (10 ธันวาคม 2546)

สีลาภรณ์ นาครทรรพ และฉลวยลักษณ์ สินประเสริฐ. 2538. **ตัวชี้วัดสำหรับงานพัฒนาชนบท : ประสบการณ์จากนักพัฒนา.** กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ

สุภางค์ จันทวนิช. 2540. **การวิจัยเชิงคุณภาพ.** พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุวัจน์ จุธากรณ์ และจริญญา เจริญสุกใส. 2545. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว.** นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

สุวิดา ธรรมมณีวงศ์ และคณะ. 2541. **รายงานการวิจัยรูปแบบและแนวทางการพัฒนาความเข้มแข็งของการรวมกลุ่มในชุมชนสาคลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.** นครปฐม : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร

เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (บรรณาธิการ). 2536. **ป่าชุมชนในประเทศไทยแนวทางการพัฒนาเล่ม 1 ป่าฝนเขตร้อนกับภาพรวมของป่าชุมชนในประเทศไทย.** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

เสรี เวชชบุษกร. 2538. **จากธรรมชาติสู่เขตอนุรักษ์อุทยานแห่งชาติ.** กรุงเทพฯ: กรมส่งเสริมคุณภาพและสิ่งแวดล้อม.

อมรา พงศาพิชญ์. 2537. ความหมายของการวิจัยเชิงคุณภาพ. ใน อุทัย ดุลยเกษม (บรรณาธิการ). **คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา.** ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

อำนาจ เจริญศิลป์. 2542. **การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.** กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

Becker, G.S. 1965. "A Theory of the **Allocation** of **Time**," **Economic Journal,** , pp.493-517.

Boo Elizsbeth. "Making Ecotourism Sustainable: Recommendations for Planning, Development, and Management." In **Nature Tourism Managing for the Environment.** Island Press, Washington, D.C., 1991.

_____. **Ecotourism: The Potentials and Pitfalls**. Vol 1 and 2. World Wildlife Fund. Washington, D.C., 1990.

Preece Noel. "Discovery Ecotourism: Sustainable Tourism in Outback Australia." In **Sustainable Tourism An Australian Perspective.** Chatswood Australia, 1995.

Whelan Tensie. "Ecotourism and Its Role in Sustainable Development." in **Nature Tourism Managing for the Environment.** Island Press, Washington, D.C., 1991.

ภาคผนวก ก
ข้อมูลเบื้องต้นการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน 8 จังหวัดภาคเหนือตอนบน

ส่วนที่ 1 บริบทชุมชน

1.1 สภาพโดยทั่วไปของชุมชน

1.1.1 ประวัติศาสตร์ของชุมชน [1]กลุ่มชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาวกะเหรี่ยง หรือปกาเกอะญอ ที่ตั้งถิ่นฐานตามลุ่มน้ำแม่กลาง อพยพมาจากประเทศพม่า เข้ามาอยู่ในบริเวณที่เป็นพื้นที่อุทยานในปัจจุบัน เมื่อประมาณปี 2330 หลังจากนั้นได้มีการโยกย้ายบ้านเรือนไปอยู่ตามริมห้วยต่างๆ ที่แตกย่อยออกมาจากลำน้ำแม่กลาง ทั้งด้วยเหตุผลเรื่องความเชื่อของชนเผ่า เช่น เมื่อผู้นำหมู่บ้านเสียชีวิต หรือเกิดโรคระบาดจะต้องทำการย้ายถิ่นฐาน หรือการย้ายเพื่อความสะดวกในการเดินทางไปทำไร่ ทำสวนของชาวบ้าน จนเกิดเป็นกลุ่มบ้านต่างๆ 4 กลุ่ม คือ บ้านแม่กลางหลวง บ้านอ่างกาน้อย บ้านผาหมอน และบ้านหนองหล่ม อย่างไรก็ตามชาวบ้านทั้ง 4 กลุ่ม ก็ยังถือว่าตนเป็นญาติพี่น้องกัน เพราะมีความผูกพันกันตามชาติพันธุ์ ถิ่นฐานของกลุ่มกะเหรี่ยงลุ่มน้ำแม่กลาง อยู่ในหุบเขานาขั้นบันได บริเวณตอนกลางของพื้นที่อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ ต.บ้านหลวง อ.จอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ที่ตั้งของหมู่บ้านล้อมรอบไปด้วยป่าผสม ระหว่างป่าเบญจพรรณและป่าดิบเขาที่อุดมสมบูรณ์และอยู่สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 1,200 เมตร สภาพอากาศหนาวเย็น ลำห้วยธรรมชาติมีน้ำไหลตลอดทั้งปี พื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่การเกษตรมีความลาดชัน บางส่วนของพื้นที่ได้ถูกกันออกจากเขตอุทยานแล้ว โดยเฉพาะพื้นที่การเกษตร

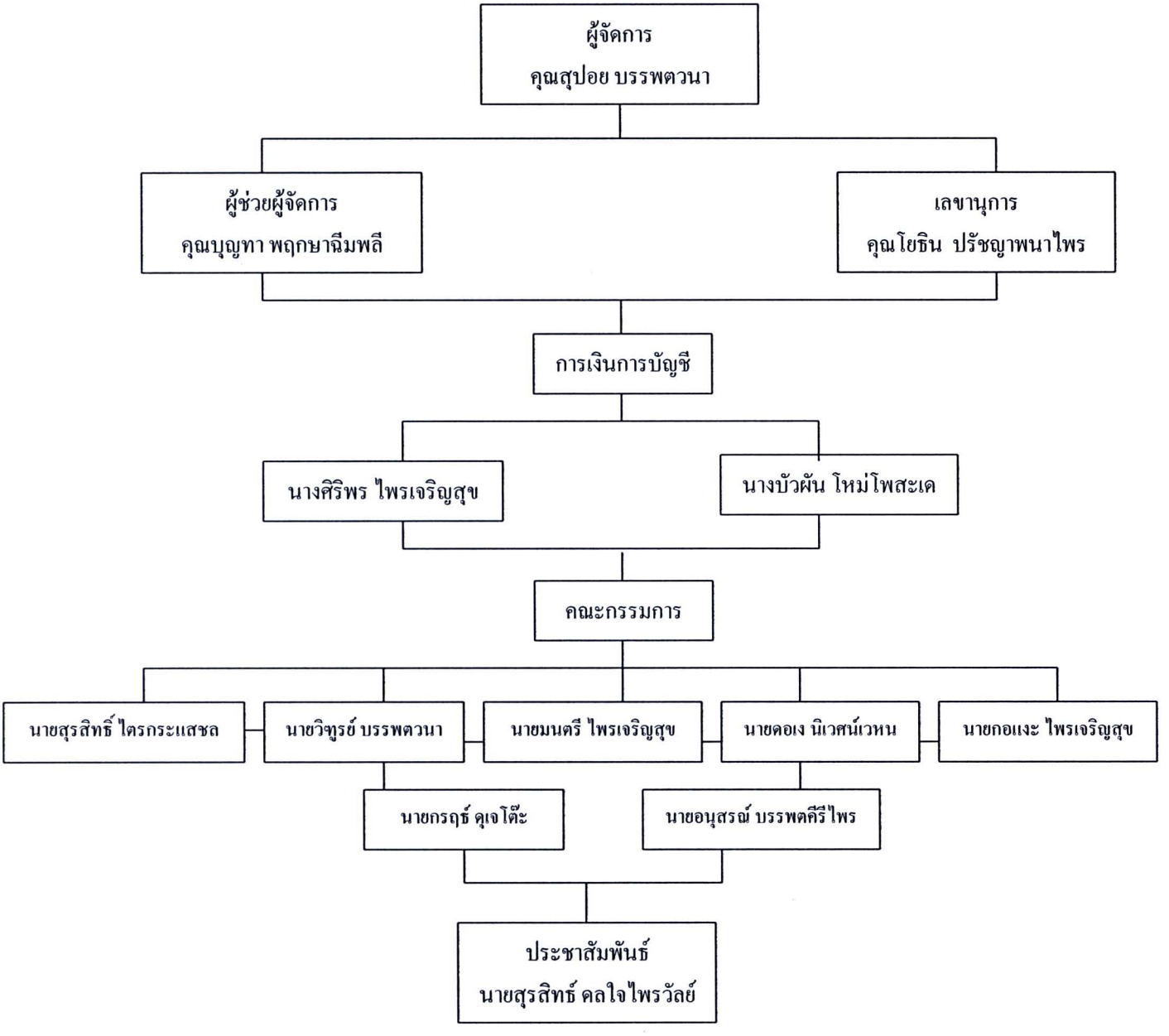
1.1.2 สภาพโดยทั่วไป หมู่บ้านผาหมอนตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ของอำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ในเส้นทางหลวงหมายเลข 1009 (สายจอมทองอินทนนท์) โดยแยกขวามือระหว่างหลักกิโลเมตรที่ 23-24 ระยะทางจากทางแยกเข้าหมู่บ้านประมาณ 6 กิโลเมตร รวมระยะทางจากจอมทองถึงบ้านผาหมอน 30 กิโลเมตร และห่างจากตัวเมืองจังหวัดเชียงใหม่ 87 กิโลเมตร

สภาพหมู่บ้าน เป็นหมู่บ้านชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง ซึ่งตั้งอยู่ทิศตะวันออกของดอยอินทนนท์ อยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ 18 องศา 24 ลิปดาเหนือ และเส้นแวงที่ 98 องศา 24 ลิปดาตะวันออก มีขนาดพื้นที่ 42 ตารางกิโลเมตร มีพื้นที่ 22,750 ไร่ แบ่งเป็นที่นา 872 ไร่ ที่สวน 232 ไร่ ที่อยู่อาศัย 300 ไร่ ที่ป่าและภูเขา 21,296 ไร่ สภาพป่าเป็นป่าเต็งรัง ร้อยละ 50 ป่าสนร้อยละ 50 มีความสูงจากระดับน้ำทะเล 1,200 เมตร มีอาณาเขตติดต่อดังนี้

---

[1] อ้างในhttp://www.cbt-i.org/community_info.php?id=5

โครงสร้างบุคลากรผู้บริหารการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน

2.3.2 การสร้างระบบการจัดการรายได้ เป็นที่แน่นอนว่าตัวเงินเป็นตัวแปรสำคัญต่อการดำเนินงาน ถ้าเรามองข้ามการจัดการที่เกี่ยวกับรายได้โดยไม่สนใจกับส่วนนี้มากในอนาคตเป็นไปได้สูงที่จะเกิดความขัดแย้งกันภายในองค์กรของเราเอง เราจึงสโลแกนไว้คอยเตือนสติเราว่า "ทะเลาะกันก่อน แล้วเรามารักกัน" หมายถึงการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันนั้นเป็นสิ่งจำเป็นอย่างมากที่จะนำพาเราไปสู่ความเข้าใจที่ตรงกัน จึงต้องมีการถกเถียงกันก่อนที่จะทำอะไรลงไปโดยไม่ต้องมาถกเถียงกันภายหลังแล้วเกิดความขัดแย้งขึ้นมาภายหลัง

กฎระเบียบจึงเป็นแนวทางที่ดีที่สุดในการสร้างความปรองดองกัน และเดินไปในทางเดียวกัน รายได้ที่เกิดขึ้นเรามิได้มองเพียงผู้ประกอบการได้ไปเพียงฝ่ายเดียว เมื่อผู้ประกอบการภายในชุมชนได้แล้ว เราต้องคืนกำไรส่วนหนึ่งกลับไปยังชุมชนของตนเอง เพื่อนำไปพัฒนาชุมชนในส่วนที่ขาดการดูแล เพื่อที่ความสามัคคีเกิดขึ้นภายในชุมชน สิ่งที่ชุมชนขาดหายก็จะกลับมาเติมเต็มอยู่ร่วมกันแบบมีความสุขมีความสามัคคีสำหรับรายได้ที่เกิดขึ้นโดยกิจกรรมการท่องเที่ยวโดยชุมชนเราได้แบ่งออกเป็นดังนี้ และทั้งหมดต้องคืนกำไรกลับสู่ชุมชน เพื่อนำไปพัฒนาชุมชนต่อไป

2.3.2.1 กฎระเบียบผู้ประกอบภายในชุมชนเกี่ยวกับการจัดการรายได้

1.สมาชิกผู้ประกอบการท่องเที่ยวโดยชุมชนประเภท โฮมสเตย์ บ้านพักนักท่องเที่ยว กางเต้นท์ นักสื่อความหมายท้องถิ่น รายได้ทั้งหมดที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวที่กำหนดไว้เป็นหลัก ที่มิได้จากรายได้พิเศษนอกเหนือจากทางการท่องเที่ยวโดยชุมชนกำหนด ต้องหักเข้าสู่กองกลางเป็นจำนวนเงิน 10 % ของรายได้หลักจริง

2.สมาชิกผู้ประกอบการท่องเที่ยวโดยชุมชน ประเภท อาหาร ของที่ระลึก การบันเทิง การแสดง รายได้ทั้งหมดที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวที่กำหนดไว้เป็นหลัก ที่มิได้จากรายได้พิเศษนอกเหนือจากทางการท่องเที่ยวโดยชุมชนกำหนด ต้องหักเข้าสู่กองกลางเป็นจำนวนเงิน 5 % ของรายได้หลักจริง

2.3.2.2 รายละเอียดการหักรายได้เข้าสู่กองกลางการท่องเที่ยวโดยชุมชนดังนี้

1.บ้านพักประเภท โฮมสเตย์ 10 % ของรายได้

2.การบริการที่พักประเภทกางเต้นท์ 10% ของรายได้

3.นักสื่อความหมายท้องถิ่น 10 % ของรายได้

รายละเอียดการหักรายได้จากศูนย์บริการและบ้านพักนักท่องเที่ยวโดยชุมชนส่วนกลาง ที่ต้องแบ่งและจักการรายได้ดังต่อไปนี้

1.หักเข้ากองกลาง 10 % จากรายได้

2.การบำรุงและปรับปรุงสถานที่ส่วนกลาง 15 % จากรายได้

3.ค่าใช้จ่ายยื่นๆ 10 % จากรายได้

4.รายได้ที่เหลือ 65 % ที่เหลือต้องแบ่งให้สมาชิกเท่า ๆ กันตามจำนวนสมาชิกที่มีอยู่ใน

2.3.2.3 การสร้างกฎระเบียบการท่องเที่ยวโดยชุมชนกับความสำคัญต่อชุมชน กฎระเบียบนั้นมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้ประกอบการท่องเที่ยวโดยชุมชนต้องมีไว้เพื่อการป้องกันปัญหาที่อาจมากับนักท่องเที่ยวและผู้ประกอบการภายนอกด้วยจึงเป็นอีกจุดหนึ่งที่ทางทีมวิจัยได้ให้ความสำคัญที่ต้องดำเนินการแบบเร่งด่วน

ดังนั้นจึงได้ประสานงานกับผู้นำท้องถิ่นและผู้อาวุโสชุมชนมาประชุมร่วมกันเพื่อสร้างเป็นกฎระเบียบการท่องเที่ยวของชุมชนต่อไป การร่างกฎระเบียบครั้งนี้ทางทีมงานวิจัยและผู้เกี่ยวข้องทุกท่านได้เสนอแนวทางออกมาว่า “ต้องเป็นกฎระเบียบที่ครอบคลุมให้เป็นไปในลักษณะแบบกว้าง ๆ ก่อน เนื่องจากเหตุยังไม่เกิด และต้องให้สดคล้องกับวัฒนธรรมชุมชนเป็นสำคัญ”

ในอดีตที่ผ่านมาหลายพื้นที่ที่มีการท่องเที่ยวเกิดขึ้น ทางชุมชนมิได้มีการรองรับและมิได้มีกฎระเบียบในการรองรับการท่องเที่ยวที่จะเกดขึ้นกับชุมชนของตนเอง ประกอบกับผู้ประกอบการการท่องเที่ยวมิได้ใส่ใจกับปัญหาที่จะเกิดขึ้นกับชุมชนหลายๆพื้นที่จึงเกิดความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์และส่งผลกระทบถึงวัฒนธรรมอันดีงามของชุมชนนั้นๆ โดยเฉพาะชาวไทยภูเขาเผ่าต่างๆ

ปัญหาผลประโยชน์ เป็นโจทก์ที่ใหญ่ และที่หลายๆคนมองข้ามความสำคัญของชุมชนไป แหล่งปัญหาที่เราสามรถมองหาและค้นหาได้ไม่อยากคือ “เขตการท่องเที่ยว อำเภอแม่วางสันป่าตอง” เห็นชัดเกิดการเปลี่ยนแปลงที่เสื่อมลงหลายๆด้านชุมชนมิได้รับผลประโยคทั่วถึง ทั้งผู้ประกอบการภายนอกและผู้ประกอบการภายในชุมชนเห็นผลประโยชน์ของตัวเองเป็นใหญ่ แต่ผลที่เกิดขึ้นกับชุมชนนั้น กลุ่มผู้ประกอบการและรวมถึงนักท่องเที่ยวมิได้เหลวแลปัญหาที่เกิดขึ้น จึงเป็นจุดที่ชุมชนชนขาดการมีส่วนรวมที่เห็นได้ชัด

วัฒนธรรม วัฒนธรรมที่เกิดผลกระทบที่เห็นได้ชัดเกิดการเลียนแบบการแต่งตัวที่เป็นแบบมิใช่เป็นวัฒนธรรมของตนเอง ทั้งที่จริงวัฒนธรรมการแต่งตัวของตนเองนั้นเป็นเอกลักษณ์ที่เด่นชัด และเป็นจุดดึงดูดนักท่องเที่ยวอย่างมาก

วัฒนธรรมอีกอย่างหนึ่งที่สร้างความรำคาญกับนักท่องเที่ยวอย่างมากคือ “การขายของที่ระลึกให้นักท่องเที่ยวแบบยัดเหยียดให้ซื้อ” จึงทำให้มูลค่าทางสินค้าของที่ระลึกนั้นหมดความหมาย เพราะนักท่องเที่ยงมิได้ซื้อแบบเต็มใจ

แต่ทั้งนี้พื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ผู้ประกอบการท่องเที่ยวใช้กันมาก เรามิอาจว่าใครผิดใครถูกได้ ถ้าเรามองลงลึกลงไปในตัวของปัญหานั้นชุมชนขาดการสนับสนุนที่ให้เกิดการเรียนรู้ด้านการพัฒนาการท่องเที่ยวแบบมีส่วนร่วมผู้ประกอบการเองมองเพียงแต่ว่าชุมชนคือแหล่งท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวของพวกเขา ดังนั้นการพัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชนกับผู้ประกอบการนั้นห่างกันแบบหน้ามือและหลังมือ

ผู้ประกอบการสามารถเสนอแผนการท่องเที่ยวออกมาแบบต่อเนื่องแต่ชุมชนเองมิได้คิดไว้อย่างผู้ประกอบการภายนอกคิด การที่จะให้แหล่งท่องเที่ยวของชุมชนจะคงอยู่และมีการท่องเที่ยวแบบเกิดความยั่งยืนนั้น ชุมชนต้องมีส่วนร่วมทั้งด้านการเรียนรู้แผนการพัฒนาการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับชุมชน การอนุรักษ์เอกลักษณ์ของตนเองไว้ให้มีความสำคัญเหนือกว่าความรู้สึกของนักท่องเที่ยวที่เห็นเพียงความสวยงาม ดังนั้นการพัฒนานักสื่อความหมายเป็นอีกจุดหนึ่งที่จะยกระดับคุณค่าทางภูมิปัญญาชุมชนได้

ผลประโยชน์ที่ชุมชนอำเภอแม่วางส่วนใหญ่มิได้รับแบบเกิดความเท่าเทียมคือ กลุ่มคนส่วนใหญ่ขาดการจัดการการมีรายได้ที่ควรจะมีส่วนได้เท่ากันพอประมาณ สิ่งที่เกิดขึ้นกับชุมชนนั้นคือเกิดเป็นธุรกิจผูกขาดจากผู้ประกอบการนั้นๆ ทั้งในชุมชนเองและผู้ประกอบการภายนอกครอบครัวไหนที่เคยได้รับจากการมีส่วนได้ส่วนเสียจากผู้ประกอบการนั้นมักจะไม่ให้ครอบครัวอื่นได้โอกาสทำกิจกการประเภทนี้บ้าน ยกตัวอย่างเช่น ที่พักอาศัย ธุรกิจแบบนี้จะเป็นธุรกิจผูกขาดและตายตัวไปแล้วโดยสิ้นเชิง เป็นสิ่งที่ยากที่จะเปลี่ยนในบางพื้นที่

แต่มิได้หมายความว่าไม่มีโอกาสเสียทีเดียว ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับจะมีใครกล้าพอที่จะเปิดประเด็นนี้ให้สังคมในชุมชนได้รับรู้และนำไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบมีส่วนร่วมแบบเกิดความยั่งยืนต่อชุมชนนั้นๆ ต่อไปการให้ความเคารพของผู้ประกอบการภายนอกต่อชุมชนนั้นเป็นเรื่องสำคัญ ดังนั้นเมื่อมีกฎระเบียบชุมชนเกิดขึ้น จำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้ประกอบการต้องนำไปปฏิบัติและชุมชนเองต้องนำกฎระเบียบที่สร้างขึ้นมานั้นนำมาใช้ให้เกิดเป็นรูปธรรมด้านการปฏิบัติอย่างเคร่งครัดและชัดเจน

การสร้างกฎระเบียบเป็นการสร้างความสมดุลเพื่อมิให้เกิดเสียเปรียบและได้เปรียบระว่างกันผู้ประกอบการภายนอก ภายใน และนักท่องเที่ยว กฎระเบียบเป็นสิ่งที่สำคัญที่ต้องประคับประคองให้ทุกส่วนทำงานร่วมกันได้อย่างเสมอภาค

บ้านผาหมอน ที่ตั้งอยู่บนพื้นที่บริเวณอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ การท่องเที่ยวถึงแม้จะยังไม่มีและเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปเป็นร่างที่ชัดเจน มาวันนี้ทางชุมชนได้พูดคุยกันและหาทางออกให้กับชุมชน เพราะปัจจุบันบนพื้นที่ดอยอินทนนท์นั้นเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่คนส่วนใหญ่รู้จักกันมากทั้งในและต่างประเทศ หน่วยงานต่างๆมีผลประโยชน์ที่เกี่ยวกับทรัพยากรการ

ท่องเที่ยวอย่างมาก โดยหน่วยงานต่างๆไม่อาจปฏิเสธได้ว่ามิได้เกิดความขัดแย้งกับการแย่งชิงทรัพยากรที่ยังหลงเหลืออยู่บนดอยอินทนนท์

เพราะฉะนั้นนโยบายการมีส่วนร่วมและการสร้างรายได้ให้กับชุมชน จึงเป็นหน้าที่ของหน่วยงานรัฐที่ต้องมีส่วนร่วมในการดำเนินนโยบายแผนการมีส่วนร่วม ร่วมกับคนในชุมชน โดยต้องยึดหลักความต้องการของชุมชนเป็นฐานหลักในการดำเนินงาน และหน่วยงานต้องเป็นพี่เลี้ยงให้กับชุมชนนั้นๆ อย่างชัดเจนและเป็นกลางและเป็นธรรม โดยไม่ต้องมีเงื่อนงำในการทำงาน และไม่เอารัดเอาเปรียบชุมชน หน่วยงานต้องเป็นภาวะทางผู้นำอย่างแท้จริงและเป็นอย่างมืออาชีพ ไม่สมควรอย่างมากที่จะเอาหน้าที่การงานมาเป็นผลประโยชน์ส่วนตัวมาทับซ้อนกับการดำเนินงานทางชุมชน

ถ้าหากการทำงานของหน่วยงานไม่ได้ใส่ใจกับปัญหาเล็กจุดนี้ หากเกิดปัญหาก็เป็นการยากที่จะแก้ไข และอาจนำไปสู่ความขดแย้งมากขึ้น แต่ปัญหาใหญ่คือยังไม่มีหน่วยงานไหนจะมาทำงานร่วมกับชุมนด้านการท่องเที่ยวอย่างชัดเจนและเป็นไปอย่างแบบแผนตามที่ชุมชนต้องการ

การร่างกฎระเบียบการท่องเที่ยวโดยชุมชน เสมือนกับการสร้างกำแพงทางความถูกต้องและเป็นธรรมให้กับชุมชน การท่องเที่ยวมิได้มีส่วนดีทั้งหมดและมีได้มีส่วนเสียไปทั้งหมด ฉะนั้นการสร้างกฎระเบียบจึงมีความจำเป็นต่อการดำเนินกิจการ การท่องเที่ยวโดยชุมชนอย่างมาก

กฎระเบียบต่างๆเมื่อเข้าเข้าสู่ข้อปฏิบัติแล้ว จะสามารถสร้างความอุ่นใจให้กับชุมชนอยู่ในระดับหนึ่งและเป็นการมิให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเกิดความได้เปรียบเสียเปรียบซึ่งกันและกัน ปัญหาคือผู้ปฏิบัติข้อบังคับนั้นจะสามารถปฏิบัติได้อย่างสมบูรณ์และเคร่งครัดได้หรือไม่

การร่างกฎระเบียบที่ร่างกันขึ้นมานั้น ทางทีมงานได้มองกลุ่มเป้าหมายที่อาจความขัดแย้งเข้าสู่ชุมชนได้ในอนาคต โดยได้แยกได้แยกออกไว้ 5 กลุ่มใหญ่ๆ

1.กลุ่มผู้ประกอบการภายนอก บริษัททัวร์ สถาบันการศึกษา หน่วยงานรัฐ นักวิจัย ซึ่งกลุ่มดังกล่าวเมื่อเข้ามาในชุมชนแล้วต้องปฏิบัติตามข้อบังคับของชุมชน ถ้าไม่มีข้อบังคับให้กับกลุ่มดังกล่าว อาจดำเนินกำหนดกิจกรรมเองและนำไปสู่ความเสียหายให้กับชุมชนของเราได้ เพราะกลุ่มคนเหล่านี้มาเพียงระยะสั้นและช่วงครั้งช่วงคราว มิไดอยู่ถาวรเหมือนคนในชุมชน

2.นักท่องเที่ยว ปัจจุบันมีจำนวนมากเพิ่มขึ้นทุกวันในพื้นที่ประเทศไทย หลายกลุ่มมีความรู้ความสามารถเข้าใจกับวัฒนธรรมของประเทศไทยอย่างดีพอควร แต่มีอีกหลายกลุ่มที่มิได้ทำการศึกษาหรือเข้าใจวัฒนธรรมของประเทศเราเลย หรืออาจรู้จักน้อยนิด จึงมีการปฏิบัติที่ก่อให้เกิดความไม่เหมาะต่อชุมชนตามหลักประเพณีอันดีงามของเรา และนักท่องเที่ยวนั้นมีทั้งนักท่องเที่ยวภายในและต่างประเทศที่จะมาเที่ยวในชุมชนเรา ในการประพฤติปฏิบัติตนเองนั้นก็จะ

แตกต่างกันไป จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ทางชุมชนต้องกำหนดกฎข้อบังคับต่อนักท่องเที่ยวและให้ปฏิบัติตามกฎระเบียบข้อบังคับของชุมชนอย่างเคร่งครัด เพื่อให้เกิดความเหมาะสมและเป็นธรรมต่อกลุ่มนักท่องเที่ยวเองและต่อชุมชน

3.ผู้ประกอบการภายในชุมชน กลุ่มผู้ประกอบการในชุมชนเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่สามารถเกิดขึ้นได้ถ้าหากกิจการการท่องเที่ยวเจริญเติบโตขึ้น เมื่อมีนักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นความต้องการของนักท่องเที่ยวก็เพิ่มตามมาด้วย เมื่อความต้องการของนักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้น ก็จะเกิดผู้ประกอบการเพิ่มขึ้นเช่นกัน ฉะนั้นผู้ประกอบการเองต้องมีการกำหนดกรอบและขอบเขตในการดำเนินงานกิจการ กิจการที่จะดำเนินการนั้นต้องไม่มีผลกระทบต่อชุมชนของตนเองและสิ่งแวดล้อมมากจนเกิดผลกระทบอย่างรุนแรงและไม่สามารถรองรับได้ และต้องไม่มีการเอารัดเปรียบนักท่องเที่ยวอย่างเด็ดขาด

ทั้งนี้ผู้ประกอบการชุมชนเองต้องมีส่วนร่วมในการรับผิดชอบชุมชนของตนเองด้วย และต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบชุมชนไม่ละเมิดกฎระเบียบข้อบังคับการท่องเที่ยวโดยชุมชน รายได้ส่วนหนึ่งที่เกิดจากผู้ประกอบการ ต้องมีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลกำไรคืนให้กับชุมชนของตนเอง รายได้ส่วนนี้ทางชุมชนต้องนำเอาไปพัฒนาศักยภาพของชุมชนตน เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชนต่อไป

โดยในกฎระเบียบได้กำหนดไว้ว่า ผู้ประกอบการใดๆในชุมชน รายได้ที่เกิดจากการดำเนินกิจการการท่องเที่ยวโดยชุมชน ขายของที่ระลึก อาหารและเครื่องดื่ม กลุ่มผู้ประกอบการเหล่านี้ต้องแบ่งปันผลประโยชน์คืนสู่ชุมชนของตนเองเป็นเปอร์เซ็นต์ของรายได้ และที่สำคัญผู้ประกอบการในชุมชนต้องไม่เอารัดเอาเปรียบนักท่องเที่ยวไม่ว่าชาวไทยหรือต่างชาติ ต้องไม่หลอกหลวงหรือขายสินค้าเกินราคา และไม่มีการเรียกร้องคอมมิชั่นจากระหว่างกันกับมัคคุเทศก์โดยเด็ดขาด

ทั้งนี้กฎระเบียบสำหรับผู้ประกอบการจึงเป็นกำแพงให้กับนักท่องเที่ยวและตัวผู้ประกอบการในชุมชนเอง ที่ต้องตระหนักถึงความยุติธรรมของสังคมตนเอง ทั้งผู้มาเยือนและคนในชุมชนมีความรู้สึกที่ดีต่อกัน เป็นการสร้างความอบอุ่นใจให้กับนักท่องเที่ยวได้ในระดับหนึ่ง

4.นักสื่อความหมายท้องถิ่น นักสื่อความหมายท้องถิ่นเปรียบเสมือนมัคคุเทศก์ที่มีศักดิ์เป็นนักการทูตทางวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่มีส่วนอย่างมากต่อการเสนอภาพภพบริบทชุมชนโดยรวมทั้งหมด ต้องมีจิตใจที่มีความรับผิดชอบสูงในการเสนอภาพภพอันดีงามขอชุมชนตนเอง นักสื่อความหมายท้องถิ่นต้องเป็นกลางในการเสนอสื่อต่างๆ ไม่ก่อความรู้สึกที่อึดอัดใจหรือนำไปสู่ความขัดแย้งทางความคิดสู่นักท่องเที่ยว

นักสื่อความหมายท้องถิ่นเปรียบเสมือนตัวแทนคนในชุมชน การสื่อต่างๆต้องให้ความรู้แก่ผู้มาเยือน โดยนักท่องเที่ยวไม่กลับไปอย่างสูญเปล่า เกิดกระกระตุ้นทางความรู้สึกความคิดที่ดีต่อกัน และนักท่องเที่ยวมีความรู้สึกที่ดีต่อชุมชน

ด้านวัฒนธรรมประเพณี นักสื่อความหมายต้องคำนึงเอาไว้เป็นที่หนึ่งในอาชีพ นักสื่อความหมายไม่สมควรอย่างยิ่งที่จะส่งเสริมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในทางสังคมของชุมชนในทางไม่ดีก่อให้เกิดการเสื่อมเสียทางวัฒนธรรมประเพณี การที่มีเรามีกฎระเบียบข้อบังคับนักสื่อความหมายออกมานั้นเพื่อประโยชน์ต่อนักสื่อความหมายท้องถิ่นและนักท่องเที่ยวได้ดำเนินกิจกรรมร่วมกันอย่างมีความรับผิดชอบต่อสังคมในชุมชน

5.การจัดการรายได้อย่างเป็นธรรม ถ้าพูดถึงเงินคนมักจะมองว่าเป็นสิ่งที่กำหนดแนวทางชีวิตของตนเองได้ ฉะนั้นตัวเงินคือเป็นตัวแปรสำคัญที่ก่อให้เกิดผลดีและเสียมากที่สุดในการอยู่ร่วมกันการจัดการรายได้ที่เกิดขึ้นที่มาจากการท่องเที่ยวนั้นต้องมีความเสมอภาพ การจัดการรายได้เป็นส่วนสำคัญของชุมชนในกลุ่มสมาชิกการท่อเที่ยวโดยชุมชนการแบ่งปันผลประโยชน์ที่ลงตัวและมีแนวทางปฏิบัติร่วมกันที่เสมอภาคจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อชุมชนเพื่อมิให้เกิดความขัดแย้งต่อกันจึงจะสามารถนำพาสังคมการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนเดินต่อไปได้อย่าไม่สะดุจต้องคิดอยู่เสมอว่าเงินเป็นตัวเคลื่อนให้งานดำเนินไปได้ แต่สิ่งที่สำคัญมากกว่านั้นนั้นคือ “อำนาจทางน้ำใจและความเข้าใจกันต้องมีสูงกว่าตัวเงิน”

ดังนั้น กฎระเบียบการจัดการรายได้นั้นมีความสำคัญต่อการดำเนินกิจกรรมและกิจการของชุมชนอย่างมาก จึงจำเป็นที่ต้องมีกฎระเบียบและปฏิบัติร่วมกันอย่างเคร่งครัด

เมื่อมีกฎระเบียบแล้วการปฏิบัติเป็นที่สำคัญ ต้องมีความชัดเจนต่อการปฏิบัติ ต้องมีความยุติธรรมต่อการการตัดสิน โดยใช้กฎระเบียบนี้แหละเป็นการตัดสินปัญหาถ้าหากเหตุเกิดขึ้นจริงๆ บุคคลทุกส่วนที่เกี่ยวข้องต้องปฏิบัติร่วมกัน เมื่อมีการปฏิบัติร่วมอย่างเคร่งครัดแล้ว การดำเนินงานกิจกรรมใดๆก็สามรถทำได้อย่างสันติและมีความราบรื่นด้วยกันทั้งหมดทุกฝ่าย สิ่งสำคัญที่สุดคือ “ชุมชน”

2.3.2.4 กฎระเบียบการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน

1.ผู้ประกอบการกิจการการท่องเที่ยวทุกชนิด ทุกประเภท สถาบันการศึกษา หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ และนักท่องเที่ยวทั่วไป หากจะมาท่องเที่ยวหรือจะมาทำเพื่อการศึกษาต้องติดต่อหรือผ่านคณะกรรมการการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอนก่อน

2.ผู้ประกอบการกิจการการท่องเที่ยวทุกชนิด ทุกประเภท สถาบันการศึกษา หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ เวลาเดินป่าหรือเดินตามเส้นทางศึกษาธรรมชาติ และเส้นทางศึกษาวิถีชีวิตชุมชน ต้องมีนักสื่อความหมายท้องถิ่นนำไปด้วยเสมอ ห้ามไปเองโดยเด็ดขาด

3.สถาบันการศึกษา นักศึกษาภายในประเทศและต่างประเทศ หน่วยงานของรัฐ ที่ทำการศึกษาและงานวิจัยทุกประเภทภายในบริเวณชุมชน เมื่อทำการศึกษาและวิจัยบรรลุตามเป้าหมายแล้ว ต้องคืนข้อมูลให้กับชุมชน
นั้น ๆ โดยไม่มีเงื่อนไขใด ๆ ทั้งสิ้น

4.ผู้ประกอบการกิจการการท่องเที่ยวทุกชนิด ทุกประเภท ห้ามเรียกค่าคอมมิชชั่นจากผู้ประกอบการภายในชุมชน หรือทำการข่มขู่ด้วยวาจาอันจะได้มาด้วยความไม่ชอบธรรม

5.นักท่องเที่ยวที่มาโดยไม่ได้จองไว้ล่วงหน้า ต้องทำการติดต่อผ่านศูนย์ข้อมูลการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่ตั้งอยู่ในชุมชนก่อน

6.การแต่งกายของนักท่องเที่ยวต้องมิดชิด และสุภาพ เวลาอยู่ในชุมชน

7.ห้ามนำสิ่งมัวเมา การพนัน สื่อลามก สิ่งเสพติดทุกชนิดเข้ามาในชุมชน

8.ห้ามส่งเสียงดังเกินเวลา 22.00 น. (สี่ทุ่ม)

9.ทิ้งขยะในที่ที่จัดไว้ให้ ห้ามทิ้งเรี่ยราดไม่เป็นที่เป็นทาง

10.ห้ามนักท่องเที่ยวชาย-หญิง ประพฤติตนเชิงชู้สาวในชุมชน

11.ห้ามนักท่องเที่ยวชาย-หญิง พักด้วยกันในบ้านพักแบบ “โฮมสเตย์”

12.ผู้ประกอบการภายนอกและภายในชุมชน ห้ามขายชุดประจำเผ่าประเภท “เฉพาะเสื้อหญิงสาว เชกฺวา” โดยเด็ดขาด แต่ยกเว้นสามารถที่จะทำเป็นผลิตภัณฑ์ชุมชนได้ต้องอายุต่ำกว่า 10 ปีลงมา

13.นักท่องเที่ยวทุกคนต้องบำรุงรักษาสิ่งแวดล้อมของชุมชนเป็นจำนวนเงิน 20 บาท/ครั้ง/คน

14.นักท่องเที่ยวไม่ลบหลู่หรือใช้วาจาไม่สุภาพตามสถานที่ประกอบศาสนพิธี

15.ห้ามมัคคุเทศก์กำหนดกิกรรมเอง นอกเหนือจากที่การท่องเที่ยวโดยชุมชนกำหนด

16.ห้ามนักท่องเที่ยวก่อเรื่องทะเลาะวิวาทโดยเด็ดขาด

2.3.2.5 กฎระเบียบบทลงโทษว่าด้วยผู้ประกอบการภายนอก

บทลงโทษข้อที่ 1 , 2 , 3 , 5 , 8 กล่าวตักเตือนด้วยวาจา 1 ครั้ง หากไม่ปฏิบัติตามข้อบังคับ และไม่ยอมรับคำตักเตือน ต้องโทษปรับ 500 – 1,000 บาท และให้ออกจากชุมชนทันที

บทลงโทษข้อที่ 4 ผู้กระทำผิดโดยเจตนาจงใจละเมิดข้อบังคับต้องลงโทษปรับทันที 500-1000 บาท และต้องออกจากชุมชนทันที หลังจากนั้นห้ามทำกิจกรรมใด ๆ เกี่ยวกับธุรกิจกับชุมชนโดยเด็ดขาด

บทลงโทษข้อที่ 7-16ผู้กระทำผิดต้องโทษค่าปรับตามกฎระเบียบตำบลทันที 2000-2500 บาท และส่งดำเนินคดีตามกฎหมายต่อไป

บทลงโทษข้อที่ 10 , 11 , 12 , 14 ,15 กล่าวตักเตือนด้วยวาจา หากไม่รับฟังและปฏิบัติตามข้อบังคับ ให้ออกจากพื้นที่ชุมชนทันที่

บทลงโทษข้อที่ 13 กล่าวตักเตือนด้วยวาจา หากไม่รับฟังและปฏิบัติตามข้อบังคับให้ออกจากพื้นที่โดยทันที

2.3.2.6 กฎระเบียบผู้ประกอบการภายในชุมชน

1.สมาชิกการท่องเที่ยวโดยชุมชน ต้องยอมรับและปฏิบัติตามกฎระเบียบ ข้อบังคับของการท่องเที่ยวโดยชุมชนอย่างเคร่งครัด

2.การประกอบกิจการใด ๆ หรือเข้ามาเป็นสมาชิกการท่องเที่ยวโดยชุมชน ต้องผ่านการพิจารณาของคณะกรรมการการท่องเที่ยวโดยชุมชนก่อน

3.ผู้ประกอบกิจการชุมชนและผู้ประกอบกิจกรรมภายนอก ห้ามมิให้เรียกค่าคอมมิชชั่นระหว่างกันโดยเด็ดขาด เพื่อความเป็นธรรมแก่นักท่องเที่ยว

4.ห้ามค้าขายสิ่งที่ผิดกฎหมายทุกชนิด ให้แก่นักท่องเที่ยวโดยเด็ดขาด

5.ห้ามบังคับหรือ ทำกิจกรรมต่าง ๆ ในเชิงบังคับให้นักท่องเที่ยวซื้อของโดยเด็ดขาด

2.3.2. 7 บทลงโทษผู้ประกอบการในชุมชน

บทลงโทษข้อที่ 1 เตือนด้วยวาจา 1 ครั้ง หากไม่รับฟังครั้งต่อไปต้องขับออกจากสมาชิกการท่องเที่ยว

บทลงโทษข้อที่ 2 ไม่มีบทลงโทษ

บทลงโทษข้อที่ 3 ต้องโทษปรับ 500-1000 และตัดออกจากการเป็นสมาชิก

บทลงโทษข้อที่ 4 ใช้กฎตำบลตามที่ได้ร่างไว้

บทลงโทษข้อที่ 5 เตือนด้วยวาจา 1 ครั้ง หากไม่ปฏิบัติต้องโทษปรับ 200-500 บาท

2.4 ศักยภาพชุมชนด้านอื่นๆ ที่เอื้อต่อการท่องเที่ยวในชุมชน

2.4.1 ประวัติศาสตร์ชุมชน กล่าวได้ว่าพื้นที่ต่างๆทุกส่วนของโลกใบนี้มีความเป็นไปเป็นมาอยู่เสมอ ขึ้นอยู่ว่าจะมีเรื่องราวความเป็นมามากน้อยและยาวนานแค่ไหน บ้านผาหมอนเองก็มีเรื่องราวมายาวนานและมีเรื่องเล่าสามารถสร้างความรู้และความบันเทิงให้กับนักท่องเที่ยวได้อีกแนวทางหนึ่งเช่นกัน ประวัติศาสตร์เป็นสิ่งที่เกิด

ขึ้นจริงและสามารถเป็นแม่แบบในการขับเคลื่อนชุมชนให้มีความต่อเนื่องในการดำเนินชีวิต เรื่องราวของบ้านผาหมอนนั้นมีความเด่นในด้านการจัดตั้งชุมชนของคนรุ่นแรก และเรื่องราวในการดำเนินชีวิตของดอยอินทนนท์ที่ดำเนินมายาวนานก่อนที่ยังไม่มีใครรู้จักดอยอินทนนท์ จนมาถึงปัจจุบันที่ผู้คนทั่วโลกรู้จักดอยอินทนนท์

2.4.2 การเกษตรชุมชน การเกษตรนั้นถือเป็นหัวใจของชุมชนที่หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนมาแล้วรุ่นสู่รุ่นมาเป็นเวลายาวนาน ถ้ามองในลักษณะพิเศษของภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แล้ว การเกษตรนั้นมีความคล้ายคลึงกันหลายๆส่วน บ้านผาหมอนเองเป็นชุมชนปกาเกอะญอที่มีวิถีชีวิตด้านการเกษตรที่น่าเรียนรู้ จากเมื่อก่อนชาวปกาเกอะญอมีวิถีชีวิตการเกษตรแบบการทำไร่หมุนเวียน แต่ ณ ปัจจุบัน การทำไร่หมุนเวียนนั้นหมดสิ้นจากชุมชนไปแล้ว แต่ชุมชนได้ปรับตัวด้านการเกษตรเป็นการทำนาขั้นบันได และการเกษตรตามแนวพระราชดำริโครงการหลวงแทน ชุมชนได้ปรับตัวอยู่ตลอดเวลา การเกษตรก็เป็นอีกส่วนหนึ่งที่ได้ปรับตัวออยู่ตลอดเวลา

2.4.3 วัฒนธรรมชุมชน การดำเนินชีวิตของชุมชนนั้นมีองค์ประกอบด้วยการหลายปัจจัย วัฒนธรรมและประเพณีคือหัวใจสำคัญของชุมชนชาวปกาเกอะญอ การเสริมความรู้เพิ่มเติมในเรื่องของตนเองนั้นเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง เพระด้วยสภาพปัจจุบันสังคมของชุมชนเกิดการแทรกแซงจากวัฒนธรรมจากภายนอกโดยทางตรงและทางอ้อม ซึ่งทำให้วัฒนธรรมชุมชนนั้นเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และมีอาจหยุดยั้งสิ่งที่เกิดการเปลี่ยนแปลงได้

2.4.4 ป่านิเวศศึกษาชุมชน การใช้ชีวิตส่วนใหญ่ของชุมชนปกาเกอะญอนั้น ทุกย่างก้าวมีผลที่ต้องอาศัยต่อระบบนิเวศทั้งสิ้น คือผู้คนบนโลกทุกคนนั้นมีความใกล้ชิดกับระบบนิเวศและกระทบกระทั่งกับธรรมชาติอยู่ทุกลมหายใจ ปกาเก่อญอเองเมื่ออยู่กับป่าแล้ว เรามิอาจปฏิเสธไดว่าเราเองมิได้มีผลกระทบต่อระบบนิเวศแต่ด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวปกาเกอะญอสามารถที่อยู่ร่วมกับป่าได้ บทเรียนภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับระบบป่านิเวศนั้นนักสื่อความหมายท้องถิ่นสามารถที่จะถ่ายทอดให้กับนักท่องเที่ยวได้

2.4.5 นกในภูมิปัญญาปกาเกอะญอ ด้วยพื้นที่ดอยอินทนนท์มีชื่อเสียงด้านการดูนกที่ดีอีกแห่งหนึ่งของเมืองไทย ที่ผ่านมามีงานวิจัยของ .สกว. โดยกลุ่มเพื่อนนก คุณจักร กินิสี คุณฉันทสิทธิ์ บุณยสาระนัย ได้จุดประกายเรื่องนกในภูมิปัญญาปกาเกอะญอและส่วนหนึ่งได้พัฒนานักสื่อความหมายท้องถิ่นเกี่ยวการดูนก มาวันนี้ทางทีมงานวิจัยได้แลเห็นความสำคัญและจุดแข็งของชุมชนที่ได้ถูกพัฒนามาแล้วระดับหนึ่ง บนเนื้อที่ของดอยอินทนนท์ซึ่งเราสามารถแบ่งประเภทของนกเอาไว้หลายระดับ บนยอดสูงสุดนั้นมีนกจำนวนมากถึง 170 กว่าชนิด และนกอพยพรวมกับนกท้องถิ่นมีจำนวนมาก 350 ชนิด และค่อยไล่ระดับลงมาเรื่อยๆจนถึงเขตต่ำสุดคือแนวป่าเต็งรัง ความหลักหลายทางระบบนิเวศวิทยาบนพื้นที่ดอยอินทนนท์ เป็นจุดแข็งของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

และการแบ่งประเภทของนกในภูมิปัญญาท้องถิ่นปกาเกอะญอนั้นมีด้วยกันหลายประเภท เช่น นกด้านการเกษตร นกด้านความรักเกี่ยวพาราศี นกด้านการดำเนินวิถีชีวิตวัฒนธรรม นกด้านความรักการครองเรือนในส่วนต่างๆ เรื่องของนกนี้เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่นักสื่อความหมายท้องถิ่นสามารถนำเอาไปใช้กับการดำเนินกิจกรรมการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่จะเกิดขึ้นได้

เรื่องนกเป็นสิ่งหนึ่งที่ผู้คนทั่วไปและนักดูนกให้ความสนใจในการศึกษา บริเวณหมู่บ้านเองสามารถพัฒนาเป็นแหล่งเที่ยวด้านการดูนกได้ที่น่าศึกษาดูอีกแห่งหนึ่งของพื้นที่ดอยอินทนนท์ ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวชนิดนกก็มีความแตกต่างจากบนยอดดอยอินทนนท์ แต่ทั้งหมดสามารถเชื่อมต่อกันได้ไม่ยากถ้าหากนักท่องเที่ยวต้องการที่จะศึกษานกในพื้นที่อื่นนอกเหนือจากบริเวณชุมชน การท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอนเองพยายามที่จะสร้างระบบการบริหารงานแบบชาวบ้านที่เหมาะสมกับความสามารถของบุคคลกรในชุมชนโดยองค์กรของของชุมชนสามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้นเราจึงได้แยกแยะระบบงานต่างๆออกมา เพื่อที่ผู้บริหารงานสามารถทำงานได้ และทำได้อย่างถูกต้องโดยมีข้อผิดพลาดน้อยที่สุด

ส่วนที่ 3 แนวทางการสร้างความเข้มแข็งการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน

การท่องเที่ยวที่จัดการโดยชุมชน คนในชุมชนสะท้อนว่า “จากที่เคยมีผู้เข้าร่วมไม่กี่คนและเป็นที่ไม่สนใจมากนัก มาวันนี้คนในชุมชนให้ความสนใจมากขึ้น” มีคนมาถามมากขึ้นเกี่ยวกับแนวทางการท่องเที่ยวโดยชุมชน เพราะที่ผ่านมาหลายคนในหมู่บ้านยังเป็นห่วงถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับชุมชน หลายๆ ท่านให้ข้อคิดถึงการทำการท่องเที่ยวโดยชุมชนว่าต้องดำเนินไปในรูปแบบไหน โดยพื้นฐานของชุมชนเพราะชุมชนคือผู้ถูกกระทบมากที่สุด

การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ทำให้ชุมชนได้รื้อฟื้น สืบค้น เรื่องราวของตัวเองเพื่อเป็นต้นทุนในการจัดการท่องเที่ยว อย่างเช่นเรื่องศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน ตำนาน ปางกะแรต ปางไกรศรี หรือปางสมเด็จนั้น ที่แท้จริงแล้วไม่ใช่ที่เดียวกัน และชื่อที่ถูกเรียกนั้นมาจากชื่อที่คนชุมชนสมัยก่อนเรียกตามสถานการณ์ที่เป็นจริงที่เกิดขึ้นในอดีต และความรู้สึกในอดีตนั้นทำให้ผู้เล่าและผู้เรียนรู้มีความรู้สึกเหมือนอยู่ในเวลาช่วงเดี่ยวกันนั้นเป็นการเรียนรู้ที่ไม่สามารถหาได้ในตำราเรียน การที่เรามาสนใจและเรียนรู้ตัวเองนั้นเหมือนเป็นการมองหาความต้องการที่ถูกต้องตามความต้องที่เราการอยากทำ เมื่อชุมชนรู้จักตัวเองมากพอ การจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนและชุมชนเป็นผู้จัดการนั้นน่าเป็นสิ่งถูกต้องที่สุด

แผนต่อเนื่องในการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน การพัฒนาในส่วนต่างๆ ที่มีความสำคัญชุมชนที่ต้องมีความต่อเนื่อง ต้องมีการพัฒนาต่อเนื่องและเป็นประโยชน์ต่อชุมชน ทั้งนี้พื้นที่บริเวณดังกล่าวของดอยอินทนนท์มิได้มีเพียงชุมชนหรือหน่วยงานใด

หน่วยงานหนึ่ง จำเป็นอย่างยิ่งที่การพัฒนาการท่องเที่ยวบนพื้นที่ดอยอินทนนท์ต้องมีการมีส่วนร่วมของชุมชน จุดนี้เป็นสิ่งสำคัญที่จะเกิดผลดีโดยตรงต่อหน่วยงานและชุมชนทั้งสองฝ่าย ผลของนโยบายของรัฐบาลเกี่ยวกับแผนการพัฒนาการท่องเที่ยวบนพื้นที่อุทยานดอยอินทนนท์ดูเหมือนจะเป็นบริษัทมหาชนมากกว่าการมีส่วนร่วมของชุมชน แผนการพัฒนาการท่องเที่ยวหน่วยงานรัฐบนพื้นที่อุทยานดอยอินทนนท์ไม่เคยชี้แจงให้สาธารณะชนได้รับรู้ว่าจะเดินไปในทิศทางใด ดูเหมือนว่าจะออกมาในรูปแบบคล้ายๆกับ "ไนท์ซาฟารี" เข้ามาทุกที่ ทั้งที่หน่วยงานได้วางแผนเอาไว้ว่าอีก 10 ปีข้างหน้าแผนการพัฒนาการท่องเที่ยวบนพื้นที่อุทยานดอยอินทนนท์นั้นจะเป็นเช่นไร แต่ในรายละเอียดทางสาธารณะชนในพื้นที่หรือคนพื้นราบเขตอำเภอจอมทองมิได้รับรู้เลยว่า "อุทยานฯ กำลังจะทำอะไร"ในพื้นที่บ้านผาหมอนเอง ทั้งนี้เพื่อเสริมประสิทธิภาพด้านการพัฒนาบุคลากรในท้องถิ่นเพื่อเป็นการเรียนรู้และมีแบบแผนของตนเอง สิ่งจำเป็นอย่างมากต่อการพัฒนาบุคลากรท้องถิ่น ในอีก 5 ปีข้างหน้า ในส่วนของการพัฒนาควรที่จะมีความต่อเนื่องและเป็นระบบ เจ้าหน้าที่ส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้องจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องรับรู้ความต้องการในส่วนที่ชุมชนต้องการจะทำการพัฒนา ซึ่งส่วนนี้เป็นกาพัฒนา แบบลักษณะความต้องการของชุมชนจริงๆ คือแผนการพัฒนาออกมาจากข้างใน (Inside Out Development) ซึ่งได้ผ่านการกลั่นกรองมาจากชุมชนและเห็นชอบด้วยแล้ว ในอีก 5 ปีข้างหน้าสิ่งที่ชุมชนได้วางเอาไว้คือ

1.การพัฒนาบุคลากร

- เสริมความรู้เฉพาะทาง ในเชิงความวิชาการและวิทยาศาสตร์
- อาชีพฝีมือแรงงาน การผลิตของที่ระลึกที่เหมาะสมต่อความต้องการของตลาด
- ภาษาต่างประเทศ เพื่อใช้ในการสื่อกับบุคคลภายนอกที่เป็นชาวต่างชาติ
- นักสื่อความหมาย เพื่อที่สามารถเป็นนักสื่อความหมายที่ดีและมีคุณภาพ
- สารสนเทศ / เทคโนโลยี บุคคลภายนอกสามารถรับรู้ข่าวสารและข้อมูลก่อนที่จะมาท่องเที่ยว
- วิทยากรท้องถิ่น เพื่อที่จะเป็นตัวแทนชุมชนและเผยแพร่ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อบุคคลอื่นๆ

2.การฟื้นฟูและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

- แหล่งต้นน้ำที่ยังอุดมสมบูรณ์ เพราะทางนิเวศสิ่งแวดล้อมมีความสำคัญต่อชุมชน
- ป่าชุมชนรอบหมู่บ้าน เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์และมีความชุ่มชื้น ชุมชนสามารถใช้แบบยั่งยืน
- การจัดการขยะชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีสุขอนามัยที่ดี และเป็นหน้าเป็นตาต่อแขกผู้มาเยือน

- ทำหลักสูตรชุมชนสำหรับโรงเรียน เยาวชนรุ่นหลังสามารถเรียนรู้ความเป็นมาของชุมชน

3.การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการศึกษา

- ศูนย์การเรียนรู้ เรื่องการท่องเที่ยวโดยชุมชน เพื่อเผยแพร่ข้อมูลให้กับชุมชนอื่นๆมาเรียนรู้

- พิพิธภัณฑ์ชุมชนและแสดงนิทรรศการพื้นบ้าน เพื่อแสดงออกถึงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน

- แหล่งพิพิธภัณฑ์ทางธรรมชาติมีชีวิตเฉพาะทาง เป็นพิพิธภัณฑ์ทางธรรมชาติสัมผัสได้จริง

- เส้นทางศึกษาธรรมพิเศษ Canopy walk way เป็นกิจกรรมที่เป็นประโยชน์และให้ความรู้ที่ดี

- หอประชุม, ที่พักครบวงจร, ร้านอาหาร หน่วยงานและองค์กรอื่นๆสามารถมาใช้ประโยชน์ได้

- เส้นทางคมนาคม สามารถเดินทางมาได้แบบปราศจากสิ่งอันตรายและมีความสะดวก

นอกเหนือจากแผนการพัฒนาระยะยาวแบบ 5 ปีข้างหน้าแล้ว ต้องเปิดโอกาสในกับคนภายในชุมชนพัฒนาคัวเองในเชิงวิชาการผสมผสานกับความรู้ท้องถิ่นของตนเอง เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในกลุ่มบุคคลให้มีความรู้และความชำนาญเฉพาะพื้นที่ของตนเองให้มาก ต้องดำเนินการต่อเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการพัฒนาบุคลากรชุมชนคือ

1.ต้องศึกษาแหล่งดูนกเฉพาะที่ให้ชัดเจน ทำหลักสูตรคู่มือท้องถิ่นดูนก และประกาศเป็นเขตอนุรักษ์การดูนกของท้องถิ่นซึ่งในที่สุดชุมชนก็จะมีแหล่งการอนุรักษ์ทางธรรมเพิ่มอีกแห่งหนึ่ง

2.ศึกษาเส้นทางศึกษาธรรมชาติเพิ่มเติม และทำหลักสูตรคู่มือความรู้เรื่องการดูแลป่าชุมชนเป็นการพัฒนานักสื่อความหมายท้องถิ่นในชุมชนสามารถสื่อความรู้เรื่องป่าเชิงวิชาการผสมผสานกับความรู้ท้องถิ่นได้

3.ศึกษาแนวทางการพัฒนาทางเข้าหมู่บ้าน ตั้งแต่ถนนใหญ่ปากทางเข้าหมู่บ้านจนถึงหมู่บ้านว่าระหว่างทางมีจุดเด่นในด้านควรที่จะพัฒนาเป็นเส้นศึกษาธรรมชาติได้กี่จุด อะไรบ้างเพื่อให้สอดคล้องกับแนวทางการท่องเที่ยวเชิงศึกษานิเวศและวัฒนธรรมแบบยั่งยืนโดยชุมชนที่ได้ศึกษาวิจัยมาแล้วข้างต้น

4.ศึกษาพื้นที่ที่เหมาะสมต่อการจัดทำศูนย์ข้อมูลและร้านค้าขายของที่ระลึกชุมชน เพื่อความเหมาะสมต่อที่ตั้งและความเป็นระเบียบเรียบร้อยของชุมชน

ทั้งสี่แนวทางหลักที่ได้เสนอมานี้มีความจำเป็นต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอนและชุมชนใกล้เคียง เพื่อให้สอดคล้องการแนวทางการ “ท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์” ที่ทางรัฐบาลได้วางไว้ ทั้งนี้เป็นการแยกแหล่งท่องเที่ยวของชุมชนให้เป็นกิจจะลักษณะมีระเบียบเรียบร้อย ไม่เบียดเบียนชุมชนและเกิดปัญหาด้านการใช้ทรัพยากรในอนาคต ทั้งนี้ชุมชนยังต้องอาศัยป่าในการดำรงชีวิต ต้องพึ่งพาทรัพยากรไปอีกยาวนาน และเป็นแนวทางที่สอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนปกาเกอะญอ (กะเหรี่ยง) ด้านการอนุรักษ์แบบใช้สอย ที่ชุมชนได้ทำควรคู่กันมาช้านาน

ส่วนที่ 1 บริบทชุมชน

1.1 สภาพโดยทั่วไปของชุมชน

1.1.1 สภาพโดยทั่วไปของบ้านป่าคาสุขใจและบ้านจะบูสี ตั้งอยู่ที่หมู่ที่ 5 ตำบลแม่สลองนอก อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย เป็นชุมชนเผ่าอาข่าและลาหู่แดง (มูเซอ) อาศัยอยู่ร่วมกัน ซึ่งมีความเป็นมาของชนเผ่าทั้งสองไม่ต่างจากคำบอกเล่ามากนัก ระยะทางจากตัวเมืองเชียงรายไปตามถนนสายแม่จัน-แม่สลอง ระยะทางรวม 76 กิโลเมตร จะถึงบ้านป่าคาสุขใจ

ปัจจุบันบ้านป่าคาสุขใจมีประชากรทั้งสิ้น 882 คน และมีครัวเรือนทั้งสิ้น 96 ครัวเรือน รวมทั้งสองชนเผ่า ลักษณะการตั้งชุมชนจะอยู่บนพื้นที่สูง ตามลักษณะของความเป็นชนเผ่า ชนเผ่าลาหู่แดงจะอาศัยอยู่บริเวณที่ราบหุบเขาด้านทิศตะวันออก เรียกว่ากลุ่มบ้านจะบูสี และกลุ่มชนเผ่าอาข่าจะอยู่บริเวณที่สูงกว่าหรือบริเวณป่าต้นน้ำ เรียกว่ากลุ่มบ้านป่าคาสุขใจ

บ้านป่าคาสุขใจเป็นหมู่บ้านขนาดกลาง ซึ่งอยู่ห่างจากถนนสายแม่จัน-แม่สลองประมาณ 4 กิโลเมตร ที่ตั้งหมู่บ้านโดยรวมอยู่บนภูเขาที่เรียกว่า จมูกเขา สูงจากระดับน้ำทะเล 1,050 เมตร มีสภาพอากาศที่หนาวเย็นตลอดปี

อาณาเขต ของชุมชน

1.2.1 ด้านทิศเหนือ	ติดต่อกับ	บ้านสันติคีรี
1.2.2 ด้านทิศใต้	ติดต่อกับ	แม่น้ำจัน
1.2.3 ด้านทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	บ้านอาแบ
1.2.4 ด้านทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	บ้านหล่อโย

แหล่งน้ำในการอุปโภคบริโภค บ้านป่าคาสุขใจมีแหล่งน้ำตามธรรมชาติ แหล่งน้ำที่เป็นประโยชน์และสำคัญกับชุมชนมีจำนวน 11 แห่ง เช่น บริเวณหลังอนามัย (อีจุแอด้อล้อก้อ) น้ำสำหรับดื่มกิน ปริมาณน้ำจะมีทั้งปี, แม้สะเลาะก่อ อยู่บริเวณป่าชุมชน (ก๊าฉ่อ) เป็นลำห้วยเล็กๆที่เอาไว้กิน ไว้ใช้ แต่ช่วงฤดูแล้งจะไม่มีน้ำ, หล่อดองยาอ้อล้อก่อ ที่อยู่ทางไปบ้านพนาสวรรค์ นับว่าเป็นแหล่งน้ำสำคัญเพราะมีน้ำไหลตลอดปีชาวบ้านใช้ทั้งอุปโภคและบริโภค เช่นเดียวกับที่อาบ้อพิย่อล้อก่อที่อยู่ทางไปพนาสวรรค์น้ำมีมากตลอดปีเช่นกัน

พื้นที่ทำกิน จากข้อมูลการสำรวจของศูนย์รีโมทเซนซิ่งและระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ภาคเหนือ ภาควิชาภูมิศาสตร์สาขาสังคมสงเคราะห์ มหาวิทยาลัยเชียใหม่ จัดทำโครงการสำรวจจัดทำแผนที่การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรของชาวเขา ร่วมกับมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา พบว่า บ้านป่าคาสุขใจมีการถือครองที่ดินและมีการใช้ประโยชน์จากที่ดิน โดยมีพื้นที่ทำกินทั้งหมด

จำนวน 1,494.5 ไร่ ซึ่งแบ่งเป็น หนึ่ง การทำไร่หมุนเวียน 1,138.7 ไร่, สอง การทำเกษตรถาวร 215.4 ไร่ ,สาม การทำนาขันบันได 140.3 ไร่ ซึ่งที่ดินส่วนใหญ่จะจายอยู่ตามบนที่ลาดเขาทางทิศตะวันออกของน้ำแม่จัน ส่วนใหญ่ของพื้นที่หมู่บ้านเป็นการเกษตรแบบไร่หมุนเวียน โดยรวมแล้วสภาพวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านป่าคาสุขใจยังต้องพึ่งพาการทำเกษตรเป็นหลัก โดยมีพื้นที่ทำการเกษตรเป็นลักษณะลาดชัด ภูเขาสูง อาศัยแหล่งน้ำธรรมชาติ ในอดีตการเกษตรเป็นการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย การตั้งบ้านเรือนก็ใช้วัสดุจากธรรมชาติไม่ถาวรเท่าใดนัก เนื่องจากความไม่มั่นใจว่าจะอยู่อีกนานเท่าใด อีกทั้งที่ทำกินของชาวบ้านรวมถึงที่อยู่อาศัยนั้นล้วนอยู่ในเขตป่าต้นน้ำชั้น 1 A ชาวบ้านไม่มีเอกสารสิทธิ์ในการถือครองที่ดินแต่อย่างใด และชาวบ้านส่วนใหญ่ก็เพิ่งได้รับสัญชาติไทย ในปัจจุบันบ้านป่าคาสุขใจ ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่อยู่ใกล้แหล่งท่องเที่ยว ความเจริญและเทคโนโลยีเริ่มกระจายเข้าสู่ชุมชนมากขึ้น การผลิตเพื่อยังชีพแบบดั้งเดิมได้เปลี่ยนมาทำเกษตรแบบใหม่มากขึ้น มีการใช้ปุ๋ย ใช้ยาสารเคมี เพิ่มมากขึ้น เพื่อให้ได้ผลผลิตในปริมาณที่มาก

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนจึงเปลี่ยนไปไม่มีการอพยพโยกย้ายเหมือนในอดีต พื้นที่ทำกินของชาวบ้านถูกจำกัดมากขึ้น เนื่องจากการขยายตัวของประชากร ซึ่งในสถานการณ์ปัจจุบันชาวบ้านในชุมชนได้พยายามที่ปรับตัวให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงแม้จะถูกจำกัดพื้นที่ในการทำกินก็ตาม

1.1.2 ประวัติศาสตร์ชุมชน

สืบเนื่องจากบ้านป่าคาสุขใจมีกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยอยู่ 2 กลุ่ม คือกลุ่มชนเผ่าอาข่า และกลุ่มชนเผ่าลาหู่แดง (มูเซอ) หากดูจากจำนวนผู้อาศัยในหมู่บ้านจะพบว่ากลุ่มชนเผ่าอาข่าจะมีจำนวนประชากรมากว่าชนเผ่าลาหู่แดง (มูเซอ) ประมาณร้อยละ 70 ของประชากรทั้งหมู่บ้านซึ่งจะแยกเป็น กลุ่มชนเผ่าอาข่าจะอาศัยในพื้นที่ที่เรียกว่าจมูกเขา เรียกว่าบ้านป่าคาสุขใจ ในระดับความสูงที่ 1,050 เมตรโดยประมาณจากระดับน้ำทะเล และ บ้านจะบูสี ถือว่าเป็นบ้านบริวารของบ้านป่าคาสุขใจเนื่องด้วยเป็นชนเผ่าลาหู่แดง (มูเซอ) ซึ่งมีจำนวนประชากรประมาณร้อยละ 30 ของประชากรทั้งหมู่บ้าน แต่จากคำบอกเล่าพบว่ากลุ่มบ้านจะบูสีที่เป็นชนเผ่าลาหู่แดง(มูเซอ) ได้มาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ดังกล่าวก่อนหน้าที่จะมีกลุ่มชนเผ่าอาข่าอพยพมาอยู่ ซึ่งในปัจจุบันคือบ้านป่าค่าสุขใจ หมู่ที่ 5 ตำบลแม่สลองนอก อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย ฉะนั้นเพื่อให้เข้าใจบริบทของพื้นที่ ที่เกี่ยวข้องกับประศาสตร์ซึ่งจะนำไปสู่การวิเคราะห์เรื่องการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ในพื้นที่ชุมชนบ้านป่าคาสุขใจ โดยจะนำเสนอสาระสำคัญด้วยกันสองส่วนคือ ส่วนทีหนึ่งประวัติศาสตร์ของ ชนเผ่ามูเซอ และ ส่วนที่สองเป็นประวัติศาสตร์ของกลุ่มชนเผาอาข่า เพื่อให้เห็นภาพรวมทั้งของชนเผ่าดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ประวัติศาสตร์ของชนเผ่ามูเซอ (ลาหู่)

คำว่า "มูเซอ" เป็นคำภาษาไทยใหญ่ ซึ่งคนไทยเรานำมาใช้เรียกชาวเขาเผ่าหนึ่ง ซึ่งเรียกตนเองว่า "ล่าหู่" มูเซอในความหมายของคนไทย หมายถึงมูเซอดำ (ล่าหู่นะ) มูเซอแดง (ล่าหู่ญี) และมูเซอกุ้ย หรือมูเซอเหลือง (ล่าหู่ฌี) ถิ่นกำเนิดของมูเซอ อยู่ใกล้เขตแดนประเทศธิเบตแล้วจึงอพยพเคลื่อนย้ายไปทางตอนใต้ของยูนนาน ภายหลังพวกมูเซอมีความเกี่ยวพันกับกลุ่มชนเชื้อชาติโลโล ซึ่งก็มาจากธิเบตและอพยพไปอยู่ทางใต้ของประเทศจีน จะเห็นได้ว่ามีลักษณะบางสิ่งบางอย่างที่คล้ายกับพวกลีซอและอีก้อ ภาษาพูดของมูเซอจัดอยู่ในตระกูลจีน-ธิเบต มีลักษณะเป็นภาษาคำโดด ไม่มีเสียงพยัญชนะสะกด แบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือกลุ่มภาษา "ล่าหู่นะ" (มูเซอดำ) และกลุ่มภาษา "ล่าหู่ฌี" (มูเซอเหลือง) และในการติดต่อสื่อสารระหว่างมูเซอกลุ่มต่างๆ รวมทั้งอีก้อ ลีซอ จีนฮ่อ พวกนี้มักจะใช้ภาษาถิ่น "มูเซอดำ" (ล่าหู่นะ) เป็นภาษากลาง

การแบ่งกลุ่ม มูเซอแบ่งเป็นกลุ่มย่อยได้ 4 กลุ่ม กลุ่มใหญ่ 2 กลุ่ม กลุ่มแรก คือ มูเซอดำและมูเซอแดง กลุ่มเล็ก 2 กลุ่มหลังคือ มูเซอฌี หรือมูเซอกุยและมูเซมูเซอ การแบ่งเป็น 4 กลุ่มย่อยเช่นนี้เป็นการแบ่งแต่เพียงคร่าวๆ ตามความแตกต่างเพียงผิวเผินในเรื่องพิธีกรรมทางศาสนา และการแต่งกาย แต่ในทางภาษาศาสตร์แล้ว ภาษามูเซอดำ มูเซอแดง และมูเซอมูเซอ ใช้พูดติดต่อกันได้ยกเว้นภาษามูเซอกุยเท่านั้นที่ใช้พูดติดต่อกับมูเซอกลุ่มอื่นไม่ได้

มูเซอดำ เรียกตนเองว่า "ละหู่นะ" อาจกล่าวได้ว่าพวกนี้เป็นมูเซอดั้งเดิมที่อพยพมาจากทางตะวันออกเฉียงเหนือของเมียนมาร์และยูนนาน

มูเซอแดง น่าจะถือได้ว่าเป็นสาขาที่แตกต่างจากมูเซอดำซึ่งเรียกตนเองว่า"ละหู่ญี" ที่เรียกว่ามูเซอแดงนั้นมีความหมาย 2 ประการ คือหมายถึงแถบสีแดงผืนผ้าของผู้หญิง หรืออาจหมายถึงพรานป่า มูเซอฌี หรือมูเซอเหลืองซึ่งคนไทยและไทยใหญ่เรียกว่า มูเซอกุย ซึ่งมาจากทางใต้ แบ่งกลุ่มย่อยได้ 4 กลุ่มคือ มูเซอชีนะตอ มูเซอซีอะคออะกา ทั้ง 2 กลุ่มนี้อยู่ทางใต้ของยูนนานอีก 2 กลุ่มคือ มูเซอชีบาหลาและมูเซอชีบาเกียว อาศัยอยู่ในรัฐเชียงตุง รัฐฉาน ประเทศพม่าและในประเทศไทย

มูเซอมูเซอ เรียกตนเองว่า "นะเหมี่ยว" มาแต่ครั้งที่ยังตั้งหลักแหล่งอยู่ในยูนนาน และเพิ่งมาเรียกตนเองว่า มูเซอมูเซอ ก็เมื่ออพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทย คนไทยเรียกพวกนี้ว่า มูเซอดำ โดยดูจากลักษณะการแต่งกายด้วยเสื้อผ้าชุดสีดำ มูเซอมูเซอในประเทศไทยมี 3 กลุ่ม คือ มูเซอพะคอ มูเซอนะมือ และมูเซอมะเหลาะ (มะลอ)

แต่จากบางตำราอ้างว่า ในประเทศไทยชาวล่าหู่แบ่งเป็นกลุ่มย่อยได้ 7 กลุ่ม ซึ่งเป็นการแบ่งตามลักษณะการตั้งถิ่นฐาน คือ

1.มูเซอดำ หรือ ล่าหู่นะ (Lahu Na) อาจกล่าวได้ว่าพวกนี้เป็นมูเซอดั้งเดิมที่อพยพมาจากทางตะวันออกเฉียงเหนือของพม่าและยูนนาน ส่วนใหญ่นับถือคริสต์ศาสนา อาศัยอยู่ในเขต อ.ฝาง อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่ และเชียงราย

2.มูเซอแดง หรือ ล่าหู่ญี (Lahu Nyi) ที่เรียกว่ามูเซอแดงนั้นมีความหมาย 2 ประการ คือหมายถึงแถบสีแดงผืนผ้าของผู้หญิง หรืออาจหมายถึงพรานป่าก็ได้ เป็นกลุ่มที่มีประชากรมากที่สุด อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ อ.แม่อาย จ.เชียงใหม่ และ อ.เมือง อ.แม่สรวย จ.เชียงราย

3.มูเซอมูเซอ หรือ ล่าหู่มูเซอ (Lahu Shehleh) บางทีเรียกว่า ล่าหู่นะเหมี่ยว มาตั้งแต่ตั้งหลักอยู่ในยูนนาน และเพิ่งมาเรียกตนเองว่า มูเซอดำ โดยดูจากลักษณะการแต่งกายด้วยเสื้อผ้าชุดสีดำ มูเซอมูเซอในประเทศไทยมี 3 กลุ่มคือ มูเซอพะคอ มูเซอนะมือ และมูเซอมะเหลาะ (มะลอ) อาศัยอยู่ในเขต จ.เชียงใหม่ จ.เชียงราย จ.แม่ฮ่องสอน และ จ.ตาก

4.มูเซอฌีบาหลา หรือมูเซอเหลือง (Lahu Shi) พวกนี้เป็นมูเซอที่มาจากทางใต้ แบ่งเป็นกลุ่มย่อยได้ 4 กลุ่มคือ มูเซอชีนะ ตอ มูเซอ ซีอะดออะกา ทั้ง 2 กลุ่มนี้อยู่ทางตอนใต้ของยูนนาน อีก 2 กลุ่มนี้อยู่ทางตอนใต้ของยูนนาน อีก 2 กลุ่มคือ มูเซอซีบาหลาและมูเซอชีบาเกียว อาศัยอยู่ในรัฐเชียงตุง รัฐฉาน ประเทศพม่าและในประเทศไทย นับถือศาสนาคริสต์ อาศัยอยู่ใน จ.เชียงราย และ จ.เชียงใหม่

5.มูเซอลาบา หรือ ล่าหู่ลาบา (Lahu Laba or Laban) เป็นกลุ่มที่เพิ่งอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในเขต อ.แม่ฟ้าหลวง จ.เชียงราย

6.มูเซอกุเลา หรือมูเซอขาว หรือล่าหู่ฟู่ มีจำนวนเพียงเล็กน้อยอาศัยอยู่ใน จ.เชียงราย

7.มูเซอกุ้ย หรือล่าหู่ฌีบาเกียว (Lahu Shibakio) อาศัยอยู่กับกลุ่มอื่นใน จ.เชียงราย

การตั้งหมู่บ้าน ในอดีตหมู่บ้านมูเซอดำกับหมู่บ้านมูเซอแดง ในประเทศไทยมักจะตั้งอยู่ในระดับสูงกว่า 4,000 ฟุตขึ้นไป ส่วนหมู่บ้านมูเซอมูเซออยู่ในระดับ 3,500 ฟุต เป็นส่วนใหญ่ หมู่บ้านมูเซอกุยอยู่ในระดับต่ำสุดในจำนวนพวกมูเซอด้วยกัน แต่ปัจจุบันมีหมู่บ้านมูเซอที่อยู่ต่ำกว่าระดับดังกล่าวเป็นจำนวนมาก เนื่องจากได้มีการอพยพเคลื่อนย้ายไปตั้งหมู่บ้านแห่งใหม่ที่มีที่ดินดีกว่าเดิม ซึ่งจะเลือกตั้งหมู่บ้านในบริเวณที่มีดินอุดมสมบูรณ์ มีแหล่งน้ำอยู่ใกล้ป่า ส่วนบริเวณที่ใช้เพาะปลูกทำกินนั้นมักจะถางป่าให้ห่างหมู่บ้านออกไป มูเซอมูเซอนั้นจะตั้งหมู่บ้านอยู่ใกล้แหล่งน้ำมากที่สุด ปัจจุบันมีการอพยพมาตั้งหมู่บ้านใกล้พื้นราบมากขึ้น เนื่องจากมีปัญหาพื้นที่ทำกินและจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น

2.ประวัติศาสตร์ของชนเผ่าอาข่า

อาข่าเป็นชาวเขาเผ่าหนึ่งที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย คนไทยและคนพม่าเรียกว่า “อาข่า” หรือ “ข่าก้อ” ลาวและชนชาติอินโนจีนตอนเหนือเรียกว่า “โก๊ะ” คนจีนเรียกว่า “โวนี” หรือ “ฮานี” ซึ่งหมายความรวมถึงชนเผ่าที่พูดภาษาโลโลในมณฑลยูนนานทางตอนใต้ด้วย

นักมานุษยวิทยาและนักภาษาศาสตร์บางท่านได้จัดอาข่าอยู่ในตระกูลภาษาจีน – ทิเบต กลุ่มภาษาย่อยธิเบต- พม่า ในจีนตอนใต้พบว่าอาข่าอาศัยอยู่กระจัดกระจายทั่วไปปะปนกับชาวจีน หมู่บ้านอาข่าบางแห่งงเป็นสังคมผสมระหว่างอาข่ากับจีน ทั้งนี้เกิดจากผู้ชายไปแต่งงานกับหญิงอาข่า

ประวัติความเป็นมาของอาข่ายังไม่สู้กระจ่างนัก อย่างไรก็ตาม จากผลการค้นคว้าศึกษาของนักมานุษยวิทยาหลายท่านได้ให้ข้อเท็จจริงว่า อาข่ามีถิ่นฐานเดิมอยู่ตามบริเวณภูเขาสูงทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือและตะวันตกเฉียงใต้ของจีน มีอาข่าอยู่มากในมณฑลยูนนาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแคว้นสิบสองปันนาและไกลเจา แต่เดิมอาข่ามีอาณาจักรอิสระของตนเองอยู่บริเวณต้นแม่น้ำไห้ฮั้วสุย หรือแม่น้ำคอกห้อในแคว้านทิเบต ต่อมาถูกชนชาติอื่นรุกรานจนถอยร่นลงมาทางใต้ เข้าสู่มณฑลยูนนานและไกลเจา เป็นเวลานานหลายพันปีมาแล้ว และเมื่อพรรคคอมมิวนิสต์จึงเข้าครองแผ่นดินใหญ่จีนอาข่าและเผ่าอื่นๆ อีกหลายเผ่าได้อพยพมาทางตอนใต้อีกแล้วกระจัดกระจายเข้าไปยังแคว้นเชียงตุงทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศพม่า ในแคว้นหัวโขงภาคตะวันตกและแคว้นพงสาลีภาคใต้ของลาว และในจังหวัดเชียงรายตอนเหนือสุดของประเทศไทย ในปัจจุบันนี้ตั้งถิ่นฐานอยู่ในประเทศต่างๆ ดังนี้

- **แคว้นเชียงตุง** ในรัฐฉานทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือและเมืองเล็กบางเมืองทางตะวันออกเฉียงใต้ประเทพม่า
- **มณฑลไกเจา** และ**ยูนนาน**ตอนใต้ของสาธารณรัฐประชาชนจีน
- **แคว้นหัวโขง** ทางตะวันออกเฉียงเหนือ และ**แคว้นพงสาลี**ทางเหนือของประเทศลาว
- **จังหวัดเชียงราย ลำปาง เชียงใหม่ แพร่ กำแพงเพชร ตาก ของ**ประเทศไทย

อาข่าในประเทศไทย อาข่าในประเทศไทยอพยพจากพม่าและลาว เพราะถูกจีนรุกรานและบางกลุ่มอพยพเพราะถูกกดดันจากเหตุการณ์ทางการเมือง จากคำเล่าของผู้สูงอายุชาวอาข่าหลายคนได้ให้ข้อมูลว่า อาข่าอพยพเข้าไปอยู่ในประเทศไทยประมาณ 60-80 ปี แล้ว เข้ามาตั้งถิ่นฐานครั้งแรกบริเวณดอยตุง อำเภอแม่สาย ต่อจากนั้นได้อพยพย้ายออกไปตั้งถิ่นฐานในท้องที่ที่เป็นภูเขา ของจังหวัดต่างๆ คือ เชียงราย เชียงใหม่ ตาก กำแพงเพชร แพร่ ลำปาง และเพชรบูรณ์

มีอาข่าบางกลุ่มที่อพยพเข้ามายังประเทศไทยล่าสุดคือพวกที่อพยพมาจากแคว้นสิบสองปันนาของจีน เข้ามายังประเทศลาวก่อน เมื่อลาวเปลี่ยนแปลงการปกครองก็อพยพเข้ามายังประเทศไทย เพื่อหาที่ทำมาหากินใหม่ โดยอพยพเข้ามาทางเชียงแสนแล้วมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ดอยผาหมีเขตอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย และอีกกลุ่มอพยพจากดอยผาหมีออกไปตั้งอยู่ที่หมู่บ้านป่าฮีและหมู่บ้านน้ำริน ห่างจากผาหมีประมาณ 5 กิโลเมตร อาข่าพวกนี้ได้อพยพเข้ามายังประเทศไทยได้ประมาณ 20-25 ปี และมีอยู่เพียง 3 หมู่บ้านเท่านั้น

1.1.3 ประวัติศาสตร์และพัฒนาการการก่อตั้งชุมชน

ชุมชนดั้งเดิมที่มาตั้งถิ่นฐานในบริเวณบ้านป่าคาสุขใจ เดิมที่เป็นบ้านบริวารของบ้านป่าคาสุขใจคือบ้านจะบูสีในปัจจุบัน ซึ่งเดิมที่บ้านจะบูสีเป็นบ้านเล็กๆที่มีชนเผ่าลาหู่แดงหรือมูเซอมาอาศัยอยู่ก่อนปี 2450 ถือว่าเป็นหมู่บ้านที่ตั้งมานานกว่าร้อยปี จากคำบอกเล่าของกลุ่มคนเฒ่าคนแก่ที่ยังมีชีวิตอยู่และผู้นำชุมชนคนปัจจุบัน แรกเริ่มเดิมทีคนทั่วไปบนดอยแม่สลองจะเรียกหมู่บ้านนี้ว่า"บ้านจะคะต่อ" ซึ่งตั้งตามชื่อผู้นำคนแรกของหมู่บ้านที่ชื่อนายจะคะต่อ ย้ายมาจากที่ใดไม่มีใครทราบ มาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ดอยซีเดซึ่งเป็นที่ตั้งหมู่บ้านในปัจจุบัน ในสมัยนั้นในละแวกดอยแม่สลองนี้มีเพียงแค่สองหมู่บ้านเท่านั้น คือ บ้านจะคะต่อ และบ้านลีซอเหม่อฮ้อ ซึ่งตั้งอยู่ที่ดอยแม่สลอง แต่ในภายหลังได้อพยพย้ายออกไปอยู่ที่อื่น เนื่องจากมีทหารจีนอพยพหนีสงครามเข้ามาที่ดอยแม่สลอง ชาวบ้านลีซอเหม่อฮ้อกลัวจะถูกเกณฑ์ไปเป็นทหารจีนจึงพากันย้ายไปอยู่ที่อื่น เหลือเพียงบ้านจะบูสีที่ยังคงตั้งอยู่ที่ดอยซีเดใกล้กับดอยแม่สลองเพียงบ้านเดียว แต่ว่าทหารจีนก็ไม่ได้เข้ามายุ่งเกี่ยวอะไรต่างคนต่างอยู่กันไป จะคะต่อจึงเป็นชื่อหมู่บ้านที่ชาวแม่สลองรู้จักกันจนถึงทุกวันนี้ คนเก่าคนแก่ในละแวกดอยแม่สลองก็รู้จักหมู่บ้านนี้ในนามบ้านจะคะต่อ หากถามหาหมู่บ้านจะบูสีก็ไม่รู้จักเช่นกัน

ส่วนชื่อบ้าน "จะบูสี" นั้น ก็ได้ตั้งตามชื่อผู้นำรุ่นต่อมาอีกเช่นกัน จากคำบอกเล่าทราบว่านายจะบูสีนั้นได้อพยพมาจาก ตำบลเทอดไทแถวๆดอยตุงมาอยู่รวมกับนายจะคะต่อโดยสันนิษฐานว่าอาจเป็นพี่น้องหรือคนในหมู่บ้านเดียวกันก่อนที่นายจะคะต่อจะย้ายมา ซึ่งในเวลาต่อมาจะคะต่อได้ย้ายออกไปอีกที่หนึ่งในตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน ทราบภายหลังว่าชื่อหมู่บ้าน "จะก่อนะ" ซึ่งตั้งตามชื่อลูกของ จะคะต่อ นั่นเอง นายจะบูสีจึงได้เป็นผู้นำบ้าน จะคะต่อแทน แล้วเรียกชื่อหมู่บ้าน จะบูสีตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาต่อมาได้มีคนอพยพเข้ามาอาศัยในดอยแม่สลองเป็นจำนวนมาก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชนเผ่าที่หนีภัยสงครามเข้ามาอาศัยในประเทศไทย ซึ่งหลังจากตั้งเป็นหมู่บ้านได้ 15 ปีเกิดเหตุการณ์ปล้นและยิงต่อสู้กันเกิดความสูญเสียอย่างร้ายแรงทำให้คนในชุมชนส่วนหนึ่งหวาดกลัวย้ายไปอยู่ที่อื่นเช่นบ้านห้วยลุและประเทศพม่า อีกส่วนหนึ่งอพยพไปอยู่อีกฝั่งหนึ่งที่เรียกว่า "ซีเด" ที่มีความหมายว่า "ป่าคา" ซึ่งเป็นพื้นที่ตั้งของ 3 หมู่บ้าน คือ บ้านพนา

สวรรค์ บ้านป่าคาสุขใจ และบ้านจะบูสี ชุมชนบ้านจะบูสีอยู่ ณ ดอยซึเด หรือที่คนในชุมชนเรียกว่า "บ้านเก่า" นั้นอยู่ได้พียง 10 ปีก็เกิดความขัดแย้งกับหมู่บ้านพนาสวรรค์เรื่องการทำมาหากินรุกล้ำที่ดินระหว่างหมู่บ้าน ผู้นำโดนใส่ร้ายและฆ่าตาย ทางชุมชนบ้านพนาสวรรค์จึงชักชวนให้คนในชุมชนย้ายไปอยู่ที่บ้านพนาสวรรค์ แต่คนส่วนใหญ่ไม่ต้องการไปเพราะกลัวการเป็นทหารจีน เนื่องจากในสมัยนั้นยังมีการสู้รบกันอยู่ จึงมีการประชุมกันให้ย้ายกลับมาพักอาศัยอยู่ที่เดิมที่เคยถูกโจรปล้นเพราะเหตุการณ์สงบลงแล้วเพื่อลดข้อขัดแย้งดังกล่าว ซึ่งนั่นก็คือที่ตั้งของหมู่บ้านจะบูสีในปัจจุบัน ดอยซึเดแห่งนั้นจึงเป็นที่เรียกขานกันว่า "บ้านเก่า" จนถึงทุกวันนี้

ต่อมาปี 2517 กลุ่มชนเผ่าอาข่าได้อพยพมาจาก บ้านหัวแม่ตำ ตำบลแม่สลองใน อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย โดยสาเหตุของการอพยพมาจากการที่บ้านหัวแม่คำมีคนอาศัยอยู่มากที่ดินไม่เพียงพอต่อการทำมาหากิน แกนนำหรือผู้นำทางศาสนาของชาวอาข่ากลุ่มนี้จึงต้องแสวงหาพื้นที่ทำกินและหาที่ตั้งหมู่บ้านใหม่ ในการอพยพครั้งนั้นมีผู้นำในการอพยพคือ นายอาแผ่ว เมอแลโก ในการย้ายครั้งนั้นมีคนที่ย้ายมาด้วยประมาณ 28 ครัวเรือนในตอนแรกได้ย้ายมาอยู่ที่บ้านพญาไพร ซึ่งมีชาวอาข่าอาศัยอยู่ก่อนแล้ว โดยการทำมาหากินในตอนนั้นคือการทำข้าวไร่ ปลูกข้าวโพด และหาของป่า แต่ประมาณปี 2519 นายอาแผ่ว กับครอบครัวบางกลุ่มก็ได้ย้ายตามชายจีนไปอยู่ที่บ้านแม่สลองนอกโดยอยู่ที่แม่สลองนอกประมาณ 2 ปี ก็แยกหมู่บ้านเป็นของตัวเองที่บ้าน "มอเช่าลี" ที่เป็นภาษาจีนแปลว่า ป่าคา เพราะบริเวณนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นป่าคามาก โดยมีการเรียกกลุ่มที่เคยอยู่ที่บ้านพญาไพรมาอยู่ด้วยกันในปี 2521 และนายอาแผ่ว ก็ได้เป็นผู้นำหมู่บ้าน "มอเช่าลี" ในตอนนั้น

ประมาณปี 2528 นายอาแผ่วกับครอบครัวบางส่วนก็ย้ายไปอยู่ที่ดอยวาวีอีกครั้งจนถึงปัจจุบันนายอาแผ่วผู้ก่อตั้งบ้าน "มอเช่าลี" ก็ยังคงอาศัยอยู่ที่ดอยวาวี เมื่อ นายอาแผ่ว ย้ายจากบ้าน มอเช่าลี ก็มีผู้คนใหม่ขึ้นมาแทน คือ นายอาพอยุย แต่เสียชีวิตในเวลาต่อมา และมีนาย อาบอซอง เป็นผู้นำต่อมา ในปี 2528 มีมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขาได้เข้ามา เพื่อสนับสนุน ในเรื่องการศึกษาและอาชีพให้กับชาวบ้านโดยมีครู เข้ามาสอนหนังสือ ตอนแรกเข้ามาประมาณ 3-4 คน นำโดยครูแดง ครูจุ๊ และครูหลุย มีนายชลดล เบียยะ เป็นชาวลีซู เป็นครูและแปลภาษาเพราะชาวบ้านยังพูดภาษาไทยไม่ได้ และทางมูลนิธิได้เปลี่ยนชื่อ บ้าน มาเช่าลี เป็นบ้านป่าคา แต่ว่ามีบ้านป่าคาอีกบ้านหนึ่ง ครูแดงเลยใช้ชื่อเจ้าของมูลนิธิใช้ตามหลังบ้านป่าคา จึงได้ชื่อว่าหมู่บ้าน ป่าคาสุขใจนับตั้งแต่นั้นมา

ประมาณปี 2533 หมู่บ้านป่าคาสุขใจก็ได้กลายเป็นหมู่บ้านทางการโดยมีนาย ชลดล เบียยะ เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรกของหมู่บ้าน ส่วนนายอาบอซองที่เคยเป็นผู้นำก็กลายเป็นหมอผีประจำหมู่บ้าน หลังจากนั้นผู้ใหญ่บ้านก็ถูกเปลี่ยนมาแล้ว 4 คน ส่วนใหญ่ไม่ใช่คนบ้านป่าคาสุขใจ

จนถึงปัจจุบัน นาย หล่อแก่ อายี่กู่ ชาวบ้านป่าคาสุขใจก็ได้เป็นผู้ใหญ่บ้านจนถึงปัจจุบัน และมีบ้านจะบูสีเป็นหมู่บ้านบริวาร

ชาวบ้านแถบนี้นิยมปลูกข้าว ปลูกชาและปลูกมะระหวาน ซึ่งสร้างรายได้ให้กับชุมชนแถบนี้ มีพออยู่ พอกิน แต่เนื่องจากที่ตั้งของชุมชนและพื้นที่ทำกินทั้งหมดตั้งอยู่บนพื้นที่เขตป่าสงวนของทางรัฐทำให้ชุมชนมีพื้นที่ทำกินจำกัด ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ตามไหล่เขา ชาวบ้านจำเป็นต้องใช้พื้นที่เหล่านี้อย่างคุ้มค่าโดยไม่ปล่อยทิ้งไว้ให้ว่างเปล่าเฉยๆ ชาวบ้านจะแบ่งพื้นที่บางส่วนสำหรับการปลูกพืชผักสวนครัว เช่น ผักกาด ถั่วลันเตา มะเขือ พริก กะหล่ำ ฯลฯ ซึ่งล้วนเป็นผักปลอดสารพิษทั้งสิ้น ผลผลิตที่เหลือจากการบริโภค ชาวบ้านจะนำไปขายยังตลาดบ้านสันติคีรีและบางครั้งถึงกับหอบผลผลิตไปขายยังตลาดในตัวเมืองจังหวัด (ตลาดสดเทศบาล) ซึ่งเป็นรายได้เสริมที่นอกเหนือจากการบริโภคไม่หมดชาวบ้านแถบนี้จึงมีวิถีชีวิตที่ “คนพึ่งป่า ป่าพึ่งคน” มีชีวิตพอเพียงตามกระแสพระราชดำรัสเศรษฐกิจพอเพียงแห่งองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของปวงชนชาวไทย

ทั้งนี้เพราะชุมชนบ้านป่าคาสุขใจ เพิ่งย้ายเข้ามาอยู่ ณ ที่ปัจจุบันเมื่อปี พ.ศ.2520 หรือเมื่อ 28 ปี ให้หลังนี่เอง ซึ่งนายอาเพียว หมื่อแลกู่ ได้พาชาวบ้านจาก “หัวแม่คำ” มาตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ บ้านในปัจจุบัน แต่ในอดีตบริเวณส่วนใหญ่ที่เห็น เป็นผืนป่าปกคลุมพื้นที่บริเวณนี้ จึงมีการตั้งชื่อตามสภาพทางกายภาพที่มองเห็นเป็นชื่อหมู่บ้านว่า “เหม่าเช้าหลิ่ง” แปลเป็นภาษาไทยว่า “ป่าหญ้าคา” เมื่อปี พ.ศ.2528 ซึ่งเป็นปีที่ทางมูลนิธิฯ ได้ขยายพื้นที่เข้ามายังชุมชน และได้เปลี่ยนชื่อหมู่บ้านเป็นทางการว่า “บ้านป่าคาสุขใจ

ชาวบ้านหลายครัวเรือนได้อพยพเข้าอีกอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่บ้านป่าคาสุขใจเองโดยนายอาเพียง หมื่อแลกู่ ได้อพยพย้ายไปอยู่ที่เขตอำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย ซึ่งอยู่ห่างออกไปพื้นที่เดิมนับร้อยกิโลเมตร ชาวบ้านที่เหลือจึงได้ทำการเลือกแทนชุมชนขึ้นมาใหม่ คือ นายอาจุย เบเชกู่ แต่ได้เสียชีวิตลงเมื่อเป็นผู้ใหญ่บ้าน ได้เพียง 4 ปี ชาวบ้านจึงได้เลือกผู้นำขึ้นมาต่อๆ กันมาอีกหลายคน ดังนี้

ทำเนียบรายชื่อผู้นำธรรมชาติ จากอดีต ถึง ปัจจุบัน

1. นายอาเพียว หมื่อแลกู่ ปี 2520-2524
2. นายอาจุย เบเชกู่ ปี 2525-เมษายน 2529
3. นายอายู เยเบียงกู่ พ.ค.-มิ.ย. 2529
4. นายอาเหมี่ย เยเบียงกู่ มิ.ย.-ธ.ค. 2529
5. นายอาซ้อง เบเชกู่ 2530-2538
6. นายอาซา เยเบียงกู่ 2538 – ปัจจุบัน

ซึ่งผู้นำเหล่านี้เป็นผู้นำศาสนา เป็นผู้นำอย่างเป็นทางการสำหรับอาข่า เป็นบุคคลที่มีบทบาทในการนำพาชุมชนประกอบกิจกรรมต่างๆ ทางความเชื่อ ศาสนา และมีชื่อตามภาษาของชาติพันธุ์ว่า "เจ่วมา" นั่นเอง ต่อมาในปี พ.ศ. 2534 หมู่บ้านป่าคาสุขใจ ได้รับการแต่งตั้งเป็นทางราชการไทยจากกรรมการปกครองให้เป็นหมู่บ้านที่ต้องประกอบไปด้วยผู้นำที่นอกเหนือจากการคัดเลือกโดยชุมชนแบบเดิมหรือ "เจ่วมา" มามีผู้นำที่ทางราชการ คือ "ผู้ใหญ่บ้าน" และผู้ใหญ่บ้านคนแรกของชุมชนคือ นายชลดล เบียะผะ เป็นเจ้าหน้าที่มูลนิธิพัฒนาชุมชนและเขตภูเขา ผู้ใหญ่บ้านคนต่อมา นายกาญจนา จันทร์หอมกุล เป็นชาวบ้าน บ้านสันติคีรีเข้ามารับตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านแทนนายชลดล เบียะผะ และผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน คือ นาย หล่อบอง อายิกู่ มาจากสมาชิกในชุมชนบ้านป่าคาสุขใจ

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ชุมชนจะมีผู้นำเป็นทางราชการแล้วก็ตาม แต่ชุมชนก็มิอาจละทิ้งผู้นำศาสนา หรือที่เรียกว่า "เจ่วมา" ได้ ทั้งนี้เพราะผู้นำทางราชการแต่งตั้งขึ้นมาขาดความรู้ความเข้าใจในการประกอบกิจกรรมทางความเชื่อ ศาสนาตามอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ชุมชนอาข่าทุกชุมชนจึงต้องประกอบไปด้วยผู้นำ 2 ด้าน คือ ผู้นำทางราชการและผู้นำทางความเชื่อ ศาสนาควบคู่ไปด้วยกัน ถึงจะเป็นชุมชนแห่งชาติพันธุ์อาข่าและจะสามารถธำรงไว้ซึ่งเป็นอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์เอาไว้ไม่ให้เลือนลางไปจากสังคมวัฒนธรรมอาข่า

บ้านป่าคาสุขใจมีลักษณะเป็นกลุ่มบ้านที่กระจุกตัวเป็นกลุ่มตามสายสกุลของตนเอง มีถนนตรงกลางหมู่บ้านและเป็นลานเอนกประสงค์ของชุมชน มีศาลา 2 หลังสำหรับการชุมนุมในแต่ละค่ำคืน ทั้งผู้เฒ่าผู้แก่ วัยกลางคน ตลอดจนถึงเด็กๆ ที่ออกมาเล่นกันทุกเช้า ทุกเย็นก่อนไปโรงเรียนและหลังเลิกเรียน บ้านแต่ละหลังจะปลูกเต็มพื้นที่ แทบไม่มีช่องว่างระหว่างบ้าน ทรงบ้านเป็นบ้านทรงสูง ใต้ถุนบ้านจะเป็นที่ขังสัตว์ทั้ง หมู่ ไก่ เป็ด ตลอดจนเป็นที่เก็บฟืน สำหรับใช้ในชีวิตประจำวัน ถึงแม้ว่าการสร้างบ้านในลักษณะนี้ อาจไม่ถูกสุขลักษณะ เป็นแหล่งเพาะพันธุ์เชื้อโรคต่างๆ แต่วิถีชีวิตเหล่านี้ได้อยู่คู่สังคมวัฒนธรรมอาข่า บ้านป่าคาสุขใจ ตลอดจนสังคมวัฒนธรรมอาข่าโดยรวม ถึงแม้ปัจจุบันในหลายสังคมชุมชนอาข่าอาจไม่เห็นวิถีชีวิตเช่นนี้แล้วก็ตามที

ขณะเดียวกันในส่วนของบ้านบริวารคือบ้านจะบูสี ซึ่งเป็นชนเผ่าลาหู่แดง (มูเซอ) ก็มีวัฒนธรรมเป็นของตัวเอง การอยู่ร่วมกันและการใช้ประโยชน์ร่วมกันในการดูแลและพัฒนาหมู่บ้านให้อยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข ก็จะอาศัยกลุ่มผู้อาวุโสของหมู่บ้านเป็นกลุ่มที่อยู่บนความสัมพันธ์ของความเป็นพี่เป็นน้อง บ้านป่าคาสุขใจมีพิธีกรรมอะไรก็จะมีตัวแทนจากบ้านจะบูสีเข้าไปร่วม รวมไปถึงการกำหนดกฎกติกาการอยู่ร่วมกันซึ่งจะเห็นได้จากผู้นำที่เป็นทางการจะมีผู้ใหญ่บ้านเป็นคนอาข่า และมีผู้ช่วยสองคนเป็นคนลาหู่แดง(มูเซอ) ซึ่งอาศัยอยู่บ้านจะบูสี

บ้านป่าคาสุขใจจะถูกโอบล้อมด้วยผืนป่าทั้งที่เป็นป่าพิธีกรรมที่กินพื้นที่หลายสิบไร่ บวกกับพื้นที่ป่าอนุรักษ์ไว้เพื่อการใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันอีกกว่าพันไร่ ตรงปากทางเข้าหมู่บ้านจะมีประตูผี (ล่อข่อง) หนึ่งจุดและจะมีที่ย้ายบ้านอีกหนึ่งจุด ซึ่งตามความเชื่อของชาติพันธุ์อาข่าเชื่อว่า พื้นที่แห่งนี้จะเป็นที่อยู่อาศัยของผีหมู่บ้าน เวลาที่ใครเข้าออกหมู่บ้าน ในอดีตนิยมเดินลอดประตูผีทั้ง 2 แห่งนี้ เพื่อเป็นทิ้งสิ่งชั่วร้ายต่างๆ ก่อนเข้าสู่หมู่บ้าน ชาติพันธุ์อาข่าจึงมีการบูรณะและพิธีบวงสรวงพื้นที่ป่าแห่งนี้ปีละ 1 ครั้ง โดยต้องมีสมาชิกจากครัวเรือนละอย่างน้อย 1 คนขึ้นไป และพื้นที่ป่าแห่งนี้ห้ามผู้ใดเข้าไปแตะต้องหรือตัดไม้เพื่อประโยชน์ใดๆ ทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตามในพัฒนาการของชุมชนบ้านป่าคาสุขใจที่กล่าวมาเป็นเป็นเพียงส่วนหนึ่งที่ชุมชนได้ร่วมกันเรียบเรียงเพื่อให้เห็นถึงบริบทพื้นที่ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน แต่ขณะเดียวกันประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานก็ได้มีหลายหน่วยงานที่เข้าไปศึกษาและได้เรียบเรียงไว้ แต่ขาดเนื้อหาบางส่วนที่เกี่ยวกับบ้านจะบูสีซึ่งในข้างต้นได้พยายามผสมผสานระหว่างสองชนเผ่าในบ้านป่าคาสุขใจ ฉะนั้นเพื่อให้สมบูรณ์ขึ้นจึงได้เรียบเรียงข้อมูลอีกส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชุมชนดังนี้

บ้านป่าคาสุขใจ เป็นหมู่บ้านของชาติพันธุ์อาข่า เป็นหมู่บ้านตั้งอยู่ห่างออกไปทางทิศใต้จากบ้านสันติคีรีประมาณ 4 กิโลเมตร ในช่วงระยะเวลาสิบปีมานี้ หมู่บ้านได้ขยายตัวตามการเพิ่มของประชากรและความแตกต่างทางความเชื่อ ศาสนา คือ ในช่วงสิบปีให้หลังมีการแพร่กระจายของศาสนาคริสต์ในชุมชน และมีผู้หันเหไปนับถือศาสนาคริสต์หลายครัวเรือน ชุมชนบ้านป่าคาสุขใจจึงมีความแตกต่างทางความเชื่อ ศาสนาด้วย

ทั้งนี้เพราะชุมชนบ้านป่าคาสุขใจ เพิ่งย้ายเข้ามาอยู่ ณ ที่ปัจจุบันเมื่อปี พ.ศ.2520 หรือเมื่อ 28 ปี ให้หลังนี่เอง ซึ่งนายอาเพียว หมื่อแลกู่ ได้พาชาวบ้านจาก “หัวแม่คำ” มาตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ บ้านในปัจจุบัน แต่ในอดีตบริเวณส่วนใหญ่ที่เห็น เป็นผืนป่าปกคลุมพื้นที่บริเวณนี้ จึงมีการตั้งชื่อตามสภาพทางการกายภาพที่มองเห็นเป็นชื่อหมู่บ้านว่า “เหม่าเช้าหลิ่ง” แปลเป็นภาษาไทยว่า “ป่าหญ้าคา” เมื่อปี พ.ศ.2528 ซึ่งเป็นปีที่ทางมูลนิธิฯ ได้ขยายพื้นที่เข้ามายังชุมชน และได้เปลี่ยนชื่อหมู่บ้านเป็นทางการว่า “บ้านป่าคาสุขใจ

1.2 ลักษณะทางกายภาพ

บ้านจะบูสีมีภูมิศาสตร์เป็นภูเขาสูง อยู่ห่างจากระดับน้ำทะเล 700 เมตร มีป่าไม้ต้นน้ำ ลำธาร ทำให้อากาศดี เย็นสบายตลอดปี ประกอบด้วยพันธุ์ไม้ต่างๆ เช่น ต้นก่อ ต้นจำปา ต้นไทร และป่าไผ่จำนวนมาก รวมทั้งต้นไม้ใหญ่ต่างๆ

บ้านจะบูสีมีพื้นที่อยู่ในตำบลแม่สลองนอก อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย มีอาณาเขตติดกับบ้านป่าคาสุขใจ (ห่างกัน 4 กิโลเมตร) บ้านพนาสวรรค์ บ้านอาแบ และมีเส้นทางลัดลงสู่อำเภอแม่จันผ่านบ้านเล่าฝู่ โป่งป่าแขม เส้นทางเข้าหมู่บ้านจากหน้า รร.บ้านสันติคีรีเป็น

ระยะทางประมาณ 7 กิโลเมตร เป็นทางซีเมนต์ 3 กิโลเมตร และทางลูกรังประมาณ 4 กิโลเมตร คิดระยะเวลาการเดินเท้าจากหมู่บ้านมาถึงดอยแม่สลองประมาณ 2 ชั่วโมง

การคมนาคมจากเส้นทางดอยแม่สลองเข้าสู่ชุมชน เนื่องจากเส้นทางการคมนาคมมีความลำบากและอยู่ห่างไกล จึงไม่มีรถประจำทางเข้าถึงหมู่บ้านต้องใช้การเดินเท้าประมาณ 2 ชั่วโมง, รถยนต์ส่วนตัว หรือรถจักรยานยนต์รับจ้าง เพื่อเดินทางเข้าสู่หมู่บ้าน อัตราค่าบริการรถจักรยานยนต์รับจ้างประมาณ 80-100 บาท ค่าเช่ารถจักรยานยนต์ประมาณ 200-250 /วัน

กลุ่มชาติพันธุ์ในชุมชน (จำนวนประชากร) ชนเผ่าลาหู่แดง มีจำนวนประชากร 155 คน ชาย 75 คน หญิง 80 คน จาก 29 ครัวเรือน (ลาหู่ 27 ลีซู 2 ครัวเรือน)

ศาสนาภายในชุมชน นับถือผีบรรพบุรุษและ “อื่อซา” กิจกรรมทางศาสนาคล้ายคลึงศาสนาพุทธ

ศาสนสถานและสถานที่สำคัญของชุมชน

1. มีสถานที่ทำพิธีที่บ้านโตโบ ซึ่งเป็นผู้นำทางศาสนาของลาหู่ภายในชุมชน บางครั้งจักที่บ้านลาส่อ
2. ป่าช้า
3. ต้นน้ำหรือป่า ทำพิธีทางศาสนาเมื่อเกิดอาการไม่สบาย
4. ทิ้งบูชาในบ้าน ในทุกๆบ้านต้องจุดธูปเทียนบูชาทุกวันศีล (วันพระ)
5. สถานที่สร้างศาลาและก่อทรายถวาย (แซะก่อเว)
6. ลานเต้นรำเทศกาลปีใหม่ลาหู่(ป๋อยเตกึ่)

อาชีพของคนในชุมชน

- ทำไร่ต่างๆ เช่น ทำไร่ข้าว,ข้าวโพด,มันสำปะหลัง,กล้วย,พริก,มะเขือ ,บวบ ,ถั่วฝักยาว ฟักทอง

- รับจ้างทำงานต่างๆ เช่น ปลูกข้าว , เกี่ยวข้าว , เก็บเชอรี่ , ถอนหญ้า , ทำไร่

- หาของป่าตามฤดูกาล เช่น เห็ด หน่อไม้ หนอนไม้ไผ่ น้ำผึ้ง ลูกก่อ แมลง จั๊กจั่นหรือจิ้งกุ่ง เป็นต้น

บางส่วนมีฝีมือทางหัตถกรรมจากไม้ไผ่ จักสานก๋วย กระด้ง เสื่อ ขันโตก หรือหัตถกรรมงานผ้าของกลุ่มแม่บ้าน เช่น เย็บชุดลาหู่ ย่าม กระเป๋า ลายผ้าลาหู่ หรือทอสายกระเป๋า เพื่อขายเลี้ยงชีพและสวมใส่ภายในครอบครัว ดังนั้นด้านเศรษฐกิจและสังคมจึงกินอยู่และพึ่งพาอาศัยกันแบบชนบท

นอกจากนี้ในชุมชนยังมีป่าที่เป็นป่าปลูกและป่าธรรมชาติที่อนุรักษ์ไว้ โดยมีป่าธรรมชาติประมาณ ร้อยละ 90 ของพื้นที่ทั้งหมด ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของป่าทำให้มีแหล่งน้ำเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติมากมาย ต้นน้ำ ตาน้ำและน้ำตกซึ่งมีชื่อเรียกแตกต่างกันไป เช่น แม่จันน้อย ห้วยจะบี๊ เป็นต้น วัฒนธรรมต่างๆที่มีความโดดเด่นของคนในชุมชนสามารถแยกประเด็น ได้ดังนี้

- การใช้ภาษา คนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นเผ่าลาหู่แดง ภาษาที่ใช้สื่อสารจึงเป็นภาษาลาหู่มีเพียงภาษาพูดแต่ไม่มีภาษาเขียน

- ประเพณีและวัฒนธรรม โดยมีการประกอบประเพณีต่างๆในรอบปี ดังนี้

เขาะจาเว	ปีใหม่ชนเผ่า	เดือนมกราคม-กุมภาพันธ์
แซะก่อเว	พิธีล้างบาป	เดือนเมษายน
สาละเต ต่าเว	สร้างศาลาถวาย	เดือนเมษายน
ข่าวสีต้าเว	ถวายข้าวโพด	เดือนกรกฎาคม
เอ๊าะเว	ถวายพืชพันธุ์ธัญญาหาร	เดือนตุลาคม
จ่าสีอ่อ จ้าเว	กินข้าวใหม่	เดือนตุลาคม

1.3 ลักษณะทางเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อม

1.3.1 ลักษณะทางเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อม กลุ่มบ้านมูเซอ (จะบูสี)

ระบบทางสังคม สถาบันครอบครัว โครงสร้างทางสังคมของมูเซอ ประกอบด้วยหน่วยเบื้องต้น 2 หน่วย คือ ครอบครัวและหมู่บ้าน ครอบครัวนี้ยึดถือแบบผัวเดียวเมียเดียว แต่บางครั้งถ้าครอบครัวมีขนาดเล็ก เพราะมีสมาชิกน้อยเกินไปไม่อาจทรงตัวทางเศรษฐกิจหรือประกอบพิธีทางศาสนาได้ตามลำพัง ก็อาจจะไปอยู่ร่วมกับครอบครัวอื่นที่เกี่ยวดองเป็นญาติกันได้ ส่วนในระดับหมู่บ้านนั้น หมู่บ้านมูเซอมีลักษณะทางสังคมที่ผูกพันกันอย่างหลวมๆ แต่ละครัวเรือนมีอิสระมาก สามารถแยกตัวออกจากหมู่บ้านได้ทุกเวลา ยกเว้นกรณีที่ยังมีพันธะเรื่องการแต่งงานหรือเรื่องหนี้สินที่มีต่อเพื่อนบ้าน

ระบบเครือญาติ มูเซอมีการสืบตระกูลทางฝ่ายแม่ ตัวอย่างที่สนับสนุนความคิดเช่นนี้ได้แก่ การที่เด็กๆ ตั้งแต่เกิดมาก็อาศัยอยู่ในครอบครัวของฝ่ายแม่จนกระทั่งแต่งงาน (ถ้าไม่ยอมลงไปสร้างบ้านเรือนใหม่) ผู้ชายแต่งงานแล้วก็ต้องออกจากบ้านไปอยู่บ้านภรรยา แต่เป็นที่สังเกตว่าผู้ชายมูเซอมูเซอ เมื่อแต่งงานแล้วและอาศัยอยู่กับครอบครัวของภรรยา ตามประเพณีแล้วมักจะหาเหตุขัดแย้งกับพ่อแม่ทางฝ่ายหญิงหรือฝ่ายภรรยาอยู่บ่อยๆ เพื่อยกตัวไปสร้างบ้านเรือนใหม่ โดยเขาจะสร้างบ้านและจัดหาพื้นที่ในการสร้างบ้านเอง เมื่อมีการประกอบพิธีกรรมก็มักจะ

ทิศเหนือ ติดต่อกับบ้านขุนป๋วย ตำบลแม่วิน กิ่งอำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่

ทิศใต้ ติดต่อกับบ้านสบแอบ และบ้านแม่กลางหลวง ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่

ทิศตะวันออก ติดต่อกับบ้านเมืองอาง ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่

ทิศตะวันตก ติดต่อกับบ้านขุนกลาง ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่

1.1.3 เส้นทางคมนาคม ใช้ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1009 จอมทอง – ดอยอินทนนท์ เข้าทางแยกระหว่างกิโลเมตรที่ 23-24 จากนั้นเป็นเส้นทางธรรมชาติ 6 กิโลเมตร สามารถเดินทางโดยใช้รถยนต์ แต่ในช่วงฤดูฝนการเดินทางเข้าสู่หมู่บ้านค่อนข้างลำบาก ยังไม่มีไฟฟ้าใช้ ส่วนน้ำใช้ประปาภูเขา

1.1.4 ประชากร บ้านผาหมอน ประชากรทั้งหมดในชุมชนผาหมอน คือ 506 คน มีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 112 หลังคาเรือน แยกเป็นชาย 264 คน หญิง 242 คน

1.1.5 ศาสนา การนับถือศาสนาของปกาเกอะญอบ้านผาหมอน และหย่อมบ้านต่างๆจะมีการนับถือศาสนาที่แตกต่างกันไปตามความเชื่อของตนเอง ได้แก่ ศาสนาพุทธ,ศาสนาคริสต์นิกายโปแตสแตนส์,ศาสนาคริสต์นิกายคาทรอลิก และ การนับถือผี

1.2 ลักษณะทางกายภาพ

เนื่องจากหมู่บ้านผาหมอน เป็นหมู่บ้านที่อยู่ในเขตดอยอินทนนท์ ซึ่งลักษณะภูมิประเทศที่เป็นภูเขาสลับซับซ้อน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาถนนธงชัย ที่ทอดตัวมาตามแนวทิศเหนือ – ใต้ ทอดตัวลงมาจากเทือกเขาหิมาลัย ประเทศเนปาล ลักษณะพื้นที่ของบ้านผาหมอน พอจะแยกได้ คือ (1) ทางด้านทิศเหนือและทิศตะวันออกของหมู่บ้าน เป็นภูเขาสูง และ (2) ทางด้านทิศใต้และทิศตะวันตกของหมู่บ้าน เป็นที่ราบ ซึ่งใช้ในการเพาะปลูก

ลักษณะทางภูมิอากาศ เนื่องจากสภาพที่ตั้งของหมู่บ้านมีลักษณะเป็นแอ่งอยู่ในเขตดอยอินทนนท์ ซึ่งได้รับอิทธิพลของลมมรสุมตะวันออกเฉียงใต้ ที่พัดเอาความชุ่มชื้น และเมฆฝนเข้ามาทำให้ฝนตก และลมตะวันตกเฉียงเหนือที่พัดมาจากประเทศจีน จะนำความหนาวเย็นและความแห้งแล้งเข้ามา ทำให้เกิดฤดูกาลต่างๆ สลับกันไป ทำให้หมู่บ้านผาหมอน มีสภาพที่ภูมิอากาศที่ค่อนข้างเย็นสบายตลอดปี อุณหภูมิแยกได้ดังนี้

เข้าร่วมกับญาติทางฝ่ายสามี และไม่ค่อยยุ่งเกี่ยวกับญาติทางฝ่ายภรรยาเท่าใดนัก ฝ่ายสามีจะเป็นผู้สืบสกุลแทนเมื่อบิดามารดาของตนเสียชีวิต

มูเซอมีชื่อที่ใช้เรียกกันเพียงชื่อแรกชื่อเดียว ไม่มีแซ่หรือนามสกุล สำหรับผู้ที่มีนามสกุลนั้นมีใช้อยู่เพราะว่ามีผู้เข้าไปตั้งให้ มีคติของมูเซอกล่าวได้ว่า "มูเซอทุกคนจะต้องช่วยเหลือผู้อื่นที่ต้องการความช่วยเหลือเพราะเป็นญาติพี่น้องกันไม่ว่าจะเด็กหรือผู้ใหญ่" จึงทำให้ดูเหมือนว่าทั้งหมู่บ้านเป็นญาติพี่น้องกันหมด แม้จะเป็นญาติใกล้ชิดที่มิได้ร่วมบิดามารดาเดียวกัน ก็นับถือเป็นญาติทั้งสิ้น ลักษณะความสัมพันธ์ทางเครือญาติเช่นนี้ ก่อให้เกิดความร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกันอยู่เสมอ แนวคิดเรื่องการนับญาติเช่นนี้ยิ่งทำให้ระบบเครือญาติขยายกว้างออกไปเรื่อยๆ จากการนับถือญาติภายในครอบครัว เรื่อยไปจนถึงลูกพี่ลูกน้องทั้งจากฝ่ายพ่อและฝ่ายแม่ลูกของลูก ลูกของลูกพี่ลูกน้องตลอดขึ้นไปจนถึงนับญาติในช่วงอายุที่นับลงถึงลูกหลานในอนาคตอีกชั่วอายุหนึ่งลงมา โดยนัยนี้บางครั้งก็เป็นปัญหาสำหรับบางครัวเรือนต้องแยกย้ายตัวออกไปจากหมู่บ้าน เพราะความที่มีญาติที่ต้องคอยให้ความช่วยเหลืออยู่มากจนไม่อาจแบกภาระการช่วยเหลือญาติที่ยากจนได้ตลอดไป

ครอบครัวและระบบเครือญาติ ลักษณะครอบครัวของชาวมูเซอเป็นแบบผัวเดียวเมียเดียวจะอยู่บ้านโดยไม่แยกก่อน ถ้ามีฐานะมั่นคงจึงจ่ายเงินทดแทนแล้วออกมาตั้งครอบครัวเอง หรือเมื่อมีลูกหลานเพิ่มมากขึ้นก็จำเป็นต้องแยกเรือนออกมาต่างหากอีก เครือญาติก็คือหลักประกันความมั่นคงของชีวิต แต่ละบ้านจะรู้จักกันเกือบหมดเนื่องจากเป็นญาติกันทั้งสิ้น ระบบครอบครัวมูเซอมีลักษณะการพึ่งพาอาศัยและขอแรงซึ่งกันและกันในแต่ละครอบครัว จะเห็นได้จากการเต้นจะคึ ญาติๆ หรือคนรู้จักจะมาช่วยกันเต้นหรือการสร้างบ้านจะเป็นการขอแรงญาติหรือคนรู้จักเช่นกันมาสร้างบ้านซึ่งแรงงานจะเป็นผู้ใหญ่และคนแก่จะเต็มใจมาช่วยกันทำบ้าน สังคมชาวมูเซอให้อิสระในการเลือกคู่ สตรีมักแต่งงานและมีลูกตั้งแต่อายุยังน้อย การแต่งงานไม่มีพิธีรีรองที่ซับซ้อนวุ่นวาย พิธีจะมีขั้นตอนง่ายๆ เพียงน้ำชา 2 ถ้วย สำหรับขอสาว มีข้าวตอก เทียนขี้ผึ้ง ยาเส้น นำมาที่บ้านผู้นำหมู่บ้าน(คะแช) ให้ปู่จารย์ทำพิธีให้เมื่อแต่งงาน ฝ่ายชายมักจะย้ายเข้ามาอยู่รวมกับครอบครัวฝ่ายหญิงถือเป็นการเพิ่มแรงงานในการทำไร่ให้กับฝ่ายหญิง เมื่อมีลูกเล็กหน้าที่ในการเลี้ยงดูเด็กจะช่วยกันเลี้ยงดู ชายมูเซอนั้นนอกจากทำงานหลักคือทำไร่แล้วแต่ก็ยังทำกับข้าวและช่วยเมียเลี้ยงลูกไม่เกี่ยงว่าเป็นหน้าที่สตรี

การปกครอง กฎหมายในชนเผ่าล่าหู่นี้ก็จะมีกฎหมายเพื่อใช้ในการควบคุมพฤติกรรมของทุกคนใน ชนเผ่าไม่ว่าจะเรื่องของยาเสพติด การแต่งงาน การอนุรักษ์ธรรมชาติสิ่งแวดล้อ และการผิดลูกผิดเมีย แต่ข้อห้ามที่ว่าผิดลูกผิดเมียจะไม่มีบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรหากแต่คนส่วนใหญ่จะรู้กันโดยสัญชาติญาณ และถ้ามีคนทำผิดกฎที่ตั้งไว้ คนที่จะลงโทษได้ก็คือ

ผู้ใหญ่บ้าน และวิธีการลงโทษนี้ก็จะเป็นวิธีเรียกคนที่ทำผิดกฎมาประชุมและว่ากล่าวตักเตือนเท่านั้น แต่ถ้ามีโทษหนักขึ้นมาอีกก็จะมีการปรับเงิน

ผู้นำหมู่บ้าน หมู่บ้านมูเซอมีรูปแบบการปกครองเป็นอิสระ หัวหน้าหมู่บ้าน (คะแซป่า) เป็นผู้มีอำนาจสิทธิขาดในการปกครอง บางหมู่บ้านนอกจากปกครองเพียงหมู่บ้านตนเองแล้วยังปกครองหมู่บ้านอื่นด้วย ในหมู่บ้านมูเซอมักจะมีผู้นำอยู่ด้วยกัน 3 ฝ่ายคือ หัวหน้าหมู่บ้าน ผู้นำทางความเชื่อ และผู้อาวุโสที่มีอิทธิพลในหมู่บ้าน

หัวหน้าหมู่บ้านมีอำนาจหน้าที่ในการปกครองดูแลลูกบ้านในด้านความสงบสุข ความปลอดภัย การชักจูงให้สมาชิกของหมู่บ้านร่วมปฏิบัติงานที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ให้ปฏิบัติตามหลักหรือกฎระเบียบจารีต ให้เป็นไปตามประเพณีนิยมของหมู่บ้าน มีผู้ช่วยหัวหน้าหมู่บ้านทำหน้าที่แทนหัวหน้าหมู่บ้านในช่วงเวลาที่หัวหน้าหมู่บ้านไม่อยู่หรืออยู่แต่ไม่สามารถปฏิบัติงานในหน้าที่ได้

ผู้นำทางความเชื่อ แบ่งออกได้เป็น 2 ฝ่าย คือผู้นำทางฝ่ายพิธีกรรม (ปู่จารหรือแก่ลู) และฝ่ายหมอผี (นี่ตีซอ) ปู่จารเป็นผู้มีความรู้ในเรื่องพิธีกรรมทางความเชื่อถือ การติดต่อกับเทพเจ้ากื่อซาดูแลสถานที่ประกอบพิธีกรรมเต้นรำบวงสรวงเทพเจ้า เป็นผู้ที่มีความประพฤติดีทั้งกาย วาจา ใจ เป็นตัวอย่างที่ดีแก่บุคคลอื่นๆ บางหมู่บ้านหรือบางกลุ่มมีตำแหน่งปู่จอง หรือโตโบซึ่งเป็นตำแหน่งสูงสุดของหมู่บ้าน ซึ่งอาจจะมีผู้ทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยอีก 3 คน คือ สล่า ละซอและอาจา (สล่าเป็นผู้ช่วยตูโบ ละซอผู้ดูแลวัด อาจาเป็นผู้ดูแลการทำพิธีให้ถูกต้อง) หมอผี เป็นผู้ทำหน้าที่ติดต่อกับภูติผีวิญญาณต่างๆ ซึ่งอาจมีความรู้ความสามารถด้านคาถาอาคมในการขับไล่ภูตผีปีศาจ ความรู้เหล่านี้ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ หรือเรียนรู้มาจากผู้รู้จนได้รับการยอมรับจากสมาชิกในหมู่บ้าน

ผู้อาวุโสที่มีอิทธิพล เป็นกลุ่มผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจดีในหมู่บ้านหรือเป็นญาติผู้ใหญ่ของทั้งหัวหน้าหมู่บ้านและผู้นำด้านความเชื่อถือ เป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับจากสมาชิกในหมู่บ้านและเป็นผู้ที่ได้รับความเคารพยำเกรง เป็นที่พึ่งทางเศรษฐกิจแก่สมาชิกในหมู่บ้านและเป็นผู้ที่ได้รับความเคารพยำเกรง เป็นที่พึ่งทางเศรษฐกิจแก่สมาชิกโดยทั่วไป อาจเป็นผู้ที่มีความรู้ในด้านการรักษาพยาบาล โดยทางไสยศาสตร์ หรือยาแผนโบราณหรือสมุนไพรก็ได้

นอกจากนี้ยังมีตำแหน่งสำคัญอีกตำแหน่งหนึ่งคือ ช่างตีเหล็ก (จ่าลี) อาจมี 1 หรือ 2 คน ประจำอยู่ในหมู่บ้าน มีหน้าที่ตีมีดหรืออุปกรณ์ที่ใช้ทางการเกษตร เช่น เสียม จอบ ให้กับสมาชิกในหมู่บ้าน ถือเป็นตำแหน่งสำคัญที่ทุกคนต้องให้ความเคารพนับถือเช่นกัน

ลักษณะของการปกครอง ชาวมูเซอไม่มีภาษาเขียน จึงไม่มีกฎหมายเป็นลายลักษณ์อักษร เมื่อมีข้อพิพาท ทุกกรณีจึงขึ้นอยู่กับการพิจารณาของผู้ใหญ่บ้านซึ่งจะยึดถือตามแนวทาง

จารีตประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา เมื่อมีข้อร้องเรียน ผู้ใหญ่บ้านจะเรียกประชุมหัวหน้าครอบครัวทุกคนเพื่อแสดงความคิดเห็น หากยังตกลงกันไม่ได้ต้องไปปรึกษาผู้ใหญ่บ้านพื้นราบมาช่วย อย่างไรก็ดีผู้ใหญ่บ้านมีอำนาจหน้าที่ที่จะทำให้เกิดความยุติธรรมกับทุกฝ่ายอย่างอิสระ
ถ้ามีเรื่องละเมิดเกิดขึ้นแล้ว ผู้กระทำผิดจะมีโทษเพียงถูกปรับเป็นเงินตามอัตราที่ตกลงกันไว้ แต่ถ้าเป็นการกระทำผิดขั้นรุนแรงแล้ว ผู้กระทำผิดอาจได้รับโทษโดยการไล่ออกจากหมู่บ้าน
ขอบเขตอำนาจหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้าน บางทีก็ไปคาบเกี่ยวกับอำนาจหน้าที่ของพ่อครูหรือ ปู่จารย์ การตัดสินใจบางเรื่องจำเป็นต้องอาศัยการตีความทางเวทย์มนต์จากปู่จาร และปู่จารก็มีอำนาจในการคัดค้านการตัดสินใจของผู้ใหญ่บ้านได้ในบางกรณี ปู่จารได้รับการยกย่องให้เป็นผู้แทนพระเจ้าหรือตูโบ ปู่จาร นี้ก็ย่อมมีอำนาจทางการเมืองเหนือผู้ใหญ่บ้านด้วย และเป็นไปได้ที่บางหมู่บ้านปู่จารและผู้ใหญ่บ้านจะเป็นคนๆ เดียวกัน อย่างไรก็ตามไม่เคยปรากฏว่ามีการแย่งชิงอำนาจกันระหว่างปู่จารย์กับผู้ใหญ่บ้าน

ระบบเศรษฐกิจ เศรษฐกิจมูเซอขึ้นอยู่กับการเกษตรแบบทำไร่เป็นหลัก และมีการเลี้ยงสัตว์ล่าสัตว์หา ของป่า พืชหลักของมูเซอได้แก่ ข้าวและข้าวโพด ในอดีตมูเซอปลูกฝิ่นกันแทบทุกหมู่บ้าน แต่ปัจจุบันเลิกปลูกฝิ่น และหันมาปลูกพืชทดแทนฝิ่นตามโครงการต่างๆ ที่ทางราชการและองค์กรเอกชนเข้าไปส่งเสริม มีการปลูกพืชผักชนิดต่างๆ สำหรับขาย เช่น มะเขือเทศ มันฝรั่ง ถั่วแดง ถั่วลันเตา ผักกาดหอม ผักสลัด ผลไม้ ได้แก่ เสาวรส ท้อ เป็นต้น
การเลี้ยงสัตว์และการล่าสัตว์ นอกจากปลูกพืชหลักแล้ว มูเซอยังเลี้ยงสัตว์ด้วย ที่นิยมเลี้ยงได้แก่ หมูและไก่ ซึ่งส่วนใหญ่เลี้ยงไว้เพื่อประกอบพิธีกรรมเช่นไหว้ผีและเพื่อการบริโภคนอกจากนี้ยังนิยมเลี้ยงม้า วัว ควาย สำหรับใช้งานและขายเป็นสินค้า มูเซอไม่นิยมทำคอกสัตว์ ใช้วิธีเลี้ยงปล่อยให้สัตว์หากินเองตามชายป่า จึงมักสูญหายอยู่เสมอ
การล่าสัตว์เพื่อเป็นอาหาร เนื้อสัตว์ป่าที่ล่ามาได้บางครั้งก็เอาไปตากแห้งขายได้บ้าง วิธีการล่าสัตว์ใช้วิธีต่างคนต่างไป หรือไล่เหล่าคือไปกันเป็นหมู่ เป็นที่ยอมรับกันว่ามูเซอเป็นนายพรานที่มีความชำนาญมาก อาวุธที่ใช้แต่เดิมใช้หน้าไม้ และปืนแก๊ป เดี๋ยวนี้ใช้ปืนลูกซองเป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ดี ปัจจุบันสัตว์ป่าหายากขึ้นทุกที และเขาก็ทราบดีว่าการล่าสัตว์ป่าเป็น การกระทำผิดกฎหมาย จึงไม่ค่อยมีการล่าสัตว์ป่ากันอีกแล้ว ยกเว้นกรณีมีหมูป่ามากินข้าวโพดหรือมีนกมากินข้าวในไร่ที่ข้าวกำลังแก่ เจ้าของก็ต้องไล่ล่าสัตว์ดังกล่าวไม่ให้มาทำลายพืชผล

พิธีกรรมในรอบปีและพิธีกรรมทั่วไปของชาวมูเซอ ชาวมูเซอนับถือผีและวิญญาณบรรพบุรุษ ในแต่ละผีมีการประกอบพิธีกรรมที่สำคัญๆ ประจำปีของชุมชน ดังนี้

1.พิธีแปฮ่องก่า (พิธีขออนุญาต) เป็นพิธีกรรมในการขออนุญาตผีป่า ผีดอย ก่อนทำการถางไร่ เพื่อให้เกิดอุบัติเหตุขณะทำงาน นิยมทำกันในเดือนมกราคมของทุกปี

2.พิธีเขาะจาเว (พิธีกินปีใหม่) เป็นพิธีกรรมที่สำคัญของชาวมูเซอ ที่จัดบูชาเทพเจ้ากื่อซาในรอบปี เพื่อขอบคุณเจ้าที่ดลบันดาลให้สมาชิกหมู่บ้านอยู่ดีมีสุข นอกจากนี้ในพิธีกรรมยังมีการรดน้ำดำหัวผู้อาวุโสในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียง นิยมทำกันระหว่างเดือนมกราคม-กุมภาพันธ์ ของทุกปี

3.พิธีเขาะนีกาเลอ (พิธีขับไล่ผี) เป็นพิธีกรรมรวมของหมู่บ้านซึ่งจัดขึ้นเพื่อขับไล่ภูตผีปีศาจร้ายที่อาจแฝงตัวเข้ามาในหมู่บ้านระหว่างการประกอบพิธีกรรมปีใหม่ นิยมทำกันในเดือนมีนาคมของทุกปี

4.พิธีซาบื่อตีเว (เซ่นไหว้ประจำทิศ) ชาวมูเซอเชื่อว่าทิศต่างๆ มีผีหรือเทวดาคอยปกป้องรักษาอยู่โดยเฉพาะทิศตะวันตกเป็นทิศที่สำคัญมาก ทิศตะวันออกถือว่าเป็นที่สิงสถิตของผีร้าย ส่วนทิศตะวันตกเป็นที่สิงสถิตของผีบรรพชน ฉะนั้นจึงมีการเซ่นไหว้สองทิศนี้ทุกปี นิยมประกอบพิธีกรรมในเดือนเมษายนของทุกปี

5.พิธีหยอดเมล็ดข้าว

6.พิธีจะฮาคูเว (พิธีทำขวัญข้าว) เป็นพิธีของแต่ละครัวเรือน แต่มักจะทำพร้อมกันเพื่อขอให้เมล็ดพันธุ์นั้นเจริญงอกงาม นิยมทำในเดือนพฤษภาคมของทุกปี

7.พิธีจ่ากู่เว (ทำบุญต้นข้าว) เป็นพิธีส่วนรวมจะกระทำเมื่อต้นข้าวได้ 30 วัน นิยมทำกันในเดือนมิถุนายนของทุกปี

8.พิธีจ่าวิกู (ทำบุญดอกข้าว) เป็นพิธีส่วนรวมกระทำเมื่อต้นข้าวแตกรวงนิยมกระทำในเดือนสิงหาคมของทุกปี

9.พิธีกินข้าวใหม่ (พิธีส่งข้าวโพด ข้าวไร่) เป็นพิธีกรรมที่สำคัญมากหากละเลยพิธีกรรมนี้ก็จะไม่สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตมาใช้ได้ เพราะถือว่ายังไม่บอกกล่าวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ นิยมทำกันในเดือนกันยายนของทุกปี

10.พิธีทำบุญต้นฝื่น เป็นพิธีกรรมทำกันเฉพาะในครัวเรือน นิยมทำกันในเดือนตุลาคมของทุกปี

11.พิธีทำบุญไร่ฝื่น เป็นพิธีกรรมเฉพาะครัวเรือน นิยมทำในเดือนพฤศจิกายนของทุกปี

12.พิธีจะฮาคูเว (พิธีเรียกขวัญข้าว) เป็นพิธีกรรมของแต่ละครัวเรือนที่จะต้องมีการกระทำขึ้นอีกครั้งหนึ่งก่อนขึ้นยุ้งฉาง

13.พิธีคะกู (เลี้ยงผีบ้าน) เป็นพิธีกรรมที่ประกอบได้ทั้งปีและเป็นพิธีรวม เมื่อใกล้จะถึงพิธีสำคัญๆ เช่น พิธีปีใหม่ พิธีกินข้าวใหม่ ฯลฯ นอกจากนี้พิธีกรรมของชาวมูเซอที่ประกอบในชีวิตประจำวันยังสามารถจำแนกได้อีกหลายพิธีกรรม

ในข้างต้นจะเห็นถึงพิธีกรรมความเชื่อที่อยู่บนวิถีที่เป็นกลางของชาวมูเซอ แต่ในส่วนรายละเอียดของบ้านจะบูสี ที่เป็นชนเผ่ามูเซอแดง(ลาหู่ญี)ก็ยังมีพิธีกรรมที่สะท้อนความเป็นเอกลักษณ์ของตัวเองจนถึงปัจจุบันที่พบประกอบด้วย

พิธีกินข้าวใหม่ เชื่อว่าเทพเจ้า "กื่อ-ซา" จะลงมา เป็นช่วงที่เก็บเกี่ยวข้าวไร่ประมาณเดือนกันยายนชาวมูเซอจะนำข้าวใหม่มาประกอบอาหารเพื่อเป็นการขอบคุณเทพเจ้าที่เทพเจ้าเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่บันดาลให้พืชผลอุดมสมบูรณ์ถือเป็นงานทำบุญรวมของหมู่บ้านอีกงานหนึ่ง พิธีนี้จะต้องนำแตงกวา ฝักทองลูกใหญ่ๆ ข้าว มาไหว้ห้องผีส่วนลูกเล็กๆ นำมาแลกกันตอนเช้าที่พิธีฆ่าหมู พอตอนเย็นยกกระบะเครื่องเซ่นไปที่ลานจะคึ และเต้นจะคึจนเกือบรุ่งสาง และยกกระบะกลับ "บ้านปู่จารย์" เพื่อไหว้ต่อ จะต้องจุดเทียนไว้ตลอด ส่วนบ้านใดมีห้องผีต้องมีการใช้สายสิญจน์ผูกข้อมือด้วย การเลี้ยงผีบ้านเลี้ยงด้วยกันทั้งเครือญาติได้แล้วหารค่าใช้จ่ายในร่วมกันใน 1 ตระกูลจะมีพี่น้องที่มีห้องผี 1 บ้าน

พิธีเรียกขวัญ ในกรณีที่สมาชิกในบ้านรู้สึกไม่ค่อยสบายจึงทำพิธีนี้โดยปกติชาวมูเซอทำพิธีนี้เมื่อรู้สึกไม่สบายเนื้อตัวรวมถึงไม่สบายใจด้วย ผู้เฒ่าเป็นผู้ทำพิธีเรียกขวัญมีการเสี่ยงทายกระดูกไก่ เริ่มทำพิธีโดยเปิดห้องผีจุดเทียน 1 เล่ม ท่องมนต์มือถือเทียนหันหน้าไปทางห้องผีเสร็จแล้วปักเทียนในห้องผี เสร็จแล้วนำขวัญอยู่ที่ไหนให้กลับมา) ต่อมาเอากระบะ (เครื่องบัตรพลี) ไปไว้ที่ห้องผีเอาเทียนปักแล้วผูกสายสิญจน์ที่ข้อมือเสร็จดับเทียนในห้องผีปิดประตู จับไก่มาทำอาหารไม่เจาะจงว่าไก่ตัวผู้หรือตัวเมีย ฆ่าโดยดึงปีกไม่เชือดลงในน้ำเดือด ถอนขน อังไฟ ย่าง ล้างน้ำชำแหละ เอาเครื่องในออก ไส้ทิ้ง เอาตับเก็บไว้อามาปรุงอาหาร กินไก่เสร็จเก็บกระดูกไว้เสี่ยงทายเหลาไม้ไผ่ปลายแหลม 4 อันใช้กระดูกไก่ 2 ชิ้น ตรงส่วนขา ตาตีความถ้าไม่ตั้งทั้ง 2 ข้าง จะดีถ้ารูกระดูกไก่อยู่ด้านข้างอีกรูแสดงว่าโดนผีจะต้องทำบุญเสียหมู

การเสี่ยงทายกระดูกไก่ ถือว่าเป็นพิธีที่สำคัญมาก ชาวมูเซอให้กระดูกไก่ในการเสี่ยงทายเรื่องต่างๆ ที่พวกเขาต้องการทราบเกี่ยวกับอนาคตตั้งแต่เรื่องส่วนตัวคือเกี่ยวกับการดำรงชีวิต ครองครัวมีความสุขดีหรือไม่ การไปที่ต่างๆ ว่าจะดีหรือไม่ หรือเรื่องไม่สบายสำหรับคนในครอบครัวเจ็บป่วยจะหายหรือไม่ ไปจนถึงเรื่องของหมู่บ้าน เช่น ทำนายการเกษตร พืชผลในแต่ละปีไปจนถึงทำนายการเกิดสงครามโลกเลยก็มี ชาวมูเซอจะเชื่อถือในคำทำนายจากกระดูกไก่มาก หากผลการทำนายว่าดีก็จะดำเนินตามความตั้งใจนั้นต่อไป มีกำลังใจ แต่ถ้าผลทำนายออกมาไม่ดีก็จะเลิกล้มการทำเรื่องราวต่างๆ เสียหรืออาจจะต้องมีการทำบุญ "ล้มหมู" ในกรณีที่ไม่สบาย ในบางกรณีอาจจะต้องฆ่าไก่ตัวใหม่เพื่อความแน่ใจในผลการทำนายอีกครั้ง การทำนายโดยใช้กระดูกไก่จะใช้ส่วนท่อนขาเล็กจำนวน 1 คู่ มีความยาวของกระดูกประมาณ 2-3 นิ้ว รูปร่างของกระดูกท่อนนี้จะโค้งซึ่งถ้าสังเกตจะเห็นรูเล็กๆ อยู่ตรงส่วนโค้งด้านในกระดูกไก่อยู่ 1

ถึง 2 หรือมีมากถึง 4 รู การทำนายผู้ที่ทำนายก็จะจับกระดูกไก่ด้วยมือซ้ายแล้วเอาไม้ไผ่ที่เหลาแหลมๆ ลักษณะเหมือนไม้กลัดขนมมาปักลงในรูกระดูกไก่ซ้ายและขวาทั้ง 2 ชิ้น กระดูกทั้ง 2 ชิ้นจะมีความหมายต่างกันไปตามกรณี เช่น เป็นผู้หญิง กระดูกอีกชิ้นหนึ่งเป็นของผู้ชายหรือเป็นฝ่ายเราหรือฝ่ายตรงกันข้าม เมื่อเสียบไม้ไปในกระดูกแล้วก็ถึงขั้นตอนการทำนายโดยดูมุม องศาของไม้ถ้าไม้ที่ปักชันขึ้นมาทั้ง 2 ข้าง จะดีแต่ถ้าไม้ลาดลงใกล้กับกระดูกไก่เท่าไรจะเป็นผลร้ายมากเท่านั้น อาจหมายถึงว่ามีเคราะห์เพราะมีผีร้ายต่างๆ โชคร้ายต้องทำบุญ หรือบางกรณีกระดูกมีแค่ 3 รู โดยมีลักษณะกระดูกข้างหนึ่งมีรู 2 รู ส่วนกระดูกอีกข้างมีเพียง 1 รู แล้วเมื่อเสียบไม้ลงไปเกิดองศาหรือมุมที่ลาดจะให้ผลที่ไม่ดีดังรูปกระดูกไก่

พิธีส่งเคราะห์ จากการเดินทางผ่านป่ามีบางครั้งเดินผ่านใบไม้แห้งลักษณะเหมือนซุ้มอยู่ข้างทางในป่านั่นคือซุ้มที่ใช้ในพิธีส่งเคราะห์ พิธีนั้นเป็นพิธีที่ให้คนในบ้านหรือหมู่บ้านลอดผ่านเพื่อส่งเคราะห์ของเฉพาะครอบครัวตนเองหรือในวันปีใหม่ สมาชิกในครอบครัวทุกคนต้องมาลอดซุ้มที่ทำไว้ในป่า จะลอดซุ้มตอนเย็นๆ การเตรียมพิธีเริ่มในตอนบ่ายออกไปหาไม้ไผ่มานั่งทำอุปกรณ์เป็นส่วนๆ เหลาไม้ไผ่เป็นเส้นใหญ่ๆ แบนๆ แล้วสานขัดแตะเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส 2 อัน เอาไว้วางของสำหรับเซ่นไหว้ ต่อมาทำไม้เป็นปากประตูเวลาลอดที่บ้างปู่จารย์และบ้านตัวเอง ลักษณะเป็นขาตั้งไม้ไผ่ 2 อัน เป็นขาติดไว้ด้วย ไม้ไผ่เส้น (ตอก) มาสานไขว้กันรูปวงกลมใหญ่ขนาดให้คนลอดได้ ต่อจากนั้นนำอุปกรณ์ที่ใช้ใส่ในกะบะเครื่องเซ่นโดยเอาการไม้ไผ่มาตัดเป็นรูปคน ม้า ประกอบกันเป็นรูปคนขี่ม้าโดยใช้มีด หลังจากนี้ต้องไปเตรียมซุ้มต้องเอาไม้ไผ่มาขึ้นโครงทำเหมือนเต็นท์ ส่วนปลายด้านหนึ่งปักลงดินส่วนปลายด้านบนบรรจบกัน โครงจะกว้างพอที่จะให้คนลอดได้ ต่อจากนั้นเอาไม้ไผ่ที่สานเป็นวงกลมขนาดใหญ่มาวางเรียงซ้อนกัน 7 อัน มัดไล่จากต้นไปปลายของโครงซุ้มแล้วนำเอากิ่งไม้ที่มีใบไม้ที่ตัดมาประดับวางด้านบนรอบๆ อีกครั้งจะมีใบไม้สดสีเขียวโดยรอบ ด้านหน้าซุ้มจะมีตาแหลว 6 เหลี่ยมใหญ่ 1 อันปักไว้บนยอดตาแหลวอีก 1 อัน ปักไว้ด้านหน้ามุมด้านขวาของซุ้ม จะมีตาแหลวใหญ่ เล็ก อีกหลายอันวางคละกันที่พื้นในซุ้ม เป็นอันเสร็จเรียบร้อย

สำหรับซุ้ม บริเวณทางเดินก่อนถึงซุ้มประมาณ 1 เมตร จะตั้งกรวยไหว้เจ้าที่เจ้าทางโดยใช้ไม่ต้นหนึ่งลำปักลงดินผ่า 4 ด้าน บนเอาใบตองมาทำกรวยวางบนไม้แฉกในกรวยใส่ข้าวสาร เทียน เตรียมกระบะ (เครื่องบัตรพลี) ใส่ของไหว้ปู่จารย์ด้วยผ้าดำใส่กำไล 2 วง เทียน ขี้ผึ้ง ข้าวตอก ข้าวสาร ไม้ขีดไฟ เมื่อเตรียมพิธีเสร็จแล้วจึงเริ่มจากหมอผีนั่งพนมมือท่องคาถาหน้ากรวยที่ไหว้เจ้าทางเสร็จแล้วจุดเทียนเล่นเล็กไปปักในตาแหลวแตะวงในซุ้ม ที่ตาแหลวและส่วนประตูด้านหลัง ต่อมาเอาน้ำใส่ภาชนะหมอผีถือเทียนไว้ในมือท่องคาถา สวดเหมือนทำน้ำมนต์โปรยข้าวตอก 4 รอบด้านทางออกแล้วสวดคาถาไปโดยตลอด เอาน้ำมนต์พรมในซุ้ม คนใน

ครอบครัวเริ่มมาลอดซุ้มจากด้านหลังตอนนี้หมอผียืนด้านหน้าซุ้มสวดตลาดพร้อมพรมน้ำมนต์ให้กับคนที่ลอดซุ้มออกมา พอคนลอดเริ่มมาลอดซุ้มจากด้านหลังตอนนี้หมอผียืนด้านหน้าซุ้มสวดตลอดพร้อมพรมน้ำมนต์ให้กับคนที่ลอดซุ้มออกมา พอคนลอดหมดปู่จารย์เอาตาแหลวอันเล็กด้านหน้าที่ปักไว้บนดินหันเหมือนปิดประตู คนที่ลอดต้องลอดแล้วไปเลยไม่ให้หันหลังกลับ ต่อจากนั้นออกจากป่าไปทำพิธีต่อที่บ้านปู่จารย์ เอาตาแหลวใหญ่พร้อมขาตั้งมาตั้งตรงเหนือบันไดทางขึ้นลงบ้านลอดอีกครั้ง ปู่จารย์จะจุดเทียนพรมน้ำมนต์เหมือนเดิมเสร็จแล้วกลับมาลอดลอดที่บ้านอีกสุดท้ายจะมีพิเศษตรงมีการทำกระบะรูปสี่เหลี่ยมที่สานขึ้นลายเหมือนเสื่อ เอาใบไม้มาทำเป็นหลังคาเหมือนบ้านใส่เศษผ้าใช้แทนเสื้อผ้า มะเขือพวง ถั่วฝักยาว ขี้เถ้า ข้าวสุก กาบไม้ไผ่ที่ทำรูปคนและม้าแล้วจุดเทียนวางไว้ในกระบะสานด้วยเสร็จแล้วเอาไปข้างทาง ส่วนซุ้มพร้อมขาตั้งที่ลอด 2 อัน ใช้เสร็จเอาไปทิ้งในป่าลึกๆ ซึ่งเครื่องเซ่นดังกล่าว กระทำดุจเครื่องพลีของคนไทยพื้นราบ

พิธีทำบุญ การทำบุญนอกจากจะทำเมื่อมีเทศกาลสำคัญๆ แล้ว ยังทำเมื่อมีใครในบ้านไม่สบายคล้ายกับการเรียกขวัญ แต่การทำบุญจะเน้นไปในความเชื่อในการเยียวยาให้คนป่วยหายจากโรคที่เป็นอยู่มากกว่า พิธีเริ่มจาก การฟั่นเทียน ทำเทียนก่อนโดยขึงเชือกขาวเหมือนสายสิญจน์แต่เส้นใหญ่กว่า (ด้าย 6 เส้น 6 หัว) ที่ไม้ฉะ (ปา-ติ-เหล่อ) จะเป็นที่ยึดติดกับฝาบ้านมีรูเว้นไว้เหมือนด้ามจับหรือหูจับด้านตรงกลางให้ผูกด้ายเป็นเส้นยาวอีกคนถือเชือกที่ปลายด้านอีกด้านให้ตึงแล้วมีอีกคนหนึ่งเอาขี้ผึ้งก้อนใหญ่ที่อ่อนนิ่มมาถูเส้นด้ายไล่ไปเรื่อยๆ จากปลายด้านหนึ่งไปอีกด้านหนึ่ง คนจับเชือกห้ามปล่อยเชือก ห้ามข้ามเชือก ผู้ชายไม่ทำถือเป็นงานผู้หญิง เมื่อถูขี้ผึ้งทั่วแล้วจึงเอามาตัดทำเป็นคู่ เทียนปกติใช้ 4 เส้นฟั่นเป็นเทียน 1 เล่ม ถ้าเทียนเล่มใหญ่ใช้ 7 เส้น เรียกเทียนว่า “แป” สายสิญจน์เรียก “เป-จา” ไม้ฉะเรียกว่า “เป-จา-ปา-ขื่อ-เว” การเตรียมหมูที่ใช้ในพิธีกรรม ส่วนผู้ชายจะเตรียมหมูเพื่อฆ่า แต่เดิมนั้นหมูที่ใช้ในพิธีจะต้องเป็นหมูสีดำตัวผู้เท่านั้นแต่เดี๋ยวนี้ประเพณีเปลี่ยนแปลงไปใช้หมูที่มีสีขาวแซมก็ได้ เอาเชือกคล้องขาล้มหมูใช้หอกแทงแล้วนำมาเผาดึงตับหมูมาก่อนเพื่อไว้เสี่ยงทาย หมูเผาแล้วจะฉีดน้ำล้างส่วนที่ดำออกไปแล้วนำมาชำแหละกันบนเรือน ตับหมูจะมีผู้เฒ่าทำนายให้ คนที่ชำแหละทำกันเป็นกลุ่มประมาณ 8 คน เป็นคนละชุดกับที่เผาหมู หัวหมูจะกินกันหลังจากเต้นที่ลานจะคึแล้วตอนกลางคืนกลับมากินส่วนที่ดีที่สุดของหมูให้ปู่จารย์เป็นเนื้อตรงข้อพับด้านใน เป็นเนื้อส่วนที่นุ่ม หมูที่เหลือจะนำมาปรุงอาหารทำหมูต้มเกลือเหมือนแกงและลาบดิบ ลาบคั่ว ทำเลี้ยงแขก

การเต้นจะคึ พิธีเต้นจะคึ เมื่อมีพิธีทำบุญหรือไปดูดวงแล้วดวงได้ดี ไม่สบายใจหรือป่วยหนักไม่หายต้องมาเต้นจะคึ เพื่อเรียกขวัญและกำลังใจ มีการฆ่าหมูแล้วแต่ขนาดใหญ่เล็กตามความร้ายแรงของโรคและกำลังเงินถ้ามีคนมาเต้นเยอะก็ใช้เวลาเต้นทั้งคืน เริ่มต้นจุดเทียนที่บ้าน ปู่จารย์ก่อนแล้วเอามาที่ลานจะคึ ตรงกลางลานจะเป็นกล่องไม้ใส่ใบยาเส้นข้าวตอก (จาก

ข้าวเหนียว) กำไล เทียนขี้ผึ้ง มีความเชื่อว่ากำไลที่ใส่ไปเป็นการปลุกเสก ทำให้ศักดิ์สิทธิ์ แต่อาจมีเหตุด้วยคือ กันไม่ให้กระบะเลื่อนไปมา ไม่หล่นเพราะถ้าลมพัดตะกร้าหล่นต้องเสียหมู 1 ตัว ขี้ผึ้ง 2 กก. ข้าว 1 ถัง ไม่นับกับข้าวต่างๆ จะมีไหว้ผีก่อนนั่งไหว้ตรงกลางลาน

การเต้นผู้หญิงจับมือไขว้กัน ผู้ชายจับมือธรรมดาเรียงเดี่ยวกระทืบเท้าแรงๆ ถ้าชายหญิงต่างเผ่าเต้นแบบจับมือกันได้ถือว่ารักสามัคคีกัน แต่ส่วนมากจะเต้นชายจับชาย หญิงจับหญิง คนที่มีครอบครัวแล้วทั้งชายหญิงจับมือชายอื่นหญิงอื่น ได้ถือเป็นที่สาธารณะคนเห็นเยอะ เครื่องดนตรีที่ใช้มีขลุ่ย แคน ซึง มีคนเป่าแคนอยู่ข้างหน้านำสลับกันเป่าไปเรื่อย ส่วนเทียนเมื่อใกล้หมดจุดต่อไปห้ามเทียนดับหรือหล่นเด็ดขาดถ้าดับต้องเสียหมู ถ้าเป็นการทำบุญใหญ่จะมีการเรียกคนในหมู่บ้านอื่นที่ใกล้เคียงมาเต้นและผูกข้อมือด้วย การเต้นกันทั้งคืนแต่งานทำบุญต้องหยุดเต้นก่อนเพราะพระอาทิตย์ขึ้นแต่ถ้าปีใหม่เต้นจนตะวันขึ้นได้ เจ้าของที่ทำบุญต้องนำเทียนไปดับที่บ้าน ต่อมาเมื่อเต้นเสร็จก็มากินหัวหมูกันตลอดทั้งคืนที่บ้าน เป็นลักษณะหัวหมูต้มเกลือธรรมดา เนื่องจากกับข้าวทำบุญนั้นห้ามใส่พริกลงไปในการประกอบอาหารแต่ถ้ากินแบบจิ้มน้ำพริกป่นได้ไม่เป็นไร

ลานจะคึ การสร้างต้องดูที่ให้ปู่จารย์และชาวบ้านเห็นมติเป็นเอกฉันท์ว่าจะสร้างตรงที่นี้ (เป็นศูนย์กลางหมู่บ้าน) เลือกที่เสร็จแล้วทำบุญ ฆ่าหมู 1 ตัว ที่บ้านปู่จารย์ประมาณเทียนขี้ผึ้ง 6-8 คู่ ข้าว หมาก พลู ข้าวตอก ยาเส้น (ข้าวตอก ยาเส้น เอาที่บ้านปู่จารย์) นอกนั้นผักและผลไม้ก็เอาทำมากินที่บ้านปู่จารย์ กับข้าวแบ่ง 2 สำรับ คือ สำหรับปู่จารย์ (ของดี ๆ) และสำหรับคนทั่วไป

ลานจะคึตั้งอยู่บริเวณใกล้บ้านปู่จารย์เพราะที่เป็นที่ศักดิ์สิทธิ์เหมาะเป็นที่ทำพิธีบวงสรวงเทพเจ้ากือซา ลักษณะเป็นลานดินกว้างทรงกลม ลานดินกว้าง มีรั้วขัดแตะทับกันโดยรอบเป็นวงกลม มีประตูเข้าออกทางเดียว ตรงกลางลานจะเป็นส่วนที่ไว้กระบะเพื่อจุดเทียนเวลาเต้นเป็นเนินดินเตี้ยขนาดครึ่งแข้ง มีม้านั่งให้นั่งพักด้านข้างติดกับรั้วของลานจะคึนั้น การนั่งจะแบ่งส่วนกันหนุ่มสาวกลุ่มหนึ่ง ผู้เฒ่าผู้แก่กลุ่มหนึ่ง การยกพื้นลาน เอาหินใส่เป็นพื้นและเอาดินดีๆ ดินชั้นในแดงๆ และน้ำพรมเอาไม้กระทุ้งเพื่อให้ดินแน่น ให้เป็นเนินดินเป็นสี่เหลี่ยมหรือทรงกลมๆ ขึ้นมาเรียกว่า เตปุ สูงขึ้นมาเหนือเข่า 1 ฝ่ามือประมาณ 1 เมตร เหมือนเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ห้ามเหยียบ ห้ามไปโดน แต่คนจุดเทียนเหยียบได้ คนจุดเทียนคนแรกในงานคือเจ้าของงาน ต่อจากนั้นใครจะต่อเทียนก็ได้แต่ต้องระวังไม่ให้เทียนล้มและดับ

พิธีตั้งศาลเจ้า เป็นพิธีสำคัญในหมู่บ้านอีกพิธีหนึ่งจะมีพิธีตั้งศาลช่วงประมาณเดือนเมษายน ศาลเจ้าจะตั้งใหม่ทุกปีๆ ละครั้ง ตำแหน่งการตั้งศาลจะเปลี่ยนทุกปี ถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้าน ไหว้เพื่อเวลาไปยิงสัตว์ ล่าสัตว์จะได้ไม่ไม่อันตราย ไม่ได้ใช้เป็นทางเดิน

ไม่ให้เดินผ่าน ห้ามไปแตะต้อง ถ้าจับจะเสียหมูเพราะคนในหมู่บ้านจะเป็นอันตราย การเตรียมพิธีการตั้งศาสมีตัวแทนแต่ละบ้านมาร่วมอยู่ในพิธี เริ่มจากตอนเช้ามีงานที่บ้านปู่จารย์ ผู้หญิงทำกระดาษสีสวยๆ พับเป็นรูปร่ม ตัดกระดาษหลายๆ สี ปักบนหยวกกล้วยเมื่อเตรียมกระดาษสีเสร็จเข้าป่าส่วนที่ดูได้ว่าจะตั้งศาล ต้องมาดูกันก่อนและตกลงใจว่าจะตั้งตรงนี้ มีการแบ่งกลุ่มกันทำงาน ชายจะตัดไม้ไผ่ทำส่วนประกอบของศาลเจ้าเหลาไม้ไผ่ ทำตาแหลวลักษณะต่างๆ เป็นวงใหญ่ เล็ก และสี่เหลี่ยม ถักไม้ไผ่เป็นเส้นเหมือนเปียยาว และถักไม้ไผ่เป็นลายคล้ายก้างปลายาวแขวนไว้บนต้นไม้ประดับรอบๆ ศาลเจ้า กลุ่มชายอีกกลุ่มเตรียมต้มหมูทำอาหาร ส่วนสตรีทำกระดาษสีเทียนดอกไม้เป็นดอกฝิ่นทำจากขี้ผึ้ง กระดาษสี หลากสีที่ทำจะมีสีขาว แดง ชมพู เหลือง น้ำเงิน เขียว ทำเป็นริ้วๆ ติดบนหลาวไม้ยาวๆ ปักลงบนหยวกกล้วยอีกที หญิงและเด็กช่วยกันทำ สนุกสนาน วิธีทำดอกไม้ขี้ผึ้ง คือ

1.เอาขี้ผึ้งมาทำให้ร้อนขุดดินเป็นหลุมจุดไฟไว้ข้างใต้เอาภาชนะใส่ขี้ผึ้งและน้ำวางลงด้านบนพอขี้ผึ้งละลายและร้อน

2.เอาหยวกกล้วยที่เหลาให้พอมือจับตรงปลายอีกด้านสลักลาย 6 แฉก เอาด้าน 6 แฉก จุ่มลงไปในขี้ผึ้งให้ติดขึ้นมาแล้วรีบไปจุ่มน้ำเย็น

3.เอามือจับดึงออก จะได้เป็นรูปดอกล้วยถ้วยเป็นดอกไม้สวยงามพอแห้งจะมีอีกกลุ่มนำดอกไม้มาเข้าช่อโดยเอากระดาษสีมาเสียบบนไม้เหลายาวเป็นก้านและใบรองดอกไม้เสร็จเอาดอกไม้ขี้ผึ้งมาร้อยซ้อน 2 ชั้น แล้วปักบนหยวกกล้วยหลายๆ อันเรียงกัน ของประดับเหล่านี้จะไปประดับวางอยู่รอบๆ ศาล

ลักษณะศาลเจ้า เป็นเสาไม้ไผ่ 4 อัน มีบันไดพาดด้านหน้า 4 ชั้น ตัดกระบอกไม้ไผ่คว่ำด้านนอก ด้านในสลับกันทำเป็นหลังคารูปลอน ซ้ายขวาหน้าหลังจะมีเสาด้านละต้น มีเหลาไม้ไผ่ด้านที่เป็นหัวเสาให้มันสวยเหมือนเสาจริงๆ ด้านล่างมีกระบะ ข้าวตอก เทียนไข ยาเส้น ข้าวสาร ส่วนด้านหน้าศาลเจ้าเยื้องมาทางขวาจะมีเครื่องในสัตว์ ไส้ งาขาวไว้บนไม้ไผ่สานวางบนเสาอีกที ห่างออกไปด้านหลังศาลมีไข่ไก่ 1 ฟองบนไม้ไผ่สานบนแท่นเล็กปักดินเหนือพื้นขึ้นมาเล็กน้อยถัดมาวางปืนเรียงกัน 4 กระบอก พิธีตั้งศาลเจ้าปู่จารย์เป็นคนทำพิธี เปรียบศาลเป็นชายพื้นดินคือเจ้าแม่ธรณีเป็นหญิงทำพิธีต้องไหว้คู่กันจึงมีการเทาข้าวตอกลงไปในหลุมด้านหน้าศาลเจ้าถือเป็นการไหว้เจ้าแม่ธรณี เริ่มพิธีโดยจะเคาะและจะกาจุดเทียนวางบนเสา 4 ต้น รอบศาลทั้ง 4 ตนสวดมนต์ (ปู่จารย์ รองปู่จารย์ จะเคาะ จะกา) สวดเสร็จเด็กๆ เอาลูกไก่มาปล่อยข้างในใต้ฤนศาลที่มีโรยข้าวไว้อยู่แล้ว ปล่อยแล้วไก่ไม่ไปไหน กินข้าวสารอยู่ใต้นั้น จุดไฟ 1 กอง ด้านหลังบันได เสร็จแล้วมาสวดและไหว้ตรงเสาเครื่องในแล้วย้ายมาสวดตรงไข่ไก่และปืน จากนั้นปู่จารย์สวดคนเยวหน้าศาลเจ้าพร้อมกับในมือถือลูกไก่ไปด้วย เอาไก่ตัวนั้นไปเชือด (หักใต้ปีก) เตรียมกิน

ข้าวตรงแถวหน้าศาลเจ้าเลย แต่ละบ้านจะนำอุปกรณ์กินข้าวมาด้วย ที่ใส่ข้าวเอากระบอกไม้ไผ่มาตัดยาวพอสมควรผ่าครึ่งตามยาวล้างให้สะอาด เอาข้าวใส่ในกระบอกแล้วเด็กๆ กินด้วยกัน อาหารมีหมูต้มซี่โครงอ่อน หมูย่าง พริกป่น ล้อมวงกินกัน มีผูกมือด้วยสายสิญจน์ กินเสร็จเสี่ยงทายกระดูกไก่ ทำนายถึงเหตุการณ์ข้างหน้าว่าจะเป็นอย่างไรบ้าง

พิธีเกี่ยวกับการเกิด มูเซอมูเซอ ถือว่าผู้หญิงท้องไม่สบายถือว่าเป็นคนป่วยต้องทำบุญให้คลอดง่าย ทำบุญช่วง 7-8 เดือนเป็นการทำบุญเล็กใช้ไก่ แต่ถ้ามีฐานะใช้หมูพร้อมทั้งข้าวตอก เทียน ยาเส้น ทำที่ห้องผีถ้าบ้านไหนไม่มีก็ต้องไปทำพิธีบ้านที่มีห้องผีให้ปู่จารย์ทำพิธี การคลอดที่บ้านเชื่อว่าเมื่อเด็กคลอดตกฟากถึงพื้นดินต้องขานว่าเป็นลูกของคนนั้น คนบ้านนี้เพื่อแย่งชิงเด็กกลับมาก่อนที่ผีจะเอาไป ถ้าไม่บอกจะเชื่อว่าเด็กอายุจะสั้น ไม่แข็งแรง พอเด็กคลอดได้ 3-7 วัน ตั้งชื่อ การตั้งชื่อจะให้คนที่แข็งแรงในหมู่บ้านตั้งชื่อหรือคนนอกหมู่บ้านก็ได้ การตั้งชื่อตามวันเกิด ถ้าเกิดวันไหนก็จะตามวันนั้น เช่น เกิดวันลิง ชื่อ จะเมาะ หญิงชายก็จะตั้งไม่เหมือนกัน ชายจะใช้คำว่า จะ นำหน้า เหมือนกับคำว่า นาย ส่วนหญิงเรียก นา การตั้งชื่อนอกจากทำเมื่อเกิดใหม่แล้วจะตั้งตอนเด็กป่วยบ่อยๆ ร้องไม่ยอมหยุด เปลี่ยนชื่อหรือตั้งใหม่ หาพ่อบุญธรรม เป็นเคล็ดให้หายป่วยก่อนเปลี่ยนชื่อก็ต้องบอกเจ้าที่เจ้าทางก่อน ทำบุญมัดสายสิญจน์หลังคลอดได้ 7 วัน ตั้งชื่อแล้วต้องบอกผีบ้านว่ามีสมาชิกเพิ่มมาในหมู่บ้าน ทำบุญ ทำพิธีสู่ขวัญ ผีบ้านเรียก เย-นี-กู การฝังสายสะดือที่ใต้ถุนบ้านก่อนฝังต้องล้างให้สะอาดก่อนใช้กระบอกไม้ไผ่ล้างให้สะดาด ใส่รกแต่ตอนนี้ใช้กระป๋องน้ำมันพลาสติกล้างให้สะอาด เด็กจะได้แข็งแรงต้องดูแลรกดีๆ ไม่ให้หมูหรือผีกระสือผีตองเหลืองมากิน

พิธีแต่งงาน แต่เดิมหญิงอายุ 15 ปี สามารถแต่งงานได้แล้ว แต่ตอนนี้ต้องอายุ 18 ปี ถึงแต่งได้ตามกฎหมาย การแต่งงานเมื่อหญิง ชายตกลงจะแต่งงาน ชายหาพ่อสื่อ 2 คน (อย่างน้อย) เป็นคนที่มีอายุมากที่น่านับถือ การขอหญิงสาวนั้นใช้เพียงน้ำชา หมากพลู ยาเส้น ไม่มีค่าสินสอดใดๆ ถ้าคู่บ่าวสาวเคยไปค้างนอกหมู่บ้านหรือในป่ามาก่อนต้องไปบ้านผู้ใหญ่บ้านแล้วหาหมูตัวเมียมาฆ่าตอนกลางคืน หมูไม่ต้องใช้ตัวใหญ่ ทำพิธีล้างหมู่บ้าน (ก๊ะ-กู่) เพราะทำผิดผีทำเหมือนสะเดาะเคราะห์ถ้าไม่ทำจะทำให้ในหมู่บ้านพืชผลทางการเกษตรไม่ดี สัตว์ร้ายจะมาทำลายสัตว์เลี้ยงในหมู่บ้าน ถ้าเด็กคลอดก่อนกำหนดก็ต้องล้างหมู่บ้านเหมือนกัน พ่อสื่อจะไปคุยว่าฝ่ายชายมีคุณสมบัติดีหรือไม่ เล่นการพนันหรือไม่ ไม่ได้ดูที่ฐานะว่ายากดีมีจน ตอนนี้ชายหญิงต้องอยู่บ้านผู้ใหญ่บ้าน หน้าที่ของพ่อสื่อคือหาทางพ่อแม่หญิงก่อนแล้วถึงไปคุยกับพ่อแม่ฝ่ายชาย สถานที่ทำพิธีคือบ้านผู้ใหญ่บ้าน ถ้าหญิงบริสุทธิ์จะเริ่มโดยไปบ้านปู่จารย์ๆ จะเป็นผู้ประกาศว่าเป็นสามีภรรยา จะชงน้ำชาและสวดให้แต่งงานต้องฆ่าหมูไหว้ห้องผี ฝ่ายหญิง (ฆ่าตอนเช้า) ผู้หญิงซื้อหมู ถ้าแต่งงานกับคนละหมู่บ้านต้องไปทั้งสองหมู่บ้าน ชุดแต่งงานไม่เจาะจงแต่งชุดอะไรก็ได้ ปู่จารย์

สวดโดยเปิดห้องผีนั้งสวดด้านหน้าบ่าวสาว ๆ นั่งรับพร ต้มหมูตอนกลางคืน ทำหมูเสร็จเมื่อใดก็สวด ปกติสวดตอนตะวันขึ้นจะได้อยู่กันยั่งยืน ชายต้องไปอยู่บ้านหญิง "ไปขึ้นเขย" ในตอนเช้าบ่าวสาวต้องไปตามบ้านกับแม่บ้านเอาน้ำไปให้ลักษณะเป็นการไปเชิญมางาน เอาน้ำใส่การเอาน้ำไปล้างมือ ล้างหน้าไปบอกบ้านไหนไม่อยู่ก็เอาไปราดที่เตาไฟเป็นเหมือนการเชิญ อีกฝ่ายที่อยู่บ้านก็ฆ่าหมูต้มหมูไป เมื่อสวดเสร็จเลี้ยงแขกที่มากินข้าว พ่อสื่อต้องไปบอก ผู้เฒ่า ผู้อาวุโสให้มาอวยพรและตักเตือนคู่บ่าวสาว อาหารทั่วไป คือ ต้มหมูต้มใส่เกลือ แต่ห้ามคู่บ่าวสาวกินพริกเชื่อว่าจะดุ ร้อนต่อกันแต่แขกกินได้ บ่าวสาวต้องกินข้าวถ้วยเดียวกัน ผลัดกันป้อนให้กันด้วยมือแต่เดี๋ยวนี้ใช้ช้อน กินข้าวเสร็จต้มน้ำชา คนต้มชา คือ คนที่รักเดียวใจเดียวมาต้ม เวลากินน้ำชาบ่าวสาวต้องเอามือไขว้กันถือแก้วดื่มชาเพื่อจะได้รักกัน ห้ามให้แก้วกระทบกัน จะมีแก้ว 4 ใบ น้ำชานี้แขกกินด้วยกันใครจะกินก็ได้ แต่ไม่ให้คนที่เป็นม่ายกิน พอแต่งเสร็จต้องทำพิธีบอกผีบอกผีบ้านว่ามีสมาชิกใหม่ (หลังจากนั้น 2-3 วัน) ฆ่าหมูตัวเล็กหรือใช้ไก่ก็ได้เพื่อทำบุญให้ผู้ชาย เจ้าบ่าววันแรกรุ่งเช้าเข้าไปอยู่ต้องไปเอาฟืนมาเผา "พือ-คอ" เป็นไม้ชนิดหนึ่งเป็นสิริมงคล ความหมายของการทำอย่างนี้ คือ ความคิดถึงเป็นการรำลึกว่าเคยอยู่ร่วมกันมาจะได้คิดถึง ในกรณีพ่อแม่ผู้หญิงไม่ตกลงยกหญิงให้พ่อเลี้ยงต้องไปขอ 7 ครั้ง ปัจจุบัน 2-3 ครั้งภายในวันเดียว ถ้าขอแล้วไม่ตกลงก็ขอ 7 วันเลย ถ้าไม่ให้อีกไปบอกผู้ใหญ่หรือปู่จารย์ให้ทำพิธีให้ ส่วนใหญ่ไปของกลางคืนแล้วก็ปลูกบ้านอยู่ด้วยกันเลย

พิธีเกี่ยวกับการตาย พิธีศพ สำหรับงานศพของศาสนาคริสต์ ถ้ามีคนตายจะเก็บไว้ที่บ้าน 1 คืน เลี้ยงหมูกินกันนุ่งเสื้อผ้าใหม่ให้คนตายเอาผ้าห่อเอาไม้ไผ่ 2 อันมัดแบกไปเผา ให้ลูกชายคนโตแบกที่ส่วนหัวลูกเขยหรือหลานแบกท้าย ถ้าลูกในครอบครัวตายก็ให้พี่น้องแบก ศพผู้ชายจะแบก แต่ศพผู้หญิงนำไปฝังเลยจะมีหมอผีนำไป ไม่มีแคนมีคัมภีร์ไปด้วย ไม่มีโลง โดยปกติถ้าบ้านใดมีคนตายต้องหยุดทำงานอย่างน้อย 2 วัน การเตรียมพิธีทำที่บ้าน ใช้เทียน 3 คู่ ให้คนตายนอนบนหมอนเอาเทียน 3 คู่ไว้ข้างตัวและขดไว้บนหน้าอกจุดเทียนไว้นำทางให้คนตาย สิ่งที่ต้องให้คนตายไปเลยก็มีของใช้ส่วนตัว เช่น ขลุ่ย เสื้อผ้า เครื่องมือทางการเกษตร พวกเครื่องใช้ถ้าใหญ่ๆ ทำจำลองอันเล็ก ได้สุดท้ายข้าวของพวกนี้ก็เผาไปกับศพ เชิงตะกอนใช้ไม้วางซ้อนกัน ชาย 7 ชิ้น หญิง 10 ชิ้น เหมือนดอกหมูมีปูด้วยเงินจริงไปใช้ในภายหน้า ต้องมีเงินเหรียญใส่ปากเพื่อให้คนตายไปให้กับขอทานระหว่างทางไปสวรรค์ มีผ้าปิดหน้าศพ ไก่ตัดปีกข้างหนึ่ง (ปีกคือใบพัด) หมูตัวเมียจะมีส่วนกระเพาะปัสสาวะ (ต้องเป่าให้ใหญ่) เท่ากับน้ำน้ำเต้า ปากหมูต้มน้ำ ขาหมูข้างซ้าย ทำให้เดินได้ ของเหล่านี้ให้เอาไปพร้อมกับศพ ส่วนอื่นๆ ของหมูจะทิ้งเลยไม่เอาไปกินเด็ดขาด หมูที่กินฆ่าอีกต่างหาก เครื่องประดับเผาไปด้วยแต่เดี๋ยวนี้เครื่องประดับ เช่น กำไลใช้ฝังเอาไม่ให้ใครรู้ที่ฝังแม้แต่ลูกหลานเพราะกลัวคนไปขโมย ฝังแล้วฝังเลยไม่ขุดขึ้นมาอีกตรงที่เผา

ต้องเอาไม้ง่าม ไม้ 9 ต้นและหญ้าคาหรือใบไม้ผูกเหมือนบ้านแล้วเผา เมื่อฝังศพในสุสานหลุมศพใครเป็นของญาติใครจะต้องจำต้นไม้เอาเอง จะมีเอาของมาเซ่นไหว้ปีละครั้ง ช่วงหลังปีใหม่ปู่จารย์จะมาสวดให้อาหารก็แล้วแต่ลูกหลานจะเอามาให้ไหว้ผู้ตาย

กรณีที่สาเหตุการตายปกติเรียก ตายดี ก็ทำการเลี้ยงข้าผี มีปู่จารย์สวดและพรมน้ำมนต์ แต่ในกรณีตายโหง เช่นถูกยิง ตกต้นไม้ต้องเผาศพอีกอย่างต่างหาก ต่างจากตายธรรมดา กรณีตายไม่ดีต้องก่อไฟ 7 กอง ระหว่างทางกลับบ้านใช้เตา 3 ขา จำนวน 7 อัน แล้วสวด คนที่สวดคือหมอ 7 คน ไม่ใช่ปู่จารย์เหมือนหมอผี (หญี่ กา ป่า) ถ้าไม่พอไปเอาจากหมู่บ้านอื่นมาได้ เอาเตา 7 อัน วางเรียงกันเป็นแถว 7 อัน แถวๆ ป่าช้าให้คนสวด 7 คน เหยียบขาเดียวบนเตาแต่ละอันเป็นการบอกให้ผีไปอยู่ที่สุขสบายกว่าเหมือนไล่ให้ไปอยู่ที่ในที่ๆ ดีกว่า คนที่ไปทำพิธีต้องเดินข้ามกองไฟ 7 กองเล็กๆ ก่อนกลับบ้าน ส่วนญาติๆ ต้องลอด “ส่งเคราะห์” พอถึงบ้านจะมีหมอผีที่บ้านอีก 1 คน สวดเตรียมน้ำและนำอ๊ะ-ขะ เหมือนน้ำมนต์เพื่อล้างหน้า ล้างหัว เจ้าของบ้านต้องเตรียมเสื้อผ้า ต้องเปลี่ยนเสื้อใหม่ อาบน้ำก่อนเข้าบ้าน เครื่องไม้เครื่องมือก็ต้องล้าง

ฟืนที่ใช้ในงานศพเป็นสิ่งสำคัญในพิธี ฟืนสำหรับงานศพต้องให้คนโตๆ (ผู้ใหญ่ไม่ใช่วัยรุ่น) มาเป็นคนหาฟืนและจัดเพราะเชื่อว่าเด็กๆ จะไม่รู้ว่าการไปเอาฟืนนั้นถ้าเลือกเอาต้นไหนต้องต้นนั้นให้หมด ไม่ให้ไปฟันต้นไม้ต้นอื่นไปทั่ว กรณีนี้ผู้ใหญ่จะรู้ วัยรุ่นจะไม่รู้เพราะเชื่อว่าถ้าเลือกตัดต้นไหนต้องเอาต้นนั้นเลยถ้าตัดต้นนี้ ต้นนั้นเผื่อไว้แล้วใช้ไม่หมดจะทำให้มีคนตายตามไปด้วย จะเคลื่อนศพตอนเช้า เที่ยง บ่ายเผา 4 โมงเย็น ใช้เผาโดยก่อกองฟืน ใช้ขี้เถ้ากลบกระดูกไว้สุสานแล้วกลับบ้าน พอตอนเช้ารุ่งขึ้นก็ไปทำกองดินกลบๆ ลักษณะจะเป็นกองดินพูนขึ้นมา เลี้ยงข้าววางของข้างหลุม ต่อจากนั้นไปไหว้ศพปีละ 2 ครั้ง เป็นเวลา 3 ปี ติดต่อกันไหว้ช่วงหลังจากวันกินข้าวใหม่กับวันปีใหม่ ถ้าลูกหลานในบ้านไม่สบายไปไหว้ให้คุ้มครองก็ได้

การเลี้ยงอาหารเลี้ยงวันเผาและวันรุ่งขึ้น การทำบุญวันเผาใช้หมูตัวเมียเลี้ยงวันรุ่งขึ้นเป็นการเลี้ยงผีบ้านโดยใช้หมู 1 ตัว เรียกผีบ้านให้กลับมาเชื่อว่าผีบ้านไม่ได้คุ้มครองคนตาย แต่เชื่อว่าคนตายต้องไปอยู่สวรรค์กับพระเจ้า กื่อซา มีการร้องเพลงส่งศพด้วยจะร้องช่วงไว้ศพที่บ้าน เพลงจะเป็นช่วงท่วงทำนองรื่นเริงไม่ให้เศร้า มีคนเฒ่า คนแก่ร้องได้แต่เดี๋ยวนี้คนที่ร้องได้มีลุงสานแวและนะเต๊าะ ผู้ใหญ่บางคนร้องได้ก็ร้องไม่จบเพราะการร้องต้องร้องทั้งส่งและกลับ ของชำร่วยในงานคือเงินแถบของคนตายให้เฉพาะลูกหลานคนละอันเพื่อเป็นสิริมงคล ลูกหลานจะต้องเก็บไว้และเมื่อส่งศพออกจากบ้านแล้วต้องต้มไข่ไว้ตามจำนวนลูกหลานที่มีในบ้านคนตายเพื่อเป็นการปลอบใจเด็กไม่ให้ขวัญเด็กตามคนตายไป ระหว่างศพอยู่บ้านก่อนกินข้าวทุกครั้งต้องให้ศพกินก่อน การทำอาหารระหว่างคนตายกับคนทั่วไปต้องแยกกันทำ แยกกันป้อนข้าวศพ ต้องล้างมือก่อนใช้มือซ้ายเท่านั้นป้อนข้าว หมูต้มใส่ปาก คนป้อนคือลูกหลานเท่านั้น ศพจะถูกวางไว้ข้างเตาไฟ

1.3.1 ลักษณะทางเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อม กลุ่มบ้านอาข่า (ป่าคาสุขใจ)

โครงสร้างหมู่บ้านประกอบไปด้วยสิ่งต่อไปนี้ **ประตูหมู่บ้าน (ล่อข่อง)** ประตูหมู่บ้านนี้เป็นประตูทางเข้าหมู่บ้านทั้งด้านหน้าและด้านหลังเป็นประตูศักดิ์สิทธิ์ของอาข่า ใครจะแตะต้องไม่ได้ นอกจากวันทำพิธีสร้างประตูหมู่บ้านใหม่ ซึ่งจะต้องทำขึ้นใหม่ทุกๆ ปีประมาณเดือนเมษายน ข้อห้ามเรื่องการแตะต้องประตูนี้จะห้ามทั้งคนนอกเผ่าและคนในเผ่า **ศาลผี (แมซ่องลอดู่)** ศาลนี้ตั้งอยู่ในป่าใกล้หมู่บ้าน แต่อยู่ภายนอกเขตประตูหมู่บ้าน ศาลผีสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่พำนักของผีป่าที่ผ่านไปมาเพื่อไม่ให้ผีป่าเข้าไปในหมู่บ้าน ศาลผีนี้ จะต้องมีการเซ่นไหว้ทุกปีในเดือนเมษายนก่อนฤดูปลูกข้าว **ชิงช้า (หละเฉ่อ)** สร้างขึ้นภายในหมู่บ้าน เป็นสัญลักษณ์อันศักดิ์สิทธิ์อย่างหนึ่งของหมู่บ้าน มีอยู่ 2 แบบคือ แบบระหัดวิดน้ำและกระโจม 4 เสา ชิงช้านี้สร้างขึ้นเพื่อเป็นการเฉลิมฉลองในพิธีรำลึกถึงเทพธิดาผู้ประทานความอุดมสมบูรณ์ให้แก่พืชผลในไร่ เมื่อถึงเทศกาลโล้ชิงช้าประจำปี ซึ่งจะจัดให้มีขึ้นประมาณเดือนสิงหาคม-กันยายน จะมีการสร้างขึ้นใหม่แทนอันเก่าทุกๆ ปี ชิงช้านี้ออกจากวันทำพิธีกรรมแล้วจะแตะต้องไม่ได้เช่นเดียวกัน **แหล่งน้ำประจำหมู่บ้าน (อีซ่อล่อเกาะ)** หมู่บ้านอาข่าทุกหมู่บ้านจะมีบ่อน้ำประจำหมู่บ้าน1-2 บ่ออยู่บริเวณหุบเขาเพื่อใช้อุปโภค ใช้สำหรับพิธีกรรมเลี้ยงผีน้ำและผีพันธุ์ข้าว โดยเพื่อขอพรผีน้ำให้ประทานความอุดมสมบูรณ์ให้แก่พืชไร่ บ่อน้ำจะมีการทำพิธีเซ่นไหว้ทุกๆ ปี ก่อนลงมือปลูกข้าวไร่ **ลานสาวกอด (แตข่อง)** ลานสาวกอดเป็นสถานที่พบปะและเกี้ยวพาราสีระหว่างหนุ่มสาว เพราะตามประเพณีอาข่าหนุ่มสาวจะเกี้ยวพาราสีกันบนบ้านไม่ได้ ลานสาวกอดเป็นสัญลักษณ์เฉพาะเผ่าอาข่าเท่านั้น เป็นสถานที่สำคัญ ชนรุ่นหลังจะต้องรักษาไว้เพื่อไม่ให้บรรพบุรุษ ผีเรือน และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายโกรธ และไม่พอใจต่อการกระทำของหนุ่มสาวในสถานที่อันไม่สมควร **เขตป่าสงวนประจำหมู่บ้าน** ใกล้หมู่บ้านทุกแห่งจะมีป่าไม้และต้นไม้ใหญ่ ซึ่งอาข่าสงวนไว้เป็นที่พักอาศัยของผีป่าและเป็นแหล่งต้นน้ำประจำหมู่บ้าน ในเขตป่าสงวนไว้เป็นที่พักอาศัยของผีป่าและเป็นแหล่งน้ำประจำหมู่บ้านในเขตป่าสงวนห้ามตัดไม้หรือแผ้วป่าเป็นอันขาด ผู้ใดละเมิดจะถูกปรับด้วยหมู หรือไก่ 1 ตัว เหล้า 1 ขวด เพื่อนำไปขอขมาต่อผีป่า

ป่าช้า (หล่อบุ้ม) อยู่ใกล้กับหมู่บ้าน แต่อยู่คนละภูเขากับภูเขาที่ตั้งหมู่บ้านและต้องอยู่ห่างทางตะวันออกของหมู่บ้านเสมอ ในบริเวณป่าช้า หรือแม้แต่เป็นป่าช้าที่ร้างไปแล้ว ก็ห้ามตัดไม้แผ้วถางป่า เก็บฟืนและใช้พื้นที่ทำการเพาะปลูก ผู้ใดฝ่าฝืนต้องถูกปรับด้วยหมู 1 ตัว

ลักษณะและแบบบ้านอาข่า

บ้านอาข่าโดยทั่วไปมีลักษณะพื้นสูงจากพื้นดินประมาณ 1 เมตร มีบันได้ 3-5 ขั้นอยู่ทั้งด้านหน้าและด้านหลังของตัวบ้าน บ้านสร้างด้วยไม้ไผ่มีเสาเป็นไม้เนื้อแข็ง ฝาบ้านทำด้วยฟากไม้ไผ่หลังคามุงด้วยหญ้าคาที่คลุมยาวลงมาจนเกือบถึงพื้นดิน ไม่มีหน้าต่าง ภายในบ้านมี 2

ห้องนอน คือ ห้องนอนฝ่ายชายจะอยู่ใกล้บันไดทางด้านหน้าบ้าน และชั้นในเป็นห้องนอนฝ่ายหญิง มีเตาไฟ 1-2 เตา อยู่ทั้งห้องนอนฝ่ายชายและห้องนอนฝ่ายหญิง เตาไฟที่ห้องนอนฝ่ายหญิงมีไว้สำหรับปรุงอาหารและมีเตาไฟขนาดใหญ่สำหรับต้มอาหารเลี้ยงหมู ส่วนเตาที่อยู่ทางห้องฝ่ายชายมีไว้เพื่อให้ความอบอุ่นและสำหรับต้มน้ำชาไว้เลี้ยงแขก เหนือเตาไฟทางห้องนอนฝ่ายหญิงจะมีหิ้งเก็บของ ที่เสาเอกของบ้านจะเป็นหิ้งผีบรรพบุรุษ ใต้หิ้งผีมีตะกร้าบรรจุเมล็ดพันธุ์ข้าวและพันธุ์ผักสำหรับไว้ปลูกในปีต่อไป ห้องนอนฝ่ายหญิงห้ามบุคคลภายนอกเข้าไปก่อนได้รับอนุญาต บ้านอาข่าส่วนมากจะมีรั้วกั้นเป็นสัดส่วนของแต่ละบ้าน ภายในบริเวณรั้วบ้านมียุ้งข้าวสร้างไว้หน้าบ้าน ข้างหน้ายุ้งข้าวจะเป็นศาลขวัญข้าว ด้านหลังบ้านมีครกตำข้าว ถ้าบ้านไหนมีลูกชายที่แต่งงานแล้วและพ่อยังมีชีวิตอยู่จะมีกระต๊อบเล็กๆ สร้างไว้หลังบ้านใหญ่ เพื่อเป็นที่สำหรับลูกชายและลูกสะใภ้หลับนอนด้วยกัน เพราะตามประเพณีอาข่าห้ามลูกชายลูกสะใภ้หลับนอนด้วยกันขณะที่บิดาซึ่งเป็นหัวหน้าครอบครัวยังมีชีวิตอยู่

การรวมตัวในลักษณะหมู่บ้าน ในหมู่บ้านอาข่าทุกคนมีอิสระในการดำรงชีวิตแต่ให้อยู่ภายใต้กฎแห่งขนบธรรมเนียม ประเพณีของเผ่า หมู่บ้านอาข่าหมู่บ้านหนึ่งๆ จะมีอยู่หลายสกุล แต่จะมีสกุลใหญ่ๆ อยู่ 3-4 สกุลเป็นหลัก ส่วนมากจะเป็นญาติพี่น้องมารวมกันตั้งหมู่บ้านขึ้น และสายสกุลเดียวกันจะมีการกระจุกตัวและปลูกบ้านเรือนอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน

อย่างไรก็ตามชุมชนอาข่าแต่ละหมู่บ้านจะมีสมาชิกครัวเรือนอยู่ไม่มากนัก ทั้งนี้เพราะความจำกัดของพื้นที่ทำมาหากิน ทำให้ชุมชนอาข่าแต่ละชุมชนมีสมาชิกครัวเรือนน้อย อีกประการคือ สายตระกูลอาข่าจะไม่นิยมอยู่ร่วมกัน เช่น สายตระกูลอู่โลอาข่า จะแยกกลุ่มต่างหากจากกลุ่มสายตระกุลอาข่า เป็นต้น

ลักษณะครอบครัว การแต่งงาน ระบบเครือญาติ และรูปแบบการนับญาติ

ลักษณะครอบครัว ครอบครัวอาข่าเป็นแบบครอบครัวขยาย คือครอบครัวพ่อแม่และของลูกชายที่แต่งงานแล้วและนำภรรยามาอยู่กับพ่อแม่ ในแต่ละครัวเรือนอาจประกอบด้วย ปู่ ย่า พ่อ แม่ สะใภ้ และหลาน ครัวเรือนเป็นศูนย์กลางของการประกอบพิธีกรรม เศรษฐกิจ และสังคม เมื่อหัวหน้าครัวเรือนตายลงไป ก็จะให้บุตรชายคนโตที่ยังอยู่ในครัวเรือนนั้น ในกรณีที่บุตรชายคนโตยังเล็กก็ให้ภรรยาของหัวหน้าครัวเรือนที่ตายไปนั้นเป็นหัวหน้าครัวเรือนแทน

อาข่าเป็นพวกที่สืบสกุลฝ่ายบิดา ด้วยเหตุนี้อาข่าจึงเน้นถึงความสำคัญของผู้ชายมาก ตลอดถึงการที่ต้องมีบุตรชายไว้สืบสกุลด้วย ผู้ชายอาข่าทุกคนจะต้องรู้เรื่องความเกี่ยวดองของสกุล ทั้งสกุลของฝ่ายตนและฝ่ายภรรยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุตรคนโตที่ต้องรับผิดชอบในการรักษาสมดุลไว้และถ่ายทอดให้น้องๆ ทราบต่อไป สกุลของอาข่ามีความสำคัญหลายประการ เช่น เป็นเครื่องกำหนดข้อห้ามในการแต่งงานคืออาข่าห้ามคนสกุลเดียวกันแต่งงานกัน เมื่อผู้ใดย้ายเข้ามาอยู่

ในหมู่บ้านใหม่จะต้องแสดงสายสกุลของตนให้หัวหน้าพิธีกรรมของหมู่บ้านทราบ เพื่อว่าเมื่อตายไปจะได้จัดพิธีศพของเขาให้ถูกต้อง ตามความเชื่อที่ว่า ขวัญของผู้ตายสกุลใดจะต้องไปอยู่ตามที่ของสกุลนั้น

การแต่งงานหนุ่มสาวอาข่ามีอิสระในการเกี้ยวพาราสีและการเลือกคู่ครองมาก หญิงสาวจะเริ่มเลือกคู่ครองเมื่ออายุประมาณ 16 - 17 ปี ลานสาวกอด (แตข่อง) เป็นสถานที่เริ่มต้นของความใกล้ชิดกัน ซึ่งอาจนำไปสู่การแต่งงาน อาข่าห้ามเกี้ยวพาราสีกันบนบ้าน เพราะถือว่าเป็นการไม่เคารพต่อผีบรรพบุรุษอาจถูกสาปแช่งให้ได้รับเคราะห์ร้าย แม้แต่ต่อหน้าพ่อแม่ก็ไม่ปฏิบัติกัน เพราะถือว่าเป็นเรื่องไม่สมควร ในสังคมอาข่าไม่มีการบังคับเรื่องแต่งงาน แต่เกิดจากความสมัครรักใคร่ของหนุ่มสาวเอง เมื่อหนุ่มชอบใจหญิงสาวคนใดก็จะชวนเพื่อนๆ ไปที่บ้านหญิงสาวเพื่อสู่ขอหญิงนั้นด้วยตนเอง โดยการมอบสุรา 1 ขวด ให้แก่พ่อแม่ของหญิงสาวเพื่อเป็นการคารวะ ไม่มีแม่สื่อในการสู่ขอ เมื่อพ่อแม่ของหญิงยินยอมแล้ว ฝ่ายชายก็จะกำหนดวันแต่งงานขึ้นอาจจะหลังวันสู่ขอ 3,5,7 หรือ 9 วัน แต่ต้องไม่เกินกว่านี้หรือจะรับไปในวันสู่ขอ และจัดพิธีแต่งงานเลยก็ได้ โดยพิธีจะจัดขึ้นที่บ้านฝ่ายชาย การเลี้ยงดูแขกเป็นหน้าที่ของฝ่ายชายทั้งหมด ตามปกติในวันแต่งงานญาติของฝ่ายเจ้าสาวจะไม่มาในพิธีแต่งงาน เมื่อฝ่ายเจ้าบ่าวรับตัวเจ้าสาวมาที่บ้านและจัดพิธีแต่งงานแล้ว เจ้าสาวก็จะกลายเป็นสมาชิกคนหนึ่งในครอบครัวของเจ้าบ่าว และมานับถือผีฝ่ายสามี ซึ่งวิธีนี้นิยมมากในพม่าและลาว ในการหนีตามกัน หากญาติของฝ่ายหญิงตามเอามาเอาตัวคืนและตามทันก่อนที่ฝ่ายชายจะนำตัวหญิงสาวไปถึงบ้าน และต้มไข่ 1 ฟอง กินร่วมกัน ญาติฝ่ายหญิง มีสิทธิ์นำตัวของหญิงสาวกลับไปได้ แต่ถ้าฝ่ายชายนำตัวหญิงสาวไปถึงบ้านและต้มไข่กินร่วมกันก่อนที่ญาติจะไปถึง ก็ถือว่าเข้าพิธีแต่งงานเรียบร้อยแล้ว ญาติไม่มีสิทธิ์ที่จะนำหญิงสาวคนนั้นกลับบ้านไปได้

กฎเกณฑ์ในการแต่งงาน ในสังคมวัฒนธรรมอาข่า การแต่งงานเกิดจากความรักและความสมัครใจระหว่างคน 2 คน เมื่อ คน 2 คนตกลงปลงใจที่จะอยู่ร่วมชีวิตด้วยกัน ฝ่ายชายจะให้พ่อสื่อไปสู่ขอตามประเพณี

การแต่งงานของชาติพันธุ์อาข่า ซึ่งคู่สมรสอาจเป็นคนต่างชาติพันธุ์หรือต่างสายตระกูลเดียวกันแต่ญาติพี่น้องแต่งงานกันเองไม่ได้ หรือแม้กระทั่งห้ามมีการเกี้ยวพาราสีกันเองภายในสายตระกูลเดียวกัน ดังนั้น ลูกหลานอาข่าจึงจำเป็นต้องเรียนรู้วิธีการลำดับญาติ (จึ) หรือการนับญาติ เพื่อการสืบสาวความสัมพันธ์ตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน เพื่อรักษาซึ่งกฎเกณฑ์สำหรับการแต่งงานนี้เอาไว้ การมีกฎเกณฑ์การแต่งงานของชาติพันธุ์อาข่าในลักษณะนี้ ทำให้สังคมอาข่ามีสายสัมพันธ์เชื่อมโยงทางการแต่งงานกับกลุ่มสายตระกูลอื่นๆ กลายเป็นเครือญาติเดียวกันทั้งเครือญาติในชุมชนเดียวกัน เครือญาติระหว่างชุมชน หรือแม้กระทั่งเครือญาติระหว่างชาติพันธุ์อีกด้วย

จำนวนคู่สมรสไม่ได้ถูกกำหนดในกฎเกณฑ์การแต่งงานของชาติพันธุ์อาข่า กล่าวคือ ผู้ชายคนหนึ่งสามารถมีภรรยาได้มากกว่า 1 คน ในขณะที่ผู้หญิงสามารถมีสามีได้เพียงคนเดียวเท่านั้น การมีภรรยาหลายคนจึงไม่ได้เป็นเรื่องที่ผิดธรรมเนียมใดๆ สำหรับชาติพันธุ์อาข่า หากแต่เป็นการหาแรงงานสำหรับครอบครัวเพิ่มขึ้นหรือความต้องการของผู้ชายเพื่อผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจหรือความต้องการด้านจิตใจเท่านั้น

อย่างไรก็ตามในปัจจุบัน ด้วยการจำกัดในพื้นที่ทำกินทำให้สังคมวัฒนธรรมได้ปรับเปลี่ยนค่านิยมในการมีภรรยาหลายคน มาเป็นค่านิยมมีภรรยาคนเดียว แต่ในบางกรณีก็ยังสามารถพบเห็นได้อยู่บ้าง

ครอบครัวและการรวมตัวทางสังคม

รูปแบบครอบครัวของชาติพันธุ์อาข่า เป็นรูปแบบครอบครัวขยาย (Extended family) กล่าวคือ ในหลังคาเดียวกับจะประกอบไปด้วยคน 3 รุ่น คือ ปู่-ย่า พ่อ-แม่ และลูก บางครอบครัวอาจมีตา-ยายเข้ามาอยู่ด้วย แต่หากลูกชายแต่งงานในขณะที่พ่อยังมีชีวิตอยู่ ต้องสร้างกระต๊อบเล็กๆ ไว้ข้างบ้านหลังใหญ่อีกที่หนึ่งด้วย

อย่างไรก็ตามโครงสร้างทางครองครัวอาจมีการหมุนเวียนรูปแบบได้ ในกรณี เช่น หากในครอบครัวหนึ่งมีลูกชายมากกว่า 1 คน เมื่อคนใดคนหนึ่งโตจนมีครอบครัวเอง ต้องอาศัยอยู่บ้านหลังใหญ่ หรือหากลูกชายคนรองโตจนมีครองครัวเอง ผู้พี่อาจเสียสละให้คนน้องอาศัยอยู่ในบ้านหลังใหญ่คอยดูแลพ่อแม่ และครอบครัวที่แยกออกไปก็ออกไปสร้างครอบครัวใหม่เอง เมื่อมีลูกชายเป็นของตนเอง และในกรณีครอบครัวดังกล่าวมีลูกชายมากกว่า 1 คนก็จะเกิดปรากฏการณ์ดังเช่นในกรณีแรกและมีการหมุนเวียนเป็นวัฏจักร โครงสร้างครอบครัวชาติพันธุ์อาข่า ต่อไปเรื่อยๆ

ครอบครัวและระบบเครือญาติ

ในสังคมวัฒนธรรมอาข่า กลุ่มเครือญาติเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชน นอกจากพ่อแม่พี่น้องและลูกหลาน ซึ่งเป็นสมาชิกของครอบครัวขยายแล้ว ยังรวมไปถึง ลุงป้า น้าอา และญาติของสมาชิกคนเหล่านี้ รวมไปถึงญาติๆ ที่เกิดจากภาวการณ์แต่งงาน ซึ่งอาจเป็นสมาชิกภายในหรือต่างชุมชน รวมเรียกว่า “ญาติ” ทั้งสิ้น

สมาชิกในเครือญาติจะแวะเวียนไปมาหาสู่กัน มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูลความรู้และข่าวคราวเกี่ยวกับเครือญาติอื่นๆ อยู่เสมอ เมื่อมีกิจกรรมภายในครอบครัว กลุ่มเครือญาติจะเป็นกลุ่มแรกที่จะเข้ามาช่วยกัน ความช่วยเหลือทั้งในรูปของแรงงานหรือทรัพย์สินอื่นๆ รวมไปถึงการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทต่างๆ การแลกเปลี่ยนแรงงานทางการเกษตร และความช่วยเหลือเกื้อกูลในด้านอื่นๆ ซึ่งครอบคลุมความสัมพันธ์ทางสังคมแทบทั้งสิ้น

ในชุมชนอาข่า ความสัมพันธ์ทางเครือญาติได้ครอบคลุมสมาชิกแทบทั้งหมดในชุมชนเอาไว้เพราะชุมชนๆ หนึ่งจะประกอบไปด้วยกลุ่มเครือญาติเพียง 3-4 กลุ่ม และปลูกบ้านเรือนอยู่ในละแวกเดียวกัน ความสัมพันธ์ทางการแต่งงาน การนับญาติทั้ง 2 ฝ่าย ทำให้ลูกหลานของกลุ่มเครือญาติมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่แน่นแฟ้น และสามารถสืบสาวสายสัมพันธ์เชิงเครือญาติกันได้แทบทั้งชุมชน ไม่ว่าจะเป็นเครือญาติทางสายโลหิตหรือเครือญาติทางการแต่งงาน

ระบบเครือญาติมีบทบาทสำคัญในการควบคุมกฎเกณฑ์ทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นการเลือกคู่ครอง การมีเพศสัมพันธ์ การแต่งงานและการสร้างครอบครัว และยังมีบทบาทในการควบคุมกฎเกณฑ์ทางสังคมที่สำคัญอีกอย่างน้อย 2 ประการหลักๆ คือ กฎเกณฑ์ว่าด้วยการอาศัยหลักการแต่งงาน และกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการสืบสายเลือดหรือการนับญาติ ซึ่งเป็นพื้นฐานของการจัดตั้งกลุ่มและองค์กรทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง

กฎเกณฑ์ว่าด้วยการอาศัยหลังการแต่งงาน

ในสังคมวัฒนธรรมอาข่า เมื่อมีการแต่งงานขึ้น ฝ่ายหญิงจะต้องเป็นฝ่ายที่ย้ายเข้ามาอยู่ในบ้านของฝ่ายชาย หรือมีการจัดอยู่อาศัยแบบ “ปิตุพงศ์” (Patrilocal residence) ผู้หญิงตกอยู่ภายใต้การปกครองดูแลของฝ่ายชายทันที ผู้หญิงจะกลายเป็นผู้ที่มีหน้าที่ในการหุงหาอาหารเลี้ยงครอบครัว เป็นแรงงานหลักในการเกษตรกรรมในไร่นาอีกด้วย

กฎเกณฑ์ว่าด้วยการนับญาติ

สังคมวัฒนธรรมอาข่ามีกฎเกณฑ์การนับญาติอย่างไม่ชัดเจน คือ สามารถนับญาติได้ทั้ง 2 ฝ่าย (Bilateral descent) หลังการแต่งงาน ความสนิทชิดใกล้ขึ้นอยู่กับการมีปฏิสัมพันธ์ การไปมาหาสู่ระหว่างกันตามความพึงพอใจของเด็กที่เกิดขึ้นมาใหม่ในสังคม

แต่สำหรับกฎเกณฑ์ในการสืบสกุลนั้น เด็กผู้ชายทุกคนที่เกิดมาต้องนับและสืบสกุลทางสายพ่อคือระบบเครือญาติ “ปิตาลัย” (patrilineal descent) เท่านั้น ซึ่งการสืบสายสกุลของชาติพันธุ์อาข่าสามารถสืบสาวความสัมพันธ์ทางเครือญาติและมีความสำคัญที่จะต้องนำไปใช้เพื่อเป็นกฎเกณฑ์ในการเลือกคู่ครองและต้องมั่นใจ คู่ครองของตนต้องไม่มาจากเครือญาติทางสายโลหิตเดียวกัน การสืบสกุลจึงจำเป็นสำหรับเด็กผู้ชายอาข่าอย่างยิ่ง เพื่อความเป็นเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์อาข่าเอาไว้

การปกครองในสังคมวัฒนธรรมอาข่า

หน่วยการปกครองของอาข่าก็คือหมู่บ้าน อาข่าไม่ชอบอยู่ภายใต้การปกครองของชนเผ่าอื่นๆ หมู่บ้านแต่ละแห่งมีหัวหน้าหมู่บ้านเป็นผู้ปกครอง ซึ่งโดยทั่วไปจะมีหัวหน้าหมู่บ้าน 1 คน เป็นผู้นำเรียกว่า “เจ่วมา” มีความรับผิดชอบทั้งด้านการปกครองและพิธีกรรมของชุมชน หัวหน้าหมู่บ้านนี้มีหน้าที่รักษากฎระเบียบของหมู่บ้าน ทำการปรับไหม และตัดสินคดีร่วมกับคณะอาวุโส

ของหมู่บ้านตำแหน่งหัวหน้าหมู่บ้านสืบเชื้อสายมาจากหัวหน้าหมู่บ้านคนก่อนๆ เมื่อหัวหน้าหมู่บ้านตายลงไปบุตรชายคนโตที่อยู่ในหมู่บ้านจะรับตำแหน่งแทน หากไม่มีบุตรชายดังกล่าวก็ให้ญาติที่ใกล้ชิดที่สุดรับตำแหน่งแทน การเป็นหัวหน้าหมู่บ้านโดยการสืบสกุลนี้ในทางปฏิบัติมิได้มีการผูกขาด หรือถือปฏิบัติเข้มงวดจนถือว่าเปลี่ยนแปลงไม่ได้ ข้อเท็จจริงมีอยู่ว่ากรณีที่หัวหน้าตายลงไปโดยไม่มีทายาทสืบทอดตำแหน่งบุคคลที่ไม่ได้สืบเชื้อสายหัวหน้ามาก่อนได้รับเลือกให้เป็นหัวหน้าหมู่บ้านโดยเสนอให้ชาวบ้านในหมู่บ้านนั้นรับรองก่อนเพื่อเป็นหัวหน้าคนต่อไป นอกจากหัวหน้าหมู่บ้านแล้วก็ยังมีคณะกรรมการหมู่บ้านตามประเพณีซึ่งประกอบไปด้วยช่างตีเหล็ก ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน (ผู้ช่วยเจ่วมา) หมอผีและบรรดาผู้อาวุโสชาย คณะกรรมการหมู่บ้านมีบทบาทมากในการตัดสินคดีความ การจัดพิธีกรรมประจำปี ตลอดจนการย้ายหมู่บ้าน

ปัจจุบันการปกครองท้องถิ่นของทางราชการได้เข้าไปสู่ชุมชนอาข่า ซึ่งจะมีตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านที่ได้รับแต่งตั้งโดยทางอำเภอ ได้เข้ามามีบทบาทในกระบวนการปกครองชุมชนอย่างไรก็ตาม การปกครองตามประเพณี (โดยเจ่วมา) ยังมีความสำคัญไม่ได้ลดน้อยลงจากสังคม ชุมชนอาข่า เป็นต้น

สำหรับหน่วยงานการปกครองในระดับครอบครัว ผู้ที่เป็นหัวหน้าครอบครัวคือผู้ชายที่มีอายุมากที่สุดในครัวเรือน มีอำนาจในการปกครอง ดูแลสมาชิกในครัวเรือน ในกรณีการแต่งเข้ามาของลูกสะใภ้ก็ต้องตกอยู่ภายใต้การปกครองของหัวหน้าครอบครัว ซึ่งอาจเป็นสามีหรือพ่อสามีก็เป็นได้ ขึ้นอยู่กับว่าสามีได้แยกครัวเรือนออกไปอยู่ต่างหากหรือไม่ การปกครองในระดับครอบครัวของชาติพันธุ์อาข่าจึงเป็นการปกครองแบบ “ปิตาลัย”

ระบบเศรษฐกิจในสังคมวัฒนธรรมอาข่า

การเกษตรกรรม ถือเป็นอาชีพหลักของอาข่า ในอดีตทำการเกษตรกรรมเพื่อยังชีพเท่านั้น จะขายก็ต่อเมื่อเหลือจากการบริโภคแล้ว การเกษตรเป็นแบบไร่เลื่อนลอยเปลี่ยนที่ทำการเพาะปลูกไปเรื่อย เมื่อดินจืดก็หาที่เพาะปลูกใหม่ แต่ในปัจจุบันนี้อาข่าเปลี่ยนจากการทำไร่เลื่อนลอยมาเป็นการทำไร่แบบหมุนเวียนมากขึ้น ทั้งนี้เพราะพื้นที่ทำการเพาะปลูกมีน้อย ประชากรเพิ่มขึ้น แต่ที่ดินมีอยู่อย่างจำกัดครอบครัวหนึ่งๆ อาจจะมีที่ดินในครอบครองประมาณ 2-3 แปลง เพื่อหมุนเวียนในการปลูกข้าวไร่นอกจากการปลูกข้าวไร่แล้วอาชีพรองลงมาก็คือการเลี้ยงสัตว์ รับจ้างและหาของป่าขาย ในฤดูแล้งอาข่านำต้นไม้กวาดมาขายให้แก่คนพื้นราบ ซึ่งปีหนึ่งๆ ทำรายได้ให้แก่พวกเขาเป็นจำนวนไม่น้อย อาข่ามีนิสัยขยันขันแข็งในการทำงาน หนักเอาเบาสู้ สังคมเปลี่ยนแปลงทำให้คนที่อยู่ในวัยหนุ่มสาวออกจากบ้านไปทำงานรับจ้างอยู่ในเมืองหรือรับจ้างคนไทยทำการเกษตรกันมาก โดยทั่วไปมีฐานะพอมีพอกินผู้ที่ยากจนจริงๆ มักจะเป็นพวกติดยาเสพย์ติด หรือเป็นคนพิการหรือติดเชื้อเอดส์

สังคมวัฒนธรรมอาข่าในอดีต การแต่งงานกับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เนื่องจากการสู่ขอตามธรรมเนียมอาข่าแล้ว จะไม่นิยมให้หรือขนสินสอดสำหรับการแต่งงานใดๆ ทั้งสิ้น ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจอันเนื่องมากจากการแต่งงานจึงอยู่ในรูปแบบของการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในรูปของแรงงาน หรือทรัพย์สินตามความสามารถในการให้ความช่วยเหลือได้ตามอัตภาพ ซึ่งจะเป็นการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันในระยะยาว และในภาวะปัจจุบันกลุ่มวัยแรงงานบางส่วนออกไปขายแรงงานต่างถิ่นมากขึ้น หากคนใดพบเห็นหรือไปสัมผัสแหล่งงานที่ดี ก็จะแนะนำชักชวนกลุ่มเครือญาติทั้งที่เป็นเครือญาติทางสายโลหิตและเครือญาติอันเนื่องมาจากการแต่งงาน ให้ได้รับงานเหล่านี้

ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นอันเนื่องจากการแต่งงานของชาติพันธุ์อาข่า จึงเป็นไปในรูปแบบของการให้การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อาจเป็นในรูปแบบของแรงงาน รูปของเงิน การให้ความช่วยเหลือด้านการแนะนำที่ทำงานเป็นการขยายและกระจายรายได้ให้กับเครือญาติเดียวกัน เป็นต้น

ความเชื่อ – พิธีกรรม

เนื่องจากอาข่ามีความเชื่อถือผี และสิ่งเร้นลับในธรรมชาติ จึงต้องคอยระมัดระวังไม่ให้เกิดการกระทบกระเทือนต่อสิ่งดังกล่าว ดังนั้นก่อนทำสิ่งใดอาข่าจะตรวจดูโชคลางเสียก่อน บางทีก็มีการเสี่ยงทาย บางทีก็ถือเอาปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติว่าเป็นการบอกลางดีลางร้าย อาข่านับถือผีและบรรพบุรุษซึ่งถือว่าเป็นผีที่ดีที่สุด ทุกครัวเรือนจะมีหิ้งบรรพบุรุษไว้เซ่นไหว้ทุกปี ได้แก่ผีใหญ่ซึ่งถือว่าเป็นหัวหน้าผีทั้งปวง และเป็นตนเดียวที่อยู่บนสวรรค์มีหน้าที่ดูแลและความทุกข์สุขให้แก่อาข่า

พิธีเลี้ยงผีบรรพบุรุษ แม้ว่าจะมีการเลี้ยงผีบรรพบุรุษทุกครั้งที่มีการเลี้ยงผีอย่างอื่นๆ แล้วก็ตามแต่ยังมีพิธีกรรมเลี้ยงผีบรรพบุรุษอีกครั้งหนึ่งหลังจากปีใหม่ ซึ่งจะมีราวๆ ต้นเดือนมกราคมของทุกๆ ปีพิธีกรรมต่างๆ ที่กล่าวมานี้ อาข่ายังคงถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดมาจนถึงปัจจุบัน

ในส่วนนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีการดำเนินชีวิตของชนเผ่าอาข่าที่สะท้อนให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ที่ยาวบ้าน และเอกลักษณ์เฉพาะของความเป็นชนเผ่า ซึ่งปัจจุบันกลุ่มชนเผ่าอาข่าในบ้านป่าคาสุขใจก็ยังคงยึดถือและดำเนินชีวิตตามสิ่งที่กล่าวมาข้างต้นอย่างเห็นได้เป็นรูปธรรม

ส่วนที่ 2 การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน

2.1 พัฒนาการของการท่องเที่ยว

นักท่องเที่ยวบางกลุ่ม แต่ไม่ได้มีการจัดที่พักจึงเกิดการริเริ่มโดย น.ส.อมรรัตน์ รัตนาชัย ริเริ่มให้คนในชุมชนช่วยกันคิดเพราะมีนักท่องเที่ยวเข้ามาบ่อยๆ การต้อนรับทำอย่างไร ทำอาหาร การจัดโปรแกรมการท่องเที่ยว จัดที่พัก รวมทั้งจัดทำของที่ระลึกและผลิตภัณฑ์ชนเผ่า และหางบประมาณในการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงสภาพชุมชนให้มีความน่าอยู่และเหมาะสมแก่การบริการนักท่องเที่ยว โดยจัดทำห้องน้ำแก้ทุกหลังคาเรือนเพื่อสุขอนามัยที่ดีของคนในชุมชนและตัวนักท่องเที่ยวเอง ในตอนแรกมีสมาชิกเข้าร่วมทุกบ้านแต่ในตอนหลังมีปัญหาเรื่องการประกอบอาชีพ เช่น เลี้ยงหมู ขังหมู และไม่ค่อยมีเวลา รวมทั้งจำนวนนักท่องเที่ยวก็ลดน้อยลง สมาชิกจึงถอนตัวออกไปเหลือเพียง 10 คน แต่ถ้ามีนักท่องเที่ยวจำนวนมาก ผู้ที่ไม่ได้เป็นสมาชิกก็ยินดีต้อนรับให้เข้าพักได้ ซึ่งการทำโฮมเสตย์ได้รับการสนับสนุนและช่วยเหลือจากหลายหน่วยงาน เช่น อบต.แม่สลองนอก องค์กรแพลนภาคเหนือ โฮมเสตย์บ้านกลางจากการประสานงานโดย คุณสุรพล สายเพรชก่อสกุล ประธานกลุ่มโฮมสเตย์ตำบลแม่สลองนอก และผู้ประสานงานจาก Natural Focus ในโครงการของมูลนิธิพัฒนาชุมชนและเขตภูเขา

พ.ศ.2549 ได้เข้าร่วมโครงการประเมินมาตรฐานโฮมสเตย์ไทย จากสำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา และได้รับการรับรองมาตรฐานโฮมสเตย์ไทย มีการประชาสัมพันธ์ลงใน Internet และมีคุณครูศิลา ศรีวรลักษ์(ครูอึ่ง) ครูอาสาสมัครประจำหมู่บ้านจะบูสี ก็ได้ประชาสัมพันธ์ให้กับนักเที่ยวขาจร และเพื่อนๆ จนเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวคนไทยบางกลุ่มและมีนักเที่ยวมาเที่ยวในชุมชน

พ.ศ.2550 ได้เข้าร่วมโครงการวิจัย เครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชนจังหวัดเชียงราย (CBT-CR) และเข้าร่วมโครงการนำร่องเพื่อสร้างความร่วมมือทางการตลาดเพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยวโดยชุมชน (CBT-SPRING)

2.2 ศักยภาพและการบริหารจัดการท่องเที่ยวของชุมชน

บริการท่องเที่ยวของกลุ่ม โปรแกรมการท่องเที่ยวชมธรรมชาติแบบไปกลับไม่ค้างคืนราคา 100-200/คน/วัน

1.โปรแกรมการท่องเที่ยวธรรมชาติแบบค้างคืน 2 วัน 1 คืน ราคา 300-500/คน/คืน

-เข้าป่าชมธรรมชาติ เช่น เก็บของป่า แมลงต่างๆ หนอนไม้ไผ่ หาหน่อไม้ หาปลาตามแหล่งน้ำธรรมชาติ บอกเล่าความเป็นมาของต้นไม้และสัตว์ป่า

-ทำอาหารด้วยกระบอกไม้ไผ่

-พูดคุยรอบกองไฟตามความสนใจเกี่ยวกับอาหารหรือเล่านิทานชนเผ่า และเข้านอน

-ช่วงเช้าพาชมป่า ทิวทัศน์ นกสวยงาม พันธุ์ไม้แวะน้ำตกและเดินทางกลับ

2.โปรแกรมการท่องเที่ยวตามฤดูกาลหรือประเพณีวัฒนธรรมที่สำคัญ เช่น

การท่องเที่ยวประเพณีปีใหม่ชนเผ่ามีทั้งหมด 10 วัน

- **ปีใหม่หญิง** เริ่มตั้งแต่วันแรกจนถึงวันที่ 4 จำนวน 4 วัน
- **ปีใหม่ผู้ชาย** เริ่มตั้งแต่วันที่ 5 ถึงวันที่ 8 จำนวน 4 วัน
- **วันผีออก** 1 วัน
- **วันคนออก** 1 วัน

ช่วงที่เหมาะสมแก่การท่องเที่ยวในปีใหม่ชนเผ่าคือวันที่ 28 มกราคม – 8 กุมภาพันธ์ เนื่องจากจะมีการเต้นรำและพิธีกรรมต่างๆที่น่าสนใจมากมาย โดยมีรายละเอียดการประกอบพิธีในแต่ละวัน ดังต่อไปนี้

วันแรก เขาะจาเววันแรกของชนเผ่าลาหู่แดงช่วงเช้าของวันแรกทุกบ้านก็ต้องทำความสะอาดบ้านเรือนเช่น ล้างบ้านถูเก็บกวาดรวมทั้งเครื่องใช้ภายในครัวเรือน ส่วนช่วงบ่ายของวันแรกทุกหลังคาเรือนจะต้องเตรียมงานคือผู้หญิงต้องนำข้าวเหนียวมาแช่เพื่อที่จะเอาไปตำข้าวปุ๊ก ส่วนผู้ชายก็จะต้องเอามีดไปตัดไม้ไผ่มาทำหิ้งบูชาทำที่วางข้าวปุ๊กถวายอื่อซา แล้วผู้หญิงก็ต้องเตรียมงาดำด้วยเพื่อที่จะตำข้าวปุ๊ก พอนึ่งข้าวสุกแล้วก็จะนำไปตำผสมกันกับงาดำ แล้วนำมาวางบนหิ้งส่วนเจ้าของบ้านจะต้องกล่าวไหว้ อื่อซาจะจุดเทียนกล่าวอวยพรในวันขึ้นปีใหม่

วันที่สอง เช้าตรู่ของวันนี้ชาวบ้านทุกบ้านจะต้องฆ่าหมู ถ้าบ้านใดไม่มีหมูก็จะต้องรีบนำเงินมารวมกันไปซื้อหมูมาฆ่าแล้วจากนั้นก็แบ่งกันเท่าๆกันแล้วนำกลับไปแขวนหิ้งบูชาบ้านของใครของมัน ส่วนที่เหลือก็นำมาทำให้แขกผู้มาเยือนกินกัน ส่วนช่วงบ่ายของวันนี้ชาวบ้านทุกคนจะต้องเตรียม อุปกรณ์ มีด เสียม จอบ จะแบ่งงานกัน บางส่วนก็ไปตัดไม้ไผ่ บางก็ขุดหลุมรอที่ลานหมู่บ้านเพื่อที่จะปลูก (เขาะแจ่) หลังจากทำเสร็จแล้วประมาณ 5 โมงเย็นชาวบ้านทุกหลังคาเรือนจะต้องเอาข้าวปุ๊กมาวางที่หิ้งบูชา (เขาะแจ่) อย่างน้อยข้าวปุ๊กบ้านละ 1 คู่หรือ 2อัน พอมาถึงตอนหัวค่ำ ชาวบ้านจะต้องตักน้ำมารดน้ำและเติมน้ำที่ต้นเขาะแจ่ อย่างน้อยบ้านละ 1 คนจากนั้นผู้นำศาสนาก็จะมาจุดเทียนกล่าวอวยพรวันขึ้นปีใหม่ส่วนคนที่เป็นผู้นำหมู่บ้านก็จะต้องนำหัวหมูที่ต้มสุกแล้วมาถวายอื่อซาที่หิ้ง(เขาะแจ่)

วันที่สาม เช้าตรู่วันนี้ชาวบ้านทุกบ้านจะต้องตื่นมาตักน้ำแต่เช้ามืดอย่างน้อยบ้านละ 1 คน ชาวบ้านเขามีความเชื่อกันว่าน้ำศักดิ์สิทธ์ (อื๊ ก๊า สี อยู่ เว) คนที่ได้ตักน้ำเป็นคนแรกถือว่า

คนนั้นโชคดีมาก ร่ำรวย มีความสุข พอตักน้ำได้แล้วจะต้องจุดปะทัดเพื่อให้คนข้างหลังรู้ว่ามีคนตักไปแล้วคนไหนตักต่อคนนั้นก็ต้องจุดปะทัดต่อกันไปเรื่อยๆจากนั้นเอาน้ำที่เราตักมานำไปต้มให้พออุ่นๆ แล้วนำไปดำหัวขอพรบ้านที่มีผู้อาวุโส ส่วนช่วงสายๆผู้ชายก็เล่นลูกข่างส่วนผู้หญิงก็เล่นลูกสะบ้าพอเย็นๆมาทุกบ้านก็ตักน้ำมารดน้ำที่ต้นเขาะแจ่ พอตอนค่ำมาผู้นำศาสนาก็มาจุดเทียนกล่าว หลังจากนั้นก็เต้นรำต่อจนสว่างถึงประมาณ 7-8 โมงเช้า

วันที่สี่ เช้าวันนี้ประมาณ 8.00น. ชาวบ้านทุกบ้านจะต้องเตรียม กลอง ฉิ่ง แคน ต้องไปดำหัวทุกหลังคาเรือน ชาวบ้านทุกคนจะต้องเข้าไปเต้นรำบ้านที่เขาสมัครใจให้เต้น เริ่มจากบ้านที่ผู้อาวุโสกว่า ก่อนที่จะเต้นต้องให้ผู้นำศาสนาจุดเทียนกล่าวทำพิธีก่อน สิ่งที่ผู้ดำหัวจะต้องเตรียมไปถวายคือ ข้าวปุ๊ก เนื้อหมู ขนม ส่วนเจ้าของบ้านต้องเตรียมคือ ข้าวสาร เงิน ไม่ได้กำหนดวงเงินเจ้าของบ้านจะให้เท่าไหร่ก็ได้ จะเวียนไปเรื่อยๆจนครบบ้านกว่าจะเสร็จก็ประมาณ 17.00น.จากนั้นพอหัวค่ำมาผู้นำศาสนาก็มาจุดเทียนกล่าวที่(เขาะแจ่) วันนี้ปีใหม่วันสุดท้ายของผู้หญิง ชาวบ้านทุกบ้านต้องเอาข้าวปุ๊กมาติด มีด จอบ เสียม เครื่องของใช้ภายในบ้านเพื่อเป็นการเลี้ยงตอบแทนบุญคุณเพราะมีความเชื่อว่าที่ได้กินข้าวทุกวันนี้ก็อาศัยเครื่องใช้ภายในครัวเรือน แล้วคืนนี้จะต้องเอาหัวหมูลงมาจากหิ้ง(เขาะแจ่) เพื่อที่จะนำมาต้มให้ชาวบ้านและแขกได้ร่วมรับประทานกัน แล้วต้องเต้นจนถึงรุ่งเช้าด้วย

วันที่ห้า ชาวบ้านทุกครัวต้องตำข้าวปุ๊กใหม่ทั้งหมดเอาของเก่าออกหมดเพราะว่าขึ้นวันปีใหม่ของผู้ชายเป็นวันแรก ชาวบ้านทุกหลังคาเรือนต้องเอาน้ำมารด (ต้นเขาะแจ่) เอาข้าวปุ๊กออกจากหิ้งที่(เขาะแจ่)ให้หมดต้องเอาของใหม่มาไหว้ต่อ เช้านี้ผู้นำหมู่บ้านจะต้องฆ่าหมูอีกตัวเพื่อเอาหัวหมูมาถวายที่หิ้ง(เขาะแจ่) ส่วนช่วงสายของวันนี้ก็จะมีการเล่นลูกข่าง ลูกสะบ้า พอถึงเย็นชาวบ้านทุกหลังคาเรือนก็เอาน้ำมาเติมและรดต้นเสา(เขาะแจ่) หลังจากนี้ก็จะมีผู้นำศาสนามาจุดเทียนกล่าวไหว้ เสร็จจากนี้แล้วก็เต้นรำต่อให้สว่าง

วันที่หก เช้านี้ชาวบ้านก็จะตำข้าวปุ๊กและเติมน้ำรดน้ำต้นเขาะแจ่ ช่วงสายก็จะมีการเล่นลูกข่าง เล่นลูกสะบ้า พอตกเย็นมาก็รดน้ำเสา เติมน้ำเขาะแจ่ พอถึงหัวค่ำผู้นำศาสนามาจุดเทียนกล่าวทำพิธีจากนั้นก็เต้นรำต่อให้สว่าง

วันที่เจ็ด ตอนเช้าชาวบ้านก็จะมารดน้ำเสาและเติมน้ำที่ เขาะแจ่ ช่วงก็เล่นลูกข่าง เล่นลูกสะบ้า พอเย็นมาก็รดน้ำต้นเสาและ(เขาะแจ่)หัวค่ำก็ให้ผู้นำศาสนามาจุดเทียนกล่าวไหว้พิธีจากนั้นก็เต้นให้ถึงรุ่งเช้า

วันที่แปด ช่วงเช้าของวันนี้ก็รดน้ำ และเติมน้ำที่ต้น เขาะแจ่ ส่วนช่วงสายก็จะเล่นลูกข่าง เล่นลูกสะบ้า พอถึงชว่งเย็นชาวบ้านก็จะเอาน้ำมารดและเติมที่ต้นเขาะแจ่ จากนั้นมาถึงหัวค่ำผู้นำศาสนาก็จุดเทียนกล่าวไหว้ แล้วเต้นต่อให้ถึงรุ่งเช้า

วันที่เก้า ช่วงเช้าของวันนี้ก็รดน้ำและเติมน้ำที่ต้นเขาะแจ่ ส่วนตอนสายก็จะเล่นลูกข่าง เล่นลูกสะบ้า ส่วนช่วงบ่ายก็จะประกาศให้ชาวบ้านมารวมตัวกันที่ลานหมู่บ้าน เพื่อให้ชาวบ้านมาเต้นรวมกันที่เขาะแจ่ ผู้อาวุโสในหมู่บ้านก็จะแจ้งให้ทุกคนทราบก่อนว่า การเต้นรำวันนี้ต้องเปลี่ยนจากที่เคยเต้นจากซ้ายไปขวาเป็นจากขวาไปซ้ายถ้าไปที่ไหนแล้วเจอลักษณะนี้ ก็หมายความว่า วันสุดท้ายของปีใหม่ ที่ชาวบ้านเขาเรียกกันว่าวันผีออก(เน เต๊าะยี) จากนั้นผู้นำศาสนาก็จะจุดเทียนและกล่าวเสร็จแล้วเอาเสา เขาะแจ่ นำไปทิ้งนอกหมู่บ้าน วันนี้ห้ามคนในหมู่บ้านออกไปค้างนอกบ้านแล้วคนนอกเข้ามาวันนี้ก็ห้ามออกจากหมู่บ้านชาวบ้านมีความเชื่อกันว่าอาจทำให้ไม่สบายตลอดชีวิตหรือบางรายก็อาจเสียชีวิต

วันที่สิบ วันนี้ไม่มีการแสดงอะไรแล้วแต่ชาวบ้านมีความเชื่อกันว่า วันนี้เป็นวันคนออก คนในหมู่บ้านสามารถออกไปทำงานได้ตามปกติทุกอย่าง

ความเชื่อของชาวบ้าน สมัยก่อนตอนใกล้จะถึงวันปีใหม่ชนเผ่าลาหู่ ผู้ชายก็ออกศึกไปสู้รบกันหมดส่วนที่เหลือแนวหลังก็มีแต่ผู้หญิง จึงได้จัดปีใหม่ไปก่อน 4 วันเมื่อผู้ชายกลับมาจากศึกจึงจัดปีใหม่อีก 4 วัน

ปฏิทินประเพณีวัฒนธรรมลาหู่

ลำดับที่	เดือนแบบไทย	เดือนแบบลาหู่	กิจกรรม
1.	มีนาคม	เรอห่า	ถางไร่
2.	เมษายน	เรอหก	วันศีลพิธีก่อทราบล้างบาป
3.	พฤษภาคม	เรอเจ็ด	ทำศาลาหมู่บ้าน เริ่มปลูกข้าวโพด
4.	มิถุนายน	เรอแปด	ปลูกข้าวไร่
5.	กรกฎาคม	เรอเก้า	วันศีลถวายข้าวโพด
6.	สิงหาคม	เรอสิบ	ถอนหญ้า ข้าวไร่
7.	กันยายน	เรอสิบเอ็ด	เก็บเกี่ยวข้าวโพด
8.	ตุลาคม	เรอสิบสอง	พิธีกินข้าวใหม่
9.	พฤศจิกายน	เรอจี	เก็บเกี่ยวข้าวไร่
10.	ธันวาคม	เรอกา	ตีข้าว
11.	มกราคม	เรอสาม	เตรียมของปีใหม่ เช่น เสื้อผ้า ฟืน
12.	กุมภาพันธ์	เรอสี่	เทศกาลปีใหม่ลาหู่

2.3 การบริหารจัดการท่องเที่ยวของชุมชน

- เรื่องวิถีชีวิตชุมชน การดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย ชมวิถีชีวิตการทำงาน เก็บผลผลิตในไร่ เช่น เก็บข้าวโพด แตงกวา ฟักทอง ให้อาหารหมู อาหารไก่ ตัดฟืน ตำข้าวด้วยครกกระเดื่อง การทำไร่ ปลูกข้าว และข้าวโพด

- การท่องเที่ยวชมธรรมชาติ น้ำตก ป่าไม้ เก็บผัก หาปู หาปลา และของป่าตามธรรมชาติ

- ชมความงามของหมู่บ้านที่มีความสวยงามความสะอาดและอยู่อย่างพอเพียง การสร้างบ้านแบบดั้งเดิมจากไม้ไผ่และหญ้าคา

- ชมวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงาม เช่น การทำพิธีกรรมต่างๆที่บ้านโตโบ (ผู้นำทางศาสนา) การชมวัฒนธรรมในรอบปี

- ชม ภูมิปัญญาต่างๆ เช่น จักสาน ทำไม้กวาด สานเสื่อ เย็บผ้า หายาสมุนไพร ตีมีด ทำหน้าไม้การเล่นดนตรีชนเผ่า เช่น แคนลาหู่ ซึง ขลุ่ยแบบไม่มีลิ้น และใบไม้ เป็นเพลงชนเผ่าเป็นต้น

บริการที่พัก ดังนี้

พักบ้านชาวบ้านจำนวน 10 หลัง หลังละ 3-4 คน ราคาคนละ 100 บาท/ คน/คืน ถ้าในกรณีที่มีผู้เข้าพักจำนวนมาก ชาวบ้านที่ไม่ได้ร่วมเป็นสมาชิกยินดีให้พักโฮมสเตย์ในบ้านของตนตามเงื่อนไขค่าที่พักเหมือนกับบ้านที่เข้าร่วมโครงการ

บริการอาหาร มีหลากหลายเมนู ราคา 50 บาท/คน/มื้อดังนี้

-ต้มหน่อไม้ใส่หมู แกงฟักทอง ยำแตงดอย น้ำพริกลาหู่

-ผัดถั่วฝักยาว ผัดหน่อไม้ใส่หมู ผักกาดต้ม น้ำพริกลาหู่

-แกงผักกาดใส่ไก่ แกงหัวปลี น้ำพริกลาหู่

-แกงแตงใส่ไก่กระดูกดำ แกงผักกาด ฟักทองและหน่อไม้ต้ม น้ำพริกลาหู่

บริการอื่นๆ นอกเหนือจากโปรแกรมปกติ

1.สอนการทำหัตถกรรม อุปกรณ์รวมค่าสอน 100-200 บาท ดังนี้

- การจักสาน เช่น สุ่ม ก๋วย กระด้ง เสื่อ ตะกร้า
- กับดักสัตว์ เช่น ที่ดักปลา ที่ดักนก
- การทอผ้า การทอสานกระเป๋า และการเย็บผ้า ผ้าถุง เสื้อ หมวก

2.อุปกรณ์ในชีวิตประจำวัน อุปกรณ์รวมค่าสอน 100-200 บาท ดังนี้

- กล้องยาสูบ
- การทำไม้กวาดก๋ง

- การทำหน้าไม้

สินค้าหรือผลิตภัณฑ์ของชุมชน

1. ย่ามลาหู่	ใบละ	200-300	บาท
2.กระเป๋ามือถือลาหู่	ใบละ	20	บาท
3.ผ้าถุงลาหู่	ผืนละ	300-500	บาท
4.เสื้อลาหู่	ราคา	250-500	บาท

5.เครื่องจักสานต่างๆ เช่น ก๋วย กระด้ง ราคาประมาณ 100 บาท

2.4 ศักยภาพชุมชนด้านอื่นๆ ที่เอื้อต่อการท่องเที่ยวในชุมชน

ลักษณะการรวมกลุ่ม/ชมรมเกิดการรวมกลุ่มเพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ทางอาชีพต่างๆ และขยายผลเพื่อเป็นชุมชนท่องเที่ยว

องค์การที่ให้การสนับสนุนด้านการท่องเที่ยวในชุมชน

1. อบต.แม่สลองนอก
2. มูลนิธิพัฒนาชุมชนและเขตภูเขา (Natural Focus)
3. องค์กรแพลน ภาคเหนือ ประเทศไทย
4. ศูนย์พัฒนาสังคม เขต 12 (ศูนย์พัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขา เดิม)

โครงสร้างกลุ่ม/องค์กร/ชุมชน

มีจำนวนสมาชิกปัจจุบัน 10 คน (จาก 10 หลังคา) คือ

1. นายจะบู	แสนภู
2. นางสาวอมรรัตน์	รัตนาชัย
3. นายจะที	มูเซอ
4. นายแอบู	บูยี
5. นายอาเบ	ยาผ๋ำ
6. นายอากู่	มูเซอ
7. นางนามี	มูเซอ
8. นายแอหย่วย	มูเซอ
9. นายจะต๋อย	แสนคำ
10. นางแอซือ	มูเซอ

ปัญหาอุปสรรคที่สำคัญที่กลุ่มประสบ

-ผู้เข้าพักโฮมสเตย์มีจำนวนลดลง

-คนในชุมชนไม่เข้าใจกันในเรื่องการจัดโฮมสเตย์

-มีปัญหากับมัคคุเทศก์ท้องถิ่น

-มีปัญหาเรื่องการสื่อสารภาษา

ส่วนที่ 3 แนวทางการสร้างความเข้มแข็งการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน

3.1 แนวทางการเสริมสร้างความเข้มแข็ง

1.ให้บริการนักท่องเที่ยว ด้านที่พัก , ด้านอาหาร ,
ด้านการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว

2. การแปรรูปผลิตภัณฑ์ของที่ระลึก

3. การจัดทำข้อมูลด้านการท่องเที่ยวของชุมชน

4. ความรู้เกี่ยวกับการเป็นผู้นำท่องเที่ยวหรือมัคคุเทศก์ท้องถิ่น

5. การรักษานักท่องเที่ยวกรณีฉุกเฉิน

6. การจัดทำสื่อเพื่อการประชาสัมพันธ์

7. ภาษาต่างประเทศในการติดต่อสื่อสารกับนักท่องเที่ยว

8. กฎหมายเกี่ยวกับการท่องเที่ยว

9. การศึกษาดูงาน

3.2 องค์ความรู้ที่เอื้อต่อการจัดการท่องเที่ยว

- ผลิตภัณฑ์จากไม้ไผ่ จักสานก๋วย กระด้ง เสื่อ ที่ดักปลา กระติ๊บ ตระกร้าใส่ของ กล่องใส่ยาเส้น แก้วน้ำ ขันโตก

- การเย็บผ้าลายลาหู่ ผ้าถุง เสื้อ กางเกง ย่าม กระเป๋า ผ้าถุง การทอผ้า

- การหายาสมุนไพรต่างๆ ยาแก้ไข้ ยาแก้ปวดท้อง

- การทำของเล่นเด็ก ไม้ทองโย่ง ชิงช้า รถสามล้อ กังหันไม้ไผ่ ธนู ลูกข่าง ลูกสะบ้า หน้าไม้

- การเล่นดนตรีชนเผ่า เป่าแคน เป่าขลุ่ย กลอง ฉิ่ง

- การทำศาสนพิธีต่างๆตามความเชื่อ เช่น การไล่ผี จุดเทียน การเรียกขวัญเด็กและผู้ใหญ่ที่นอนไม่หลับ หรือไม่สบาย

- การทำกับดักสัตว์ เช่น กับดักนก มีหลากหลายแบบ กับดักสัตว์ในป่า กับดักหนู กับดักปลา

- การตีมีด ขวาน เสียมและจอบ

- การทำไม้กวาดก๋ง

- การทำอุปกรณ์ติดไฟจากไม้ไผ่

ฤดูหนาว ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน – กุมภาพันธ์
จะมีอุณหภูมิเฉลี่ยประมาณ 8-15 องศาเซลเซียส

ฤดูฝน ตั้งแต่เดือนมิถุนายน – เดือนตุลาคม
จะมีอุณหภูมิเฉลี่ยประมาณ 20-24 องศาเซลเซียส

ฤดูร้อน ตั้งแต่เดือนมีนาคม – เดือนพฤษภาคม
จะมีอุณหภูมิเฉลี่ยประมาณ 28-30 องศาเซลเซียส

และถือได้ว่าสภาพพื้นที่บ้านผาหมอนนั้นมีอากาศอุณหภูมิที่เหมาะสมอย่างมาก และอากาศจะไม่ร้อนมาก ถึงแม้จะเป็นหน้าร้อนของเมืองไทย ซึ่งหาได้ยากสำหรับเหมือนไทย ด้วยความเหมาะสมหลายอย่าง สภาพป่าที่มีความหลากหลาย และพื้นที่ป่าส่วนใหญ่เป็นป่าประเภทชั้นเอของเมืองไทย และชาวบ้านได้ถือไว้ว่า เป็นป่าชั้นเอกของพวกเขา จึงเป็นป่าลักษณะอนุรักษ์แบบใช้สอย และ มีป่าอนุรักษ์ชั้นเอกคือบริเวณป่าต้นดอยอินทนนท์ หรือป่าดึกดำบรรพ์

แหล่งน้ำของหมู่บ้าน หมู่บ้านผาหมอน มีแหล่งน้ำค่อนข้างสมบูรณ์ แม่น้ำสายหลากคือแม่น้ำกลงพาด โดยมีแหล่งน้ำสำหรับอุปโภค บริโภค ดังนี้ (1) อ่างเก็บน้ำ ซึ่งมีอยู่ที่บ้านผาหมอน 2 แห่ง บ้านหนองหล่ม 4 แห่ง (2) แหล่งน้ำจากระบบชลประทาน (3) แหล่งน้ำจากลำห้วยธรรมชาติที่มีน้ำไหลตลอดปี และ (4) แหล่งน้ำจากประปาภูเขา

1.3 ลักษณะทางเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อม

1.3.1 ลักษณะการปกครอง

ชุมชนปกาเกอะญอบ้านผาหมอน ซึ่งประกอบไปด้วยหย่อมบ้านต่าง ๆ หลายหย่อมบ้าน เช่น บ้านผาหมอน , บ้านหนองหล่ม , บ้านผาหมอนใหม่ , บ้านแม่กลางหลวง และบ้านอ่างกาน้อยนั้น แต่เดิมหมู่บ้านผาหมอนจะเป็นหมู่บ้านหลัก (ทั้ง ๆ ที่จากประวัติการก่อตั้งชุมชน บ้านหนองหล่มมีอายุเก่าแก่กว่าบ้านอื่น) ทางราชการโดยกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทยจัดให้เป็นหมู่ที่ 8 ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ มีนายตาโร ได้ดำรงตำแหน่งของผู้ใหญ่บ้านคนแรก ลำดับผู้ดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านและระยะเวลาการดำรงตำแหน่งตั้งแต่คนแรกจนถึงปัจจุบัน

1. นายตาโร พ.ศ. 2428 – 2448
2. นายขี้หมา พ.ศ. 2448 – 2477
3. นายตู่กอ พ.ศ. 2477 – 2482
4. นายนุอะ พ.ศ. 2482 – 2500
5. นายหม่อหง่วย พ.ศ. 2501 – 2507
6. นายจั๋นปอย พ.ศ. 2508 – 2516

ส่วนที่ 1 บริบทชุมชน

1.1 สภาพโดยทั่วไปของชุมชน ธีระพงษ์ เสาวภาคย์ และกิตติ ตุลพงศ์ (2543) ระบุว่า บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ตั้งอยู่ระหว่างเส้นละติจูดที่ 99° 04' E ถึง 99° 06' E เส้นลองติจูดที่ 18°13' N ถึง 18° 28' N ดังภาพที่ 4.1 อยู่ทางด้านทิศตะวันออกของอำเภอเมืองลำพูน ครอบคลุมพื้นที่ 5,647.10 ไร่ และมีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อ	บ้านจำบอน บ้านจำขี้มด
ทิศใต้	ติดต่อ	บ้านป่าป๋วย
ทิศตะวันออก	ติดต่อ	บ้านแม่ตุ๊ด อำเภอแม่ทา
ทิศตะวันตก	ติดต่อ	บ้านสันคะยอม บ้านป่าตึงงาม

บ้านทุ่งยาวตั้งอยู่บริเวณด้านเหนือของเทือกเขาขุนตานและขอบแอ่งเชียงใหม่ ทำให้สภาพพื้นที่มีลักษณะเป็นที่ราบสลับด้วยเนินเขา (สุรินทร์ สุริยวงศ์, 2543) มีความสูงจากระดับน้ำทะเลตั้งแต่ 340 เมตรถึง 645 เมตร มีจุดสูงสุดบริเวณดอยผาคอกเรียกว่าผาช่อ (วิเศษ สุจินพรัหม, 2544) ด้านตะวันออกและด้านใต้ของหมู่บ้านติดกับภูเขาที่มีสภาพป่าเป็นป่าเต็งรัง ดินส่วนใหญ่เป็นดินลูกรัง มีลำน้ำแม่สานซึ่งมีต้นน้ำเกิดจากเทือกเขาขุนตานทางด้านตะวันออกเฉียงใต้ของหมู่บ้านไหล่ผ่านหมู่บ้าน เป็นแหล่งน้ำที่สำคัญของหมู่บ้านทั้งในการอุปโภคบริโภค และเพื่อการเกษตร โดยมีฝายทุ่งยาวกั้นอยู่เพื่อส่งน้ำให้พื้นที่การเกษตรในหมู่บ้าน ลำน้ำแม่สานจะไหลไปบรรจบกับลำน้ำแม่กวงที่บ้านศรีเมืองยู้ อำเภอเมืองและไหลลงสู่แม่น้ำปิงอีกทอดหนึ่ง และโดยเหตุที่บ้านทุ่งยาวมีภูเขาอยู่ทางทิศใต้ พื้นที่ราบค่อยลาดลงมาทางทิศเหนือ ทำให้ลำน้ำแม่สานที่ไหลผ่านหมู่บ้านจึงค่อนข้างเร็ว บางปีในฤดูแล้งน้ำจึงไม่พอใช้ สภาพการตั้งบ้านเรือนของคนในชุมชนเป็นการตั้งตามแนวยาวขนานไปกับแนวภูเขาและทุ่งนา จึงได้ชื่อว่า "บ้านทุ่งยาว" (สุรินทร์ สุริยวงศ์, 2543)

1.2 การคมนาคม การเดินทางติดต่อกับบ้านทุ่งยาวใช้การคมนาคมทางบก ซึ่งสามารถไปได้ทุกฤดูกาล เพราะเป็นถนนลาดยาง โดยใช้ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 11 สายลำพูน-ลำปาง ห่างจากตัวเมืองลำพูนประมาณ 9 กิโลเมตร แล้วแยกขวามือเข้าไปถึงหมู่บ้านประมาณ 3 กิโลเมตร และมีทางรถไฟผ่านทางด้านตะวันตกของหมู่บ้าน สถานีรถไฟหนองหล่มอยู่ทางด้านทิศใต้ มีถนนเชื่อมต่อระหว่างหมู่บ้าน สำหรับการเดินทางภายในชุมชนจะเป็นการใช้รถจักรยานยนต์เป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ยังมีทางเดินเท้าซึ่งเป็นทางเดินสายเก่าเชื่อมระหว่างบ้านที่อยู่ติดกัน โดยมีประตูเล็กซึ่งเปิดอยู่ตลอดเวลาและเชื่อว่าเป็นทางเดินของผีปู่ย่าขนานไปกับถนนลาดยางในหมู่บ้าน

1.3 ประชากรและการประกอบอาชีพ ชาวบ้านทุ่งยาวเป็นคนไทยอง ซึ่งแต่เดิมอยู่แถบเมืองยอง (ปัจจุบันอยู่ในเขตรัฐฉานในประเทศเมียนม่าร์) สมัยพระเจ้ากาวิละผู้ครองเมืองเชียงใหม่ ปี พ.ศ.2348 ได้อพยพคนเมืองยองมาอยู่บริเวณที่ราบลุ่มน้ำแม่กวงในจังหวัดลำพูน ซึ่งนอกจากคนไทยองแล้วยังมีอีกหลายกลุ่มชาติพันธุ์ที่ได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเวลาใกล้เคียงกัน ได้แก่ ไทใหญ่ ยางแดง เขิน ทำให้เมืองลำพูนมีพัฒนาการของผู้คนที่มีการผสมผสานกันทางสังคมและวัฒนธรรม (สมพร พวงประทุม, 2543)

จากข้อมูล กชช.2ค. ของสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอเมืองลำพูน ปี 2548 ระบุว่าบ้านทุ่งยาวมีประชากรทั้งสิ้น 1,044 คน 275 ครัวเรือน แยกเป็นประชากรชาย 490 หญิง 554 คน ต่อมาในปี 2541 ได้แยกหมู่บ้านออกเป็น 2 หมู่บ้าน คือ บ้านทุ่งยาว หมู่ 7 และบ้านทุ่งยาวเหนือ หมู่ 12 โดยใช้วัดทุ่งยาวเป็นจุดแบ่ง

ในระยะแรกที่มาตั้งหมู่บ้านในปี 2548 นั้น อาชีพหลักของชาวทุ่งยาว คือ การทำไร่อ้อย ต่อมาเมื่อมีระบบเหมืองฝายเกิดขึ้น จึงเปลี่ยนมาเป็นการทำนา โดยอาศัยน้ำจากลำเหมืองที่ขุดแยกมาจากเหมืองฝาย นอกจากนี้ยังมีอาชีพรองอื่นๆ เช่น การเลี้ยงสัตว์ จักตอกที่ใช้ทำหมวก ทำสวนลำไย และมีการปลูกถั่วเหลือง ถั่วลิสงสลับกับการปลูกข้าวเป็นบางส่วน และนอกจากนี้วิถีชีวิตของชาวบ้านยังสอดคล้องกับฤดูกาลที่มีการเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติ ซึ่งให้ผลผลิตจากป่าชุมชนที่แตกต่างกัน โดยมีระยะเวลาการเพาะปลูกและผลผลิตในรอบปีดังตารางที่ 4.1 ปัจจุบันแรงงานหนุ่มสาวของหมู่บ้านนิยมไปรับจ้างทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมภายในนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ จังหวัดลำพูน ซึ่งมีระยะทางห่างจากหมู่บ้านประมาณ 15 กิโลเมตร โดยไปเช้าเย็นกลับและยังมีบางส่วนที่ไปทำงานนอกหมู่บ้านเป็นช่วงระยะเวลาประมาณ 1 สัปดาห์ หรือ 1-2 เดือน (วิเศษ สุจินพรัหม, 2544)

1.4 การใช้ประโยชน์ที่ดิน บ้านทุ่งยาวมีพื้นที่ทั้งหมด 5,647.10 ไร่ สามารถแยกประเภทของการใช้ประโยชน์ที่ดินออกเป็น 7 ประเภท ได้แก่ พื้นที่ป่าเต็งรัง พื้นที่ป่าเบญจพรรณ พื้นที่นา พื้นที่สวนผัก สวนผลไม้ พื้นที่อยู่อาศัยและสิ่งปลูกสร้าง พื้นที่แหล่งน้ำ และพื้นที่อื่นๆ (ธีระพงษ์ เสาวภาคย์ และกิตติ ตุลพงศ์, 2543)

1.5 ประวัติความเป็นมาและการรักษาป่าของชุมชน

จากการตรวจสอบเอกสารงานวิจัยที่ได้มีการศึกษาเกี่ยวกับบ้านทุ่งยาวและการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนพบว่า บ้านทุ่งยาวเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีแนวทางการพัฒนาชุมชนและรูปแบบในการรักษาป่าโดยอาศัยการเรียนรู้จากประสบการณ์มาตั้งแต่อดีตและการยึดถือความเชื่อเกี่ยวกับป่าซึ่งสามารถแบ่งออกได้ตามยุคสมัยได้ ดังนี้

รับภาระมาก ดังนั้นจึงตกลงกันว่าจะใช้หมูเป็นเครื่องเซ่นไหว้ในทุกวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 9 เหนือ เวลาเช้า โดยจะเซ่นไหว้ทั้งป่าน้ำจำและฝายพร้อมกัน ซึ่งมีคำพูดที่ถ่ายทอดต่อกันมาว่า "เดือน 9 เหนือ เวลาเช้า โดยจะเซ่นไหว้ทั้งป่าน้ำจำและฝายพร้อมกัน ซึ่งมีคำพูดที่ถ่ายทอดต่อกันมาว่า "เดือน 9 ขึ้น 9 ค่ำ เป็นวันทำบุญบ่เคยขาด จะเกินไปวันจะขาดไปวันก็บ่ได้ ต้องตรงในวันนั้น เฮาต้องไปลงฝายก่อนจะฮ้าง (หยุด) งานไว้ที่หนึ่ง วันทำบุญต้องไปทำงานก่อน แล้วจึงเริ่มพิธีเซ่นไหว้ผีฝาย ต่อด้วยพิธีสงฆ์ พอเสร็จพิธี จะร่วมกินอาหารที่เหลือจากการเซ่นไหว้ สมาชิกเหมืองฝายทุกคนจะต้องไป แม้แต่คนบ่มีนา บ่เป็นสมาชิกเหมืองฝาย บางคนก็ไปร่วมทำบุญด้วย"

1.5.2 การเข้าสู่สภาพลักษณ์ชุมชนคนรักป่า

ในราวปี 2469 มีชาวบ้านบางส่วนได้ลักลอบตัดไม้เป็นจำนวนมาก ทั้งไม้สัก เพื่อแปรรูปและไม้อื่นๆ สำหรับการเผาถ่านขาย เนื่องจากเป็นช่วงที่มีการสร้างทางรถไฟสายกรุงเทพ-เชียงใหม่ ป่าไม้บริเวณที่ทางรถไฟตัดผ่านถูกสัมปทานทำไม้หมอนรถไฟ ไม้ฟืน และชาวบ้านเริ่มเข้าไปตัดไม้เผาถ่านและแปรรูปไม้ โดยในปี 2488 มีอดีตป่าไม้อำเภอเมืองลำพูนเข้ามาแสวงหาประโยชน์ด้วยการออกใบอนุญาตตัดไม้ขายให้ชาวบ้านทุ่งยาวในราคาใบละ 500 บาท และรับซื้อไม้ทั้งหมด ชาวบ้านบางส่วนไม่พอใจกับการกระทำดังกล่าว จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2492 จึงได้มีการตกลงร่วมกันให้ปักเขตแสดงบริเวณรักษาป่าที่ชัดเจนในพื้นที่ป่าน้ำจำ โดยมีนายอำเภอมาร่วมเป็นพยานในการกำหนดกฎเกณฑ์ว่า "ผู้ใดฝ่าฝืนต้องถูกปรับ 20 บาท/ต้น" ถือได้ว่าเป็นครั้งแรกที่ใช้ข้อตกลงของชุมชนกำหนดกฎเกณฑ์ในการรักษาป่า ต่อมาในปี 2496 พ่อหลวงเขียว สมโชติ ผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้นเล็งเห็นว่า การรักษาป่าโดยใช้บารมีได้เช่นสมัยก่อน จึงควรมีกฎเกณฑ์อย่างเป็นทางการ โดยถือฤกษ์เอาวันที่ 15 เมษายน 2496 อันเป็นวัน "พญาวัน" ของประเพณีสงกรานต์ เรียกประชุมและบันทึกกฎระเบียบเป็นลายลักษณ์อักษรในลักษณะของ "สัญญาประชาคม" จากเดิมที่ถือเสมือนเป็นจารีตของชุมชน ซึ่งมีใจความสำคัญดังนี้ "ข้าพเจ้าทั้งหลายได้ตกลงกันสงวนที่ดินไว้ 1 แห่ง ที่ดินแห่งนี้ติดต่อตั้งแต่เขตฝายลงมาถึงสวนนายฟู ศิริตึง เหนือติดแม่สาร ใต้ติดดอย ประมาณ 50 ไร่ ที่ดินรายนี้สงวนไว้เป็นรากฐานของบ้านทุ่งยาว เพราะมีน้ำจำ เป็นต้น มีไม้ตะเคียนไม้สัก และไม้อื่นๆ ปกคลุมอยู่หนาแน่น เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าทั้งหลายจึงได้ออกกฎหมายควบคุมไว้ดังต่อไปนี้

ข้อ 1 ถ้าผู้ใดทำไร่หรือบกดิน (ขุดดิน) ทางฝั่งแม่สาร ทำให้ฝั่งพังหรือน้ำเซาะเข้ามาทำให้เสียประโยชน์ ก็ปรับไหมไม่ต่ำกว่า 50 บาท

ข้อ 2 ถ้าผู้ใดไปตัดฟันไม้ในป่านี้ เป็นต้นว่าไม้สักและไม้อื่นๆ ก็ปรับไม่ต่ำกว่าต้นละ 50 บาท หรือมากกว่านั้น แล้วแต่ไม้จะใหญ่หรือน้อย"

สัญญาที่ตั้งขึ้นนี้ใช้กับทุกคนในหมู่บ้าน โดยคณะกรรมการมีอำนาจในการสอบสวนและลงโทษผู้กระทำผิด สำหรับเงินที่ได้จากการปรับจะถูกนำไปเข้ากองทุนของหมู่บ้าน ซึ่งจะนำไปใช้ในกิจการของเหมืองฝายต่อไป ส่วนไม้ของกลางจะถูกนำไปสร้างวัด โรงเรียน หรือสิ่งสาธารณประโยชน์ของหมู่บ้านต่อไป

การควบคุมกฎเกณฑ์ในการปฏิบัตินั้น พ่อหลวงเขียวได้ขอความร่วมมือจากกลุ่มเหมืองฝายโดยให้สอดส่องดูแลในระหว่างการใจฝาย และไม้ที่ยึดไว้ให้ใช้ในกิจกรรมของหมู่บ้าน หลังจากที่มีข้อบังคับห้ามในการตัดไม้ในพื้นที่ป่าน้ำจำแล้ว ก็ทำให้บริเวณรอบๆ ป่าน้ำจำยังคงมีการลักลอบตัดไม้อยู่เช่นเดิม โดยเฉพาะเพื่อเผาถ่านขาย ชาวบ้านจึงได้มีการประชุมกันและมีความเห็นร่วมกันว่าควรมีการเพิ่มพื้นที่ป่าเป็น 800 ไร่ ในปี 2511 สมัยพ่อหลวงสนั่น สินทร และได้กำหนดกฎเกณฑ์เพิ่มขึ้น ดังนี้

1.ห้ามตัดไม้ทุกชนิดในเขตป่าน้ำจำ ไม่ว่าจะเพื่อสร้างบ้านหรือเป็นเชื้อเพลิง

2.อนุญาตให้ตัดไม้ในเขตอนุรักษ์ที่ขยายออก โดยแต่ละคนมีสิทธิขอตัดไม้เพื่อสร้างบ้านเพียง 1 ครั้ง ต้องระบุจำนวนไม้และวันเวลาที่จะต้องการตัดฟัน ต้องกระจายทั่วป่า ไม่ตัดไม้ที่มีลักษณะสวยงาม

3.การตัดไม้ต้องได้รับใบอนุญาตจากคณะกรรมการหมู่บ้านก่อน และหากมีการฝ่าฝืนผู้ใหญ่บ้านมีสิทธิโดยชอบธรรมในการปรับไหมและยึดของกลาง

ต่อมาปี 2517 มีกลุ่มชาวบ้านป่าเห็ว ตำบลอุโมงค์ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ประมาณ 300 คน ได้เข้ามาบุกรุกและจับจองที่ดินในเขตป่าน้ำจำ ทำให้ชาวบ้านทุ่งยาวไม่พอใจเป็นอย่างมากและได้ประชุมปรึกษาตกลงกันทำหนังสือร้องเรียนในทางอำเภอ ลงวันที่ 25 กันยายน 2517 มีข้อความตอนหนึ่งซึ่งเป็นที่กล่าวขวัญมาจนถึงทุกวันนี้ว่า “ใต้ต้นตะเคียนใหญ่ จะมีลำธารไหลออกอยู่ตลอดเวลาได้ไหลลงสู่ลำเหมืองแล้วไปหล่อเลี้ยงการเกษตรของราษฎรซึ่งอาศัยทำนาประมาณ 5,000 กว่าไร่ นอกนั้นได้ทำการเกษตรอย่างอื่น ให้ความชุ่มชื้นและมีสัตว์เลี้ยงได้อาศัยกินในฤดูแล้งประมาณ 1,000 กว่าตัว เวลานี้มีราษฎร 200 กว่าครัวเรือน ถ้าจะเปรียบไปแล้วลำธารสายนี้เหมือนสายโลหิตใหญ่ และป่าที่ให้ความชุ่มชื้นงดงามนี้ ก็เสมือนหัวใจของชาวบ้านทุ่งยาวทุกคน” แต่หนังสือร้องเรียนนี้ไม่ได้รับการตอบสนองจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จึงมีการชุมชนเรียกร้องเกิดขึ้นชาวบ้านทุ่งยาวประมาณ 200 คน ไปร้องเรียนที่ศาลากลางจังหวัดลำพูน ซึ่งชาวบ้านป่าเห็วก็ไปเช่นกัน โดยอ้างเหตุผลความยากจนทำให้ต้องบุกรุกพื้นที่ป่า มีการตั้งตัวแทนจากทั้งสองฝ่ายๆ ละ 3 คน ไปเจรจากับ ม.ล.ภัคสุ กำภู ผู้ว่าราชการจังหวัดลำพูนในขณะนั้น การเจรจายืดเยื้อและไม่สามารถตกลงกันได้ ฝ่ายตัวแทนบ้านทุ่งยาวยื่นคำขาดว่า “ถ้าจะเอาป่าของชาวทุ่งยาวไปต้องข้ามศพคนทุ่งยาวไปก่อน” ผู้ว่าราชการจังหวัดลำพูนจึงตัดสินใจให้ชาวบ้านทุ่งยาวรักษาป่ากันต่อไป

ชาวบ้านป่าเห็วต้องอพยพออกไปจากบริเวณป่าน้ำจำ เป็นผลให้ชื่อเสียงและภาพลักษณ์ของการเป็นหมู่บ้านอนุรักษ์ป่าของบ้านทุ่งยาวเริ่มแพร่กระจายไปสู่ภายนอก ทำให้ชาวบ้านมีความมั่นใจในวิถีทางการรักษาป่าของบ้านทุ่งยาวเริ่มแพร่กระจายไปสู่ภายนอก ทำให้ชาวบ้านมีความมั่นใจในวิถีทางการรักษาป่ามากยิ่งขึ้น ส่งผลให้มีการตกลงร่วมกันให้ขยายเขตป่าอนุรักษ์อีกเป็นครั้งที่ 2 รวมพื้นที่ประมาณ 2,000 ไร่ และมีความเห็นร่วมกันว่า การที่จะป้องกันการบุกรุกจากบุคคลภายนอก โดยเฉพาะชุมชนใกล้เคียงก็คือ การนำมติของที่ประชุมแจ้งต่อชุมชนข้างเคียงให้รับทราบ ซึ่งปรากฏว่าได้ผลเป็นอย่างดี ทำให้สภาพป่าในเขตพื้นที่ป่าเริ่มปรับสภาพขึ้น ดังคำกล่าวที่ว่า "ป่านี้ไม่ต้องไปปลูกมัน หากร่วมกันดูแลไม่ตัด ไม่ฟัน มันก็จะฟื้นขึ้นมาเอง"

จากเหตุการณ์ที่ผ่านมาทำให้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้คัดเลือกบ้านทุ่งยาว ให้เป็น "หมู่บ้านอนุรักษ์ป่าไม้ตัวอย่าง" ประจำปี 2520 ได้รับมอบถ้วยเกียรติยศจากรัฐมนตรีว่ากระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ตั้งแต่นั้นมาบ้านทุ่งยาวได้กลายเป็นหมู่บ้านเป้าหมายในการพัฒนาหน่วยงานราชการในระดับต้นๆ ของจังหวัดลำพูน

1.5.3 เหตุการณ์ที่ฉุดรั้งของภาพลักษณ์ชุมชนคนรักป่า เมื่อสภาพป่าของชุมชนบ้านทุ่งยาวได้ฟื้นคืนสภาพจนกลายเป็นที่กล่าวขวัญของผู้คนทั่วไปอย่างกว้างขวาง การเผาถ่านขายเป็นอาชีพของคนในชุมชน และชุมชนข้างเคียงลดน้อยลง ชาวบ้านทุ่งยาวหันมาประกอบอาชีพเก็บหินในลำน้ำแม่สานและในเขตป่าชุมชนขายให้แก่อดีตพ่อหลวงเขียว สมโชติ ผู้รับซื้อในหมู่บ้าน แล้วส่งขายต่อให้กับผู้รับเหมาก่อสร้างในเมืองลำพูน การเก็บหินขายนี้สามารถทดแทนรายได้จากการเผาถ่านของชาวบ้านในระดับหนึ่ง แต่ผลกระทบที่เกิดขึ้นคือทำให้ตลิ่งน้ำแม่สานเริ่มพังทลายลง ชาวบ้านที่มีที่ดินอยู่ริมฝั่งน้ำเริ่มปฏิบัติต่อต้านจึงได้ร้องทุกข์ ต่อพ่อหลวงประจวบ กันไชยสัก จึงเป็นความขัดแย้งระหว่างผู้นำดีเด่นที่สุด แต่ก็ถูกคลี่คลายโดยกระบวนการทางสังคมคือการผูกโยงเข้ากับกฎเกณฑ์ในการรักษาป่าน้ำจำ โดยในปี 2524 มีคนเอารถเข้าไปเก็บหินในป่า ได้ทับต้นไม้ตายรายทางตายไปหลายต้น จึงปรับเงิน 800 บาท และริบของกลาง หลังจากนั้นก็ไม่มีใครกล้าเข้าไปเก็บหินอีกต่อไป และอีกเหตุการณ์หนึ่งที่เป็นแรงฉุดรั้งการเข้าสู่ภาพลักษณ์ชุมชนคนรักป่าก็คือ ช่วงปี 2526 ชาวบ้านทุ่งยาวประมาณ 20 คน เข้าไปแผ้วถางป่า บุกรุกที่ดินเชิงเขาบริเวณที่เรียกว่า "บริเวณกิ่วช้างเผือก" เนื้อที่ประมาณ 100 ไร่ ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่พอใจ เมื่อได้เจรจาไกล่เกลี่ยกันได้ความว่า ไม่รู้ว่าบริเวณกิ่วช้างเผือกเป็นเขตป่าอนุรักษ์ จึงมีมติให้กลุ่มผู้บุกรุกออกจากพื้นที่และกรรมการหมู่บ้านนำเรื่องเข้าปรึกษาป่าไม้จังหวัดและขอกล้าสัก 5,000 ต้น นำมาปลูกในพื้นที่ที่ถูกแผ้วถางไป

ต่อมามีการนำเสนอจากภาครัฐให้สร้างฝายเก็บน้ำคอนกรีต ซึ่งจะต้องขุดและขยายลำเหมืองให้กว้างเป็นอ่างเก็บน้ำยาว 200 เมตร เนื่องจากดินแข็งและเป็นหิน จึงจ้างรถขุดแทน

แรงงานชาวบ้าน เมื่อขุดได้ประมาณ 50 เมตร ต้นไม้ถูกตัดโค่นไปประมาณ 200 ต้น กลุ่มแม่บ้านทนเห็นการตัดไม้ ไม่ไหวจึงบอกให้หยุดก่อน แต่ก็คงมีการก่อสร้างต่อไป และในปีนั้นฝนไม่ตกที่บ้านทุ่งยาว น้ำจากอ่างเก็บน้ำแม่สานที่ไหลเข้ามาในลำเหมืองถูกฝายคอนกรีตกักเอาไว้ ไม่มีน้ำไหลเข้านา ชาวบ้านหมดความอดทนจึงทุบฝายคอนกรีตเป็นช่องให้น้ำไหลออกมา จากผลที่เกิดขึ้นคือฝนแล้งนั้น ชาวบ้านเชื่อว่าผีที่ปกปักรักษาป่าได้ลงโทษชาวบ้านที่ได้กระทำการล่วงเกินตัดไม้สร้างฝายคอนกรีตขนาดใหญ่กั้นลำเหมือง อันเป็นความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนล้านนาว่าเป็น "ขึด" โดยผู้ที่เกี่ยวข้องกับการก่อสร้างฝายคอนกรีตนั้น ได้ประสบกับเหตุการณ์ที่เลวร้ายจนบางคนมีอันตรายถึงชีวิต ไม่วาจะเป็นพ่อหลวง แก่ฝายและนายอำเภอ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้เป็นการตอกย้ำถึงความเชื่อของชุมชน ซึ่งทำให้ชาวบ้านเกิดความเคารพยำเกรงต่อผีที่ปกปักรักษาป่ามากขึ้น

ในปี 2532 ช่วงที่รัฐบาลประกาศยกเลิกสัมปทานป่าไม้ทั่วประเทศ และหันมาเน้นนโยบายการเพิ่มพื้นที่ป่าอนุรักษ์ โดยการขยายพื้นที่ป่าเขตอนุรักษ์นั้น อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัดลำพูนได้เสนอให้ชาวบ้านทุ่งยาวยกพื้นที่ป่าน้ำจำให้แก่กรมป่าไม้เพื่อประกาศเป็นเขตวนอุทยานแห่งชาติเพื่อป้องกันบุคคลภายนอกเข้ามาบุกรุก ช่วงแรกชาวบ้านมีความเห็นคล้อยตามเนื่องจากเข้าใจว่ายังสามารถเข้าไปเก็บหาของป่าได้เช่นเดิม แต่เมื่อเจ้าหน้าที่ป่าไม้ได้เข้ามาสำรวจปักเขตแดนเพื่อเตรียมประกาศเป็นวนอุทยานน้ำจำและสอบถามเจ้าหน้าที่แล้ว ทำให้ทราบว่าไม่สามารถเข้าไปเก็บหาของป่าได้อีกและอำนาจในการดูแลจัดการพื้นที่ทั้งหมดจะเป็นของรัฐทันที จึงเกิดกระแสคัดค้านจากชาวบ้านโดยทั่วไป มีการยื่นหนังสือคัดค้านการสำรวจป่าน้ำจำเพื่อปรับปรุงเป็นวนอุทยานน้ำจกต่อป่าไม้เขตเชียงใหม่ พร้อมรายชื่อหัวหน้าครอบครัวอีก 245 ครัวเรือน โดยมีเหตุผลระบุในหนังสือคัดค้านว่า

1.ป่าน้ำจำนี้ ชาวบ้านได้ร่วมกันรักษากันมาตั้งแต่บรรพบุรุษว่า 60 ปีสืบทอดกันมาเดิม 60 ไร่ ขยายออกไปตามแนวภูเขาของหมู่บ้านประมาณ 1,800 ไร่

2.ชาวบ้านจะร่วมกันรักษา โดยมีกฎเกณฑ์ของหมู่บ้านแต่เดิมเป็นข้อปฏิบัติต่อไป

3.เพื่อประโยชน์การใช้สอยของคนในหมู่บ้านและคนนอกหมู่บ้านจะมีคณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการเหมืองฝายเป็นผู้ควบคุมดำเนินการรับผิดชอบ

ได้มีการจัดประชุมขึ้นในวันที่ 19 สิงหาคม 2535 ที่วัดทุ่งยาว ชาวบ้านทุ่งยาวทุกคนเข้าร่วมรับฟังคำชี้แจงถึงผลประโยชน์ที่จะได้รับจากการประกาศเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์คือ เป็นสถานที่ท่องเที่ยวและได้รับเงินสนับสนุนในการอนุรักษ์จากรัฐ แต่เมื่อชาวบ้านยืนยันที่จะดูแลรักษาและจัดการพื้นที่ป่าน้ำจำเช่นเดิม จึงได้ยุติโครงการประกาศเขตวนอุทยานน้ำจำไปในที่สุด

ป่าน้ำจำที่มีความสมบูรณ์และชุมชนบ้านทุ่งยาวจึงกลายเป็นแหล่งเรียนรู้และสถานที่ศึกษาข้อมูล โดยมีผู้ที่สนใจในการดำเนินการและประสบการณ์เกี่ยวกับการต่อสู้ของชุมชน รวมถึง

ข้อมูลความหลากหลายของทรัพยากรในพื้นที่ป่าได้เข้ามาศึกษาเป็นจำนวนมาก ต่อมาชาวบ้านทุ่งยาวได้รับคำแนะนำจากองค์กรเอกชนให้จัดเก็บฐานข้อมูลทรัพยากรที่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากป่าน้ำจำเพื่อสามารถใช้เป็นข้อมูลที่อ้างอิงการใช้ประโยชน์ได้ จึงเริ่มเก็บข้อมูลการใช้ประโยชน์จากป่าน้ำจำโดยเฉพาะด้านแหล่งอาหารและสมุนไพร จนทำให้ได้รับรางวัลเกียรติคุณจากโครงการป่าพื้นบ้านอาหารชุมชนของกรมป่าไม้ พ.ศ. 2542

1.5.4 บทบาทของผู้ใหญ่บ้านที่สัมพันธ์กับการจัดการป่าชุมชนและเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้อง จากประวัติความเป็นมาของบ้านทุ่งยาวเห็นได้ว่า แนวทางในการรักษาป่าชุมชนโดยเฉพาะในช่วงแรกเริ่มนั้น เป็นกรณีที่ต้องอาศัยความเข้มแข็งและเด็ดขาดของผู้นำชุมชนเป็นสำคัญ จึงถือได้ว่าผู้นำชุมชนเป็นผู้ที่มีบทบาทอย่างยิ่งในแต่ละช่วงของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

1.6 ประเพณีวัฒนธรรมของชุมชน

ชุมชนบ้านทุ่งยาวเป็นชุมชนล้านนาดั้งเดิมที่ยังคงมีการดำเนินกิจกรรมอันเป็นวัฒนธรรมซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตในชุมชน ในแต่ละปีมีการจัดกิจกรรมภายในชุมชน ดังตารางที่ 5.14

ตาราง แสดงกิจกรรมของชุมชนบ้านทุ่งยาวในรอบปี

เดือน	กิจกรรมที่จัดขึ้น
มกราคม	ทำบุญข้าวใหม่
กุมภาพันธ์	-
มีนาคม	-
เมษายน	ประเพณีปีใหม่ รดน้ำดำหัว แห่ไม้ค้ำสรี
พฤษภาคม	ทำบุญเลี้ยงผีฝาย ผีขุนน้ำ สืบชะตาป่า ขุดลอกลำเหมือง
มิถุนายน	ทำบุญเลี้ยงผีเสื้อบ้าน สืบชะตาบ้าน
กรกฎาคม	-
สิงหาคม	-
กันยายน	-
ตุลาคม	-
พฤศจิกายน	ยี่เป็ง (ลอยกระทง)
ธันวาคม	เกี่ยวข้าว (ลงแขก)

นอกจากวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นแล้วในวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา มีการทำบุญใส่บาตรตอนเช้า และเวียนเทียนตอนเย็น ทั้งยังมีการร่วมมือร่วมใจในงานบุญที่สมาชิกในชุมชนได้จัดขึ้น เช่น ทำบุญขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน งานบวช งานศพ เป็นต้น ก็อาศัยความร่วมมือของสมาชิกในชุมชน เช่น การเผาศพ คนที่จะไปร่วมงานจะต้องนำไม้มาช่วยคนละ 3 ท่อน โดยถ้าเป็นไม้ที่มาจากป่าชุมชนจะต้องเป็นไม้ที่หักโค่นเองตามธรรมชาติและแห้งแล้ว ไม่ใช่ตัดฟันไม้ใหม่ นอกจากนี้บ้านทุ่งยาวยังมีพิธีกรรมและความเชื่อซึ่งเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชนให้มีความมั่นคง ในการดำเนินชีวิตและผสานความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก ทั้งยังเป็นการแสดงออกถึงการอนุรักษ์ป่าของชุมชนอีกด้วย ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

พิธีกรรมเลี้ยงผีฝายและผีขุนน้ำ

จากความเชื่อของชุมชนล้านนาที่เชื่อว่า ป่าต้นน้ำมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คอยปกปักดูแลรักษาอยู่ ชุมชนจะมีความยำเกรงและแสดงออกด้วยการนอบน้อมในการใช้ประโยชน์ รวมถึงการทำพิธีกรรม เช่นไหว้ผีขุนน้ำและผีฝายประจำทุกปี เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูที่ช่วยดูแลรักษา ทำให้มีน้ำเพียงพอต่อการผลิตตลอดปี ซึ่งความเชื่อของชาวบ้านทุ่งยาวที่มีต่อฝายและป่าน้ำจำก็เช่นเดียวกัน คือ เชื่อว่ามีผีช่วยคุ้มครอง เมื่อทำพิธีเช่นไหว้ถูกต้องตามประเพณี ผีขุนน้ำและผีฝายจะอำนวยให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล โดยพิธีจะมีขึ้นในวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 9 เหนือ (ประมาณเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน) หลังจากที่สมาชิกเหมืองฝายได้ขุดลอกลำเหมืองเสร็จสิ้นแล้ว

การเตรียมงานก่อนพิธีกรรมคือ ชาวบ้านจะรวมตัวกันที่บ้านของแก่ฝายตระเตรียมการ สานตะกร้าใส่เครื่องเช่นไหว้และอาหารใส่กระทง และผูกโยงด้ายสายสิญจน์จากปะรำพิธีเข้าสู่หัวฝาย โยงเข้าไปในป่าน้ำจำจนถึงต้นตะเคียนใหญ่บริเวณที่มีน้ำผุด ซึ่งมีศาลเจ้าพ่ออู่คำตั้งอยู่ ในส่วนการแต่งไม้ค้ำ จะนำไม้เป้า 3 ลำมายันค้ำกัน มัดไม้เป้าเล็กๆ จำนวนเท่ากับอายุของป่าน้ำจำ มีต้นกล้วยที่มีราก ต้นอ้อย ลูกมะพร้าว กล้วย และร้อยด้วยยาสูบ หมากพลู

ในวันทำพิธีชาวบ้านจะนำหมูเป็นๆ ไปฆ่าที่บริเวณหัวฝายในตอนเช้ามืด และนำหมูนั้นมาประกอบอาหารและใส่ในตะกร้าเพื่อเซ่นไหว้ ทำพิธีสงฆ์ ทำพิธีเซ่นไหว้ผีฝายพร้อมกับพิธีสืบชะตาป่า เมื่อเสร็จพิธีทั้งหมดแล้ว จะร่วมกันรับประทานอาหาร และบางปีก็มีการเล่นดนตรีการละเล่น และการแข่งขันจุดบอกไฟ (บั้งไฟ) โดยเป็นบอกไฟจากหมู่บ้านอื่นๆ ส่งมาแข่งขันและเดิมพันกัน ซึ่งจะเป็นการตกลงกันล่วงหน้าก่อนแล้ว

กล่าวกันว่าหากทำพิธีเซ่นไหว้ไม่ครบขั้นตอน หรือละเลยไม่เซ่นไหว้จะทำให้ฟ้าฝนแล้งทำนาไม่ได้ผล เช่น ในปี พ.ศ.2523 ชาวบ้านทำผิดประเพณี โดยซื้อหมูมาจากตลาดมาทำอาหารเซ่นไหว้ ปรากฏว่าปีนั้นเกิดภาวะแห้งแล้ง ฝนไม่ตก และในบางปีจะมีการทำพิธีเลี้ยงผีฝายพร้อมกับทำพิธีสืบชะตาป่า ซึ่งจะกระทำต่อเมื่อเกิดเหตุการณ์ที่กระทบต่อชุมชน โดยเฉพาะจิตใจของ

ชาวบ้านที่เชื่อว่าเป็นผลจากการลงโทษของผี ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน จึงต้องทำพิธีต่ออายุและขอขมา ที่ได้กระทำผิด

2.ความเชื่อในเรื่อง "ขึด"

ความเชื่อของชุมชนซึ่งเป็นข้อห้ามที่ยึดเหนี่ยวสมาชิกให้มีความเป็นพวกเดียวกัน มีการคงอยู่ร่วมกัน ได้แก่ ความเชื่อเรื่อง "ขึด" ซึ่งเป็นคำล้านนา เป็นสิ่งที่ไม่มีตัวตน มีความหมายถึง สิ่งที่ไม่ดี ไม่งาม ข้อห้ามที่ไม่ควรทำเป็นเสนียดจัญไร เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนต่างๆ แก่ผู้ที่ปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติตาม อาจทำให้เจ็บไข้ได้ป่วย เกิดเหตุร้ายต่างๆ หรือเกิดความพินาศได้ และมักเป็นการกระทำบางอย่างที่ผู้ใหญ่ห้ามโดยไม่ชี้แจงเหตุผล บอกแต่เพียงว่า "ขึด" ก็เป็นที่เข้าใจว่าไม่ควรกระทำ โดยผู้ที่ถูกห้ามก็จะคาดคิดว่าการกระทำเช่นนั้นอาจเป็นภัยกับตนอย่างร้ายแรง จึงไม่กล้าทำอาจกล่าวได้ว่า "ขึด" เป็นสิ่งที่ใช้ควบคุมพฤติกรรมทางสังคมของชุมชนล้านนาได้ทางหนึ่ง โดยเปรมวิทย์ วิวัฒนเศรษฐ์ (2543) ได้แบ่งออกเป็นหลายลักษณะ เช่น การดำเนินชีวิต การควบคุมพฤติกรรม ความรักและผูกพัน ในถิ่นกำเนิด เป็นต้น ตัวอย่าง เช่น ระหว่างบริเวณบ้านแต่ละหลังจะมีประตูรั้วเล็กๆ กั้นทางเดิน ซึ่งเป็นทางเดินตั้งแต่แรกเริ่มที่มีการก่อตั้งหมู่บ้าน ห้ามเปิดประตูนั้น เพราะเป็นทางเดินของผีปู่ย่า หากปิดจะเป็นขึด หากถมจะเป็นขึด

นอกจากนี้ยังมีความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสาธารณสมบัติเพื่อให้คงสภาพการอำนวยประโยชน์ตามลักษณะของสิ่งดังกล่าว เช่น ถมลำเหมืองเป็นยึด ขยายลำเหมืองเป็นขึด ตัดต้นไม้ใหญ่เป็นยึด เป็นต้น

ในส่วนของป่าน้ำจำนั้น ชุมชนทุ่งยาวมีความเชื่อเรื่อง "ขึด" ที่ประกอบกับเหตุการณ์ซึ่งเกิดขึ้นภายในชุมชน และยังคงเป็นบทเรียนที่เล่าขานสืบต่อกันมา ทำให้ชุมชนบ้านทุ่งยาวเกรงกลัวต่อสิ่งเหนือธรรมชาติที่ปกปักรักษาป่าน้ำจำ เช่น กรณีที่มีการสร้างฝายประชาอาสา ซึ่งต้องมีการขยายลำเหมืองโดยต้องตัดต้นไม้เล็กใหญ่ประมาณ 200 ต้น แต่สมาชิกในชุมชนไม่สามารถทนเห็นต้นไม้ถูกโค่นได้ เมื่อตัดไปประมาณ 70 ต้น จึงได้ยุติการสร้างและต่อมาพ่อหลวงซึ่งเป็นผู้สนับสนุนในการก่อสร้าง ไม่สบายและเสียชีวิตในที่สุด ข้าราชการที่สนับสนุนการดำเนินงานก็ประสบเหตุที่เลวร้าย หรือในการเลี้ยงผีฝายเคยมีการจัดให้มีงานรื่นเริง จ้างวงดนตรีและสาวรำวงมีเสียงอึกทึกในป่า เมื่อเสร็จงานและกลับถึงหมู่บ้าน ปรากฏว่ามีสมาชิกในชุมชนเสียชีวิต จึงเชื่อกันว่า "เจ้าพ่ออู่คำ" ไม่ต้องการให้มีการกระทำเช่นนั้นอีก

ความเชื่อของชุมชนนอกจากเรื่อง "ขึด" แล้ว ยังมีความเชื่อที่ชุมชนให้ความสำคัญต่อสิ่งเหนือธรรมชาติที่คุ้มครองป่าเขา เช่น ความเชื่อที่ว่าต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่ในป่าน้ำจำมีผีสิงสถิตย์อยู่และให้ความคุ้มครองแก่ชุมชนที่มีความยำเกรง ดังเช่น กรณีที่มีการบวชป่าโดยทำพิธีบวงสรวงต่อเทวดาฟ้าดิน ประกอบพิธีทางสงฆ์และนำผ้าเหลืองไปโอบรอบต้นไม้ใหญ่ ต่อมาแม่หลวงเอื้อย

(ซึ่งเป็นลูกหลานของพ่อหลวงหรือแก่ฝ่ายเดิม) ได้ฝันถึงแม่ตะเคียนที่สถิตอยู่ที่ต้นตะเคียนซึ่งเป็นพญาไม้ที่ถูกบวชอยู่ในป่าน้ำจำ แม่ตะเคียนบอกว่า "มัดเปิ้นไว้ หายใจบ่ออก เปิ้นไปไหนบ่ได้ ต้องไปแก้มัดออก" โดยเจ้าอาวาสที่วัดทุ่งยาวต้องนำพระ 5 รูปไปสวดและแก้ผ้าเหลืองที่โอบรอบต้นตะเคียนออก ชาวบ้านมีการวิจารณ์ว่า การบวชป่าไม่ใช่ประเพณีดั้งเดิม บวชป่าเสร็จก็เกิดภายุต้นไม้หักโค่น เอาผ้าเหลืองออกนั้นดีแล้ว หลังจากนั้นจึงไม่มีการจัดพิธีกรรมบวชป่าอย่างเป็นทางการอีก จะมีก็แต่เพียงการนำผ้าเหลืองมาพันรอบต้นไม้ที่มีขนาดไม่ใหญ่นัก โดยไม่มีพิธีทางสงฆ์ ทั้งนี้เพื่อให้เป็นเพียงกิจกรรมอย่างหนึ่งที่แสดงถึงการอนุรักษ์ต้นไม้และป่าเท่านั้น เนื่องจากชุมชนยังมีความเห็นว่า การบวชป่าเป็นการให้ความหมายกับต้นไม้และป่าว่าเป็นที่พึ่งของคน ผ้าเหลืองที่นำไปผูกกับต้นไม้นั้น มีความสอดคล้องกับแนวคิดและประเพณีการห่มผ้าเหลืองให้กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเป็นเครื่องมือที่แสดงออกถึงความศักดิ์สิทธิ์ของต้นไม้และป่านั้นแก่สังคมภายนอกให้รับรู้ถึงการอนุรักษ์ป่าของชุมชน

ส่วนที่ 2 การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน

2.1 พัฒนาการของการท่องเที่ยว

เนื่องจาก บ้านทุ่งยาว เป็นชุมชนที่มีความเด่นในการจัดการป่าชุมชน การให้ความสำคัญต่อการท่องเที่ยวที่ผ่านมาทางชุมชนจะเน้นไปที่เป็นแหล่งศึกษาดูงาน เรื่องการจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า หากมองในส่วนของพัฒนาการ การท่องเที่ยวถือว่ายังไม่ได้สะท้อนให้เห็นมากนัก เพราะกลุ่มคนส่วนใหญ่จะเข้ามาศึกษาความรู้มากกว่าการท่องเที่ยว ในขณะที่ทางชุมชนพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดการการศึกษาเรียนรู้ อาศัยการบริหารในรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงความรู้ในช่วงต้นปี 2551 ที่ผ่านมา เพื่อรองรับกลุ่มคนที่เข้ามาศึกษาดูงาน

2.2 ศักยภาพและการบริหารจัดการท่องเที่ยวของชุมชน

เนื่องด้วยชุมชนบ้านทุ่งยาวเป็นชุมชนที่มีประสบการณ์ในการจัดการป่าชุมชนมายาวนาน ที่ผ่านมาหากมองในกระบวนการจัดการท่องเที่ยวแล้ว ถือว่าเป็นการจัดการท่องเที่ยวเชิงความรู้ และการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ซึ่งพบว่ารูปแบบที่เป็นอยู่ของการจัดการท่องเที่ยวได้พัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวบนประสบการณ์ความรู้ที่ประกอบด้วย

2.2.1 ฐานความรู้เรื่องการจัดการป่าชุมชน การจัดการป่าชุมชนที่สามารถสะท้อนให้เห็นความมั่นคงและยั่งยืนนี้ โกมล แพรกทอง (2537) จำแนกไว้มีองค์ประกอบสำคัญ ได้แก่

1. การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน
2. กฎระเบียบของป่าชุมชน
3. องค์กรในการดำเนินงาน

4. การสนับสนุนจากองค์กรภายนอก

ข้อมูลของป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวในการดำเนินการตามองค์ประกอบข้างต้นปรากฏผล ดังนี้

1.การใช้ประโยชน์ ในส่วนการใช้ประโยชน์นั้น ได้แบ่งออกเป็น 2 ส่วนในการพิจารณา คือ การใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์มีรายละเอียดดังนี้

1.1 การใช้ประโยชน์ เป็นการพิจารณาจากการใช้ประโยชน์โดยตรงจากป่าชุมชน ซึ่งกลุ่มตัวอย่างจำนวน 67 ราย มีการใช้ประโยชน์คิดเป็นร้อยละ 97.10 และไม่ใช้ประโยชน์จำนวน 2 ราย โดยในการใช้ประโยชน์นั้น ได้จำแนกกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ประโยชน์ออกเป็น 7 ลักษณะ ดังตาราง

ตารางแสดงลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน

ลักษณะการใช้ประโยชน์	จำนวน (ราย)	ร้อยละ
เป็นแหล่งเชื้อเพลิง	7	10
เป็นแหล่งอาหาร	67	100
เป็นแหล่งไม่ใช้ประโยชน์	10	15
เป็นที่เลี้ยงสัตว์	-	-
เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ	15	22
สร้างที่อยู่อาศัย	4	6
เป็นแหล่งรายได้	9	13

ตารางแสดงจำนวนลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน

จำนวนลักษณะการใช้ประโยชน์	จำนวน (ราย)	ร้อยละ
ลักษณะเดียว	30	45
2 ลักษณะ	29	43
3 ลักษณะ	7	10
มากกว่า 3 ลักษณะ	1	2
รวม	67	100

นอกจากนี้ ชุมชนเคยมีการรวบรวมข้อมูลมูลค่าของผลผลิตจากป่าชุมชนรอบหนึ่งปีเพื่อเป็นฐานข้อมูลในการอ้างอิงมูลค่าผลผลิตที่ได้จากป่าชุมชน ปรากฏว่าผลผลิตที่มีมูลค่ามากที่สุดคือ เห็ดชนิดต่างๆ ปริมาณ 7,342 ลิตร มูลค่า 399,987 บาท รองลงมาคือ ไข่มดแทง ปริมาณ 2,823 กิโลกรัม มูลค่า 282,300 บาท และผักหวาน ปริมาณ 425 กิโลกรัม มูลค่า 80,020 บาท ทั้งนี้ยังมีผลผลิตอื่นๆ อีก เช่น กบ เขียด ปลา ผีเสื้อ ผักชนิดต่างๆ ตะขาบ เป็นต้น รวมมูลค่าผลผลิตทั้งหมดเท่ากับ 998,482 บาท รายละเอียดปรากฏดังตารางผนวกที่ 1 และหลังจากนั้นมาไม่มีการเก็บข้อมูลในลักษณะนี้อีก ซึ่งไม่ปรากฏว่ามีการขาดแคลนในฤดูกาลของผลผลิตจากป่าชุมชนเพราะในแต่ละช่วงเดือนก็ยังคงมีผลผลิตที่เพียงพอแก่ความต้องการของชุมชน โดยมีชุมชนข้างเคียงเข้ามาเก็บผลผลิตต่างๆ ด้วยเช่นกัน

จากข้อมูลชุมชนได้รวบรวมไว้นี้ พบว่า เห็ดเป็นผลผลิตจากป่าชุมชนที่มีมูลค่ามากที่สุด ซึ่งเห็ดที่พบนี้ มีหลากหลายชนิดและมีช่วงระยะเวลาเก็บผลผลิตที่แตกต่างกัน มีรายละเอียดดังตาราง

แสดงความสัมพันธ์ของชนิดเห็ดและช่วงเวลาในรอบปี

ลำดับที่	ชื่อเห็ด	เดือนที่เก็บ
1	เห็ดหล่ม	มิถุนายน – พฤศจิกายน
2	เห็ดปู่ใจ	กรกฎาคม – กันยายน
3	เห็ดขมิ้น	กรกฎาคม
4	เห็ดโคน	มิถุนายน – ตุลาคม
5	เห็ดแดง	กรกฎาคม
6	เห็ดฟาน	กรกฎาคม
7	เห็ดฮ้า	พฤษภาคม
8	เห็ดไคร้	พฤษภาคม
9	เห็ดหูหนู	ตุลาคม
10	เห็ดถะมอด	ตุลาคม
11	เห็ดถอบ	พฤษภาคม

ที่มา: วิเศษ สุจินพรัหม (2544)

จากการศึกษาของ วิเศษ สุจินพรัหม (2544) พบว่า ชุมชนได้แบ่งพื้นที่ป่าชุมชนจำนวน 2,500 ไร่ ออกเป็น 3 ประเภทเพื่อการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ด้านต่างๆ ได้แก่

1.ป่าน้ำจำ มีลักษณะเป็นป่าเบญจพรรณ พื้นที่ราบเนื้อที่ 60 ไร่ ลักษณะดินเป็นดินดำปนทรายที่อุดมสมบูรณ์ มีต้นสักเป็นจำนวนมาก บริเวณที่มีน้ำผุดออกมามีต้นตะเคียนใหญ่ซึ่งเปรียบเป็นพญาไม้ของป่าและถือว่าเป็นป่าศักดิ์สิทธิ์ การใช้ประโยชน์จากป่าน้ำจำจึงเป็นลักษณะของป่าอนุรักษ์ที่ช่วยรักษาความชุ่มชื้น แหล่งน้ำซับที่มีน้ำไหลลงในลำเหมืองที่ผ่านบริเวณป่าตลอดทั้งปี ไม่อนุญาตให้มีการตัดต้นไม้ทุกชนิด แต่สามารถเข้าไปเก็บเห็ด หน่อไม้และผักต่างๆ เพื่อการบริโภคได้

2.ป่าไหล่ดอยหรือป่าดอย มีลักษณะเป็นป่าแล้งที่มีความลาดชันมีเนื้อที่ 2,400 ไร่ สภาพดินเป็นดินปนหิน มีไม้ทนแล้งจำพวกเหียง ไม้เปา เป็นบริเวณที่เคยถูกสัมปทานและสร้างทางรถไฟผ่าน เมื่อได้ฟื้นฟูสภาพป่าตามธรรมชาติแล้วในปี พ.ศ. 2512 และห้ามตัดไม้ยืนต้นชุมชนจึงได้เข้าใช้ประโยชน์ในด้านเป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร ไม้ฟืน สำหรับไม้สร้างบ้านนั้นชุมชนได้แบ่งพื้นที่ป่าประมาณ 500 ไร่ เป็นป่าใช้สอย ให้ตัดไม้ได้ภายใต้การกำกับดูแลของคณะกรรมการป่าชุมชน

3.ป่าริมห้วย เป็นป่าบริเวณริมน้ำแม่สาน มีพันธุ์ไม้เป็นไม้ยืนต้นผสมกับไม้พุ่ม ไม้ล้มลุก รวมถึงผักชนิดต่างๆ ที่ชอบขึ้นอยู่ริมน้ำ และใช้ประโยชน์ของชุมชนจึงเป็นด้านแหล่งอาหารและการใช้สอย

การแบ่งประเภทป่าไม้ในพื้นที่ป่าชุมชนนี้เท่ากับเป็นการแบ่งลักษณะการใช้ประโยชน์ที่แตกต่างกัน เนื่องจากพันธุ์พืชที่มีอยู่ในป่าแต่ละประเภทย่อมแตกต่างกัน ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ประเภท ดังนี้

1. ชนิดพันธุ์ที่เป็นไม้ใช้สอย แบ่งตามลักษณะการใช้สอย คือ

เป็นที่อยู่อาศัย จำนวน 3 ชนิด ได้แก่ เปา แงะ และเหียง

เพื่อการอนุรักษ์ จำนวน 19 ชนิด ได้แก่ สัก ประดู่ สารเงิน มะค่าแต้ กาสะลอง มะเกิ้ม ยาง มะเคราะห์ แดง เปียหรือปือ ปี้ เสร้า ห้า ตีนนก ล้มแล้ง ฮกฟ้า ตะเคียน ตะเคียนหนู และสมอภิเภก

ใช้จักสาร จำนวน 1 ชนิด ได้แก่ หวาย

ใช้ย้อมผ้า จำนวน 1 ชนิด ได้แก่ มะเกลือ

2. ชนิดพันธุ์พืชที่เป็นสมุนไพร จำนวน 20 ชนิด ได้แก่ เดื่อป่อง เดื่อเกลี้ยง มะกอกเปล้าน้อย ย่อมตีนหมา ฮ่อสปายควาย ฟ้าทะลายโจร ขมิ้นขึ้น ไพลหรือปูเลย บอระเพ็ด สาบเสือ หญ้าควายงู หญ้าฝากควาย หญ้าเอ็นยืด หญ้าหลับมืน แจนาง รางจืด ข่อย โด่ไม่รู้ล้ม และมะเกลือ

3. ชนิดพันธุ์พืชที่ใช้เป็นอาหาร จำนวน 53 ชนิด ได้แก่ ขี้เหล็ก เขื่อง มะกอก ค้ำสะเดา เภกา เลียบ มะเดื่อป่อง มะตูม มะแตก ไผ่ ผักสาบ ผักสลิด ผักหนาม ผักกูด ผักแซ่ว ผัก

ใบเบ้า ผักหวานป่า มะระขี้นก มะอึก สะแล มะแคว้ง ผักปู่ย่า ผักติ้ว ผักยอดเน่า ผักพ่อค้าตีเมีย ผักปุย ผักยอดอาว เห็ดถอบ เห็ดไคร้ เห็ดลม เห็ดถ่าน เห็ดดิน เห็ดทะโล้ เห็ดหน้าม่อย เห็ดปุ้ยหมู เห็ดขมิ้น เห็นข่า เห็ดปู่โจ เห็ดไข่นก เห็ดน้ำขาว เห็ดขอนขาว เห็ดโคน เห็ดไข่เหลือง เห็ดป๊อ เห็ดแดง เห็ดกระด้าง เห็ดรังผึ้ง เห็ดฟาน เห็ดเหียง เห็ดห้า เห็ดข้าวตอก และเห็ดหล่ม

4. ชนิดพันธุ์พืชที่เป็นผลไม้ จำนวน 13 ชนิด ได้แก่ นมแมว มะขวิด นมวัว มะหำฟาน มะมื่น (บก) ก่อเดือย มะม่วงป่า ตานขอ มะเกิ้ม มะนะ มะป่อง มะค่า และตะขบ

ชุมชนเห็นว่าการใช้ประโยชน์ของชุมชนไม่ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมแก่ป่าชุมชน เนื่องจากไม่มีการใช้ประโยชน์ในลักษณะที่เป็นเนื้อไม้ โดยตั้งแต่ปี 2547 ไม่มีสมาชิกในชุมชนขอใช้ประโยชน์จากเนื้อไม้เลย เมื่อไม่มีการตัดไม้และเป็นการใช้ประโยชน์ในลักษณะอื่น เช่น การเก็บหาเห็ด สมุนไพร ซึ่งเป็นการใช้ที่มีการเกิดทดแทนได้ จึงทำให้สภาพป่าชุมชนยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ตลอดมา

2.2.2 องค์กรในการจัดการ ป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวมีจุดเริ่มต้นการอนุรักษ์และรักษาพื้นที่ป่าจากการจัดการทรัพยากรน้ำ เพื่อการเพาะปลูก โดยการขุดลำเหมืองผ่านป่าน้ำจำซึ่งมีน้ำซับไหลออกมาตลอดปี ดังนั้นองค์กรในการจัดการทรัพยากรน้ำในลำเหมือง ซึ่งได้แก่ คณะกรรมการเหมืองฝาย นอกจากจะมีหน้าที่ดูแลจัดการเหมืองฝายแล้ว ยังต้องดูแลและตรวจตราการลักลอบตัดไม้ในพื้นที่ 60 ไร่ ของป่าน้ำจำอีกด้วย ต่อมาเมื่อชุมชนได้มีมติให้ขยายพื้นที่ป่าอนุรักษ์เป็น 800 ไร่ และ 2,500 ไร่ ตามลำดับ ทำให้การตรวจตราพื้นที่ป่าที่เพิ่มขึ้นเกินความสามารถขององค์กรเหมืองฝายที่จะดูแลรักษาป่าอย่างทั่วถึงบทบาทในการดูแลรักษาป่าจึงได้ปรับเปลี่ยนมาเป็นของคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งเป็นองค์อย่างเป็นทางการ โดยมีพ่อหลวงบ้านหรือผู้ใหญ่บ้านเป็นประธาน โดยตำแหน่ง ทำให้สามารถประสานความร่วมมือกับกลุ่มต่างๆ ในชุมชนได้ และหน่วยงานราชการให้การยอมรับถึงการดูแลพื้นที่ป่าของบชุมชน

ต่อมาปี 2542 หมู่บ้านทุ่งยาวได้แยกพื้นที่การปกครองออกเป็น 2 หมู่บ้าน คือ บ้านทุ่งยาวเหนือ หมู่ 12 และบ้านทุ่งยาว หมู่ 7 ซึ่งเป็นหมู่บ้านเดิม คณะกรรมการบ้านหมู่บ้านทุ่งยาว จึงไม่สามารถมีบทบาทในการจัดการป่าชุมชนได้อีกต่อไป เนื่องจากป่าชุมชนเป็นป่าหน้าหมู่ซึ่งหมายถึงป่าส่วนรวมของชุมชนดั้งเดิมที่ชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้านยังคงมีสิทธิใช้ประโยชน์และดูแลรักษาร่วมกัน จึงมีการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวในการจัดการและดูแลรักษาร่วมกัน โดยมีกรรมการจำนวน 68 คน ประกอบด้วย

1. ตัวแทนหัวหน้าป๊อกบ้าน (หมวดบ้าน) จำนวน 24 คน
2. กรรมการเหมืองฝาย จำนวน 3 คน
3. กรรมการหมู่บ้าน จำนวน 14 คน
4. สมาชิก อบต. จำนวน 4 คน

5. ตัวแทนกลุ่มแม่บ้าน จำนวน 8 คน
6. ตัวแทนกลุ่มเยาวชน จำนวน 3 คน
7. อื่นๆ อีก จำนวน 12 คน

คณะกรรมการป่าชุมชนคัดเลือกกรรมการบริหาร 5 คน ประกอบด้วยประธาน 1 คน รองประธาน 2 คน เลขานุการและเหรัญญิกอย่างละ 1 คน โดยมีพ่อหลวงบ้านหรือผู้ใหญ่บ้าน 2 คน เป็นที่ปรึกษา แต่ในปัจจุบันการดำเนินงานเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนได้เริ่มมีความขัดแย้งเกิดขึ้น โดยเฉพาะกรณีที่มีคณะหรือองค์กรภายนอกเข้ามาศึกษาดูงาน จึงได้แก้ปัญหา โดยให้การดำเนินงานด้านป่าชุมชนเป็นของบ้านทุ่งยาว หมู่ 7 เท่านั้น เว้นแต่กรณีที่ผู้ที่ติดต่อเข้ามาศึกษาดูงานหากได้ติดต่อมาทางหมู่ใด หมู่บ้านก็จะเป็นฝ่ายจัดเตรียมการต้อนรับและให้ข้อมูลความรู้แก่คณะผู้ศึกษาโดยพ่อหลวงหรือผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 7 ได้กำหนดให้ทุกคนในบ้านทุ่งยาว หมู่ 7 เป็นคณะกรรมการป่าชุมชน ซึ่งบ้านทุ่งยาวเหนือ หมู่ 12 ก็ให้การยอมรับเนื่องจากว่าป่าชุมชนอยู่ในเขตพื้นที่ของบ้านทุ่งยาว หมู่ 7 และยังสามารถเข้าใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนได้เช่นเดิม

2.2.3 การสนับสนุนจากองค์กรภายนอก ป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวเป็นป่าชุมชนที่มีการอนุรักษ์พื้นที่ป่า ซึ่งเริ่มต้นการอนุรักษ์จากการจัดการทรัพยากรน้ำในการเพาะปลูกและจิตสำนึกในการรักษาป่า โดยใช้ประสบการณ์ในการต่อสู้แย่งชิงพื้นที่ป่าและการใช้ทรัพยากรจากป่าอย่างไม่นึกถึงการอนุรักษ์ของชุมชน ในอดีตเป็นบทเรียนสำคัญ ทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในพื้นที่ป่าชุมชน ประกอบกับกระแสการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดขึ้นในสังคม ทำให้ประวัติความเป็นมาของป่าชุมชนเป็นเรื่องราวที่นำมาซึ่งความภูมิใจให้แก่ชุมชน และได้รับการถ่ายทอดจากคนรุ่นต่อรุ่นในชุมชน รวมถึงการถ่ายทอดจากชุมชนสู่สังคมภายนอก เพื่อให้เรื่องราวเหล่านั้นเป็นเครื่องมือในการป้องกันและปกป้องให้ป่าชุมชนยังคงอยู่กับชุมชนสืบต่อไป ดังนั้นการสนับสนุนการดำเนินงานจากองค์กรภายนอกจึงเป็นปัจจัยที่เสริมสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนมีการดำเนินงานจัดการป่าชุมชนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ทั้งนี้มีการจัดสร้างศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อใช้เป็นสถานที่ที่ให้การต้อนรับคณะผู้ศึกษาและให้คำบรรยายจากผู้นำชุมชนในด้านการจัดการป่าชุมชนอีกด้วย

ในการเข้ามาศึกษาดูงานของคณะบุคคลจากภายนอกนั้น ชุมชนจะเตรียมการต้อนรับโดยมีผู้ที่มีความรู้ความชำนาญในแต่ละด้านเป็นวิทยากร เช่น ด้านการดำเนินกิจกรรมของป่าชุมชน ด้านสมุนไพร ด้านประวัติความเป็นมาของป่าชุมชน เป็นต้น รวมถึงการจัดเตรียมอาหารซึ่งประกอบด้วยอาหารประเภทที่เป็นอาหารพื้นบ้านภาคเหนือ เช่น แกงแค ลาบไก่ และน้ำต้มสมุนไพรจากป่าชุมชน เช่น ฮ่อสปายควาย โด่ไม่รู้ล้ม ซึ่งการเข้ามาศึกษาดูงานจากภายนอกนี้เท่ากับเป็นการแสดงให้เห็นถึงการยอมรับในวิถีทางการรักษาป่าของชุมชนจากสังคมภายนอกอีก

ด้วย และนอกจากนี้ยังมีความช่วยเหลือจากองค์กรพัฒนาเอกชนที่ให้คำแนะนำเกี่ยวกับการดำเนินงานป่าชุมชนในลักษณะที่เป็นงานด้านวิชาการเพ่อให้มีความสอดคล้องกับการปฏิบัติงานของภาครัฐ เช่น การแนะนำให้จัดทำฐานข้อมูลผลผลิตจากป่าชุมชน การเขียนโครงการเพื่อของบประมาณในการดำเนินกิจกรรม การประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐ รวมถึงการส่งเสริมการรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายระหว่างป่าชุมชนแต่ละพื้นที่เป็นเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ เครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูน เพื่อผลักดันการดำเนินงานเกี่ยวกับป่าชุมชนในระดับประเทศอันได้แก่ การร่วมผลักดันให้มีกฎหมายป่าชุมชน เป็นต้น

2.3 การบริหารจัดการท่องเที่ยวของชุมชน

2.3.1 การถ่ายทอดการเรียนรู้ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงความรู้ ในการถ่ายทอดการเรียนรู้การจัดการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวให้มีความยั่งยืนนั้นได้แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. ระบบโรงเรียนหรือการเรียนรู้อย่างเป็นทางการ
2. การเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการ

2.3.2 การเรียนรู้อย่างเป็นทางการ

การเรียนรู้อย่างเป็นทางการ เป็นการเรียนการสอนในระบบการศึกษาจากภาครัฐ บ้านทุ่งยาวมีโรงเรียนวัดทุ่งยาวเป็นโรงเรียนประจำหมู่บ้าน และเป็นโรงเรียนขยายโอกาสที่มีการเรียนการสอนตั้งแต่ชั้นก่อนประถมศึกษาถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 โดยหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ได้กำหนดโครงสร้างของหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน ดังนี้

1) ระดับช่วงชั้น กำหนดเป็น 4 ช่วงชั้นตามระดับพัฒนาการของผู้เรียน ดังนี้

ช่วงชั้นที่ 1 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ถึงปีที่ 3

ช่วงชั้นที่ 2 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ถึงปีที่ 6

ช่วงชั้นที่ 3 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ถึงปีที่ 3

ช่วงชั้นที่ 4 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ถึงปีที่ 6

2) สาระการเรียนรู้ ประกอบด้วยองค์ความรู้ ทักษะหรือกระบวนการเรียนรู้และคุณลักษณะหรือค่านิยม คุณธรรม จริยธรรมของผู้เรียนซึ่งแบ่งเป็น 8 กลุ่มสาระ โดยแบ่งออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

1. เป็นสาระการเรียนรู้หลักที่สถานศึกษาต้องใช้เป็นหลักในการจัดการเรียนการสอนเพื่อสร้างพื้นฐานการคิด และเป็นกลยุทธ์ในการแก้ปัญหาและวิกฤตของชาติ ซึ่งได้แก่ ภาษาไทย คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม

2. เป็นสาระการเรียนรู้ที่เสริมสร้างพื้นฐานความเป็นมนุษย์และสร้างศักยภาพในการคิดและการทำงานอย่างสร้างสรรค์ ได้แก่ สุขศึกษาและพลศึกษา ศิลปะ การงานอาชีพและเทคโนโลยี และภาษาต่างประเทศ

ส่วนเรื่องสิ่งแวดล้อมศึกษานั้น หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานกำหนดสาระและมาตรฐานการเรียนรู้สอดแทรกไว้ในสาระการเรียนรู้กลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะกลุ่มวิทยาศาสตร์ กลุ่มสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม กลุ่มสุขศึกษา และพลศึกษา เช่น การสำรวจพื้นที่ป่าให้รู้จักต้นไม้ที่ขึ้นอยู่ในป่า การศึกษาถึงประเพณีของท้องถิ่น เป็นต้น หลักสูตรการศึกษาของโรงเรียนบ้านทุ่งยาวเป็นหลักสูตรการศึกษาที่เน้นความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนซึ่งได้แก่ การอนุรักษ์ธรรมชาติ โดยมีป่าชุมชนเป็นหัวข้อหลักในการกำหนดเนื้อหาการศึกษา เพื่อให้สอดคล้องกับหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ที่ว่า

"มาตรฐานการเรียนรู้ในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานกำหนดไว้เฉพาะมาตรฐานการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับสภาพปัญหาในชุมชนและสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่น คุณลักษณะอันถึงประสงค์เพื่อเป็นสมาชิกที่ดีของครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศชาติ ตลอดจนมาตรฐานการเรียนรู้ที่เข้มขึ้นตามความสามารถ ความถนัด และความสนใจของผู้เรียน ให้สถานศึกษาพัฒนาเพิ่มเติมได้"

จากมาตรฐานการเรียนรู้ในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานนี้ โรงเรียนวัดทุ่งยาวได้กำหนดเนื้อหาหลักสูตรการศึกษาที่สอดแทรกความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ให้แก่นักเรียนในแต่ละชั้นปีการศึกษาตามศักยภาพการรับรู้ของแต่ละชั้นปี โดยใช้กระบวนการ 7 ขั้นตอนในการดำเนินกิจกรรม ได้แก่

1.ศึกษารวบรวมมาข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลที่รับรู้ปัญหาร่วมกับชุมชนเลือกปัญหา

2.นำปัญหาที่เลือกมาวิเคราะห์

3.เสนอผลงานต่อชุมชน

4.ร่วมกับชุมชนศึกษาทางเลือกในการแก้ปัญหา

5.ทำแผนปฏิบัติทางเลือก

6.ลงมือปฏิบัติตามทางเลือก

7.ประเมินผล

การจัดการเรียนการสอนโดยใช้ป่าชุมชนเป็นกรณีศึกษาในการจัดกิจกรรม ให้ผู้เรียนได้ศึกษาหาข้อมูลด้วยตนเองเน้นกระบวนการ 7 ขั้นตอนข้างต้นเป็นหลัก การศึกษาสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวกับผู้เรียนย่อมส่งผลให้เกิดความตระหนัก รู้คุณค่า มีจิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อม ดังนั้นการจัด

กิจกรรมการเรียนการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษา จึงเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญตามศักยภาพและธรรมชาติของผู้เรียนแต่ละช่วงชั้นปีซึ่งเน้นกลุ่มทักษะภาษาไทยและกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

-ระดับก่อนประถมศึกษา สร้างให้ผู้เรียนมีความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมและภูมิปัญหาท้องถิ่น

-ระดับประถมศึกษา สร้างความตระหนักในการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมด้วยในท้องถิ่นของตนเอง

-ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ให้ผู้เรียนหวงแหนป่าและช่วยกันจัดสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัวอย่างมีประสิทธิภาพ ส่วนกิจกรรมในการเรียนการสอนได้แบ่งออกตามพัฒนาการของผู้เรียน โดยแบ่งออกเป็นระดับ ดังนี้

-ระดับก่อนประถมศึกษา ได้สำรวจภายในห้องเรียน บริเวณหน้าอาคารห้องก่อนประถม

-ช่วงชั้นที่ 1 ระดับประถมศึกษาปีที่ 1 ถึงปีที่ 3 ได้สำรวจบริเวณภายในโรงเรียน เชิญวิทยากรที่ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาให้ความรู้ เช่น มีการนำเอาพืชสมุนไพรมาเรียนรู้โดยจัดเป็นศูนย์การเรียนรู้สมุนไพรพื้นบ้านขึ้นในโรงเรียน

-ช่วงชั้นที่ 2 ระดับประถมศึกษาปีที่ 4 ถึงปีที่ 6 สามารถออกสำรวจภายนอกโรงเรียนและเน้นลงมือปฏิบัติสิ่งแวดล้อมทางสังคมชุมชน ป่าน้ำจำบ้านทุ่งยาว

-ช่วงชั้นที่ 3 ระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1 ถึงปีที่ 3 จัดระบบสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ให้สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันอย่างมีประสิทธิภาพ

นอกจากนี้ยังมีชมรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเป็นกิจกรรมพิเศษ และความร่วมมือของผู้ที่มีความรู้ในชุมชนเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชนตั้งแต่อดีตในการให้ความรู้แก่นักเรียนด้วยการเป็นวิทยากรรับเชิญในการเรียนการสอนของโรงเรียน

ในส่วนของความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนนั้น กิจกรรมที่จัดขึ้นของโรงเรียนไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมใดๆ หากมีการขอความช่วยเหลือจากโรงเรียน ชุมชนก็ให้ความร่วมมือเสมอมา เช่น กิจกรรมปลูกป่าในวันสำคัญต่างๆ กิจกรรมวันพ่อแห่งชาติ วันแม่แห่งชาติ วันกีฬาสีของโรงเรียน หรือถ้าชุมชนต้องการความช่วยเหลืออย่างใด โรงเรียนก็ให้ความช่วยเหลือเป็นอย่างดี เช่น ในงานศพของหมู่บ้าน โรงเรียนจะจัดนักเรียนไปช่วยเหลือด้านแรงงานในการบริการด้านน้ำและอาหารให้แก่ผู้ร่วมงาน หรือในกิจกรรมการเลี้ยงผีฝายและทำบุญสืบชะตาป่าน้ำจำหาก ทางโรงเรียนได้รับแจ้งจากชุมชน ก็จะจัดให้นักเรียนเข้ามาร่วมด้วยเช่นกัน

2.2.4 การเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการ การเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการคือ การเรียนรู้โดยประสบการณ์ตรงของผู้เรียน ได้แก่ การรับฟังการบอกเล่าเรื่องประวัติชุมชน การปกป้องผืนป่าของชุมชน รวมถึงการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน เช่น การทำบุญเลี้ยงผีฝาย สืบชะตาป่าเลี้ยงผีเสื้อบ้าน วันปีใหม่เมืองหรือวันสงกรานต์ เป็นต้น มีกลุ่มตัวอย่างที่เคยพาบุตรหลานเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนมีจำนวน 61 ราย คิดเป็นร้อยละ 88 รวมถึงเด็กเล็กที่อยู่ในความดูแลและไม่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ แสดงรายละเอียดดังตารางที่ 5.15 โดยที่กลุ่มตัวอย่างที่ไม่เคยพาบุตรหลานเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน ก็มีการบอกเล่าและถ่ายทอดเรื่องราวของชุมชนให้แก่บุตรหลานด้วยเช่นกัน

ส่วนที่ 3 แนวทางการสร้างความเข้มแข็งการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน

จากการพูดคุยเบื้องต้น ถึงแนวทางการพัฒนาชุมชนสู่การเป็นหมู่บ้านการท่องเที่ยว พบว่าที่ผ่านมาชุมชนได้มีการดำเนินกิจกรรมโฮมสเตย์ และจัดการท่องเที่ยววิถีชีวิตคนยอง รวมไปถึงการรับคณะศึกษาดูงานของชุมชนที่สนใจเรื่องการจัดการป่าชุมชน แต่ยังขาดระบบการจัดการที่เป็นรูปธรรมโดยเฉพาะการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว ขณะเดียวกันในปัจจุบันชุมชนได้รับการสนับสนุนจากสถานทูตญี่ปุ่น ในการก่อสร้างแหล่งเรียนรู้ของชุมชนเพื่อรองรับผู้มาศึกษาดูงานและมาท่องเที่ยวซึ่งแนวทางที่ชุมชนจะดำเนินการต่อในการจัดการท่องเที่ยวในอนาคต พอสรุปได้ดังนี้

5.1 การรวบรวบประวัติของคนยองเพื่อประกอบการออกแบบกิจกรรมการท่องเที่ยววิถีชีวิตคนยอง

5.2 การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติในพื้นที่ป่าชุมชน

5.3 การจัดทำปฏิทินวิถีชีวิตในรอบปีเพื่อวางแผนการจัดการท่องเที่ยว

5.4 การพัฒนามัคคุเทศก์น้อย หรือนักสื่อความหมายเยาวชน

ส่วนที่ 1 บริบทชุมชน

1.1 สภาพโดยทั่วไปของชุมชน

ชุมชนบ้านร่องไฮมีวัดร่องไฮเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจต่างๆของประชาชนมีโรงเรียนประถมศึกษา1 แห่งตั้งอยู่หมู่ที่ 1 ปัจจุบันจำนวนประชากรของชุมชนบ้านร่องไฮ หมู่ที่ 1 ทั้งหมด506คนจำนวน127ครัวเรือน จำแนกเป็นชาย232คนเป็นหญิง274 คนและ หมู่ที่11มีประชากรทั้งหมด 325คนจำนวน 128ครัวเรือนจำแนกเป็นชาย160คน เป็นหญิง165คน

ลักษณะภูมิประเทศทั่วไปของหมู่บ้าน

ลักษณะภูมิประเทศของชุมชนบ้านร่องไฮ เป็นที่ราบ โดยลาดจากทางทิศใต้ไปทิศเหนือลงสู่กว๊านพะเยา ลักษณะเป็นดินร่วนปนทราย มีแหล่งน้ำที่สำคัญได้แก่กว๊านพะเยา ลำน้ำแม่ใส และลำน้ำร่องไฮ

อาณาเขตของหมู่บ้าน

ชุมชนบ้านร่องไฮตั้งอยู่หมู่ที่ 1 และหมู่ที่1 1 ในเขตตำบลแม่ใส อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา มีพื้นที่ทั้งหมด 1,788 ไร่ ชุมชนบ้านร่องไฮอยู่ห่างจากตัวจังหวัดประมาณระยะทาง 7 กิโลเมตร และห่างจากเขตเทศบาลเมืองพะเยา ระยะทาง 2กิโลเมตรมีอาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ	ติดกับกว๊านพะเยา
ทิศใต้	ติดกับหมู่บ้านแม่ใสหัวขัว
ทิศตะวันออก	ติดกับเขตเทศบาลเมืองพะเยา
ทิศตะวันตก	ติดกับ หมู่บ้านแม่ใสกลางและลำน้ำแม่ใส

ลักษณะภูมิอากาศ

อุณหภูมิสูงสุด 41 องศาเซลเซียส
อุณหภูมิต่ำสุด 5 องศาเซลเซียส
อุณหภูมิเฉลี่ย 23 องศาเซลเซียส
ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย 1,000 มิลลิลิตร/ต่อปี

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ห้องสมุดงานวิจัย

การเดินทาง

การเข้าถึงชุมชนบ้านร่องไฮนั้นสามารถเข้าถึงได้ 2 ด้าน คือการเข้าถึงทางบก และการเข้าถึงทางน้ำ บ้านร่องไฮ ห่างจากตัวจังหวัดเป็นระยะทางประมาณ 7 กิโลเมตร และห่างจากเขตเทศบาลเมืองพะเยา ซึ่งเป็นย่านพาณิชยกรรมของชุมชนแม่ต๋ำ เป็นระยะทางประมาณ 2 กิโลเมตร ซึ่งทางนักท่องเที่ยวสามารถเดินทางจากจังหวัดพะเยาถึงชุมชนบ้านร่องไฮได้โดยสะดวกด้วยรถ

ส่วนตัว หรือนักท่องเที่ยวจะใช้บริการรถสาธารณะสองแถวที่ผ่านชุมชนบ้านร่องไฮ สายพะเยา - แม่นาเรือ – แม่ใจ ที่สามารถขึ้นรถได้ที่บริเวณตลาดสดพะเยา ซึ่งจะมีรถผ่านชุมชนจนถึงเวลา 17.00 น. รถเที่ยวสุดท้ายที่ออกจากชุมชนไปยังตัวเมือง เวลา 15.00 น. ซึ่งสามารถใช้บริการรถสาธารณะสองแถวได้โดยที่ไม่มีรถยนต์ส่วนตัว ตลอดเส้นทางจากตัวอำเภอเมืองพะเยา ถึงย่านชุมชนแม่ต๋ำซึ่งเป็นถนนสี่ช่องทางเดินรถแต่ช่วงสี่แยกแม่ต๋ำเข้ามายังชุมชนบ้านร่องไฮ เป็นถนนลาดยางเป็นระยะทาง 2 กิโลเมตร จนมาถึงสายหลักภายในหมู่ที่เชื่อมต่อจากถนน แม่นาเรือ – แม่ใจ เป็นถนนลาดคอนกรีตเสริมเหล็ก

(พ่ออุ๊ยเต้า ผู้ให้ข้อมูล เกิดปี พ.ศ.2466 อายุ 82 ปี) เดิมบริเวณชุมชนร่องไฮในปัจจุบัน มีสภาพเป็นป่าไผ่ ไม้แวะ ไม้ตุ้มมีชาวบ้านจากเขตเมืองพะเยาชักวนกันออกมาจับจอง หักล้างถางพงเพื่อใช้พื้นที่ทำการเกษตร ปลูกข้าว ปลูกพริก มะเขือ ฟักทอง แตง และนำวัวควายมาเลี้ยงด้วยมีการทำเพิงที่พักแบบชั่วคราว หลายปีต่อมาก็มีการสร้างที่พักมีความแข็งแรงมั่นคงมากขึ้นตามลำดับ ในที่สุดได้รวบรวมกันประมาณ 20 ครอบครัวเพื่อก่อตั้งเป็นหมู่บ้าน หลังจากนั้นก็เริ่มมีกลุ่มคนมาจากจังหวัดลำปางทยอยอพยพมาเพิ่ม ซึ่งนำอาชีพการตีมีดติดตัวมาด้วยและได้พัฒนายกระดับเหมือนอย่างเช่นที่เห็นในปัจจุบัน

1.2 ประวัติศาสตร์ชุมชน “ชื่อบ้านร่องไฮ” เป็นการตั้งชื่อหมู่บ้านตามชื่อที่เรียกร่องน้ำหรือลำห้วยที่ไหลผ่านตามชุมชนโดยลำห้วยมีต้นไทร(ต้นไฮ)เจริญเติบโตตามลำห้วยจำนวนมาก และมีลำต้นขนาดใหญ่ ดังนั้นจึงนำชื่อลำห้วยที่ไหลผ่านมาตั้งเป็นชื่อหมู่บ้าน ในตำนานพระร่วงและพ่อขุนงำเมือง ก็มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับการใช้คาถาอาคมหรืออภินิหารระหว่างพ่อขุนรามคำแหงและพ่อขุนงำเมือง ครั้งหนึ่งที่พ่อขุนงำเมืองต้องการจับพระรุ่นรามคำแหงที่แอบไปมีชู้กับแม่นางฮั้ว พระร่วงจึงแปลงร่างเป็นนกเอี้ยงแต่ต้องมนต์ของพ่อขุนงำเมืองแล้วถูกจับได้ จึงเรียกบริเวณนั้นว่าหนองนกเอี้ยง จากนั้นพระร่วงก็แปลงกายเป็นวัวแดงแต่ก็ถูกจับจึงเรียกหนองวัวแดง ต่อจากนี้ก็แปลงร่างเป็นตุ่นแต่ก็ยังต้องมนต์พ่อขุนงำเมืองจึงถูกจับอีกบริเวณที่ถูกจับจึงเรียกว่าบ้านตุ่น สุดท้ายพระร่วงก็แปลงร่างเป็นไฮ(เป็นภาษาท้องถิ่นซึ่งหมายถึง ตัวไรที่อยู่กับไก่นก)แต่ก็ยังถูกมนต์และถูกจับเช่นเคยจึงมีตำนานการเจรจาเกิดขึ้นของกษัตริย์3กษัตริย์ คือพ่อขุนงำเมือง พ่อขุนเม็งราย และพ่อขุนรามคำแหงที่จะเป็นสหายกันและไม่รุกรานซึ่งกันและกัน ลำน้ำร่องไฮเป็นลำน้ำขนาดเล็กแยกตัวออกจากลำห้วยแม่ต๋ำบริเวณแม่บุญต๋ำบุญโยง แล้วไหลผ่านทุ่งนาก่อนจะเข้าสู่ชุมชนร่องไฮและไหลลงจนเกิดเป็นร่องน้ำลึก หลายปีผ่านไปมีน้ำไหลกัดเซาะจนเกิดเป็นลำน้ำในที่สุด บริเวณที่ร่องไฮแยกตัวออกจากลำห้วยแม่ต๋ำจะมีการจัดพิธีกรรมเลี้ยงผีเหมืองฝายทุกปีประมาณเดือนเก้า(นับตามเดือนเมืองเหนือ)ตามความเชื่อของคนเมืองพะเยา เชื่อว่าจะทำให้มีท่าน้ำอุดมสมบูรณ์เพียงพอกับการทำการทำนา และเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่จะรวมเอากลุ่มคนที่ใช้น้ำห้วยเดียวกันมาพบปะ

แลกเปลี่ยนปรึกษา-หาแนวทางในการแก้ไขปรับปรุงพัฒนาระบบเหมืองฝายโดยชุมชน หมู่บ้านร่องไฮแต่เดิมไม่ได้บันทึกประวัติในการจัดตั้งหมู่บ้าน แต่เดิมชุมชนบ้านร่องไฮประมาณ100 กว่าปี พื้นที่ในชุมชนบ้านร่องไฮยังเป็นป่าไม้รังไม้ไผ่ไม้ทองกวาวและไม้เบญจพรรณ เป็นจำนวนมากซึ่งต่อมาได้มีกลุ่มชนที่มาตั้งหลักฐานในหมู่บ้านมาจากบ้านท่ากว๊านในต.เวียงพะเยา ได้มาตั้งบ้านเรือนอยู่ตามหัวไร่ปลายนาประกอบอาชีพทำนา เลี้ยงสัตว์ประมาณ10 – 20ครัวเรือน ซึ่งต้นตระกูลแรกที่มาตั้งบ้านเรือนคือ ตระกูลชุ่มคำลือต่อมาเป็น ชุ่มลือแล้วต่อมาก็มีประชากรเริ่มอพยพมาจากบ้านกาดเมฆอำเภอเมืองจังหวัดลำปางมาทำมาหากินตั้งถิ่นฐานโดยการนำเอาวัฒนธรรมการตีมีดมาด้วยจนทำให้เป็นอาชีพของชาวบ้านร่องไฮซึ่งประชากรที่อพยพมาจากลำปางเริ่มมาเมื่อพ.ศ.2458

การตั้งชื่อหมู่บ้านมีจากคำบอกเล่าว่า เมื่อสมัยก่อนบ้านร่องไฮมีร่องน้ำไหลผ่านกลางหมู่บ้านลงสู่แม่น้ำอิงหรือหนองเอี้ยงซึ่งสองข้างฝั่งร่องน้ำมีต้นไทรใหญ่ขึ้นอยู่เรียงกันซึ่งทางภาคเหนือหรือภาษาพื้นเมืองเรียกต้นไทรว่า ต้นไฮ จึงตั้งชื่อตามร่องน้ำที่มีต้นไฮ ขึ้นว่า ร่องไฮจนมาถึงทุกวันนี้

ในอดีตบ้านร่องไฮ มีเพียงหมู่บ้านเดียวคือบ้านร่องไฮหมู่ที่ 1 ตำบลแม่ใส อำเภอเมืองจังหวัดพะเยา ต่อมาได้มีการแยกหมู่บ้านเพิ่ม จึงเป็นบ้านร่องไฮหมู่ที่1และบ้านร่องไฮ หมู่ที่11 พ.ศ. 2540เหตุผลของการแยกหมู่บ้านในครั้งนั้นสืบเนื่องจากเขตการปกครองของบ้าน ร่องไฮ หมู่ที่ 1มีมากและประชาชนในหมู่บ้านมีความต้องการที่ได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานทั้งในภาครัฐและภาคเอกชนเพิ่มมากขึ้นทั้งในด้านของโครงสร้างพื้นฐานด้าน สาธารณูปโภค ด้านการเงินการจัดตั้งกองทุนหรือจัดตั้งชมรมต่างๆฉะนั้นการแยกหมู่บ้านจึงเป็นหนทางที่ประชาชนในหมู่บ้านร่องไฮจะได้รับการช่วยเหลือเป็นสองเท่าจากที่เป็นอยู่แต่การแยกหมู่บ้านครั้งนั้นก็มิได้มีผลกระทบต่อทางด้านสังคมและวัฒนธรรมดั้งเดิมที่มีอยู่แต่จะเป็นการเพิ่มความสามารถและการเพิ่มประสิทธิภาพและความเข็มแข็งของชาวบ้านในการพัฒนาหมู่บ้านร่องไฮให้ดีขึ้นและเจริญยิ่งกว่าเดิม

1.3 ประเพณีวัฒนธรรมของชุมชน

ประเพณีปี๋ใหม่เมือง จะเป็นเดือน7หรือเดือน8ก็ได้ขอให้ตรงกับวันที่13เมษายนของทุกปี รดน้ำดำหัวพ่อแม่ญาติผู้ใหญ่เอาพรปีใหม่ ให้อยู่ดีมีสุขแล้วก็สบายใจ ประเพณีไล่สังขารสังขารก็คืออายุของคนเราทุกๆคนมันได้ผ่านไปอีกปีหนึ่งแล้วแต่เช้าขึ้นมา บางก็จุดพรุ หรือยิงปืนเพื่อไล่สังขาร คนแก่ก็จะตื่นเช้าเพื่อจะมาเผาขยะที่กวาดไว้แล้วยังบอกให้เด็กๆว่าอยากเห็นสังขารต้องตื่นแต่เช้าๆสังขารมันจะขี่ม้า ขี่ควาย วัว หมา แพะ ตอนสายมาก็เอาน้ำส้มป่อยดำหัวกันทุกคนให้หันหน้าไปทางทิศใต้ตามสังขาร

ประเพณีขนทรายเข้าวัด จะขนกันวันเน่าความหมายที่ขนทรายเข้าวัดเพื่อได้บุญเยอะเหมือนดังเม็ดทราย

ประเพณีตานตุง เราจะทำกันพญาวัน ความหมายทำไมเรากับทานตุงเพื่อไม่ให้มีเคราะห์หรือความไม่ดีทั้งหลายเราทานไปให้เคราะห์เหล่านั้นหมดแล้ว

ประเพณีแห่งไม้ค้ำศรี ความหมายของมัน ตอนนั้นมีพระสงฆ์รูปหนึ่งเทศนาให้ฟังว่า มีเศรษฐีคนหนึ่งรู้ว่าวันนี้ตัวเองจะต้องตายเพราะว่ายมบาลมาบอกวันนี้ว่าเป็นวันตายของเศรษฐีคนนี้ เศรษฐีคนนั้นจึงหนีเข้าในป่าโดยมีมีดหนึ่งเล่ม ขณะเดินทางเศรษฐีคนนั้นเห็นไม้ที่มันเอนเข้ามาหาทางเดิน เศรษฐีก็เอามีดตัดไม้มาค้ำยันไว้ตลอดทาง จนกระทั่งพระอาทิตย์ตกดิน เศรษฐีคนนั้นก็ไม่ตายกลางคืนแก่มานอนหลับและฝันว่ามีเทวดามาบอกตนว่ายังไม่ตายเพราะว่าเขาไม่ตัดไม้ค้ำยันเพื่อช่วยเหลือไม้เหล่านั้นไว้เหมือนว่าเขาได้ต่ออายุให้กับต้นไม้และตัวเอง ต่อมาเขาก็ได้เล่าให้คนอื่นๆที่อยู่บ้านลำพัง ดังนั้นต่อมาพอถึงวันสงกรานต์ปีใหม่ชาวบ้านแต่ละหมู่บ้านก็จะไปตัดฟันไม้มาค้ำต้นโพธิ์หรือต้นสะหรีที่วัดเป็นประจำทุกปี จนกลายเป็นประเพณีแห่ไม้ค้ำศรีจนถึงปัจจุบัน

ประเพณีสืบชะตาจะนิยมทำกันตอนทำบุญขึ้นบ้านใหม่หรือต้องการบุคคลนั้นมีความสุข อยู่ดีมีความสุข เสมือนว่าเขาได้ไล่ผีหรือสิ่งเลวร้ายให้ออกจากบ้านเหลือแต่ความเป็นสิริมงคล ความอยู่ดีกินดี

ประเพณีบวชลูกแก้ว(บวชนาค)ประเพณีอุปสมบท(เป็ก)ประเพณีปอยนี้จะทำในช่วงเดือน6ถึงเดือน8(เหนือ)เพราะว่าเดือนนี้ถือว่าเป็นเดือนมงคลตามความเชื่อของพราหมณ์ ทำไมถึงบวชลูกแก้ว ถ้าไม่บวชลูกแก้วก็เป็นเณรไม่ได้ทำไมถึงอุปสมบทหรือเป็ก ถ้าไม่อุปสมบทก็เป็นพระไม่ได้

ประเพณีปอยหลวง เป็นประเพณีใหญ่หรือทานหลวงของชุมชน อาจจะมีบ้างบางปีเท่านั้น ซึ่งท่านทานหลวงส่วนใหญ่จะเป็นงานทานพระธาตุ ทานวิหาร ทานกุฏิ ทานศาลาการเปรียญ ทานกำแพงวัด ทานข่วงวัด เป็นต้น ทานจำพวกนี้เรียกว่า ปอยหลวง ปอยหลวงเราจะทำกันระหว่าง4-6-8(เหนือ)เท่านั้นเพราะว่าเป็นงานมงคลจะทำกันเดือนคู่แต่ละวัดที่เป็นเครือข่ายกันจะมาร่วมทำบุญปอยหลวงด้วยถือว่าเป็นประเพณีที่ได้บุญมากประเพรีหนึ่งตามความเชื่อท้องถิ่น

ประเพณีเลี้ยงผีปู่ย่าส่วนใหญ่เลี้ยงกันเดือน9บางครั้งก็เลี้ยงกันเดือน5ก็มีแต่น้อยเดือน9นี้จะเลี้ยงกันแรม12ค่ำทำไมถึงเรียกกันว่า ผีปู่ย่ารุ่นพ่อแม่ ก็บอกว่าผีปู่ย่า นี้มีตั้งแต่นานไม่รู้กี่สมัยใครเกิดมาก็เรียกว่าผีปู่ย่า สกุลหนึ่งก็มี1ชุด ผีปู่ย่าจะมากับผู้หญิง และกินกับผู้หญิงถ้าเลี้ยงตามประเพณีก็จะเอาไก่เลี้ยงสกุลนี้มีกี่ครอบครัวก็จะเอาไก่ต้มมารวมกันที่เรือนผีปู่ย่า แล้วก็เลี้ยงพร้อมๆกัน ก็เหมือนว่าให้ญาติพี่น้องได้มาชุมนุมกันหนึ่งปี มีหนึ่งครั้ง ถ้าใครมีลูกสาวเมื่อลูกสาวแต่งงานก็จะมาเลี้ยงหัวหมู ผีปู่ย่าจะกินกับผู้หญิง ไม่กินกับผู้ชาย

ประเพณีแรกนาหรือแฮกนาในภาษาท้องถิ่น คำว่าแรกนาความหมายของมันก็คือพรุ่งนี้เราจะลงมือปลูก หรือนา แต่ว่าวันพรุ่งเป็นวันที่ฤกษ์ไม่ค่อยดี เราจึงต้องทำการแรกนาไว้ก่อน ถ้าวันดังกล่าวเป็นวันดี โดยเขาจะปลูกข้าวหรือไถนาที่แสดงถึงการได้เริ่มต้นแล้วในวันนี้ ซึ่งเขาปลูกข้าวไว้ประมาณสักสิบกอเป็นต้น สมัยก่อนถ้าข้าวเพลี้ยไฟหรือคนเหนือเรียกว่าเพี้ยงบั่ว เขาไม่ใช้ยาหรือสารเคมีกำจัด แต่เขาจะไม่ใช้ไม้ไผ่มาลนไฟแล้วนำไปปักไว้กลางนา ถ้าไม่ให้มันแห้งพวกเพลี้ยก็เริ่มหนีและหายไปหรือบางคนจะเอาต้นมะเกลือไปปักลงกลางนาเช่นเดียวกัน ถ้าใบมะเกลือหล่นจนหมดกิ่ง เพลี้ยไฟ ที่มาทำลายข้าวก็หนีและหายไปในที่สุด

ประเพณีสู่ขวัญควาย ประเพณีที่ชาวนาต้องทำบุญสู่ควาย ก็เพื่อขอขมาลาโทษ ควายที่เราเอามาไถนาถ้าเราได้ตีได้ด่าแช่งมันก็จะได้ขอขมาลาโทษ เพื่อไม่ให้เป็นบาปแก่ตัวเราเอง การสู่ขวัญควายเราก็จะเอาไก่ต้ม สองตัว มีธูปมีดอกไม้เอี้ยงหมายนา ข้าวสุก น้ำดื่ม ด้ายมัดมือ และหญ้าสำหรับควาย ถ้าเราทำเสร็จแล้วเราก็จะเอาด้ายไปมัดที่เขาของควายทั้ง2ข้างและก็เอาเอี้ยงหมายนาไปปักไว้ทุกมุมของนาบริเวณที่เราแรกนาไว้ แล้วก็บอกเจ้าที่ว่า ขอให้ข้าวอุดมสมบูรณ์ดีทุกๆต้น ก็เสร็จพิธีสู่ขวัญควาย

ประเพณีตานก๋วยสลากภัตต์ จะมีช่วงเดือนกันยายนถึงเดือนตุลาคมเท่านั้นสมัยก่อนมีเด็กสองคนที่เลี้ยงควายได้ห่อข้าวมากินที่เลี้ยงควาย บังเอิญมีพระสาวกได้เดินผ่านมาทางนี้พอดีเด็กทั้งสองคนก็เอาห่อข้าวไปถวายกับพระสาวกต่างคนต่างก็ถวายให้รูปแรกเด็กสองคนก็เลยตกลงกันว่าถ้าอย่างนั้นก็ต้องจับสลากเอาเด็กทั้งสองคนก็ไปหาไม้มาสองเล่ม แล้วก็เขียนชื่อตัวเองลงที่ไม้ทั้งสองเล่มแล้วก็ให้พระสาวกทั้งสองรูปนั้นก็จับเอาไม้ละหนึ่งเล่มก็เลยตกลงกันได้ว่าต้องจับฉลากเอาตั้งแต่นั้นมาเรียกกันว่า ตานก๋วยสลาก ทำกันเป็นประเพณี ทำไมต้องทานกันเดือน กันยายน-เดือนตุลาคม เพราะว่าช่วงนี้มีเวลาว่างคล้ายกับการเปรตหรือกินเปรตนั่นเอง

ประเพณีทานไปหาคนตาย ทำไมต้องทานเดือนสิบสอง ความจริงทานเดือนไหนก็ได้ แต่ถ้าเราทานเดือนทั่วไปก็จะทานแล้วก็เอาไปฝากเทวดาเพื่อนำของทานเหล่านั้นไปให้ผีตัวที่เรามานไปหาแต่ถ้าเราทานเดือนสิบสองเป็งเพราะว่าเดือนสิบสองเป็งเป็นวันยมพบาลจะปล่อยผีทั้งหมดลงมารับของกินของทานในวันนั้น ถ้าเราทานเดือนสิบสองเป็นผีทั้งหลายที่เราทานก็จะได้รับวันนั้นเลย นี้แหละที่เราต้องทานในเดือนสิบสองเป็งก็เลยทำเป็นประเพณี

ประเพณีทอดกฐิน ทอดกฐินส่วนใหญ่จะเป็นของคนรวยและก็คนมีเงินเท่านั้นแต่คนจนก็ทอดกฐินได้เหมือนกันถ้าจิตใจตั้งมั่นว่าอยากทอดกฐินก็เอาไปสมทบกับองค์กฐินที่คนรวยตั้งองค์กฐินก็ได้บุญเหมือนกันเมื่อสมัยก่อนมีเศรษฐีคนหนึ่งตั้งองค์กฐินจะเอาไปทอดก็มีคนจนคนหนึ่งขอร่วมทอดกฐินด้วยคนแต่เศรษฐีคนนั้นก็ไม่ยอมให้สมทบเพราะว่าแกเป็นคนจนแต่คนจนนั้นตั้งจิตอธิษฐานไว้เลยไปขึ้นต้นไม้ดักรออยู่ทางองค์กฐินของเศรษฐีที่ผ่านมาพอองค์กฐินผ่านมาเขาก็

เอาเข็มหนึ่งเล่มหยอดลงมาที่องค์กฐินเศรษฐีคนนั้นก็ไม่รู้ตัวพอเสร็จพิธีทอดกฐินร่วมกัน ถ้าเราจะเปรียบเทียบบุญที่ได้รับจากการทอดกฐินจะมากกว่าทอดผ้าป่าทำไมถึงได้มากก็เพราะว่าทอดกฐินจะใช้พระถึงห้ารูปด้วยกันผ้าป่าใช้พระรูปเดียวก็พอ กฐินทอดได้ถึงเดือนพฤศจิกายนเพียงเดือนเดียว

ประเพณีทอดผ้าป่า ผ้าป่านี้ทอดเดือนไหนก็ได้ไม่จำกัดคำว่า ผ้าป่านั้น มีตำนานเล่าว่า เดิมทีมีพระรูปหนึ่งเดินดงเดินป่าจนไม่มีผ้าที่จะมาคลุมตัวก็เอาผ้าที่ชาวบ้านมาพันศพเอาเย็บต่อกัน คลุมตัวคนสมัยก่อนตอนเขาเอาศพไปเผา เขาจะใช้ผ้าขาวพันศพ พอถึงป่าช้าก็จะเอาผ้าออกวางไว้ตามต้นไม้ก็เอาแต่ศพเผาพระรูปนั้นก็เอามาเย็บคลุมตัว ต่อมามีชาวบ้านไปเห็นพระรูปนั้นเอาผ้าที่พันศพมาคลุมตัวเองก็เลยเอาผ้าไปทอดให้พระรูปนั้นตั้งแต่นั้นมาก็เรียกว่าผ้าป่าจนถึงปัจจุบัน

ประเพณีลอยกระทงที่กว๊านพะเยา เริ่มจัดกันมา50ปีเห็นจะได้ สมัยนั้นมีแต่แข่งเรือพายเท่านั้นตอนนั้นใช้เรือหาปลาแข่งขั้นกันต่อๆจากนั้นก็เริ่มปรับปรุงเรือกันเรื่อยมาจนถึงปัจจุบันแต่งเรือกันมากไว้สำหรับการแข่งขันส่วนเรือที่ไว้หาปลานั้นจะแยกกัน จะไม่นำมาแข่งขัน ก็เริ่มมีโคมไฟ มีกระทงใหญ่มากๆ เอามาแข่งขันกันแต่ลอยน้ำไม่ได้ แข่งขันกันตามถนน ทำไมแข่งขันกันเดือนสิบสิงเพราะว่าตรงกับเดือนยี่เป็งเพราะเดือยสิบสองน้ำมีมาก และปัจจุบันได้นำประเพณีลอยโคมในเทศกาลยี่เป็งล้านนามารวมอยู่ในประเพณีลอยกระทงที่กว๊านพะเยาอีกด้วย

ประเพณีเรียกขวัญข้าว สมัยก่อนชาวนาท้องถิ่นจะมีพิธีเรียกขวัญข้าวทุกปี ผู้เฒ่าผู้แก่บอกว่าขวัญข้าวจะเป็นผู้หญิงถ้าผู้ชายไปเรียกขวัญข้าวจะไม่มา เนื่องเพราะว่าครั้งหนึ่งผู้ชายไปเรียกขวัญข้าวพอขวัญข้าวไปหาผู้ชายคนนั้นก็ลวนลามกอดจะข่มขืนผู้หญิงคนนั้น แต่ผู้หญิงคนนั้นเป็นขวัญข้าวจึงเอาตัวรอดไปได้ นับตั้งแต่นั้นมาถ้าผู้ชายไปเรียกขวัญข้าวขวัญข้าวถึงจะมาด้วย คนปัจจุบันนี้ส่วนใหญ่ไม่รู้จักขวัญข้าว ขวัญข้าวคืออะไร

ประเพณีถวายข้าวใหม่ ทานข้าวใหม่เราจะทานกันเดือนสี่เหนือของทุกๆปี ทำไมถึงทานข้าวใหม่เหตุผลก็เพราะว่าทานไปให้พ่อแม่พี่น้องที่ตายไปแล้วเพราะว่านาที่เราทำอยู่เป็นของพ่อแม่ที่บุกเบิกและมอบให้แก่เราเราต้องทำบุญทำทานไปให้ท่านเพื่อระลึกถึงบุญคุณท่าน นอกจากนี้การทำบุญไปให้เทวดาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ที่ช่วยให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลและทำให้ผลิตงอกงามได้ปริมาณมากและทานไปให้สัตว์ทั้งหลายเช่นวัว ควาย นก หนู ปู ปลา หอย หรือสัตว์ทุกชนิดที่เราเอามากินมาเลี้ยงเพื่อบาปเป็นกรรมต่อกัน นอกจากนั้นพระที่วัดก็จะได้กินข้าวใหม่พร้อมกับชาวบ้านด้วยกันผู้บันทึกข้อมูลนายณรงค์ หาญจริงให้ข้อมูลได้แก่พ่อหนานเลิศ พูพันเทิงอาจารย์วัดร่องไฮและแม่แก้วบุตรสุวรรณ

การตีมีดบ้าร่องไฮ มีดเป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำรงชีพในอย่างหนึ่ง ดั่งคนโบราณเขาบอกว่า มีมีดมีไฟเข้าป่าไม่ต้องกลัวอด และมีดเป็นเครื่องมือหรือเทคโนโลยีของชุมชนมาแต่มนุษย์ยุคโบราณที่สืบทอดมาถึงปัจจุบัน ช่างที่ตีมีดบอกว่ามีดจะคมนานหรืออไวขึ้นอยู่กับการชุมเหล็ก วิธีการชุบเหล็กแต่ละชนิดนั้นมันแตกต่างกันไปซึ่งยากจะอธิบายว่าอย่างไร ประสบการณ์เท่านั้นที่จะทำให้เรารู้ว่า เหล็กอย่างนี้ควรชุบนานเท่าไหร่ อย่างไร มีปรัชญาข้อคิดที่ช่างเหล็กฝากมาบอกว่าเหล็กมันจะสอนเราเอง ถ้าเราเป็นช่างตีเหล็ก ช่างตีมีดบ้านร่องไฮ นี้ส่วนใหญ่เป็นคนอพยพย้ายถิ่นจากบ้านกาดเมฆจังหวัดลำปางเข้ามาอยู่ที่บ้านร่องไอมากกว่า90ปีหรือประมาณ2รุ่นคนมาแล้ว เขาบอกว่าเหล็กที่ใช้ตีมีดได้ดีคือเหล็กจากแนบรถยนต์

ขั้นตอนของการตีมีด

1. ตัดเหล็กและโขกเหล็กเป็นรูปมีดก่อน ขั้นตอนนี้คนส่วนใหญ่ทำได้และอาศัยแรงที่ตัดและโขกเป็นหลัก
2. แยกมีด โดยทำให้เป็นรูปร่างมีดตั้งแต่ขั้นตอนนี้ต้องอาศัยความชำนาญของช่างหรือสล่า
3. เผาและแต่งมีดไม่ให้มีดคดหรืองอ
4. เจียและปัดมีด ในอดีตให้หินเจียกาดมีดที่ทำจากเหล็กตะไบชุบและเข้าด้ามมีด การชุบมีดหรือเผามีดแล้วชุบน้ำซึ่งการเผาในขั้นตอนนี้จะเผาเฉพาะบริเวณคมมีด แต่ถ้าเผาทั้งหมดจะให้มีดแตกหรือคมมีดหักง่าย ถ่านที่ใช้ในการเผามีดจะต้องเป็นถ่านไม้จากแกนไม้เหียง ไม้ตึงและเป็นไม้แห้งเท่านั้น เพราะถ่านไฟจากไม้ตึงพวกนี้จะไม่มีเปลวไฟจะทำให้ควบคุมความร้อนง่ายและต้องเป็นถ่านก้อนเล็กๆแต่ถ้าเป็นถ่านไม้จากไม้ชนิดอื่นการควบคุมเปลวไฟทำได้ยาก บางครั้งจะทำให้ร้อนเกินไปหรือน้อยกว่าความพอดีในการเผาเหล็ก

ส่วนที่ 2 การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน

2.1 พัฒนาการของการท่องเที่ยว

เนื่องด้วยชุมชนบ้านร่องไฮเป็นชุมชนหนึ่งที่อยู่รอบกว๊านพะเยาและมีวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับกว๊านพะเยาโดยตรงไม่ว่าจะเป็นการประกอบอาชีพ และการปรับเปลี่ยนการดำรงชีวิตที่ต้องเกี่ยวข้องกับสภาพการเปลี่ยนของระบบนิเวศกว๊านพะเยา ซึ่งมีสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

2.1.2 ธรรมชาติกว๊านพะเยาในแง่มุมธรรมชาติลุ่มน้ำหรือสังคมน้ำ กว๊านพะเยาเป็นแหล่งน้ำที่ใหญ่ที่สุดในลุ่มแม่น้ำอิงและของภาคเหนือตอนบน แอ่งพะเยาลักษณะภูมิประเทศ

7. นายพะโย พ.ศ. 2517 – 2522
8. นายติ๊โย พ.ศ. 2523 – 2525
9. นายโมโท พ.ศ. 2526 – 2528
10. นายสมบูรณ์ พงศ์สถิตบวร พ.ศ. 2529 – 2544
11. นายกรฤทธิ์ ดุเจ๊ะโต๊ะ พ.ศ. 2545 – ปัจจุบัน

ในปัจจุบันนี้ มีนายกรฤทธิ์เป็นผู้ใหญ่บ้าน และมีผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน คือ นายธรรมชาติ พนากำเนิดสกุล นายมีนายติ๊ดี พนากำเนิดสกุล และนายอนุสรณ์ บรรพคีรีไพร เป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ในปี พ.ศ. 2538 หมู่บ้านอ่างกาน้อยได้แยกส่วนการปกครองออกจากบ้านผาหมอน เป็นหมู่ที่ 17 ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง ซึ่งมีนายพงษ์ทู เชื้อสุจริตไพบูลย์ เป็นผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และนายดวงจันทร์ เมฆวิชัยวงศ์ นายโกะโย เป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล

และวันที่ 22 สิงหาคม 2544 หมู่บ้านหนองหล่มได้แยกส่วนการปกครองออกจากบ้านผาหมอน โดยแยกเป็นหมู่ที่ 22 ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ มีนายธีระเจริญส่งเสริม เป็นผู้ใหญ่บ้าน นายสุดี นิราศเวหน เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน นายก่อชิ เพชรไพรพนาวัลย์ และนายเกียรติศักดิ์ เป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล

1.3.2 ลักษณะทางเศรษฐกิจ

ผาหมอนและหย่อมบ้านต่าง ๆ ในสมัยก่อน ในเขตดอยอินทนนท์เกือบทุกหย่อมบ้าน เป็นชุมชนชาวเขาที่เดิมประกอบอาชีพทำไร่หมุนเวียน ทำไร่ฝิ่นบ้างไม่มากเพื่อการยังชีพ ยกเว้นชาวเขาเผ่าม้งในเขตบริเวณดอยอินทนนท์สมัยก่อนจะเป็นกลุ่มชาวเขาที่ทำไร่ฝิ่นในการดำรงชีพ แต่ ณ. ปัจจุบันนั้นฝิ่นหมดไปจากชุมชนแล้ว ซึ่งการทำไร่ข้าว การทำนาข้าวผลผลิตเพียงแค่เก็บไว้กินตลอดปี บรรพบุราเล่าว่า ชาวปกาเกอะญอจะปลูกข้าวทั้งข้าวไร่และข้าวนา นอกจากจะปลูกข้าวแล้วก็จะปลูกพืชอื่นแซมเอาไว้ เช่น พริก มะเขือ ฟักทอง ผักกาด เพื่อพอได้รับประทาน และถ้าหากไม่พอก็จะต้องซื้อข้าวจากพื้นราบมากิน นับว่าบ้านผาหมอนและหย่อมบ้านในเขตพื้นที่ดอยอินทนนท์ โชคดีที่มีหน่วยงานจากมูลนิธิโครงการหลวงมาดูแล ให้ความช่วยเหลือด้านการประกอบอาชีพของชาวบ้านโดยเข้ามาส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจให้กับชาวบ้าน มีการส่งเจ้าหน้าที่เข้ามาอบรมสาธิตให้ความรู้แก่ชาวบ้านเกี่ยวกับการปลูกพืชเมืองหนาว โดยการปลูกพืชดังกล่าวทางมูลนิธิโครงการหลวง ก็จะรับซื้อจากชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านผาหมอนและใกล้เคียงมีรายได้จากการทำอาชีพใหม่ที่ส่งเสริมโดยมูลนิธิโครงการหลวง ชาวบ้านผาหมอนหลายคนที่เริ่มมีฐานะดีขึ้น เพราะการประกอบอาชีพเกษตรกรรมที่ได้รับการส่งเสริมจากการปลูกพืชเศรษฐกิจดังกล่าว เช่น การปลูกดอกไม้เพื่อจำหน่าย ได้แก่ ดอกเยอบีร่า ลิลลี่ เบญจมาศ และดอกไม้อื่นที่

คล้ายแอ่งกะทะหงายซึ่งเกิดจากการบีบตัวโก่งงอของเปลือกโล่งในอดีต ประมาณ 60 ล้าน ทอดแนวเหนือใต้เช่นกันแต่อยู่ทางทิศตะวันตก ทำให้แอ่งนี้อยู่ระหว่างกลางของภูเขาทั้งสองเทือกที่ทอดแนวยาวตามขนานคู่กันทั้งด้าน และเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำ 12สายหลัก ที่ไหลสู่ลงกว๊านพะเยา ซึ่งกว๊านพะเยาในปัจจุบันครอบคลุมพื้นที่12831ไร่ น้ำจากกว๊านพะเยาไหลต่อเนื่องลงสู่แม่น้ำอิง และไหลลงไปรวมกับแม่น้ำโขงที่ปากน้ำอิง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ซึ่งแม่น้ำโขงก็ไหลต่อเนื่องเข้าสู่ประเทศลาว เขมร และไหลลงสู่ทะเลจีนใต้ที่ประเทศเวียดนาม

คำว่ากว๊านตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตสถาน ให้ความหมายว่า น้ำ น้ำตอนสั้น น้ำตอนไหลวน ที่เรียกว่าเช่นนี้คงถือเอาตามสำเนียงภาษาเหนือเป็นหลัก ต้นน้ำของกว๊านพะเยานั้น อยู่บริเวณเทือกเขาดอยด้วนและดอยหลวงในเขตท้องถิ่นที่อำเภอแม่ใจ และบางส่วนของอำเภอเมืองพะเยาลำห้วยที่สำคัญได้แก่แม่น้ำใจ แม่น้ำปืม ห้วยแม่เหยี่ยน ห้วยแม่ตุ้ม ห้วยแม่ต๋ำ ห้วยแม่ต๋อม ห้วยแม่ตุ่น ห้วยแม่นาเรือ ห้วยแม่ใส ห้วยแม่ต๋ำ น้ำร่องขุย น้ำร่องปง แล้วไหลรวมกันกลายเป็นกว๊านพะเยาซึ่งคำว่ากว๊าน หมายถึงการรวมตัวกันของลำห้วย หนอง บวก จำ ร่องน้ำ และพื้นที่ชุ่มน้ำต่างๆนั่นเอง ดังคำกล่าวโบราณที่ว่า"สุขเย็นใจ ตุ่นต๋ำ แม่ใสร่องคำ พายเรือไหลดั้น ไหลลงจากเขา ภูเขาขอบขั้น ไหลลงฮอม สู่กว๊าน"

2.1.2 ธรรมชาติกว๊านพะเยาในแง่มุมของระบบนิเวศวิทยาหรือความสัมพันธ์กัน

1.ระบบนิเวศแบบเปิด (Opened aquatic ecosystem)

ระบบนิเวศแบบเปิดนี้ เชื่อว่าเป็นระบบนิเวศที่มีความมั่นคงสูง เพราะเป็นแหล่งน้ำแบบที่มีการไหลเวียนอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือ มีองค์ประกอบทางกายภาพ และองค์ประกอบทางชีวภาพในปริมาณและจำนวนที่เหมาะสม แต่ละองค์ประกอบก็ทำหน้าที่ของตนเองอย่างสมบูรณ์ในระบบซึ่งจะอยู่ช่วงก่อนการสร้างประตูน้ำหรือทำนบกั้นน้ำขวางลำน้ำอิง บริเวณสถานีประมงน้ำจืดพะเยาในปัจจุบัน ตามคำแนะนำของ ดร.ฮิว สมิธ(H.M Smith)ในปี2482

2.ระบบนิเวศแบบปิด (Closed aquatic ecosystem)

เกิดขึ้นหลังจากการสร้างประตูน้ำและทำนบน้ำในปี 2482 เพราะทำให้กว๊านพะเยากลายเป็นแหล่งน้ำที่ไม่มีการไหลเวียนของน้ำอย่างต่อเนื่องหรือไหลน้อย โดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้ง จึงส่วนใหญ่พืชบางประเภทเจริญเติบโตแพร่พันธุ์ได้อย่างรวดเร็วเช่น ผักตบชวา ดีปลีน้ำโดยเฉพาะอย่างยิ่งน้ำในกว๊านจะขุ่นข้นแลดูไม่สะอาด

ปัจจุบันกว๊านพะเยา จึงกลายเป็นระบบนิเวศแบบกึ่งเปิด และกึ่งปิด เพราะมีการไหลเวียนของน้ำที่ไม่ต่อเนื่องในช่วงฤดูแล้งของบางปี จากการสำรวจสิ่งมีชีวิตในกว๊านพะเยา ที่ผ่านมาพบว่าพันธุ์พืช สัตว์น้ำ ปลาท้องถิ่นหลายชนิดมีจำนวนลดลงหรือสูญพันธุ์ไปจากกว๊านพะเยา ขณะเดียวกันพันธุ์พืชและสัตว์น้ำบางชนิด กลับเพิ่มมากขึ้น บางชนิดกลายเป็นปัญหา เช่น การเพิ่ม

ของผักตบชวา ปลาชะโด ปลากระสูบ ปลาปักเป้า ปลาชักเกอร์ และหอยเชอรี่ ปัจจุบันชาวประมงพบว่ามีไส้เดือนน้ำกำลังเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อยๆซึ่งเป็นดัชนีตัวหนึ่งบ่งบอกถึงการเปลี่ยนแปลงคุณภาพน้ำของกว๊านพะเยาจะดีขึ้นหรือแย่ลงนั้นคงต้องศึกษากันต่อไป

2.1.3 กว๊านพะเยาในแง่การอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำ (welands)

พื้นที่ชุ่มน้ำตามสัญญาแรมวาร์(Ramsar Convention)หรืออนุสัญญาว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระดับนานาชาติ คือที่ลุ่ม ที่ราบ ที่ลุ่มชื้นแชะ พระ แหล่งน้ำที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น ทั้งที่มีน้ำขัง และน้ำท่วมถาวร และชั่วครั้งชั่วคราว ทั้งที่เป็นแหล่งน้ำนิ่ง และน้ำไหล ทั้งที่เป็นน้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม รวมไปถึงชายฝั่งทะเลและที่ในทะเล ในบริเวณซึ่งเมื่อน้ำลดลงต่ำสุด มีความลึกของระดับน้ำไม่เกิน6เมตร

ลักษณะพื้นที่ภาคเหนือที่เรียกพื้นที่ชุ่มน้ำมีมากมาย และมีชื่อเรียกเฉพาะเป็นภาษาท้องถิ่นได้แก่ ห้วย หนอง บวก กว๊าน หลง จำ ร่อง เป็นต้นพื้นที่ชุ่มน้ำเหล่านี้มีประโยชน์ และมีคุณค่าต่อนิเวศน์ และวิถีชีวิตของมนุษย์พืชและสัตว์ได้แก่

- เป็นแหล่งน้ำ ที่คน พืช สัตว์ได้ใช้ประโยชน์ในกิจกรรมต่างๆ เช่น อุปโภค บริโภค การเกษตร เลี้ยงสัตว์
- เป็นแหล่งเก็บกักน้ำฝน และน้ำไหลมาจากต้นน้ำ ซึ่งช่วยลดและป้องกันปัญหาน้ำท่วมเฉียบพลัน
- ช่วยชะลอการไหลของน้ำและกักเก็บธาตุอาหารพืชที่ถูกพัดพามากับน้ำ และเป็นแหล่งดักตะกอนจากน้ำ หรือเก็บสารเคมีพิษที่พัดมากับน้ำเช่นกัน
- มีทรัพยากรธรรมชาติหลายชนิดที่ประโยชน์ต่อคนต่อสัตว์เช่น พืชอาหาร สมุนไพร ไม้ฟืน สัตว์ชนิดต่างๆ ปลา นก หญ้า และวัชพืชชนิดต่างๆและเป็นแหล่งรวมของสายพันธุ์พืชและสัตว์ประจำถิ่น
- มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น
- เป็นแหล่งนันทนาการแหล่งท่องเที่ยว

ในแง่มุมของการอนุรักษ์ สถานการณ์ปัจจุบันของพื้นที่ชุ่มน้ำ ได้ถูกคุกคามจากการใช้ประโยชน์ต่างๆ ทั้งทางตรงทางอ้อม ทำให้มีแนวโน้มที่จะเสื่อมโทรมลง ประเด็นปัญหาที่สำคัญได้แก่

- การขาดความรู้ความเข้าใจในคุณค่าและการใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุดครบวงจรและพึ่งตนเอง ทั้งภาคประชาชน ภาครัฐ และภาคองค์กรท้องถิ่น

- มีการบุกรุก ถือครอง และคุกคามพื้นที่ชุ่มน้ำในการทำการเกษตรกรรม การถมที่เพื่อที่อยู่อาศัยบางส่วน ทำให้สูญเสียพื้นที่ชุ่มน้ำ กีดขวางหรือปิดกั้นทางน้ำเดิน และบางทีอาจจะทำลายแหล่งปัจจัยในการดำรงชีวิต หรือถิ่นที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิตบางชีวิต
- ปัญหาน้ำเสียที่ไหลลงพื้นที่ชุ่มน้ำ จากการทำการเกษตร โรงงานอุตสาหกรรม บ้านเรือนทั้งในเขตเมืองและภาคชุมชน ทำให้น้ำมีคุณภาพต่ำเป็นอันตรายต่อสิ่งมีชีวิตที่อาศัยในน้ำ
- โครงการพัฒนาต่างๆบางโครงการที่ไม่มีการศึกษาถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมก่อน เช่นการสร้างถนนเป็นผนังกั้นน้ำ เขื่อน และการพัฒนาระบบชลประทาน เป็นการขัดขวางการไหลของน้ำตามธรรมชาติและเกิดผลกะทบต่อปริมาณและคุณภาพน้ำ
- การใช้เครื่องมือประมงที่ผิดกฎหมาย ทำให้แหล่งอาหารและสัตว์น้ำถูกทำลาย
- การตื้นเขินของพื้นที่ชุ่มน้ำจากการตกตะกอน และการทับถมของซากพืชน้ำ
- การแพร่ระบาดของพืชและสัตว์ต่างถิ่น ได้แก่ ผักตบชวา ไมยราบยักษ์ หอยเชอรี่ ปลาชะโดเป็นต้น

กว๊านพะเยา เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระดับนานาชาติ ตามมติคณะรัฐมนตรี ลงวันที่ 1 สิงหาคม 2543 และมีความจำเป็นเร่งด่วนที่ต้องได้รับการคุ้มครองตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง โดยมีแม่อิงไหลผ่าน และมีการสร้างประตูปิดกั้นลำน้ำอิง โดยกรมประมงในปี พ.ศ. 2482-2484 ทำให้เกิดน้ำท่วมขังพื้นที่ 12836 ไร่ 31งาน 36 ตารางวา การใช้ประโยชน์จากกว๊านพะเยาในปัจจุบันมีหลายด้านด้วยกัน

1. การใช้ประโยชน์ด้านการเกษตร บริเวณกว๊านพะเยา ซึ่งมีพื้นที่ต่ำกว่า25000ไร่
2. การใช้แหล่งน้ำดิบ เพื่อการอุปโภคบริโภคของเทศบาลเมืองชุมชนโดยรอบ
3. การใช้ประโยชน์ในการเป็นแหล่งเพาะพันธุ์และจับสัตว์น้ำ
4. การใช้ประโยชน์ในการเป็นแหล่งศึกษาวิจัยประมงน้ำจืดของกรมประมง
5. การใช้เป็นพื้นที่รองรับน้ำป่าไหลลงมา
6. การใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัดพะเยา

สภาพปัญหาของกว๊านพะเยาในปัจจุบันมีหลายประการ

1. ปัญหาความตื้นเขินของกว๊านพะเยา อันเนื่องมาจากการทับถมของตะกอนที่พัดมาจากต้นน้ำเมื่อมีการไหลลงมายังกว๊านพะเยาซึ่งเป็ที่ลุ่มต่ำอีกทั้งมีการกักเก็บน้ำโดยอาศัยประตูระบายน้ำทำให้เกิดการการตกตะกอนลงในกว๊านพะเยา

2. ปัญหาคุณภาพน้ำในกว๊านพะเยา มีคุณภาพต่ำลงอันเนื่องมาจากที่ตั้งของกว๊านพะเยาอยู่กลางเมืองทำให้มีแหล่งชุมชนอยู่โดยรอบ ชุมชนเหล่านี้มีการขยายตัว อีกทั้งขาดการรวบรวมน้ำเสียจากชุมชนที่ดี ทำให้น้ำเสียจากชุมชนไหลลงสู่กว๊านพะเยา
3. ปัญหาการบุกรุกล้ำพื้นที่กว๊านพะเยา ซึ่งเป็นผลมาจากการขยายตัวของชุมชนรอบๆกว๊านพะเยาในเชิงธุรกิจ
4. ปัญหาปริมารสัตว์น้ำลดลง ซึ่งอาจจะมาจากหลายสาเหตุหลายประการ อันได้แก่ปัญหาคุณภาพน้ำที่ต่ำลง ประชาชนใช้วิธีการจับปลาที่ไม่เหมาะสม ความตื้นเขินน้ำ การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมของกว๊านพะเยา และคงมีปัจจัยอื่นๆร่วมกันสนับสนุนด้วย จึงต้องศึกษาวิจัยค้นหาต้นเหตุแห่งปัญหาและแนวทางแก้ไขต่อไป
5. ปัญหาการขยายตัวของวัชพืช เช่น ผักตบชวา หญ้าชนิดต่างๆ กก ดีปลีน้ำ มีการแพร่ขยายจนไม่สามารถที่จะควบคุมได้

2.1.4 ลำดับภาพเหตุการณ์ที่สำคัญเกี่ยวกับกว๊านพะเยา

ปีพ.ศ.	**เหตุการณ์**
1602	ขุนเงินหรือลาวเงินเป็นผู้ปกครองอาณาจักรโยกนาคพันธ์หรือเชียงแสนให้ โอรสองค์ ที่สอง คือ ขุนจอมธรรมมาปกครองเมืองภูกามยาว หรือเมืองพะเยา ซึ่ง คำว่า ภูกามยาวอาจจะมาจากภูตามยาว ซึ่งหมายถึง ดอยด้วนและดอย หลวงที่ทอดแนวยาวเหนือใต้อยู่ทางทิศตะวันออกและตะวันตกของพะเยา
1810-1816	ถือว่าเป็นยุครุ่งเรืองที่สุดของอาณาจักรภูกามยาว ซึ่งมีพ่อขุนงำเมืองเป็นผู้ปกครอง ซึ่งพ่อขุนงำเมืองมีพระสหายคือ พ่อขุนเม็งราย และพ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัยทั้งสามพระองค์เป็นศิษย์ของสำนักสุกันตฤาษีแห่งเมืองลพบุรี
1816	อาณาจักรภูกามยาว ถูกรวบรวมเป็นส่วนหนึ่งของเชียงใหม่หรือเมืองนพบุรีนครพิงค์เชียงใหม่ขณะเดียวกันกับอาณาจักรสุโขทัยก็กลายเป็นส่วนหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา
2067	พญายีบา เจ้าผู้ครองเมืองนครเชียงใหม่ได้มาสร้างพระเจ้าตนหลวง หรือวัดศรีโคมคำ ที่เมืองพะเยา บริเวณทิศตะวันออกของหนองเอี้ยง อยู่เชิงเขาจอมทอง

2112	กรุงศรีอยุธยาเสียกรุงแก่พม่าร่วมทั้งเชียงใหม่และพะเยาก็กลายเป็นส่วนหนึ่งของพม่าในปี2201
2445	เกิดกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ ทำให้กลุ่มพันธ์ต่างๆ เช่นคนเมือง ไทยลื้อ ไทยใหญ่ ที่ใกล้เมืองพะเยาอพยพมาอยู่พะเยา หลังจากที่ทางการได้ปราบกบฏเงี้ยวที่เมืองแพร่ได้แล้วกลุ่มดังกล่าวบางส่วนได้ตั้งถิ่นฐานเป็นถาวรโดยไม่กลับถิ่นฐานเดิม นอกจากนี้ยังได้ชักชวนญาติพี่น้อง เพื่อนฝูงให้อพยพมาตั้งหลักแหล่งที่พะเยาเพิ่มขึ้นเป็นระยะๆต่อเนื่องจนถึงหลังสงครามโลกครั้งที่1
2465-2466	พระครูบาศรีวิชัยนักบุญแห่งล้านนาได้มาเป็นองค์ประธานในการบูรณะวัดพระเจ้าตนหลวง หรือพระครูบาศรีวิชัย โดยการเชื้อเชิญของ ดร.ฮิว แมคคอร์มิค สมิธ (H.M Smith)
2482	กรมประมงได้ดำเนินการสร้างทำนบกั้นน้ำ และประตูระบายน้ำตรงสถานีประมงน้ำจืดจังหวัดพะเยา ในปัจจุบัน เพื่อกักเก็บน้ำไว้ฤดูแล้ง และสร้างเสร็จในปี 2484 ทำให้น้ำท่วมหนองบวกร่องน้ำและลามไปท่วมที่ดินบ้านเรือนราษฎร รวมทั้งโบราณสถานต่างๆดังนั้นหนองน้ำธรรมชาตินี้ จึงแปรเปลี่ยนเป็นอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ คนท้องถิ่นจึงเรียกว่ากว๊านพะเยาตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา
2492	ภาครัฐโดยประมงจังหวัดพะเยา ได้ใช้ประกาศของเชียงราย ซึ่งลงวันที่ 29 ธันวาคม 2492 เรื่องกำหนดแบ่งพื้นที่ ห้ามมิให้ผู้หนึ่งผู้ใดเข้าไปทำการประมง ไม่ว่า ด้วยเครื่องมือชนิดใดชนิดหนึ่งหรือด้วยวิธีการใดๆภายในเขตอนุรักษ์พันธ์สัตว์น้ำและพืชน้ำ ซึ่งอยู่ในพื้นที่ชุมชนประตูประสาท, ชุมชนแม่น้ำต่ำและชุมชนร่องไฮ จึงเป็นเหตุทำให้เกิดการจับกุมยึดเรืออุปกรณ์จับปลา ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวประมงกับเจ้าหน้าที่ประมงกันเรื่อยมา จนถึงปีพ.ศ.2543แล้วปัจจุบัน
2501	สร้างประปาภูมิภาค โดยเอาน้ำจากกว๊านพะเยามาทำประปา ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่1
2532	กว๊านพะเยาถูกประกาศให้ไปเป็นแหล่งอนุรักษ์ธรรมชาติท้องถิ่น
2536	ทางภาครัฐเพิ่มพัฒนากว๊านให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวท้องถิ่น
2541	เกิดความขัดแย้งเรื่องการบริหารจัดการและภาพลักษณ์ของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศกว๊านพะเยา เนื่องเพราะว่าการพัฒนาท่องเที่ยวดังกล่าวเน้นการ

สร้างวัตถุมากว่าการสร้างคนในพื้นที่ให้เข้ากับบทบาทของตนเองต่อการจัดการการท่องเที่ยวที่กำลังจะมาสู่ชุมชนในอนาคต

2542 คณะรัฐมนตรีได้ขึ้นทะเบียนกว๊านพะเยา เป็นแหล่งพื้นที่ชุ่มน้ำ ที่มีความสำคัญนานาชาติตามอนุสัญญาว่าด้วยพื้นที่น้ำชุ่ม(Ramseur Convention)เพื่อฟื้นฟูความหลากหลายทางชีวภาพของกว๊านพะเยา ขณะเดียวกันชาวประมงก็จัดตั้งชมรมชาวประมงพื้นบ้านกว๊านพะเยาขึ้นเพื่อสร้างพลังในการต่อรองกับภาครัฐเรื่องการหาปลาในพื้นที่กว๊านพะเยา

2543 มีโครงการ SME และ OTOP เข้ามาส่งเสริมสนับสนุนชุมชนรอบกว๊านให้มีอาชีพเสริมเช่นการจัดสานผลิตภัณฑ์จากผักตบชวาและการแปรรูปปลาส้ม

2548 โครงการผู้ว่า CEO ของภาครัฐเข้ามาสนับสนุนในการแก้ไขปัญหาความเสื่อมโทรมของกว๊านพะเยา เช่น โครงการกำจัดผักตบชวาและโครงการ SIFเพื่อเลี้ยงอนุบาลลูกปลาเพื่อปล่อยคืนสู่กว๊านพะเยาโครงการต่อเรือเพื่อการท่องเที่ยวบริเวณกว๊านพะเยา

2.1.5 โบราณสถานในกว๊านพะเยา

1.สันธาตุกู่ป่าแดง พบซากเสาหินทราย กองอิฐ เศษภาชนะและกระเบื้อง

2.วัดร้างต้นสลี จมอยู่ใต้น้ำ มีเสาหินทราย เศษภาชนะดินเผา

3.วัดร้างสันกู่พบเสาหินทราย เศษภาชนะดินเผา

4.วัดร้าสันธาตุ พบซากโผล่เหนือน้ำมีวัชพืชขึ้นคลุมหนาแน่นพบเสาหินทรายและวัดร้างแห่งนี้ได้ขุดพบจารึกตัวอักษรฝักขามขนาดใหญ่หนึ่งหลัก

5.อุโบสถร้าง ใกล้วัดร้างสันธาตุพบเสมาสลักหินทราย

2.1.6 ย้อนรอยการขุดค้นพระยอดขุนพลเมืองพะเยา

ประมาณเดือนพฤศจิกายน 2526 ระยะนั้นมีผู้นิยมพระยอดขุนพลเมืองพะเยามากสาเหตุเพราะว่าที่วัดพระเจ้าตนหลวง ได้ซ่อมแซมพระพุทธรูปพระเจ้าตนหลวง(เนื่องจากน้ำเอ่อท่วมบริเวณวัดรวมทั้งองค์พระพุทธรูปด้วย)ขณะที่มีการซ่อมแซมปฏิสังขรณ์นั้น ช่างก็ได้พบพิมพ์ดินดิบยอดขุนพลได้ติดที่ปูน ซึ่งสมัยก่อนได้บรรจุไว้ในองค์พระจึงเป็นที่นิยมบูชากันมาก มีราคาในราวประมาณ 10000 บาท ในสมัยนั้นนักสะสมพระเครื่องจึงพากันเสาะแสวงหากันในที่ต่างๆในบริเวณกว๊านพะเยา ที่มีมูลดินพระธาตุเก่าอยู่ บริเวณสันธาตุนายหมู่ ในช่วงต้นฤดูฝนประมาณเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2527 ได้มีชาวบ้านที่ออกไปจับปลาแวะขึ้นมาหลบฝน เพราะมีต้นไม้ใหญ่พอที่จะบังฝนบังลมได้ ขณะหลบฝนอยู่นั้นทำให้มองเป็นพระพิมพ์โผล่ขึ้นมา จึงได้ขุดดูปรากฏว่าเป็นพระ

พิมพ์ยอดขุนพล พอชาวบ้านทราบข่าวจึงได้แตกตื่นกันมาขุดพบพระพิมพ์ดิบยอดขุนพลเป็นจำนวนมาก และเมื่อขุดลึกลงไปก็พบพระองค์พระพุทธรู)หินทรายองค์ใหญ่ สภาพนอนคว่ำพระเศียรขาด ชาวบ้านได้ช่วยกันนำเรือมาต่อเป็นแพ แล้วนิมนต์พระพุทธรูปหินทรายขึ้นฝั่งบริเวณชุมชนประตูประสาทจากนั้นได้หาช่างมาต่อเศียรจนเสร็จเรียบร้อยดี จึงร่วมกันจัดงานบุญฉลองกัน7วัน7คืน เกิดฟ้าฝนตกลงมาอย่างน่าประหลาดอีกทั้งชาวบ้านละแวกนั้นซื้อหวยใต้ดินเบอร์ 789 ถูกกันไปตามๆ กันจากนั้นก็ได้นิมนต์พระพุทธรูปหินทราย(พระเจ้ากว๊านพะเยา)ไปประดิษฐานที่วัดสูง (วัดศรีอุโมงค์คำ) จวบจนถึงปัจจุบัน(เป็นพระพุทธรูปหินทรายปางมารวิชัยล้านนา สกุลช่างพะเยา อายุราวศตวรรษ ที่21-22หรือประมาณ พ.ศ.2150-2550 ข้อมูลนี้จากคุณลุงสมชาย ใจสะอาดและคุณป้าศรีวรรณ ใจสะอาด ชุมชนประตูประสาทประเพณีจุดบั้งไฟเดือนแปดเป็ง(จังหวัดพะเยา) บริเวณบวกเสือตาย ตั้งอยู่เยื้องปากร่องน้ำแม่ต๋ำ แต่ก่อนจะมีการสร้างนั่งร้านสำหรับไว้จุดบั้งไฟประจำปีเป็นจุดนัดพบของศรัทธาหลายหัววัดต่างๆ ที่จะต้องมาเจอกันตามประเพณีแปดเป็ง หรืองานวิสาขบูชา จากคำบอกเล่าของลุงสมชาย เมื่อถึงวันดังกล่าวผู้คนก็จะหลั่งไหลมาดูชมการจุดบั้งไฟกัน หลังจากมีการสร้างประตูปิดกั้นน้ำอิง พ.ศ.2482 – 2484 ส่งผลให้น้ำให้เอ่อท่วม เหมือนอย่างที่เห็นในสภาพปัจจุบัน

ประเพณีการจุดบั้งไฟบริเวณบวกเสือตายก็ได้หายจากชุมชนไป จากคำบอกเล่าของกลุ่มคนในยุคนั้นพอจะสังเกตเห็นว่า ประเพณีการจุดบั้งไฟในเมืองพะเยา มีอยู่3กรณีด้วยกัน กรณีแรก เป็นการจุดตามประเพณีแปดเป็ง(ภาคเหนือ)ที่ศรัทธาแต่ละหัววัด จะนำบั้งไฟมาจุดร่วมกัน กรณีที่สองจุดเพื่อขอฝนในวันเลี้ยงผีเหมืองผีฝาย ส่วนอีกกรณีคืองานปอยหลวง

รหัสธรรมชาติที่ชาวประมงพื้นบ้านใช้หาทิศทางในกว๊านพะเยาเมื่อหมอกลงจัด จากคำบอกเล่าของนายสมศักดิ์เทพตุ่นแห่งสันแกลบดำชมชนวัดบุญยืนในช่วงเดือนมกราคมถึงกุมพาพันธ์ของทุกปียามค่ำคืนอากาศจะหนาวมากน้ำในกว๊านพะเยาจะถูกปกคลุมด้วยไอน้ำและมีฝูงปลาขึ้นเล่นน้ำเป็นฝูงเช่นปลานิลปละตะเพียนชาวประมงจะลงใส่ตาข่ายตอนกลางคืนและจะได้ปลาเป็นจำนวนมากพอช่วงสายเวลาประมาณ6โมง-8โมงเช้าเป็นเวลาที่ชาวปะมงจะพายเรือกลับบ้านจะต้องอาศัยประสบการณ์ในการพายเรือฝ่าม่านหมอกฤดูหนาวที่มืดมิดกลับเข้าสู่ฝั่งให้ถูกต้องถ้าเป็นเสียงดังโป๊กๆๆจะเป็นเสียงตีมีดจากชุมชนร่องไฮถ้าเป็นเสียงรถยนต์ก็พอจะเดาได้ว่าต้นกำเนิดของเสียงจะเป็นฝั่งในเมืองแต่ถ้าอยู่กลางกว๊านไม่สามารถได้ยินเสียงของเมืองชุมชนได้ยินเพียงเสียงของลมที่พัดผิวน้ำชาวประมงจะสังเกตทิศทางลมมรสุมฤดูหนาวหรือลมเหนือถ้าจะขึ้นเหนือไปสันต้นพึ้งสันหนองเหนียวแท่นดอกไม้จะพายเรือทวนลมถ้าจะลงใต้ไปประตูประสาท-แม่ต๋ำจะต้องพายเรือ ตามลมโดยสามารถสังเกตได้จากคลื่นของน้ำด้านซ้ายมือของคลื่นน้ำจะเป็นทิศใต้ทาง

ขวามือของคลื่นน้ำจะเป็นทิศตะวันตกเฉียงเหนือด้านหน้าหรือทิศทางของคลื่นจะเป็นทิศตะวันตกเฉียงใต้ส่วนด้านหลังที่มาของคลื่นจะเป็นทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

พื้นที่ๆมีศักยภาพด้านการท่องเที่ยวดูนกของกว๊านพะเยา จากการสำรวจและเก็บรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับนกของกว๊านพะเยาพบนกทั้งหมดจำนวน60ชนิดและพื้นที่เส้นทางดูนกพอจะแยกออกเป็น2เขตใหญ่คือเขตเมืองและเขตชุมชนท้องถิ่น

1.เขตเมืองพื้นที่ดูนกที่น่าสนใจคือสถานีวิจัยและพัฒนาประมงน้ำจืดจังหวัดพะเยาซึ้งอยู่ตรงข้ามกับสถานีประมงพะเยาหรือพระตำหนักสมเด็จย่าในบริเวณสถานีวิจัยและพัฒนาประมงน้ำจืดนี้จะมีห้องปฏิบัติการผสมพันธุ์ปลาอาคารอนุบาลปลาเล็กบ่อน้ำเลี้ยงปลามีถนนเรียบเลาะชายกว๊านในช่วงตอนเย็นหลังเวลาราชการสถานที่นี้จะใช้เป็นที่ออกกำลังกายของคนที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองการเดินทางจากตัวเมืองพะเยาประมาณ1-2กิโลเมตรไปทางทิศใต้ตั้งอยู่บนถนนพหลโยทินสายใหม่(a2)เมื่อข้ามสะพานน้ำอิงที่ไหลมาจากกว๊านผ่านสถานีประมงน้ำจืดจังหวัดพะเยาและพระตำหนักสมเด็จย่าประมาณ300เมตรให้เลี้ยวกลับซึ่งอยู่ตรงข้ามกับปั้มน้ำมัน เชลล์ จากนั้นก็ขับกลับมาทางตัวเมืองพะเยาไปประมาณ300เมตรเช่นกันแต่ก่อนถึงสะพานข้ามแม่น้ำอิงหรือกว๊านให้เลี้ยวซ้ายก่อนขามสะพานแม่น้ำอิงหรือกว๊านเมื่อเข้าไปในสถานีวิจัยและพัฒนาประมงน้ำจืดจะมีแหล่งอนุรักษ์ปลาห้องน้ำและถนนเรียบกว๊านเราสามารถจอดรถด้านหน้าสถานีนี้ได้จากนั้นสามารถใช้เวลาประมาณ1-3ชั่วโมงเดินดู นกบริเวณชายกว๊านและบ่อน้ำของสถานีวิจัยช่วงเวลาที่ดูนกได้จะเป็นช่วงเช้าและเย็นสภาพอากาศบริเวณนั้นมีลมพัดเย็นจากกว๊านพะเยาอยู่ตลอดเวลา

พื้นที่นี้สามารถใช้ดูนกได้ดีทั้งนกน้ำและนกทุ่งหรือนกที่อาศัยอยู่ตามทุ่งหญ้าการดูนกน้ำถ้าลงนั่งสังเกตบริเวณกว๊านพะเยาด้านซ้ายมือสักครู่ท่านอาจจะเป็นนกเป็ดหญิงเล็กที่กำลังลอยน้ำขึ้นมาและดำผุดโผล่เป็นระยะมันมักอาศัยอยู่อย่างโดดเดี่ยวแต่ก็น่าจะมีคู่คอยแอบๆหลบซ่อนอยู่ก็ได้พร้อมกันนั้นท่านก็จะสังเกตหลักที่ปักอยู่กลางน้ำหรือราวรั้วและราวกระชังปลาบางทีท่านอาจพบนกกระเต็นน้อยธรรมดานกแซงแซวหาปลานกเด้าลมนกอุ้มบาทและนกแอนบ้านนกนางแอ่นที่พักเกาะจับราวดังกล่าว ส่วนบริเวณทุ่งหญ้ามักจะมีนกอีเสือหัวดำอีเสือหลังเทาเกาะหากินตามยอดหญ้าต้นไม้มักส่งเสียงร้องดังโดยเฉพาะในฤดูหนาวและบริเวณบ่อน้ำจะพบนกกระยาง

2.เขตชุมชนท้องถิ่น จุดเริ่มต้นอยู่บริเวณสะพานขุนเดชสะพานข้ามน้ำปิงบริเวรหัวกว๊านหรือบริเวรที่น้ำไหลรวมกันมาลงสู่กว๊านการเดินทางจากตัวเมืองพะเยาไปทางเหนือผ่านศาลากลางและโรงพยาบาลพะเยาไปจนพบถนนพหลโยธิน(a2)แล้วเลี้ยงซ้ายขึ้นไปทางอำเภอแม่ใจหรือเชียงรายผ่านสะพานลอยข้ามถนนสะพานแรกซึ่งอยู่บริเวรบ้านร่องห้าเมื่อถึงสามแยกหน้าวัดร่องห้าซึ่งจะอยู่สุดปลายเนินก่อนที่จะถึงสะพานข้ามน้ำร่องห้าประมาณ100เมตรซึ่งอยู่ข้างหน้าให้เลี้ยวซ้ายสู่ถนน รพช. เป็นเส้นทางไปบ้านต๋อมหรือไปวัดอนาลโยเมื่อเข้าสู่ถนนสายบ้านต๋อมและ

ข้ามสะพานขุนเดชไปประมาณ300เมตรจะมีถนนแยกซ้ายซึ่งเป็นถนนรอบกว๊านพะเยาที่สร้างเป็นผนังกั้นน้ำท่านก็สามารถเริ่มต้นเดินดูนกตั้งแต่จุดนี้เป็นต้นไปและเป็นจุดที่สามรถดูนกได้ดีที่สุดของกว๊านและดูได้ทั้งวันตั้งแต่เช้าถึงเย็นตอนกลางวันถ้าท่านมี Telescope จะจะเป็นการดีที่จะดูนกที่อาศัยอยู่กลางกว๊านนกที่น่าสนใจในเส้นทางที่สำรวจพบได้แก่ นกคุด ซึ่งเป็นฝูงใหญ่มากกว่า90ตัว เขตพักอาศัยในช่วงฤดูหนาว รวมทั้งฝูงนกเป็ดแดง นกอีแจว นกคอพัน นกอีล้ำ และอื่นๆหลายชนิดที่รอรู้จักคุณ

2.2 ศักยภาพและการบริหารจัดการท่องเที่ยวของชุมชน

ชุมชนบ้านร่องไฮนั้นมีสิ่งจูงใจหรือเป็นที่น่าสนใจในการท่องเที่ยวชุมชน ซึ่งสามารถจำแนกทรัพยากรของชุมชนหรือสิ่งที่มีอยู่ในชุมชนออกเป็น 2 อย่างคือ

2.2.1 ทรัพยากรทางธรรมชาติ ได้แก่ กว๊านพะเยา ชุมชนบ้านร่องไฮ เป็นชุมชนที่มีความเป็นอยู่และการตั้งอยู่ของชุมชนนั้นอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของกว๊านพะเยา ซึ่งสามารถสัมผัสกว๊านพะเยาได้อย่างใกล้ชิดและเป็นธรรมชาติเป็นอย่างมาก ยังสามารถมองเห็นทิวทัศน์ของเมืองพะเยาในเขตเทศบาลซึ่งอยู่อีกฝั่งหนึ่งของกว๊านพะเยา และยังสามารถมองเห็นทิวทัศน์ของภูเขาที่สวยงามตระหง่านเห็นได้ชัดเจนที่ชาวบ้านเรียกดอยหนอก และยังมองเห็นดอยอนาลโยสถานที่ท่องเที่ยวที่ขึ้นชื่อของจังหวัดพะเยา

2.2.2 ทรัพยากรทางด้านศิลปวัฒนธรรม ได้แก่ โบราณสถาน(สันธาตุ)การประกอบอาชีพ งานศิลป หัตถกรรม วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ดังจะนำเสนอต่อไปนี้

1.โบราณสถานของชุมชนบ้านร่องไฮ เป็นกลุ่มโบราณสถานที่ซึ่งตั้งอยู่ริมกว๊านพะเยาทางจังหวัดพะเยาได้ร่วมกับองศ์การบริหารส่วนตำบลแม่ใส อำเภอเมืองพะเยาและชาวบ้านร่องไฮและสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่6เชียงใหม่ และสำนักงานศิลปากรที่ 7 น่าน ทำการสำรวจพบเนินโบราณสถานขนาดต่างๆกันกระจายอยู่ริมน้ำร่องไฮ พื้นที่โบราณสถานมีทั้งหมด147 ไร่ จากกรมศิลปากร ได้มาขุดพบโบราณสถานได้พบลักษณะศิลปะ-สถาปัตยกรรมของโบราณสถานและโบราณวัตถุที่พบเช่นชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทราย เศษภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาต่างๆที่พบสามารถกำหนดอายุโบราณสถานกลุ่มนี้ได้ราวพุทธศตวรรษที่20-21 นอกจากนั้นในราว250-2509 มีผู้พบศิลาจารึก พย.23 บริเวณกลุ่มโบราณสถานบ้านร่องไฮ ศิลาจารึกดังกล่าวจารึกขึ้น พ.ศ.2037 ช่วงแผ่นดินยอดเชียงรายครองเมืองเชียงใหม่และเจ้าสี่หมื่นพระยาครองเมืองพะเยา ข้อความในจารึกกล่าวถึงการสร้างวัดและรายนามผู้บริจาคปัจจัยในการสร้างวัดแห่งหนึ่ง จากตำแหน่งที่พบจารึกและข้อความที่ระบุ แสดงให้เห็นว่าในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น บริเวณบ้านร่องไฮนี้ เป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณและมีการสร้างวัดขึ้นแล้ว

2.การประกอบอาชีพ สิ่งที่น่าสนใจมากสิ่งหนึ่งของชุมชนบ้านร่องไฮ ก็คือการประกอบอาชีพที่หลากหลายผู้ที่สนใจสามารถเข้าเยี่ยมชมและศึกษาแลกเปลี่ยนความรู้ภูมิปัญญา เช่น

1.อาชีพประมง เนื่องจากชุมชนบ้านร่องไฮ เป็นชุมชนที่อยู่ติดกับกว๊านพะเยา ซึ่งเป็นทะเลทราบน้ำจืดที่สำคัญที่สุดของจังหวัดพะเยา จึงทำให้หลายครอบครัวประกอบอาชีพประมงเป็นอาชีพหลัก การประมงน้ำจืด ซึ่งชาวบ้านส่วนมากยึดเป็นอาชีพหลัก โดยมีมากกว่า 60 ครัวเรือน ที่ประกอบอาชีพนี้ อุปกรณ์สำหรับการทำการประมงที่ชาวบ้านนิยมใช้กัน คือ แน่ง (ตาข่าย) อวน แห ไซ ข้อ จ๋ำ (ยอ) และแซะ (ไม้ไผ่สานเป็นรูปสามเหลี่ยมก้นลึก)ลักษณะของการประมงน้ำจืดที่ชาวบ้านนิยมทำกันมีอยู่ 4 อย่าง คือ การใส่แน่ง การวางอวน การทอดแห และ การใส่ไซ

1.1 การใส่แน่ง (ตาข่ายสำหรับดักจับปลา) การใส่แน่งชาวประมงมักจะทำกันหลังทานอาหารกลางวันเสร็จเรียบร้อยแล้ว โดยอุปกรณ์ที่จะต้องเตรียมคือ แน่งสำหรับดักปลา ไม้หลัก แล้วแต่จำนวนแน่งที่จะดักเพื่อเอาแน่งผูกติดกับหลัก โดยที่ชาวประมงที่ใส่แน่งในตอนเย็นประมาณ 3-4 โมงเย็น ส่วนมากคนที่ใส่แน่งจะนอนหลับตั้งแต่หัวค่ำหรือหลังจากดูข่าวเสร็จ เพื่อที่จะต้องตื่นนอนประมาณตีหนึ่งตีสอง เพื่อไปเอปลาที่แน่งทิ้งไว้เพื่อที่จะได้นำเอาปลาที่ได้จากการใส่แน่งมาให้แม่บ้านไปขายที่กาดสดในตอนเช้า

1.2 การวางอวน โดยการวางหรือลากอวนจะต้องอาศัยประมาณ 4คน และจะต้องมีการนัดแนะกันเสียก่อนระหว่างที่จะวางอวนด้วยกัน โดยส่วนมากและกลุ่มที่จะไปวางอวนด้วยกันมักเป็นกลุ่มเครือญาติ หรือบ้านใกล้เรือนเคียงที่มักจะไปด้วยกันประจำ คนที่จะไปวางอวนนี้ส่วนมากจะต้องห่อข้าวกลางวันไปด้วยเนื่องจากจะกลับมาหลังจากเวลาอาหารกลางวัน เมื่อถึงเวลานัดแล้วทุกคนจะไปเจอกันที่ท่าเรือริมกว๊านบริเวณที่เรือจอด การวางอวนหรือลากอวนจะต้องอาศัยผู้ที่มีความชำนาญในการลอยตัวและดำน้ำเป็นพิเศษมากกว่ากิจกรรมอื่นๆจะกลับขึ้นฝั่งพร้อมปลาที่หาได้ ประมาณบ่ายโมงถึงบ่าย2โมง ปลาที่ได้จะชั่งแบ่งขายเป็นกิโลกรัมโดยเฉลี่ยให้ได้ปลาใหญ่ปลาเล็กในปริมารที่ใกล้เคียงกันเอาไปขายที่กาดแลง

1.3 การทอดแห เป็นการทำได้ทั้งคนเดียวและทำเป็นกลุ่มส่วนมากจะทอดแหในตอนเช้า และในบริเวณที่น้ำไม่มากนัก เมื่อทำการทอดแหแล้วก็ลงไปในน้ำเพื่อเอาแหขึ้นมา ซึ่งถ้าโชคดีก็จะได้ปลามาก ในการนี้บางคนต้องใช้แหที่ยาวพอสำหรับทอดในกว๊านพะเยาแต่ที่ต่างกันก็คือการทอดในกว๊านนี้ไม่ต้องดำเอาแหขึ้นมาเพราะน้ำมันลึก ต่างจากการทอดน้ำที่ไม่มากนักนั้นจะต้องงมเอาไปขายที่ตลาดเย็น

1.4 การใส่ไซ (ไม้ไผ่ทรงรีสำหรับดักจับปลาบริเวณน้ำตื้น) โดยการใส่ไซดักปลาจะนิยมทำกันอยู่สองเวลาคือตอนเช้า และกลับไปในตอนเย็น หรือการใส่ไวเวลาเย็นและกลับไปเอาตอนเช้า การใส่ไซจะทำกันในบริเวณที่มีน้ำขัง มีหญ้าขึ้นประปรายบริเวณนาบัว หรือบริเวณที่เป็นร่องน้ำไหล ปลาที่ใส่ส่วนมากจะเป็นปลาเล็กจึงนิยมมาทำเป็นปลาตากแห้งหรือเป็นปลาร้า

2. งานหัตถกรรมชุมชนบ้านร่องไฮมีการประกอบอาชีพหัตถกรรมในครัวเรือน 2 ประเภทคือการตีเหล็กและการจักสาน

2.1 การตีเหล็ก(ตีมีด) เป็นอาชีพที่ถ่ายทอดกันมาตั้งแต่โบราณโดยที่ผู้นำมานั้นมาจากจังหวัดลำปาง มาเริ่มอาชีพที่ชุมชนบ้านร่องไฮ ซึ่งในปัจจุบันนี้เตาสำหรับตีมีดในชุมชน บ้านร่องไฮ มี 10 เตา โดยแต่ละเตาจะตั้งอยู่ในบ้านของเจ้าของเตา โดยเจ้าของเตาจะจ้างผู้ช่วยในการทำงานในแต่ละวัน แล้วแต่ปริมาณงานที่มีในแต่ละวัน การตีมีดมีขั้นตอน และวิธีการทำที่น่าสนใจ เช่น การเผาเหล็ก การตีเหล็ก การเจียเหล็กเพื่อตกแต่งเป็นต้น ซึ่งการตีเหล็กนี้ส่วนมากจะนิยมทำมีดมากที่สุด ส่วนรองลงมาก็จะเป็นเสียม เคียว เกี่ยวข้าว และมุย (ขวาน) ซึ่งแล้วแต่จะมีคนมาสั่งทำ

ส่วนรูปแบบมีดนั้นก็จะตีตามรูปแบบสมัยนิยม รูปแบบตามที่ผู้สั่งต้องการหรือตามที่พ่อค้าคนกลางต้องการ ในการตีมีดนี้ได้มีอุปกรณ์ในการทุ่นแรงมากขึ้นเช่น การใช้เครื่องเจียเหล็กซึ่งทำให้สามารถทำงานให้ได้มากและเร็วขึ้น แต่การทำให้วิธีการตีเหล็กแบบเดิมถูกลืมเลือนไป แต่เดิมเวลาในการตีเหล็กจะนิยมตีกันเช้ามืดช่วงเวลา 02.00-07.00 น.เพราะความร้อนจากการเผาเหล็กและการตีเหล็กลดลง โดยขั้นตอนการของการโขกเหล็ก (การทำรูปร่าง) การเข่นเหล็ก (การตีซ้ำทำให้เกิดรูปร่างและความคม)ส่วนช่วงในเวลากลางวันจะเป็นขั้นตอนของการเข่นเหล็กอีกครั้งซึ่งเป็นส่วนของการทำให้เกิดความคม การเจีย(การลับด้วยมีดให้เกิดความเงาและคม)ปัจจุบันอาชีพตีมีดต่างจากเมื่อก่อนที่ทำกันใช้เฉพาะครัวเรือนและบ้านใกล้เรือนเคียงกันแต่ปัจจุบันนี้ทำประกอบอาชีพหลัก

2.2 การจักสาน การจักสานที่ชุมชนบ้านร่องไฮทำกันเป็นส่วนมากมีอยู่ 2 ลักษณะใหญ่ๆ คือ การจักสานไม้ไผ่ และการจักสานผักตบชวา การจักสานไม้ไผ่มีผู้ที่ทำอยู่ประมาณ 20 คนที่ทำเพื่อการจำหน่าย ไม้ไผ่ที่นำมาใช้ในมีทั้งที่มาจากในหมู่บ้านและการสั่งซื้อจากนอกหมู่บ้าน การสานนั้นมักนิยมสานสุ่มไก่ เข่ง ไซ (ไม่ไผ่ทรงรีสำหรับดักปลา) ข้อง (อุปกรณ์สำหรับใส่ปลา) สุ่มไก่ (ที่ขังไก่) หรือแล้วแต่มีผู้มาสั่ง ส่วนมากนั้นชาวบ้านจะสานไว้เพื่อใช้ในครัวเรือน โดยเฉพาะไซและข้อง ที่ชาวประมงมักจะสานแล้วนำไว้ใช้เอง

3.วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ชุมชนบ้านร่องไฮมีวิถีชีวิตแบบเรียบง่าย เมื่อแต่งงานแล้วมักแยกมาอยู่เป็นครอบครัวเดี่ยว ผู้ชายจะเป็นหัวหน้าครอบครัว ผู้หญิงจะเป็นแม่บ้าน ตอนเช้าแม่บ้านจะหุงหาอาหารเพื่อรับประทานในบ้าน ฝ่ายชายเมื่อรับประทานอาหารเช้าเรียบร้อยแล้วก็จะออกไปประกอบอาชีพต่างๆเมื่อทำงานอยู่ใกล้บ้านก็จะกลับมาทานข้าวที่บ้านแต่ถ้าหากทำงานที่นานเกินเที่ยงวันออกไปฝ่ายแม่บ้านจะต้องห่ออาหารไปทานกลางวันหรือการทำงานอาจเป็นทั้งพ่อบ้านแม่บ้านโดยผู้เฒ่าผู้แก่เฝ้าบ้านมักมีหน้าที่เลี้ยงหลานบางทีครอบครัวที่มีผู้เฒ่าที่มีความชำนาญมีความถนัดด้านจักสาน ก็จะทำการจักสานเป็นงานอดิเรกหรือทำเป็นอาชีพหลักในการสร้างรายได้ให้กับครอบครัวความเป็นอยู่ของชุมชนของบ้านร่องไฮยังเป็นเอกลักษณ์ของการดำเนินชีวิตประจำวันแบบคนพื้นเมืองอยู่ ลักษณะการตั้งครัวเรือนนิยมที่จะสร้างบ้านบริเวณเดียวกันกับพ่อแม่โดยอาศัยอยู่ในเขตรั้วเดียวกัน การปลูกบ้านอาจเป็นบ้าน2ชั้นหรือชั้นเดียว ใต้ถุนบ้านสูง

บริเวณใต้ถุนบ้านมักใช้เป็นที่เก็บอุปกรณ์สำหรับการประกอบอาชีพในการประมงหรือการทำกิจกรรมต่างๆ เช่นการนั่งสานไม้ไผ่ของผู้เฒ่าผู้แก่ การนั่งสานแห และโดยมากแล้วมักจะเป็นที่สำหรับการจับกลุ่มการทำงานของแม่บ้าน หรือการสนทนาพูดคุยพบปะของผู้เฒ่าผู้แก่ตลอดจนถึงผู้ที่สัญจรไปมา

2.3 การบริหารจัดการท่องเที่ยวของชุมชน

2.3.1 รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวของชุมชนบ้านร่องไฮ คู่มือเส้นทางการท่องเที่ยวชุมชนบ้านร่องไฮ ประกอบด้วย

คำขวัญของชุมชนบ้านร่องไฮ

ชุมชนบ้านร่องไอ	แหล่งโบราณสถาน
สืบสานศิลปะตีมีด	วิถีประมงพื้นบ้าน
หัตถกรรมจักสาน	ธรรมชาติน่ายล
วังมัจฉาน่าชม	กลุ่มสัจจะคือออมทรัพย์

ประวัติความเป็นมาชุมชนบ้านร่องไฮโดยย่อ กลุ่มแรกที่มาอยู่มาจากคนในตัวเมือง คนกลุ่มนี้มีตระกูล ชุ่มคำลือ ประมาณ15ครัวเรือน มาทำการเกษตรเป็นอาชีพหลัก ต่อมาปี2482 ชลประทานได้สร้างประตูน้ำขึ้นทำการเกษตรก็ไม่ได้ยังมีคนอีกกลุ่มหนึ่งย้ายถิ่นฐานมาจากจังหวัดลำปาง นำเอาอาชีพตีมีดมาด้วยคนกลุ่มแรกก็ต้องหาปลาเป็นอาชีพหลัก สมัยก่อนปลามาหาคน คนหาปลามีมากปลาก็ไม่มี จึงเรียกว่า วิถีชีวิต ปัจจุบันคนหาปลาโดยภูมิปัญญาชาวบ้านคนหาปลามีน้อย คนต้องไปหาปลา ไม่มีปลามาหาคนเหมือนก่อนเพราะเครื่องมือปัจจุบันนี้ทันสมัย

จุดที่1 กลุ่มออมทรัพย์ การบริหารจัดการกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนบ้านร่องไฮ ชุมชนบ้านร่องไฮได้จัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาในพ.ศ. 2526 จัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ด้วยการระดมสมาชิกในชุมชนบ้านร่องไฮ มีนางตอง เพียรจริง เป็นประทาน มีคณะกรรมการทั้งหมด 15 คน ในปัจจุบันมีสมาชิกทั้งหมด 25 คนซึ่งใช้หลักการเชื่อมั่นศรัทธาหลักการออมทรัพย์5ประการ คือ ซื้อสัตย์เสียสละ รับผิดชอบร่วมกันเห็นอกเห็นใจกันและไว้วางใจกันใช้เป็นพลังการขับเคลื่อนให้กลุ่มออมทรัพย์บ้านร่องไฮ ตำบลแม่ใสอำเภอเมือง จังหวัด พะเยาพัฒนาและก่อให้เกิดความเข้มแข็ง

การบริหารจัดการกลุ่มออมทรัพย์บ้านร่องไฮ จึงมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้สามารถสร้างอาชีพที่เหมาะสมให้กับตนเองและชุมชนได้เพราะกลุ่มออมทรัพย์เป็นขบวนการให้ศึกษาเพื่อพัฒนาคนให้มีประสิทธิภาพที่จะนำไปใช้ในการที่จะนำไปใช้พัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนให้เกิดประสิทธิภาพต่อไปโดยเฉพาะกลุ่มออมทรัพย์มีการบริหารงานด้วยคณะกรรมการ 4 คณะ ซึ่งประกอบด้วยคณะกรรมการส่งเสริมสินเชื่อ คณะกรรมการตรวจสอบ คณะกรรมการส่งเสริมการดำเนินการ การดำเนินการใดๆต้องผ่านความเห็นชอบของกรรมการทุกฝ่ายจะเห็นได้ว่าการบริหารงานของกลุ่มออมทรัพย์ต้องเข้มแข็งโปร่งใส่และมีทักษะการบริหารมากพอสมควรเพราะการบริหารเป็นการบวนการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมาย

จุดที่2 วังมัจฉา (ตัวชี้วัดคุณภาพน้ำวัดร่องไฮ) ในวโรกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาสยามบรมราชกุมารีฯได้ทรงเจริยพระชนมายุครบ4รอบ48พรรษาชาวบ้านได้สำนึกพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ได้ร่วมปรึกษาหารือเพื่อที่จะทำการอนุรักษ์ลำน้ำและปลาเพื่อนให้อนุชนรุ่นหลังได้ชมเพราะว่าบ้านร่องไฮเป็นหมู่บ้านที่มีอาชีประมงพื้นบ้านมีการจับปลาที่กว๊านพะเยาไว้ขายเท่านั้นแต่ไม่มีการอนุรักษ์จึงได้คิดหาวิธีการขึ้นจึงขอลำน้ำร่องไฮซึ่งมี2ที่จึงได้ขอลำน้ำร่องกลางเพื่อนจะทำการอนุรักษ์ลำน่ำร่องไฮและอนุรักษ์พันธ์ปลาชาวบ้านและผู้นำชุมชนจึงได้ตกลงอนุญาตให้ใช้น้ำร่องไฮได้ จึงทำพิธีสืบชะตาลำน้ำและปล่อยปลาลงสู่ลำน้ำร่องไฮเพื่อเฉลิมพระเกียตริฯ ครั้งนี้และมีการตั้งกติกา ในการช่วยกันดูแลรักษา ซึ่งปลาที่ทำการปล่อยได้รับการสนับสนุนจาก ศูนย์วิจัยประมงจังหวัดพะเยา คือท่าน ผอ.ชาญชัย (ในขณะนั้น)ได้ทำการปล่อยปลาบึกลงในลำน้ำ จำนวน 9 ตัว และได้มีคณะเข้ามาเยี่ยมชมตลอด ในช่วงปีใหม่ชาวบ้านร่องไฮที่ทำงานต่างจังหวัดกลับบ้านหรือคนทั่วไปที่เข้าบ้านร่องไฮก็จะแวะชมที่วังมัจฉาเพื่อให้อาหารปลา ฟังการเล่าตำนานต่างๆและปรึกษาหารือในเรื่องต่างๆ

จุดที่3 กลุ่มจักสาน(เครื่องมือทำการประมง) เนื่องจากบ้านร่องไฮ อยู่ใกล้กับกว๊านพะเยาและส่วนหนึ่งของชาวบ้านในการประกอบอาชีพ หลังจากที่กรมประมงทำการกั้นแม่น้ำอิง จนทำให้เกิดกว๊านพะเยาขึ้นซึ่งชาวบ้านร่องไฮจึงได้มีการประกอบอาชีพประมงพื้นบ้านขึ้น เพื่อให้เป็นอาชีพในรายได้ชุมชน เครื่องมือที่ใช้ในการจับปลา

ไซ เป็นเครื่องมือชนิดหนึ่งที่ใช้สำหรับดักปลา มี 2 ประเภท คือ

1. ไซใหญ่ (ไซหลวง) จะใช้ดักปลาตัวใหญ่ เช่น ปลานิล ปลาไน ส่วนใหญ่ใช้ขนาด 5-6 เซนติเมตร ทำมาจากไม่ไผ่ ไซมีลักษณะทรงกลมยาว1.50 เมตร มีวามกว้างเส้นผ่านศูนย์กลาง 60 เซนติเมตร ทำมาจากไม้ไผ่ทั้งหมด และสานตาข่ายกรอบกรงไม้ ส่วนปากไซจะสานด้วยไม้ๆไผ่จะดักใช้ปลา ตามดงหญ้าหรือสาหร่ายและตามริมผักตบชวา
2. ไซเล็ก (ไซหัวหมูหรือไซปลากระดี่) จะใช้ดักปลากระดี่ชนิดเดียวที่มีลักษณะเหมือนไซใหญ่แต่ขนาดเล็กกว่ามีความยาว60เซนติเมตร ความกว้างเส้นผ่านศูยน์กลาง7-8เซนติเมตร ทำมาจากไม้ไผ่ทั้งหมด ใช้ดักปลาตามดงหญ้าหรือนาบัว เวลาใส่ต้องยกก้นไซให้โผล่จากน้ำนิดหน่อย เพื่อให้ปลาได้หายใจ ใช้เศษผ้าคลุมหลังไซให้ทึบเหมือนดงหญ้า
3. ไซปลาบู่ จะดักเฉพาะปลาบู่อย่างเดียว มีขนาดเท่ากับไซหลวงแต่มีทางเข้า(งา) ทั้ง2ด้านจะนำหญ้าคาหรือใบมะพร้าวมาพันรอบๆไซให้มิดและนำไปวางบริเวณสันกลางกว๊านโดยนำเชือกมาผูกและให้ไซจมลงถึงพื้นดิน สุ่ม เป็นเครื่องมือจับปลาชนิดหนึ่งที่ใช้จับปลา จะใช้ฤดูน้ำหลากหรือหน้าแล้งจับปลาได้ทุกชนิด มีลักษณะเป็นทรงกลมคล้ายกับกระสวยปากกว้าง 50เซนติเมตร ยาว60เซนติเมตร ก้นจะมีช่องเพื่อล้วงจับเป็นช่องวงกลม มีความกว้างเส้นผ่านศูนย์กลาง15เซนติเมตร ทำมาจากไม้ไผ่มีลักษณะเป็นซี่ๆคล้ายซี่ลูกกรง ใช้จับปลาบริเวณริมฝั่งโดยเอาสุ่มครอบแล้วใช้มือล้วงเข้าไปเอาปลาที่อยู่ข้างใน

แหลม เป็นเครื่องมือชนิดหนึ่งที่จับปลาได้ทุกชนิด และใช้จับปลาในเวลากลางคืน ทำมาจากเหล็กเส้นมีความยาว 40เซนติเมตร ขนาด1หุน ใช้เหล็ก7เล่ม ปลายเหล็กมีลักษณะแหลมและมีขอเวลาแทงปลาจะได้ไม่หลุด ด้ามทำมาจากไม้ไผ่ที่ความยาว 250เซนติเมตร

ส่วนใหญ่ชาวประมงจะใช้แหลมในเวลากลางคืนโดยใช้ไฟส่อง ตามดงสาหร่ายหรือที่โล่งๆ ที่มีน้ำใสพอเห็นตัวปลาใช้แหลมแทงตรงตัวปลา

ตุ้มดักปลาไหล เป็นเครื่องมือใช้ดักปลาเฉพาะปลาไหลทำมาจากไม้ไผ่มีลักษณะเหมือนขวดเหล้าแม่โขงมีความยาว50เซนติเมตรก้นมีเส้นผ่านศูนย์กลาง15เซนติเมตรปากเส้นผ่านศูนย์ 10เซนติเมตรข้างในจะมีไส้สำหรับใส่เหยื่อ (ปู) เพื่อให้ปลาไหลหลงมากินอาหารที่ใส่ส่วนข้างๆก้นทำฝามีรูประมาณ5เซนติเมตรเอเป็นทางเข้าของปลาไหล การดักปลาไหลจะวางตุ้มบริเวณดงหญ้าหรือผักตบชวาก็ได้

กระบอกดักปลาไหล(กระบอกลัน)เป็นเครื่องมือดักเฉพาะปลาไหลชนิดเดียวทำมาจากกระบอกไม้ไผ่ โดยตัดไม้เป็นเล่มยาว 2ข้อ ไม้ไผ่และเจาะให้ทะลุหากัน ทางก้นให้ตันแล้วเจาะเป็นรูเล็กน้อยเพื่อเป็นที่หายใจของปลาส่วนทาปากกระบอกไม้ปล่อยให้โล่ง แล้วยัดปลายลิ้นอยู่ข้างใน เวลาปลายลิ้นจะกระดกขึ้นพอเข้าไปถึงข้างในลิ้นจะกระดกลงปลาก็จะออกไม่ได้ นอกจากนี้ชาวประมงบางคนมีการประยุกต์จากกระบอกไม้ไผ่มาใช้ท่อพีวีซี

ลันจะใช้ดักปลาไหลตามดงหญ้าหรือผักตบชวา โดยใช้ปูนขาวเป็นอาหารล่อนำปูที่ทุบตายแล้วยัดเข้าไปไว้ข้างใน เวลาดักก็ยกก้นกระบอกไม้ขึ้นให้พ้นจากน้ำเล็กน้อย โดยให้รูที่เจาะเอาไว้พ้นจากน้ำใช้ดักตอนเย็นแล้วเก็บตอนเช้าเหมือนกับตุ้ม

ปืนฉมวก เป็นเครื่องมือที่ทำมาจากไม้สัก มีลักษณะคล้ายปืนยาวตรงปลายปืนจะมีไม้ด้ามเล็กๆขวางอยู่เพื่อเอาหนังสติ๊กไปผูกติด ส่วนกระสุนมีลักษณะเป็นเหล็กแหลมมีลักษณะเหมือนฉมวกยาว 20เซนติเมตร ตรงปลายจะมีขอ เพื่อนำเอาหนังสติ๊กที่ติดปลายปืนดึงมาเกาะขอที่ปลายเหล็กแหลม ใช้ยิงปลานิล ปลาช่อน ปืนฉมวกจะใช้เวลากลางวันโดยที่สูงพอเห็นปลาก็ยิง

เบ็ด เป็นเครื่องมือที่ทำมาจากไม้ไผ่ ขอเบ็ดมีขายตามร้านค้าทั่วไป นำมาผูกติดกับเอ็น ส่วนอีกด้านให้ผูกติดกับปลายไม้ไผ่ ใช้เขียด จิ้งหรีด ปลาเล็ก เป็นอาหาร นำมาเกาะติดกับเบ็ดเพื่อล่อปลาใหญ่มาติดกินเบ็ดสามารถจับปลาได้ทุกชนิดเบ็ดมี2ชนิด

1. เบ็ดคันมี 4 ชนิด

   เบ็ดตก (เบ็ดจ่อม)คันไม้ทำมาจากปลายไม้ไผ่มีความยาว 4เมตร เอ็นยาว 3เมตร ใช้ขอเบ็ดขนาดเล็ก(ปลาเล็ก) ปลากรายจะใช้ขอ ขนาดใหญ่จะใช้เหยื่อกุ้งฝอย แมงมุม ไข่มดแดงผสมรำ

   เบ็ดล่อ คันไม้ทำมาจากไม้ไผ่ยาว 6 เมตร เอ็นยาว2เมตร ขอเบ็ดจะมีขนาดใหญ่ ใช้เหยื่อเช่นลูกปลาบู่ ปลาช่อน เวลาเจอลูกครอกปลาช่อน หรือหลุมไข่ปลา

   เบ็ดแขวน คันเบ็ดทำมาจากไม้ไผ่ยาว3เมตร เอ็นยาวประมาณ1ฟุต ขอเบ็ดขนาดกลาง ใช้เหยื่อ จิ้งหรีด แมงกระชอน ลอยอยู่บนผิวน้ำจะได้ปลาขนาดใหญ่ เช่นปลาดุก ปลาช่อน ปักทิ้งไว้บริเวณผักตบชวาโดยจะทำให้บริเวณนั้นๆโล่ง ปลาจะได้เห็นเหยื่อ ใส่ทั้งกลางวันกลางคืน และต้องใส่เหยื่อทุกๆ1 ชั่วโมง

   เบ็ดปัก (เบ็ดหนอก)คันเบ็ดยาว1เมตร ใช้เอ็นยาวประมาณ 50เซนติเมตร ขอเบ็ดใช้เหยื่อประเภทไส้เดือน หนอน ให้เหยื่อจมน้ำใส่ตอนเย็นกับเช้า

2. เบ็ดราว(เบ็ดค่าว)ทำจากด้ายหรือเอ็นมัดขอเบ็ด ห่างกัน1-2เมตร ใช้ขอขนากลาง ความยาวทั้งหมด 100-200(เครือละ100เมตร)จะขึงบริเวณที่โล่งหรือสัน

กลางกว๊าน ให้เบ็ดหย่อยลงประมาณ1ฟุต ปักหลักไม้ไผ่หัวท้าย เหยื่อที่ใช้เป็นกุ้งฝอย ไส้เดือนถ้าเป็นปลากรายจะใช้เหยื่อลุกปลากัด ลุกปลาช่อนใส่ตอนเย็นเก็บปลาตอนเช้า จะได้ปลาประมาณ10ตัวต่อ1เครือ เช่นปลาหมอไทย ปลาตอง ปลาดุก ปลาช่อน ปลาหลาด ปลาหลด ปลากดฯลฯ ถ้าเป็นปลากรายจะได้ประมาณ2-3ตัว

ยอ(จั้ม)เป็นเครื่องมือที่ทำมาจากด้ายสานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัสตุรัสยาวแล้วแต่ความต้องการของคนที่จะใช้ ส่วนใหญ่ใช้ขนาด2เมตร นำไม้ไผ่ที่เหลาเป็นรูปทรงกลมยาวประมาณ2เมตร กว้าง1เซนติเมตร นำมาผูกติดก็ทั้ง4มุมๆละ1เล่ม แล้วนำไม้ไผ่เป็นเล่มที่ยาวประมาร2เมตร กว้าง1เซนติเมตรเพื่อนำด้ายมาผูกติไม้ไผ่ที่มีรูอีก2อัน ขนาด1ฟุต ผูกติดเป็นเครื่องหมายบวก พอผูกติดกันหมดแล้วก็นำไม้ไผ่ที่เหลาผูกติดทั้ง4มุมนั้นมาเสียบรุไม้ไผ่ที่เป็นเครื่องหมายบวก ยอส่วนใหญ่ใช้จับปลาได้ทุกชนิด ในฤดูน้ำหลาก หรือตามช่องน้ำไหล

กระตั้ม เป็นเครื่องมือที่ทำจากไม้กระดาน 4แผ่น ตีประกบกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยาวประมาณ40เซนติเมตร กว้างประมาณ15เซนติเมตร ก้นปิดทึบข้างหน้ามีฝาและมีเชือกคล้องไว้กับก้อนหอน คล้ายเครื่องดักหนู เมื่อปลาหลงเข้ามาโดนเชือกที่อยู่ข้างใน ฝากระตั้มเจาะดีดลงมาปิดใช้ดักปลาตามริมฝั่ง บริเวณกอผักตบชวา ปลาที่ได้ ปลาช่อน และปลาอื่นๆปัจจุบันไม่ค่อยพบ

แซะ เป็นเครื่องมือที่ทำจากไม่ไป่ นำมาสานให้เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีความถี่แล้วแต่ต้องการ มีความยาว 80เซนติเมตร กว้าง60เซนติเมตร นำมาประกอบไม่ไผ่เพื่อเป็นด้ามจับและขอบเพื่อความแข็งแรง พอประมาณเสร็จจะเป็นรูปสามเหลี่ยมมุมฉาก ใช้จับปลาตามริมฝั่ง หรือตามดงหญ้าใช้หญ้าเวลากลางวัน สามารถจับปลาได้ทุกชนิด

ไซกุ้ง กุ้งเป็นเครื่องมือใช้สำหรับดักกุ้งฝอยโดยเฉพาะไซกุ้งมีลักษณะเป็นทรงกลมสูงประมาณ 2เมตร กว้าง50เซนติเมตร ทำมาจากเหล็กเส้นซึ่งนำมาดัดแล้วเชื่อมให้ติดกันเป็นทรงกลมนำกระชังตาข่ายสีเขียวมาเย็บ หุ้มแล้วทิ้งช่องไว้ข้าง ทำคล้ายๆบานประตูเปิดแย้มนิดหน่อยข้างบนโล่ง ส่วนล่างปิดมิด เวลานำไปดักเอาตั้งไว้ในบริเวณที่มีสาหร่ายหรือที่โล่งก็ได้

วิธีดักกุ้ง นำหลักไม้มาปักหัวท้าย แล้วนำตะข่ายยาว10เมตร มาขึงไว้ให้ตาข่ายจมน้ำโดยหัวและท้ายหลักจะนำไซกุ้งมาวาง กุ้งจะไต่เลาะตาข่ายและหลงเข้าไปอยู่ในกระชัง เวลาดักตอนเย็นแล้วกู้ตอนเช้าหรือจะดักเวลากลางวันหรือกลางคืนก็ได้

กล่าวได้ว่าชาวประมงจะใช้เครื่องมือจับปลาในแต่ละประเภทที่แตกต่างกันเพื่อจับปลาได้ต่างชนิดได้แก่แห ตาข่าย ไซ สุ่ม แหลม ตุ้มดักปลาไหล

แห เป็นเครื่องมือที่ใช้กันมากในการหาปลาโดยใช้เรือแหที่ชาวประมงกว๊านพะเยาจะมีขนาดตั้งแต่ 4-13เซนติเมตรทำจากด้ายและเอ็นวิธีการหาปลาโดยใช้แหจะต้องมีคนพายเรือ1คนและอีก1คนเป็นฝ่ายทอดแหในการทอดแหแต่ละครั้งจะต้องใช้แห2ชนิดควบคู่กันเมื่อทอดแหครั้งที่1จะใช้แหเอ็นซึ่งมีขนาด8-13เซนติเมตรลงมาก่อนเสร็จแล้วเอาไม้พายแทงเพื่อให้สร้อยแหลงดินชาวประมงจะสังเกตเมื่อมีพรายน้ำพุดขึ้นมา แสดงว่าปลามุดดินหนีก็จะเหวี่ยงแหอีกอันหนึ่งทับลงไปซึ่งแหด้ายซึ่งมีขนาด5-8เซนติเมตร

นอกจากนี้ในฤดูน้ำหลากจะใช้แหขนาด2-3เซนติเมตรหาปลาที่มีขนาดเล็กเช่น ปลากุเรียน ปลาแฟ็บ ปลากด ปลาแกด โดยจะหาบริเวณร่องน้ำไหล ปลาที่ได้จากการให้แหจะเป็นปลาที่มีขนาดปานกลางถึงขนาดใหญ่(0.5กิโลกรัมขึ้นไป)ได้แก่ปลานิล ปลาไน ปลาบู่ ปลาหมอเทศ ปลากราย ช่วงเวลาที่ชาวประมงออกทอดแหจะเป็นช่วงเวลากลางวันตั้งแต่ 9โมงเช้าถึงบ่าย 3โมงเย็น

เทคนิคการใช้แห จะไม่มีการเลือกสถานที่ แต่เมื่อปลาเข้าสังเกตจากพรายน้ำ ที่ผุดขึ้นและลากแหช้าๆ เพื่อไม่ให้ถูกตัวปลา

ตาข่าย(แน่ง)เป็นเครื่องมือที่นิยมใช้กันมากอีกชนิดหนึ่งตาข่ายที่ใช้หาปลาในกว๊านพะเยาจะมี3ขนาดได้แก่ แน่งตาถี่ที่มีขนาดประมาณ2เวนติเมตรขึ้นไป แน่งตาหานกลางจะมีขนาด4-5เซนติเมตรและแน่งตาห่างจะมีขนาด6-16เวนติเมตร แน่งมี2ประเภทได้แก่ประเภทที่มีตะกั่วถ่วง

วิธีการใส่แน่ง สามารถที่จะใส่เพียงคนเดียว โดยแน่งประเภทที่มีตะกั่วถ่วงจะใส่บริเวณที่กว้างและโล่งส่วนประเภทที่ไม่มีตะกั่วถ่วงจะใส่ในบริเวณสันที่สาหร่าย มีผักตบชวาและใช้ไม้พายแทงแน่งให้จม ลักษณะที่ชาวประมงออกไปใส่แน่งมี2ลักษณะ แรกเรียกว่า การใส่แนบทิ้งไว้ข้ามคืน โดยชาวประมงจะออกไปใส่แน่งประมาณ3-4โมงเย็นและเช้ามืดประมาณตี3-4จะออกไปกู้แน่ง และนำปลามาขายในตอนเช้า ลักษณะที่สองเรียกว่า การใส่แน่งแบบไม่ทิ้งไว้ข้ามคืน โดยจะหาแหล่งวางแน่งไปเรื่อยๆจนหมดแน่ง ไล่ปลาเข้าและย้อนกลับมากู้

ปลาที่มาติดแน่งจะเป็นปลาทุกชนิด ได้ขนาดน้อยใหญ่ตามขนาดของแน่ง แน่งตาถี่จะได้ปลาขนาดเล็กไดแก่ปลาซิว แน่งตาปานกลางจะได้ปลาตะเพียน ปลาสร้อย ปลาหมอเทศ ปลากระสูบ ปลานิล ปลาดุกปลาตองฯลฯ ส่วนแน่งตาห่างจะได้ปลาขนาดใหญ่ได้แก่ปลานิล ปลาไนฯลฯ

เทคนิคในการใส่แน่ง ชาวประมงจะสังเกตบริเวณที่วางจะต้องเป็นบริเวณที่ปลาเข้าออก มีผักตบชวา บัวขึ้นอยู่การใส่แน่งต้องไม่ตึงไม่หย่อนเกินไป และใช้ไม้ไผ่ปักหลักไว้ตามแนวของแน่งซึ่งแต่ละคนจะต้องจำของตัวเองได้

แน่ง(ตาข่าย)ใช้ในครอบครัวเท่านั้น จนกระทั่งอาชีพประมง แพร่หลายทั่วไปจนทำให้เกิดอาชีพการทำเครื่องมือจับปลาขึ้น เมื่อมีการรวมกลุ่มจักรสานขึ้นแล้ว ก็ยังมีการจักรสานกลุ่มสุ่มไก่ อีกเพื่อให้เกิดรายได้ชุมชน

ฤดูกาลกับการทำการประมงในกว๊านพะเยา ฤดูกาลมีความสัมพันธ์กับการหาปลาในกว๊านพะเยา ชาวประมงจะสังเกตสภาพดินฟ้าอากาศและมีความรู้เรื่องลม ความแรงลมเป็นอย่างดีโดยลมจะมี2ลักษณะคือ

-ลมเหนือ เป็นลมที่พัดมาจากตอนเหนือของกว๊านพะเยาในฤดูหนาว(ตุลาคม-มกราคม)

-ลมใต้ เป็นลมที่พัดมาจากทางตอนใต้ของกว๊านพะเยาในฤดูร้อนและฤดูฝน(กุมภาพันธ์-กันยายน)

ในช่วงสงกรานต์จะมีลมพัดแรงได้เกือบจะเป็นปลาทุกประเภทเช่น ปลาดุก ปลาช่อน ปลาสลิด ปลาสร้อย ปลากุเรียน ปลาตอง ปลาไหล ปลากระดี่ ในช่วงฤดูร้อนจะเป็นช่วงน้ำลด มีการระบานน้ำจากกว๊านพะเยาเพื่อให้ชาวบ้านท้ายน้ำ ให้ตกกล้าต้นข้าว ปลาที่ได้เช่นปลานิล ปลาไน ปลาช่อน ปลาหมอเทศปลาหมอเหยียบช้าง ปลาบู่ ปลาตอง ปลาหลาด ส่วนในฤดูหนาวปลาจะมีไขมันมาก มีรสชาดดีไม่คาว แต่ปลาจะไม่ขึ้น จับปลาไม่ได้มากจึงทำให้ปลามีราคาดี ปลาที่ได้เช่น ปลานิล ปลาช่อน ปลาไน ปลาตะเพียน ปลากราย นอกจากนี้ปลาจะมีราคาแพงในช่วงเทศกาลเช่น วันขึ้นปีใหม่ วันสงกรานต์ ช่วงทำนา เกี่ยวข้าว เป็นต้น ช่วงจับปลาได้ดีที่สุดคือ ระหว่างเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนพฤษภาคม

จุดที่4 กลุ่มตีมีด เมื่อย้อนไปประมาณ80กว่าปีมีประชาชน กลุ่มหนึ่งได้ชักชวนกันอพยพจากบ้านกาดเมฆบ้านทุ่งกู่ บ้านบ่อแฮ้ว และบ้านท่อน ซึ่งขึ้นอยู่กับอำเภอเมือง จังหวัดลำปาง มาตั้งถิ่นฐานที่บ้านร่องไฮและยังได้นำวัฒนธรรมและหัตถกรรม การตีมีด เครื่องมืออุปกรณ์เครื่องใช้ที่ทำจากเหล็ก ในปัจจุบันเตาสำหรับการตีเหล็กที่มีอยู่ในชุมชนบ้านร่องไฮมีประมาณ8เตาโดยแต่ละเตาตั้งอยู่บ้านของเจ้าของเตาโดยเจ้าของเตาจะจ้างผู้ช่วยในการทำงานแต่ละแล้วแต่ประมารงานที่มีในแต่ละวัน ในอดีตการตีมีดเป็นการทำเพื่อใช้ในครัวเรือนเท่านั้น ต่อมาเมื่อการตีมีดแพร่หลายไปบ้านใกล้เคียงกัน จนทำให้เกิดการสั่งทำมีดเพิ่มมากขึ้นจึงทำให้เกิดการรวมกลุ่มอาชีพตีมีดขึ้นเพื่อจำหน่ายแก่ผู้สนใจ

การตีมีดเล็กมีขั้นตอน และวิธีการน่าสนใจคือการเผาเหล็ก การตีเหล็ก การเจียเหล้กเพื่อตกแต่งเป็นต้นการตีเหล็กนี้ส่วนมากจะนิยมทำมีดมากที่สุด รองลงมาคือ เสียม เคียวเกี่ยวข้าว และมุย(ขวาน)ซึ่งแล้วแต่ว่าจะมีคนมาสั่งทำแต่เดิมการตีเหล็ก ชาวบ้านนิยมตีเหล็กกันในเวลาเช้ามืดช่วงเวลา02.00-07.00น. เนื่องจากความร้อนจากการเผาเหล็กและตีเหล็กลดลง โดยขั้นตอนของการโขกเหล็ก(การทำรูปร่าง)การเข่นเหล็ก(ตีซ้ำให้เกิดรูปร่างและความคม)และการใส่ด้ามมีด ปัจจุบัน

อาชีพตีมีดมีการตีมีดในเวลากลางวันด้วย เนื่องจากส่วนมากช่างตีเหล็กจะประกอบอาชีพตีเหล็กเป็นอาชีพหลัก เหล็กที่นิยมใช้คือเหล็กแนบซึ่งส่วนใหญ่พ่อค้าจะนำมาขายถึงเตาเล่า

ช่างตีมีด มีความเชื่อว่าเตาเหล็กนั้นจะมีเจ้าหน้าที่ซึ่งช่างตีมีดจะเรียกว่า "เจ้าเต่าเล่า" ซึ่งเมื่อถึงวันปีใหม่เมือง(สงกรานต์) ช่างตีมีดจะมีการเลี้ยงเจ้าที่เตาเล่า โดยมีเหล้าขาวและไก่คู่ วิ่งการเลี้ยงมีลักษณะจะมีเพียงครั้งเดียว ในวันอื่นๆแล้วจะเจ้าหน้าที่โดยใส่ขนมหรือข้าวต้ม มีอดีตช่างตีเหล็กเล่าให้ฟังว่าหากตอนเย็นช่างตีมีดให้ดื่มเหล้าที่เตา แล้วลืมเทเหล้าใส่แก้วให้เจ้าที่เตาเล่าแล้ว ตอนเช้าของวันรุ่งขึ้นจะเกิดอุปสรรคในการทำงานโดยเฉพาะในช่วงที่งานโดยเฉพาะในช่วงที่นำเหล็กไปเผาด้วยแล้ว เหล็กจะละลายไหลเหมือนน้ำ ฉะนั้นช่างตีมีดจะมีการดื่มเหล้ากันในช่วงเลิกงานก็ต้องนำเหล้าใส่แก้วให้เจ้าที่เตาด้วย

จุดที่5 สันธาตุร่องไฮ

ใน พ.ศ.2545 องค์การบริหารส่วนตำบลแม่ไส ได้รับการ กรมศิลปกร และประชาชนบ้านร่องไฮได้สำรวจ พบเนินโบราณสถานจำนวน12จุด พบว่าโบราณสถานเหล่านี้ถูกลักลอบขุดทำลายไปแล้วบางส่วนจึงเกรงว่าหากเนินนานไปหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญเหล่านี้จะเสื่อมสภาพไปในที่สุดจึงได้ทำการเขียนโครงการของบประมาณในการขุดตรวจโบราณสถานซึ่งก็ได้รับการสนับสนุนและการดูแลเอาใจใส่ของ รองผู้ว่าราชการจังหวัดพะเยา ท่านเรืองวรรณ บัวนุช ได้ช่วยทำให้มีงบประมาณดำเนินขุดค้นหาร่องรอยประวัติศาสตร์และต่อมายังได้รับการสนับสนุนงบประมาณสร้างอาคารศูนย์การเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรม 1 หลัง เพื่อเป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโบราณ พ.ศ.2548 ชาวบ้านร่องไฮได้ร่วมกันสร้างพระพุทธรูปหินทรายขึ้น 1 องค์ ซึ่งได้รับการอุปถัมภ์ จากคุณแม่บัวจันทร์ และลูกๆ พร้อมด้วยญาติพี่น้อง เพื่อประดิษฐานไว้สันธาตุให้ประชาชนได้สักการบูชายังมีพระพุทธรูปอีก 2 องค์ที่ช่างแกะสลักได้มอบให้ซึ่งเป็นศิลปะช่างพะเยา

บริเวณสันธาตุ บ้านร่องไฮ นั้นตามที่ได้พบ ซากเจดีย์โบราณสถานแล้ว ยังไม่ได้พบศิลาจารึกในการบันทึกร่องรอยและประวัติความเป็นมา และชื่อวัดต่างๆแต่ชาวบ้านเรียกชื่อตามเจ้าหน้าที่ของสถานที่นั้นได้เข้าไปจับจองในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งสมัยก่อนนั้นบริเวณสันธาตุบ้านร่องไฮเป็นป่าไม้และไร่สวนชาวบ้านมีพระพุทธรูปกระจัดกระจายทั่วทุกที่ชาวบ้านไม่มีใครแตะต้องเลย หรือบางคนยังเอาไปเล่นอีก ธาตุตามจุดต่างๆเช่นธาตุพ่อคำฝอย ธาตุต้นตุ่ม

จุดที่6 จุดล่องเรือ

เส้นทางนี้จะสามมารถล่องเรือชมธรรมชาติที่สวยงามของกว๊านพะเยา และชมนกตามจุดต่างๆโดยจะมีนกหลากหลายพันธุ์ที่หายากในตอนนี้

วิถีชีวิตของชาวประมงพื้นบ้าน ชุมชนบ้านร่องไฮส่วนมากจะยึดอาชีพประมงเป็นอาชีพหลัก โดยมีมากกว่า 60 ครัวเรือนที่ประกอบอาชีพนี้ อุปกรณ์สำหรับการทำประมงที่ชาวบ้านนิยมใช้กัน คือ แน่ง (ตาข่าย) อวน แห ไซข้อง จ้ำ(ยอ) และแซะ(ไม้ไผ่สานเป็นรูก้นลึกมีด้ามสำหรับถือ) ลักษณะของการทำประมงน้ำจืดของชาวบ้านนิยมกันมี 4 ลักษณะคืออย่างแรกใส่แน่ง (ตาข่ายสำหรับดักจับปลา อย่างที่สองคือการวางอวน อย่างที่สามคือ การทอดแห(การเหวี่ยงแห)และสุดท้ายคือการใส่ไซ(ไม้ไผ่สานทรงรีสำหรับดักจับปลาบริเวณน้ำตื้น)

จุดที่7 วัดศรีจอมเรือง

วัดศรีจอมเรือง เดิมเป็นป่ารกปกคลุมด้วยไม้ไผ่แต่เป็นรากฐานวัดร้างมาแต่โบราณกาลมีฐานเป็นพระเจดีย์ พระวิหาร โบสถ์และแนวกำแพงรอบด้านต้องอยู่บนจอมเขาสูงพอประมาณและฐานเป็นวัดที่สำคัญด้วย วัดนี้ได้เริมแผ้วถางป่าไม้ ตั้งบ้านตั้งวัดขึ้นพร้อมกันก่อน 2442 มาหลายๆปีบังเอิญระยะนี้ทางภาคพายัพเกิดจลาจล เงี้ยวปล้นบ้านเมืองปีขาลจุลศักราช 1264 เกิดเผาบ้านเมืองวัดวาแล้วก็ร้างไปอีก2ปีต่อมานั้นพวกไทยใหญ่(เงี้ยว)ที่หนีไปจึงพากันกลับมาตั้งวัดขึ้นใหม่ใน พ.ศ. 2477มีทายกทายิกกาคือจอมมู หริ่ง จองส่างดำ จองกู่ ลุงลายดำ ลุงกุ่ง มาเป็นประธาน พร้อมทายกทายิการ่วมกันปฏิสังขรณ์วัดขึ้น

จุดที่สามารถเยี่ยมชมได้

- ศิลปแบบพม่า
- อนุสาวรีย์ศาลพ่อขุนงำเมือง
- เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของคนในชุมชน
- พระธาตุศิลปะแบบพม่า
- ศาลพ่อขุนงำเมืองลำดับขั้นตอนการทำงานบริการนักท่องเที่ยวของไกด์ท้องถิ่น

การเตรียมตัวก่อนนักท่องเที่ยวจะมา

1. การรับงานแล้วกำหนดวัน-เวลานำเที่ยว
2. การติดต่อ-นัดหมายกับผู้ที่เกี่ยวข้อง
3. การเตรียมสิ่งของที่ต้องใช้ในระหว่างการนำเที่ยว

การปฏิบัติงานนำเที่ยวเมื่อนักท่องเที่ยวมาถึง

1. การพบกันกับนักท่องเที่ยวครั้งแรก
2. การนำเสนอเรื่องชุมชนให้น่าสนใจ
3. การสร้างความประทับใจแก่นักท่องเที่ยว
4. การนำเดินเที่ยวในพื้นที่ทางธรรมชาติ

5. การนำนักท่องเที่ยงพบกับคนในชุมชน
6. การนำเที่ยวไร่ นา สวน และพื้นที่ทำการเกษตร
7. การสื่อความหมายเรื่องอาหารการกิน
8. การสื่อความหมายเรื่องการรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้าน
9. การสื่อความหมายเรื่องการแต่งกาย
10. การสื่อความหมายเรื่องประเพณีที่สำคัญ
11. การนำชมงานหัตถกรรมพื้นบ้าน/สินค้าที่ระลึก
12. การอำลาและส่งนักท่องเที่ยวเดินทางกลับ
13. การป้องกันผลกระทบจากกิจกรรมท่องเที่ยว

การปฏิบัติหลังจากนักท่องเที่ยวกลับไปแล้ว

1.การเก็บของ-คืนของ

2.การทำความสะอาด

3.การบันทึกสรุป-ประเมินผล

4.การจัดการเรื่องเงินและบัญชีค่าใช้จ่าย

5.การถ่ายทอดประสบการณ์แก่คนในชุมชน

การเตรียมตัวก่อนนักท่องเที่ยวจะมา

1.การรับงานและกำหนดวัน-เวลานำเที่ยว

- ควรมีสมุดบันทึกเตือนความจำทุกครั้งที่รับงาน
- รับงานจากใครและภารกิจอะไร เขียนบันทึกไว้
- ควรรู้ข้อมูลเบื้องต้นว่า นักท่องเที่ยวคือกลุ่มใด มีจำนวนกี่คนเป็นชาย-หญิง-เด็ก-คนแก่หรือมาจากไหน เมือง, กทม ,ต่างประเทศ
- รับทราบวัน เวลา สถานที่ รายการที่ชัดเจน เพื่อป้องกันผิดวันผิดเวลา
- ควรมีใบสั่งงานเป็นลายลักษณ์อักษรให้ไกด์

2.การติดต่อนัดหมาย กับผู้เกี่ยวข้องกับการนำเที่ยว

- รายการนำเที่ยวในแต่ละครั้งจะต้องเกี่ยวข้องและประสานงานกับใครและหน่วยงานใดบ้าง เกี่ยวข้องด้านใด ต้องแจ้งให้ผู้นั้นรับทราบพร้อมทั้งหมายกำหนดช่วงเวลาที่ชัดเจน
- หากเป็นผู้ที่ไกด์ท้องถิ่น จะพาคณะนักท่องเที่ยวไปเยี่ยมเยียนเรียนรู้ต้องหมายล่วงหน้า พร้อมกับนัดแนะเรื่องกิจกรรมที่จะจัดให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้

3.การเตรียมสิ่งของที่ต้องใช้ในระหว่างการนำเที่ยว

- ของใช้ส่วนตัวของไกด์ท้องถิ่นเตรียมของจำเป็นเช่น มี น้ำดื่ม อาหาร ยา ใส่ย่าม หรือกระเป๋า สะพายให้กระชับ คล่องตัว สมุดบันทึก พร้อม ปากกา ดินสอไว้เขียนสื่อสาร
- ของใช้ส่วนรวมของนักท่องเที่ยว เตรียมอุปกรณ์ที่ต้องใช้ประกอบ กิจกรรมนักท่องเที่ยวเช่น กล้องดูนก หนังสือดูนก ขนม ของเล่นฯลฯ พจนานุกรมภาษาอังกฤษไทย(กรณีชาวต่างชาติ)

2.3.2 การบริหารจัดการท่องเที่ยวของชุมชน

การจัดการท่องเที่ยวบ้านร่องไฮ จัดการภายใต้การมีส่วนร่วมของชุมชน โดยมีการจัดตั้งคณะกรรมการเครือข่ายการท่องเที่ยวบ้านร่องไฮ ขึ้นซึ่งคณะกรรมการนี้จะเป็นตัวแทนชาวบ้านในการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวการจัดสรรหารายได้ และร่วมกำหนดแนวทางในการจัดการทรัพยากรของชุมชนร่วมกันโดยได้ทำการคัดเลือกกรรมการทั้งสิ้น 16 คน โดยมีโครงสร้างการจัดการดังนี้โครงสร้างการบริหาร คณะกรรมการเครือข่ายการท่องเที่ยวชุมชนบ้านร่องไฮ

ที่ปรึกษา

ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 11 ที่ปรึกษา

ส.อบต. หมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 11 ที่ปรึกษา

คณะกรรมการท่องเที่ยว

1.นายนิรุตติ์	เตปันคำ	ประธานกรรมการ
2.นายบุญมี	ใจจ้า	รองประธานกรรมการ
3.นายประชา	หาญจริง	เลขานุการ
4.นายณรงค์	กันทะวัง	ผู้ช่วยเลขา
5.นายณรงค์	หาญจริง	เหรัญญิก
6.นายสว่าง	ถูกใจ	ผู้ช่วยเหรัญญิก
7.นางศรีเวช	ไชยวรรณ์	ฝ่ายประสานงาน
8.นางดอกไม้	ชุ่มลือ	ฝ่ายประสานงาน
9.นางทองสุข	รัชสมบูรณ์	ฝ่ายประชาสัมพันธ์
10.นางสุแก้ว	ชุ่มลือ	ฝ่ายประชาสัมพันธ์
11.นายจันทร์	ปันเลายา	กรรมการ
12.นายอินสม	ไชยวรรณ์	กรรมการ
13.นายสมบูรณ์	กันทะวัง	กรรมการ

14.นางสุริยา ชุ่มลือ กรรมการ

15.นางศรีนวล ยาวิชัย กรรมการ

ระเบียบ ข้อบังคับของคนกลุ่มนั้นมีทั้งแบบที่เป็นระเบียบปฏิบัติสำหรับนักท่องเที่ยว มาตรการของคนในชุมชนซึ่งชุมชนได้ร่วมกันกำหนดทั้งนี้เพื่อให้การจัดการการท่องเที่ยวเป็นไปในแบบที่ชุมชนต้องการและเหมาะสมกับชุมชนไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนทั้งด้านวัฒนธรรม เศรษฐกิจ สังคมและวิถีชีวิตของคนในชุมชนซึ่งทั้งคนในชุมชนและผู้มาเยือนต้องปฏิบัติตามกฎที่ชุมชนได้ร่วมการกำหนดขึ้น ประกอบด้วยระเบียบปฏิบัติของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรมบ้านร่องไฮ หมู่ 1 และ หมู่ 11 ต.แม่ใส อ.เมือง จ.พะเยา คือ

1. การเข้ามาเที่ยวแบบโฮมสเตย์มีระเบียบดังนี้

   ติดต่อแจ้งล่วงหน้าให้คณะกรรมการรับทราบก่อน

   กรอกใบสมัครข้อมูลและชำระค่าใช้จ่าย ก่อนเข้าพักอาศัย มีรายละเอียดดังนี้ คือ

   - ค่าอาหารมื้อละ 50 บาท/คน
   - ค่าเฮือนโฮมสเตย์ คืนละ 100บาท/คน
   - ค่าบริการจัดการ วันละ 100บาท/คน
   - ค่าบำรุงกิจกรรมที่พาชม 100บาท/คน
   - ค่าผู้นำเที่ยว กลางวันๆละ 150 บาท(ลงเรือชมกว๊านพะเยา)
   - ค่าเช่าเต้นท์รวมทั้งบำรุงสถานที่ 150 บาท/วัน แต่นำเต้นมาเองคิดค่าบำรุงสถานที่ 50บาท/วัน
   - ค่าดูชมการแสดงและร่วมพิธีบายศรีสู่ขวัญ ชุดเล็ก ชุดละ600-1500 บาท/ครั้ง
   - ค่าดูชมการแสดงดนตรีพื้นเมือง ครั้งละ1000บาท/ครั้ง
   - ค่าดูชมการแสดงศิลปะพื้นบ้าน (ฟ้อนเล็บฯลฯ)ครั้งละ1000บาท

2. ให้ใช้ผู้นำเที่ยวของหมู่บ้านเป็นมัคคุเทศก์ อัตรา1คนต่อนักท่องเที่ยว5คนและใช้เส้นทางตามที่กำหนดไว้ทั้งนี้ก็เพื่อป้องกันความปลอดภัยและคอยดูแลรักษาผลกระทบที่จะเกิดกับธรรมชาติ
3. ตลอดเส้นทางไม่ทิ้งขยะโดยเด็ดขาด ให้นำไปทิ้งตามจุดที่กำหนดไว้
4. ไม่ทำเสียงดัง เป็นการรบกวนนักท่องเที่ยวอื่นๆ
5. ไม่อนุญาตให้ขีดเขียนทำสัญลักษณ์อื่นใด ที่เป็นการทำลายธรรมชาติสภาพสิ่งแวดล้อม

6. พ่อค้าแม่ค้าที่นำของมาขาย ต้องเสียค่าบำรุงสถานที่วันละ 20-100 บาท และต้องขายในจุดที่กำหนดไว้ตลอดทั้งดูแลรักษาความสะอาดในจุดบริเวณของตนเอง
7. ไม่กระทำการอันใดผิดจารีตประเพณีอันดีงามของท้องถิ่นไทย
8. เมื่อนักท่องเที่ยวเดินทางออกจากหมู่บ้าน ต้องได้รับการตรวจสอบเพื่อมิให้นำทรัพยากรหรือสิ่งอื่นใดออกจากพื้นที่ ก่อนได้รับอนุญาต
9. เพื่อความปลอดภัยของ บุคคลนักท่องเที่ยว และทรัพยากรอันมีค่า ผู้ที่จะเข้ามาท่องเที่ยวในหมู่บ้านก่อนเข้าและออกไปต้องได้รับการตรวจสอบซักถาม จากคณะกรรมการ ฯ ณ จุดด่านตรวจของหมู่บ้านก่อนทุกครั้ง
10. นักท่องเที่ยวทุกคนพึงต้องเสียสละเงิน เพื่อในการบำรุงรักษาและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวของหมู่บ้านให้ยั่งยืนต่อไปตามอัตราค่าธรรมเนียมที่ประกาศไว้
11. ไม่ให้พกอาวุธต้องห้ามกฎหมาย
12. โปรดขับรถด้วยความเร็วไม่เกิน 35 กม./ชั่วโมง เนื่องจากเป็นสถานที่ชุมชน
13. ไม่ทำการอันใดให้เป็นที่รบกวน ผู้คนนักท่องเที่ยว
14. ไม่ทิ้งขยะเรี่ยราด
15. ไม่ประพฤติผิดศีลธรรม จารีตประเพณีอันดีงามของท้องถิ่น
16. การจัดการทำธุรกิจท่องเที่ยวทุกชนิดขอสงวนสิทธิ์ ให้เป็นของกลุ่มเครือข่ายการท่องเที่ยวหมู่บ้านเท่านั้น
17. การเข้ามาตั้งเต็นท์พักผ่อน เช่าเฮือนหรือพักแบบโฮมสเตย์ในสถานที่ต่างๆ ต้องมาติดต่อคณะกรรมการและต้องได้รับการอนุญาตก่อนทุกครั้ง

ส่วนที่ 1 บริบทชุมชน

1.1 สภาพโดยทั่วไปของชุมชน

สภาพพื้นที่ทั่วไปของหมู่บ้านป่าหมาก มีลักษณะเป็นป่าโปร่ง ไม้ผลัดใบ มีที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ เหมาะแก่การทำการเกษตร แต่อาศัยเฉพาะน้ำจากลำห้วย จึงไม่เพียงพอต่อความต้องการ มีอาณาเขตติดต่อกับหมู่บ้านใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	บ้านแม่หาร ตำบลบ้านกาศ
ทิศใต้	ติดต่อกับ	บ้านแม่สะบาล ตำบลแม่คง
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	หมู่ 8 บ้านท่าข้ามเหนือ ตำบลบ้านกาศ
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	บ้านแม่สะลาบ ตำบลแม่คง

การคมนาคมติดต่อกับหมู่บ้านใกล้เคียง สามารถไปได้โดยทางรถยนต์ บนถนนลูกรัง ที่ตัดเข้าสู่หมู่บ้าน หากเป็นฤดูฝน จะใช้เวลาในการเดินทางนานกว่าฤดูแล้ง เพราะถนนจะมีน้ำห้วยไหลหลาก ทำให้ถนนเป็นหลุมเป็นบ่อ มีโคลน บางส่วนอาจถูกน้ำป่ากัดเซาะ ทำให้เสียเวลามาก หมู่บ้านป่าหมาก อยู่ห่างจากตัวอำเภอประมาณ 5 กิโลเมตร ปัจจุบันจากถนนลูกรัง ถนนดิน เปลี่ยนเป็นถนนคอนกรีตเหล็กเกือบทุกเส้นทาง แต่จะมีถนนลูกรังและถนนดินอีกบางส่วน ส่วนไฟฟ้าปัจจุบันมีไฟฟ้าเกือบทุกหลังคาเรือน การเดินทางสู่หมู่บ้านเดินทางได้โดยรถยนต์ รถจักรยานยนต์ ปัจจุบันมีการพัฒนามากขึ้นสะดวกสบายต่อการสัญจรไปมา น้ำอุปโภคบริโภค ก็เพียงพอกับความต้องการของประชาชน

ประชากร หมู่บ้านป่าหมาก มีจำนวนหลังคาเรือน 179 หลังคาเรือน มีประชากรทั้งหมดจำนวน 658 คน เป็นชายจำนวน 335 คน เป็นหญิงจำนวน 323 คน

อาชีพ ชาวบ้านป่าหมากส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา เศรษฐกิจของหมู่บ้านนับว่าอยู่ในระดับดี สามารถเลี้ยงตัวเองได้ พื้นที่เพาะปลูกของหมู่บ้านเป็นที่ราบกว้างใหญ่ มีลำห้วยแม่หารไหลผ่านทุกครอบครัวในหมู่บ้านชอบเลี้ยงสัตว์แทบทุกชนิด เช่น ช้าง แพะ โค กระบือ สุกร เป็ด ไก่ แต่ปัจจุบันก็อาจลดลงกว่าสมัยก่อน เนื่องจากมีความเจริญเข้ามาสู่หมู่บ้าน แต่ก่อนเคยใช้ควายไถนาก็เปลี่ยนเป็นเครื่องยนต์ รถไถ เคยใช้ช้างในการลากซุง ก็เปลี่ยนเป็นใช้รถลากแทน เป็นต้น

ศาสนา ประเพณี และวัฒนธรรม ราษฎรในบ้านป่าหมาก ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ สมัยก่อนยังไม่มีวัดแต่ปัจจุบันมีวัดมีพระธาตุ 5 ยอด ปูชนียสถาน เป็นที่กราบไหว้บูชาของคนในหมู่บ้านมาช้านาน ราษฎรชาวบ้านป่าหมากยังมีการนับถือผี นับถือศาลเจ้า ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ สำหรับประเพณีและวัฒนธรรมของชาวบ้านป่าหมาก มีลักษณะคล้ายกับของคนพื้นเมือง ทั่วไปในอำเภอแม่สะเรียง เช่น ประเพณีทำบุญขึ้นบ้านใหม่ วันสงกรานต์ วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา และประเพณีการแต่งงาน สำหรับประเพณีแต่งงานจะยึดพิธีการแบบเก่า เรียกว่า ฮีต (จารีต) ของชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงดั้งเดิม ไม่เหมือนกับการแต่งงานของคนพื้นเมือง

แหล่งธรรมชาติ

1. ห้วยแม่หาร, ห้วยแม่จ๋อง, ห้วยแม่สะลาบ
2. โบราณสถาน วัดบ้านป่าหมาก พระธาตุป่าหมาก

1.2 ประวัติศาสตร์ชุมชน

หมู่บ้านป่าหมาก เป็นหมู่บ้านของชาวกะเหรี่ยง ตั้งขึ้นในปี พ.ศ.ใด ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าอายุเกือบร้อยปี เล่าว่า เมื่อตนยังเป็นเด็ก ปู่ ย่า ตา ยาย ได้บอกให้ตนว่า บ้านป่าหมากตั้งขึ้นแล้วไม่ต่ำกว่า 50 ปี จึงพอจะประมาณได้ว่าบ้านป่าหมากเกิดขึ้นแล้วไม่ต่ำกว่า 150 ปี

แต่เดิมบ้านป่าหมากมีสภาพที่ห่างไกลจากความเจริญ การคมนาคมไม่สะดวกจึงมีการพัฒนาช้ากว่าหมู่บ้านอื่น แต่ปัจจุบันทางหมู่บ้านป่าหมากสภาพทั่วไปในการเดินทางมีสภาพดีขึ้นแล้วการเดินสัญจรไปมาได้สะดวกรวดเร็วมากขึ้นเพราะปัจจุบันถนนจากเมื่อก่อนเป็นถนนลูกรัง ถนนดิน จนมาปัจจุบันได้เปลี่ยนจากถนนลูกรัง ถนนดิน เป็นถนนคอนกรีตเสริมเหล็กเกือบหมดทุกเส้นทาง จากเดิมการคมนาคมไม่สะดวกจึงมีการพัฒนาช้ากว่าหมู่บ้านอื่น แต่ปัจจุบันการคมนาคมสะดวกรวดเร็ว มีการพัฒนาขึ้นได้อย่างเร็ว และทางหมู่บ้านป่าหมาก จะอยู่กันอย่างเป็นหย่อม ในหมู่บ้านจะต้องอยู่ด้วยกัน 4 หย่อม และแยกมาอยู่ทางโรงเรียนบ้านป่าหมากอีกบางส่วน โดยมีผู้ใหญ่บ้านหรือผู้นำหมู่บ้านคนแรกชื่อ นายหล้า ชายชุมทอง นายสินษมา จิตสุจริตทำ นายประวัติ ษมาจิตสวยลำ นายธงชัย ใฝ่กระจายมิต ตำบลบ้านกาศ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

โครงการหลวงได้มาแนะนำนอกจากนี้ยังมีการปลูกผักต่าง ๆ เช่น ซูกินนี่ แครอท ซึ่งเจ้าหน้าที่จากโครงการหลวงจะดูแลช่วยเหลือแนะนำตลอดระยะเวลาการปลูกจนหลังการเก็บเกี่ยว

คุณบุญทา พฤกษาฉิมพลี เกษตรกรบ้านผาหมอน เป็นผู้หนึ่งที่ประสบผลสำเร็จในการประกอบอาชีพปลูกดอกไม้ และปลูกพืชที่ทางโครงการหลวงให้การส่งเสริม คุณบุญทา เล่าถึงวิธีการปลูกพืชต่าง ๆ ที่ตัวเองประสบผลสำเร็จเป็นราย ๆ ดังนี้

พืชเศรษฐกิจที่ทำรายได้ให้กับชาวบ้านผาหมอนและหมู่บ้านใกล้เคียง แยกออกได้ดังนี้

1. **ดอกไม้สด ได้แก่**

ลิลลี่ - สแตติส -เยอร์บีร่า -หน้าวัว

ดอกผีเสื้อ - ดอกแกดิโอลัส - ยิบโซฟีล่า

2. **ดอกไม้แห้ง ได้แก่** ยิบโซไข่เหา - สแตติส - ไฮเดลเยีย

3.กาแฟพันธุ์อาราบิก้า

4.พริกหวาน สีต่าง ๆ เช่น พริกหวานสีแดง เขียว เหลือง

5. พลับ

6. สุกินนี

7. กะหล่ำปลี

การปลูกพืชเหล่านี้ก็จะมีเทคนิคการปลูกที่ให้ได้ผลผลิตดี นายบุญทา จึงเล่าถึงวิธีการปลูกพืชแต่ละชนิด ซึ่งเจ้าหน้าที่โครงการหลวงได้สอน สาธิต วิธีการปลูกพืชผักเศรษฐกิจให้ได้ผลผลิตดี รายได้ของชาวบ้านจากการที่ปลูกพืชและไม้ดอกที่โครงการหลวงส่งเสริมสนับสนุนพอที่จะแยกได้ดังนี้

พืชผักเศรษฐกิจ เหล่านี้ สามารถทำให้ชาวบ้านผาหมอนและใกล้เคียงมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ซึ่งส่วนหนึ่งมาจากการขายพืชผักเศรษฐกิจ และอีกส่วนหนึ่งมาจากการทำงานรับจ้างในไร่สวนของผู้ที่ปลูกพืชผักเหล่านี้

วิธีในการปลูกพืชผักเศรษฐกิจจะมีเทคนิควิธีการปลูกตามหลักวิชาการเกษตรและต้องดูแลเอาใจใส่เป็นอย่างดี จึงจะทำให้ได้ผลผลิตดี ดังนั้นการปลูกพืชดังกล่าวจึงต้องศึกษาเรียนรู้ วิธีการปลูกให้เข้าใจและปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ จึงจะประสบผลสำเร็จในอาชีพนี้ ซึ่งผลผลิตที่ได้ก็จะส่งขายให้มูลนิธิโครงการหลวง และอีกส่วนหนึ่งก็ขายให้ท้องตลาดทั่วไป

1.3 การวิเคราะห์ปัญหาและศักยภาพของหมู่บ้าน

จุดแข็ง/สิ่งที่ดี มีคุณค่าในหมู่บ้าน/ชุมชน	จุดอ่อนที่มีอยู่ในหมู่บ้าน/ชุมชน
1. ทรัพยากรธรรมชาติ - มีป่าไม้อุดมสมบูรณ์ - สัตว์ป่าตามธรรมชาติ 2. ภูมิปัญญาท้องถิ่น - มีการจักสานเครื่องใช้ไม้สอยเอง - มีการทอผ้าเพื่อใช้เอง - การใช้สมุนไพรพื้นบ้าน 3. กลุ่ม/องค์กรในหมู่บ้าน/ชุมชน - กองทุนหมู่บ้าน (กทบ.) - กองทุนแก้ไขปัญหาความยากจน (กข. คจ.) - กลุ่มพัฒนาสตรี - กลุ่มเยาวชน - กลุ่มผู้เลี้ยงหมู 4. ผลผลิตของหมู่บ้านที่เด่นและสำคัญ - ปลูกพริก, ฟักทอง, ผักกาด - ปลูกข้าวไว้บริโภค - เลี้ยงสัตว์ - ปลูกถั่วเหลือง, ถั่วฝักยาว, ถั่วลิสง 5. อื่นๆ - การรักษาวัฒนธรรมประเพณีของชนเผ่า	1. มีการลักลอบตัดไม้ในเขตป่าอนุรักษ์ 2. คณะกรรมการขาดความร่วมมือ 3. สัตว์ป่าสูญพันธุ์ มีปริมาณลดน้อย 4. เยาวชนละเลยขนบธรรมเนียมประเพณีชนเผ่า 5. ชาวบ้านไม่รู้หนังสือ 6. ผลผลิตทางการเกษตรราคาตกต่ำ 7. ค่านิยมสมัยใหม่เข้าทำลายวัฒนธรรม 8. ไม่มีรายได้ ส่งเสริมอาชีพ 9. หมู่บ้านมีหลายหย่อมบ้านยากแก่การพัฒนา
โอกาสที่ดี ที่เอื้อต่อการพัฒนาของหมู่บ้าน	**ปัญหาอุปสรรคในการพัฒนาหมู่บ้าน**
1. ได้รับงบประมาณจากหน่วยงานราชการ/อบต. 2. มีโรงเรียนทำให้เด็กมีโอกาสทางการศึกษาไม่ต้องเดินทางไกลและมีคณะครูเป็นที่ปรึกษา 3. ประเพณีชนเผ่าที่สืบทอดมานาน 4. หมู่บ้านมีการสืบสานประเพณีชนเผ่า	1. ผลผลิตตกต่ำ ไม่มีราคา 2. ได้รับงบประมาณไม่เพียงพอต่อการจัดกิจกรรมในชุมชนหรือหมู่บ้าน 3. ค่านิยมชุมชนเมืองทำลายวัฒนธรรม 4. น้ำไม่มีพอใช้ตลอดปี

ต่อ../วิเคราะห์สภาพปัญหาของหมู่บ้าน/ชุมชน

ชื่อปัญหาจากแหล่งข้อมูล	สาเหตุของปัญหา	แนวทางที่เป็นไปได้ในการแก้ไขปัญหา	
ข้อมูล กชช 2 ค ปี 2550			
ไม่มีที่ดินทำกิน	- ไม่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ดินทำกิน	- ส่งเสริมการจัดทำเอกสารสิทธิ์ที่ดินทำกิน	
ผลผลิตจากการทำไร่	- ขาดความรู้ทางวิชาการการเพาะปลูก	- ส่งเสริมการอบรมให้ความรู้ทางวิชาการ	
ความปลอดภัยในการทำงาน	- ขาดความรู้ด้านการทำงานด้านการเกษตร	- ส่งเสริมการให้ความรู้เรื่องการทำงาน	
ประชาคม/อื่นๆ			
สาธารณะ/ป่าอนุรักษ์	ต้องการเพิ่มผลผลิต/ประชากรเพิ่ม/ขาดการจัดการ	กันแนวเขต, ทำแนวกันไฟ, ให้ความรู้, มีส่วนร่วม	
บุกรุก/การเผาป่า	หวังประโยชน์เล็กน้อย/ขาดจิตสำนึกหรือความเข้าใจ	ปลูกพืชแซมป่าที่มีค่าทางเศรษฐกิจโดยชุมชน	
ผลิตภัณฑ์ชุมชนจำหน่าย	ผลิตภัณฑ์ไม่มีคุณภาพ, ไม่พัฒนารูปแบบ	พัฒนารูปแบบและคุณภาพผลิตภัณฑ์	
ขาดแรงจูงใจในการ	ขาดการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อดึงดูดลูกค้า	พัฒนาและสร้างระบบการบริหารจัดการ	
ขาดช่องทางการตลาด		แหล่งธรรมชาติ/โบราณวัตถุ/แหล่งท่องเที่ยว	
		เพิ่มช่องทางการตลาด/ส่งเสริมการจำหน่าย	
ผลผลิตราคาตกต่ำ	ผลิตผลทางการเกษตรตกต่ำ	ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนปลูกพืชลดต้นทุนการผลิต	
วัฒนธรรมประเพณีเลือนหาย	ประเพณีวัฒนธรรมของชนเผ่าถูกละเลย	อนุรักษ์ ฟื้นฟู ขนบธรรมเนียม ประเพณีของชนเผ่า	

ชื่อปัญหาจากแหล่งข้อมูล	สาเหตุของปัญหา	แนวทางที่เป็นไปได้ในการแก้ไขปัญหา	
ข้อมูลตกเกณฑ์ จปฐ. ปี 2550			
ความรู้ในการใช้ยา	- ยังมีการใช้ยาสมุนไพรตามวิถีชีวิตดั้งเดิม	- ส่งเสริมให้มีการใช้สมุนไพรอย่างถูกต้อง	
ครัวเรือนมีความมั่นคง อยู่อาศัยและบ้านมีคงทนถาวร	- บ้านตั้งในเขตป่าสงวน/อนุรักษ์/ยากจน	- แก้ปัญหาเรื่องที่ดิน, อาชีพ/เพิ่มรายได้	
จัดบ้านเรือนถูกด้วยมลพิษ	- สร้างบ้านเรือนบนภูเขาและมีขนาดกระทัดรัด	- จัดอบรมให้ความรู้โดย อสม. และสถานีอนามัย	
ครัวเรือนมีการป้องกันภัย	- ครัวเรือนมีหลายหย่อมบ้าน ขาดการรับรู้ข่าวสารวิชาการ	- จัดอบรมให้ความรู้โดย อสม. และสถานีอนามัย	
ครัวเรือนมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน	- ครัวเรือนมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน	- จัดอบรมให้ความรู้ในด้านความปลอดภัยแก่ชุมชน	
ครอบครัวมีความ	- ครอบครัวบางครอบครัวในชุมชนยังขาดความอบอุ่น	- ส่งเสริมการจัดกิจกรรมภายในครอบครัว	
เด็กอายุ 6-15 ปี ได้ศึกษาภาคบังคับ 9 ปี	- เด็กยังไม่ได้รับการศึกษาภาคบังคับอย่างทั่วถึง	- ส่งเสริมให้เด็กได้รับการศึกษาภาคบังคับทุกคน	
เด็กที่จบการศึกษาภาคบังคับได้เรียนต่อ ม.ปลาย	- เด็กยังไม่ได้รับการศึกษาต่อหลังจากจบการศึกษาภาคบังคับ	- ส่งเสริมให้เด็กได้รับการศึกษาอย่างต่อเนื่อง	
คนสามารถอ่านภาษาไทยได้	- ประชาชนที่มีอายุไม่ได้รับการศึกษา	- ส่งเสริมให้มีการศึกษาผู้ใหญ่ รวมกลุ่มเรียนเพื่อให้อ่าน เขียนภาษาไทย	

ชื่อปัญหาจากแหล่งข้อมูล	สาเหตุของปัญหา	แนวทางที่เป็นไปได้ในการแก้ไขปัญหา	
ข้อมูลตกเกณฑ์ จปฐ. ปี 2550			
ความรู้ในการใช้ยา	- ยังมีการใช้ยาสมุนไพรตามวิถีชีวิตดั้งเดิม	- ส่งเสริมให้มีการใช้สมุนไพรอย่างถูกต้อง	
ครัวเรือนมีความมั่นคง อยู่อาศัยและบ้านมีคงทนถาวร	- บ้านตั้งในเขตป่าสงวน/อนุรักษ์/ยากจน	- แก้ปัญหาเรื่องที่ดิน, อาชีพ/เพิ่มรายได้	
จัดบ้านเรือนถูกด้วยมลพิษ	- สร้างบ้านเรือนบนภูเขาและมีขนาดกระทัดรัด	- จัดอบรมให้ความรู้โดย อสม. และสถานีอนามัย	
ครัวเรือนมีการป้องกันภัย	- ครัวเรือนมีหลายหย่อมบ้าน ขาดการรับรู้ข่าวสารวิชาการ	- จัดอบรมให้ความรู้โดย อสม. และสถานีอนามัย	
ครัวเรือนมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน	- ครัวเรือนมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน	- จัดอบรมให้ความรู้ในด้านความปลอดภัยแก่ชุมชน	
ครอบครัวมีความ	- ครอบครัวบางครอบครัวในชุมชนยังขาดความอบอุ่น	- ส่งเสริมการจัดกิจกรรมภายในครอบครัว	
เด็กอายุ 6-15 ปี ได้ศึกษาภาคบังคับ 9 ปี	- เด็กยังไม่ได้รับการศึกษาภาคบังคับอย่างทั่วถึง	- ส่งเสริมให้เด็กได้รับการศึกษาภาคบังคับทุกคน	
เด็กที่จบการศึกษาภาคบังคับได้เรียนต่อ ม.ปลาย	- เด็กยังไม่ได้รับการศึกษาต่อหลังจากจบการศึกษาภาคบังคับ	- ส่งเสริมให้เด็กได้รับการศึกษาอย่างต่อเนื่อง	
คนสามารถอ่านภาษาไทยได้	- ประชาชนที่มีอายุไม่ได้รับการศึกษา	- ส่งเสริมให้มีการศึกษาผู้ใหญ่ รวมกลุ่มเรียนเพื่อให้อ่าน เขียนภาษาไทย	

ชื่อปัญหาจากแหล่งข้อมูล	สาเหตุของปัญหา	แนวทางที่เป็นไปได้ในการแก้ไขปัญหา	ลำดับความสำคัญของปัญหา
ครัวเรือนได้รับรู้ข่าวสาร	- ครัวเรือนมีหลายหย่อมบ้าน ขาดการรับรู้ข่าวสารที่สำคัญ	- เพิ่มช่องทางในการติดต่อสื่อสารให้มากขึ้น	
คนอายุ 15-60 ปี ประกอบอาชีพและมีรายได้	- คนอายุ 15-60 ปีเต็มไม่มีงานทำ ไม่มีรายได้ไม่มีอาชีพเสริม	- ส่งเสริมกิจกรรมเสริมเพื่อเพิ่มรายได้	
รายได้ต่ำกว่าเกณฑ์	- ไม่มีงานทำ ไม่มีรายได้ไม่มีอาชีพเสริม	- ส่งเสริมกิจกรรมเสริมเพื่อเพิ่มรายได้	
ครัวเรือนมีการเก็บออม	- คนในชุมชนมีปัญหาด้านหนี้สิน	- ให้ความรู้ประโยชน์ของการออมทรัพย์	
ปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนา	- ชุมชนขาดการปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนา	- ส่งเสริมประเพณี/วัฒนธรรม/ศาสนาสร้างจิตสำนึกวัฒนธรรม/รักถิ่นฐาน	

ส่วนที่ 2 การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน

2.1 ประวัติศาสตร์ของชุมชนที่เอื้อต่อการจัดการท่องเที่ยว

เนื่องด้วยบ้านป่าหมาก เป็นชุมชนกระเหรี่ยงซึ่งด้วยประวัติศาสตร์ของการตั้งถิ่นฐานแล้วพบว่าชนเผ่ากะเหรี่ยงเป็นชนเผ่าที่จัดได้ว่ามีหลายเผ่าพันธุ์ หลายภาษา มีการนับถือศาสนาที่ต่างกัน แต่กะเหรี่ยงดั้งเดิมจะนับถือผี เชื่อเรื่องต้นไม้ป่าใหญ่ ภายหลังหันมานับถือพุทธ คริสต์ เป็นต้น กะเหรี่ยง มีถิ่นฐานตั้งอยู่ที่ประเทศพม่า แต่หลังจากถูกรุกรานจากสงคราม จึงมีกะเหรี่ยงที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ประเทศไทย กะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย แบ่งออกได้เป็น 4 ประเภท แบ่งออกเป็นกลุ่มย่อย กะเหรี่ยงสะกอ หรือที่เรียกนามตัวเองว่า ปกาเกอะญอ หมายถึงคน หรือมนุษย์นั้นเอง กะเหรี่ยงสะกอเป็นกลุ่มที่มีจำนวนมากที่สุด มีภาษาเขียนเป็นของตนเอง โดยมีมิชชันนารีเป็นผู้คิดค้นดัดแปลงมาจากตัวหนังสือพม่า ผสมภาษาโรมัน กลุ่มนี้หันมานับถือศาสนาคริสต์เป็นส่วนใหญ่ กะเหรี่ยงโบร์นั้นเป็นกลุ่มที่ค่อนข้างเคร่งครัดในประเพณี พบมากที่ อำเภอ แม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน อำเภอ อมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ และแถบตะวันตกของประเทศไทย คือ

กะเหรี่ยงบเว พบที่ อำเภอ ขุนยวม แม่ฮ่องสอน ส่วนปะโอ หรือตองสูก็มีอยู่บ้าง แต่พบน้อยมากในประเทศไทย ชนเผ่า "ปกาเกอะญอ" เป็นชนเผ่าที่บอกกล่าวถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมานับร้อยนับพันเรื่อง เรียงร้อยเก็บไว้ในแนวของนิทาน อาจจะไม่ใช่หลักฐานที่แน่ชัด แต่ก็พยายามที่จะเล่าสืบทอดให้ลูกหลานได้รู้ ถึงความเป็นมาของเผ่าพันธุ์ และวัฒนธรรมของตัวเอง เล่ากันตั้งแต่สมัยที่พระเจ้าสร้างโลก พระองค์ได้สร้างมนุษย์ คู่แรก คือ อดัม กับเอวา ทั้งสองคนได้ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันในสวน (เอเดน) ที่พระองค์ได้สร้างไว้ ทั้งสองได้ทำ ผิดกฎ ของสวรรค์ จึงถูกเนรเทศลงมาใช้กรรมอยู่ในโลกจนกระทั่งมีลูกหลานสืบเชื้อสายมาจนถึงทุกวันนี้

ที่ตั้งของชนเผ่ากะเหรี่ยง ตั้งอยู่ที่ภูเขา "ทอทีปล่อก่อ" มีผู้เฒ่า "เทาะแมป่า" เป็นหัวหน้า หมู่บ้านสืบเชื่อสายมาจนลูกเต็มบ้านหลานเต็มเมือง เมื่อที่ทำกินไม่พอเทาะแมป่าจึงพาลูกหลานอพยพย้ายถิ่นฐาน ระหว่างการเดินทางว่ากันว่าเทาะแมป่าเดินเร็วมากลูกหลานพากันหยุดพัก เทาะแมป่าไม่สนใจลูกหลาน พยายามที่จะเดินไปข้างหน้าเรื่อยๆ จนมาหยุดตามที่ต่างๆ แถบแถวลุ่มน้ำสาละวินบ้าง ลุ่มน้ำอิระวดีบ้าง กระทั่งสืบเชื้อสายเผ่าพันธุ์ จนมาถึงทุกวันนี้มีกะเหรี่ยงอาศัยอยู่กระจัดกระจาย ทั่วไปในเขตพม่า ตลอดจนในเขตภาคเหนือ และตะวันออกของประเทศไทย เอกสารบางชนิดระบุว่าคนกระเหรี่ยงอาศัยอยู่ในตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศจีน เมื่อถูกขับไล่หนี ลงมาตั้งหลักในระว่างกลางเขตพม่ากับมอญ ตอนหลังถูกพม่าบีบ ต้องอพยพอยู่บนภูเขา เอกสารบางชิ้นระบุว่าคนกะเหรี่ยงที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทยล้วนมาจากพม่าทั้งสิ้น เพียงแต่ ไม่มีเอกสารยืนยันว่าเข้ามาอยู่เมื่อใด แต่สันนิษฐานว่าเข้ามาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย บ้างก็ว่าในดินแดนล้านนา หรือก่อนโยนกด้วยซ้ำ นั้นหมายถึงการกำเนิดเมืองเชียงใหม่

จากคำบอกกล่าวของ "พือ มูล บุญเป็ง" คนเฒ่า คนแก่ ได้กล่าว เล่าความเป็นมาของกะเหรี่ยงในประเทศไทย พื้นที่หลักที่กะเหรี่ยง (ปกาเกอะญอ) อาศัยอยู่ครั้งแรกคือ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ โดยยึดอาชีพเกษตรกรรม ในการหาเลี้ยงชีพ ต่อมาในสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง รัฐบาลไทยได้เปิดโอกาสให้บริษัทต่างชาติประมูล โครงการทำป่าสัมปทาน ณ.ตำบลแม่ยาว จังหวัดเชียงราย โดยบริษัทที่ชนะการประมูล จะได้กรรมสิทธิ์การทำธุรกิจขนส่งไม้ จากตำบล แม่ยาว ออกไปยังต่างประเทศ ซึ่งในขณะนั้น บริษัทจากประเทศฝรั่งเศส หรือที่ชาวกระเหรี่ยงเรียกกันว่า บริษัท "ห้าง โบ๋ เบ๋" ได้กรรมสิทธิ์ในการทำธุรกิจสัมปทานในครั้งนั้นไป "พือ มูล บุญเป็ง" เล่าต่อว่าหลังจากที่ "ห้างโบ๋ เบ๋" เข้ามาทำธุรกิจในเมืองไทย ปัญหาแรกที่พบคือการสื่อสาร และการทำสัมปทานไม้ในสมัยนั้น จำเป็นต้องมี ช้างควานช้างในการลากไม้ซุง หลังจากเสร็จสัมปทาน กะเหรี่ยง (ปกาเกอะญอ) ส่วนหนึ่งได้ตั้งหลักปักฐานอยู่บ้านน้ำลัด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย โดยเห็นว่าเป็นที่เหมาะแก่การทำการเกษตร ได้ใช้ชีวิตมาจนกระทั่งสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ช่วงทำสงครามกะเหรี่ยงได้ร่วมมือกับทหารไทย โดยใช้ช้างเป็นพาหนะ ในการลำเลียง สิ่งของ เสบียง

อาหาร ให้กับทหารไทยในการรบครั้งนั้น หลังสงครามมีชนพื้นเมืองย้ายถิ่นฐานกลับมามากขึ้น ทำให้ที่คับแคบแออัดขัดแย้งที่ทำมาหากิน กะเหรี่ยงส่วนหนึ่งจึงตัดสินใจออกเดินทางอีกครั้ง

เนื่องด้วยชนเผ่ากะเหรี่ยง มีนิสัยรักความสงบ ชอบใช้ชีวิตอย่างสันโดษ เมื่อมีประชากรหนาแน่น จึงมองหาที่ทำกินใหม่ โดยเล็งเห็นว่า ตำบลแม่ยาว ที่เคยเป็นสัมปทานเก่า เป็นที่อุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การเพาะปลูก ขณะนั้นผู้เฒ่า (เซโค่) ตุดง ธุระวร ได้เป็นผู้นำพาลูกหลานและลูกบ้านส่วนหนึ่งย้ายขึ้นมา ตั้งหลัก ปักฐาน อยู่ที่ตำบลแม่ยาว อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย คำว่าแม่ยาว ตั้งขึ้นมาจากสัมปทานแม่ยาวนั้นเอง แต่ยังมีบางส่วนที่ ย้าย กระจัดกระจายออกไป ตามส่วนต่างๆ ตามแทบแถว ตำบล ทุ่งพร้าว อำเภอ แม่สรวย จังหวัดเชียงราย ยังมีส่วนที่ย้าย และอาศัยอยู่แถบแนวชายแดนของจังหวัดกาญจนบุรี ใช่ว่าจะมีเพียงเท่านี้ ทุกวันนี้ ยังมีประชากรกะเหรี่ยงอาศัยกระจัดกระจายทั่วทุกภาคของประเทศไทย (ที่มา ข้อมูลทางเวบไซด์ มูลนิธิกระจกเงา)

2.2 ข้อมูลด้านป่าไม้และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของบ้านป่าหมาก

ภูมิปัญญาและความเชื่อของชาวปกาเกอะญอในการจำแนกประเภทและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ

มนุษย์จะสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ก็ต้องอาศัยปัจจัยที่มีอยู่ตามธรรมชาติเป็นหลัก ในรูปของอาหาร ยา เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และเครื่องมือในการผลิต บนเส้นทางของ *"การวิวัฒนาการทางวัฒนธรรม"* อันยาวนานของมนุษย์ มนุษย์ได้เลือกใช้ยุทธวิธีที่หลากหลายและแตกต่างกันในการได้มาซึ่งอาหาร

โดยสรุปอาจกล่าวได้ว่า เมื่อมองย้อนหลังไปในอดีตที่ยาวนาน สังคมมนุษย์ในโลกได้ผ่านการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมมาโดยตลอด จากข้อเท็จจริงว่า มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตหนึ่งในจำนวนสิ่งมีชีวิตทั้งมวลที่ไม่มีใครรู้แน่ว่ามีกี่ชนิด และมนุษย์ก็มีการปรับตัวมาโดยตลอด การศึกษาการปรับตัวของสิ่งมีชีวิตเข้ากับสภาพแวดล้อมนี้ คือวิชาที่เรียกกันว่า นิเวศวิทยา

การปรับตัวของมนุษย์เข้ากับสิ่งแวดล้อมไม่เหมือนการปรับตัวของสิ่งมีชีวิตชนิดอื่น ด้วยว่าการปรับตัวดังกล่าวเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมซึ่งมิได้มีความหมายว่าเป็นเพียงเรื่องของเทคโนโลยีเท่านั้น แต่หากยังสัมพันธ์กับแบบแผนของการจัดองค์กร หรือการจัดระบบทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ผลกระทบในทางการทำลายกลับมีมากมายมหาศาลทั้งต่อสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม

2.3 ประเภทป่าตามภูมิปัญญาของชนเผ่ากะเหรี่ยงในบ้านป่าหมาก

1) การจัดจำแนกประเภทตามลักษณะของป่า

แพะโข่ ซึ่งตรงกับคำเรียกว่า "ป่าแพะ" บริเวณพื้นที่เชิงเขามีต้นไม้ขึ้นไม่หนาแน่น ต้นไม้เป็นไม้เนื้อแข็งขนาดเล็กดินเป็นดินลูกรัง มีเนื้อกรวดและหินมาก อากาศแห้งแล้ง

กอเบโป่ ซึ่งจะเป็นไม้ผลัดใบจำพวกเต็งรัง รวมทั้งป่าไผ่ก็จัดอยู่ในประเภทนี้ด้วย ทั้งแพะโป่และกอเบโป่ถูกจัดรวมอยู่ในป่าประเภท "กอเบ" คือเป็นป่าในเขตแห้งแล้งของทางภาคเหนือ สูงจากแพะโป่ขึ้นไปอีกระดับหนึ่ง

เก่อเนอค่อทิ อาจเทียบได้กับป่าเบญจพรรณ ซึ่งต้นไม้ที่ขึ้นเป็นลักษณะป่าโปร่ง ป่าไม้เต็ง อากาศจะค่อนข้างอบอุ่นถึงร้อนแห้งแล้ง บางที่ป่าสนเกี๊ยะก็จัดอยู่ในกลุ่มนี้

เก่อเนอ" แบ่งออกได้เป็นสองส่วน ส่วนที่อยู่ต่ำกว่าเรียกว่า "เก่อเนอพา" มีลักษณะเทียบเคียงได้กับป่าดิบเขา มีความชุ่มชื้นอากาศเย็นตลอดปี ต้นไม้มีความหนาแน่นปานกลาง จะพบกล้วยป่าได้ในป่าประเภทนี้ ป่าส่วนที่อยู่บริเวณยอดดอยสูงเรียกว่า "เก่อเนอหมื่อ" เทียบได้กับป่าดิบชื้น มีไม้ประเภทเถาวัลย์ ไม้ชั้นล่างพวกมอส เฟิร์น และอื่นๆ อีกมากมาย ดินในป่าประเภทนี้เป็นดินดีชุ่มน้ำสูง

2)จำแนกประเภทป่าตามลักษณะการใช้ประโยชน์

ดูเมอเอาะ หรือป่าใช้สอยรอบหมู่บ้าน นอกจากจะให้ความร่มเย็นแก่หมู่บ้านแล้วยังเป็นแหล่งน้ำดื่มน้ำใช้ เป็นแหล่งเชื้อเพลิง เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์เล็ก สถานที่ประกอบพิธีกรรมของหมู่บ้านจะอยู่ในส่วนนี้ด้วย

ปก่า ปา ซว่าโป่ โลปู หรือป่าช้า บริเวณนี้จะห้ามตัดฟันไม้ทุกชนิดเพราะเกรงว่าจะรบกวนวิญญาณบรรพบุรุษ ซึ่งอาจเป็นเหตุที่ทำให้เกิดเภทภัยขึ้นได้

ปก่าลุถ่อ หรือป่าฟื้นตัวจากไร่ จะอยู่ห่างจากหมู่บ้านออกไปประมาณ 1 กิโลเมตรขึ้นไป ตรงกับคำเรียกทางภาคเหนือว่า "ป่าเหล่า" อันหมายถึงพื้นที่ที่เคยทำไร่ แต่ได้พักฟื้นไว้ประมาณ 5-7 ปี เป็นทั้งแหล่งอาหารและยารักษาโรค

ปก่าชิโป่ ชิเคมอ หรือป่าหัวนา เป็นพื้นที่ป่าเหนือผืนนา ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำที่ใช้หล่อเลี้ยงนานั้น เจ้าของนาจะเป็นผู้รักษาป่านี้ไว้เพื่อให้มีน้ำพอที่จะใช้หล่อเลี้ยงนาของตน

ปกาทีคว๊ะคีย์หรือป่าขุนห้วย มักจะอยู่สูงกว่าและห่างไกลจากตัวหมู่บ้านถือเป็นแหล่งต้นน้ำที่สำคัญที่ไหลผ่านหมู่บ้าน ป่าประเภทนี้อยู่ในความรับผิดชอบของทั้งชุมชน ห้ามบุกเบิกที่นา แต่สามารถเก็บของป่าและล่าสัตว์ได้ รวมทั้งสามารถตัดไม้นำไปใช้สอยได้ถ้าจำนวนไม่มากนัก

3) จำแนกตามสภาพภูมิศาสตร์

โดยลักษณะการใช้พื้นที่ป่าของชาวกระเหรี่ยงนั้น ชาวบ้านกล่าวว่า พื้นที่ภูเขาหนึ่งลูกตามแนวคิดของชาวกระเหรี่ยง แบ่งพื้นที่ภูเขาออกเป็นชั้น โดยแต่ละชั้นของภูเขา มีความสำคัญและมีกฎข้อห้ามตามความเชื่อในการใช้พื้นที่ที่แตกต่างกันออกไป

ทีนิธิ เป็นพื้นที่ชั้นล่างสุดเป็นพื้นที่ใกล้กับที่อยู่อาศัย เป็นพื้นที่ใกล้น้ำ

ตะโตเว เป็นพื้นที่ที่อยู่กลางแนวสันเขาจะทำการเกษตรและปลูกพืน

หต่าหลู่เมละ เป็นพื้นหลืบหุบเขาเป็นที่อาศัยของสัตว์ เป็นพื้นที่ป่าที่สำคัญเพื่อเก็บเม็ดพันธุ์ และเป็นพื้นที่ที่เชื่อว่าเป็นพื้นที่ที่เชื่อว่ามีผีมักเดินผ่าน ในพื้นที่ชาวระเหรี่ยงจะไม่ทำการเพาะปลูก เพราะเชื่อว่าผลผลิตในไร่หมุนเวียนจะไม่สมบูรณ์

หต่าหลู่โข บนสันเขา

ตะเดโดะ เป็นป่าในช่องเขา ถือว่าเป็นทางเดินของผี ห้ามหักล้างทำกิน แต่สามารถอาหารสมุนไพร และไม้ฟืนจากป่าบริเวณนั้นได้ พื้นที่ที่อยู่ระหว่างภูเขาเป็นพื้นที่ที่ห้ามในการทำ

4) การจำแนกตามชนิดไม้

เซโพปรีแปลว่าไม้ขนาดเล็กโดยไม้ประเภทนี้เป็นไม้เพื่อการขยายพันธุ์ของชาวกระเหรี่ยง ไม้ที่สำคัญ คือ ไม้ก่อ ไม้ตุม ไม้ลำพู ไม้ยางแกง ยางโป ไม้สักทอง ก่อน้ำ ต้นหมี ต้นเสือโคร่ง โดยไม้ชนิดนี้อยู่ตามช่วงชั้น คือ ที่นิธิ ตาชอเว และตามเมละ

เซพะเตโพ แปลว่า ไม้ที่มีขนาดปานกลางสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ โดยไม้ประเภทนี้สามารถนำไปใช้ในการทำพื้นได้ ต้นเปมือ ต้นยาง ไม้สักทอง ก่อน้ำ โดยพบในช่วงชั้น คือ ธีนิธิ ตาชอเว่ ตาเมละ

เซตูโปล่ แปลว่า ไม้ชั้นเติบโตมีขนาดสูงสมส่วน เป็นไม้ที่เริ่มตั้งตัวได้ชาวปกาเกอะญอจะยังคงไม่นำไปใช้ประโยชน์ไม้ที่สำคัญ เช่น ลำพู ยางแกง ไม้เดื้อ โดยพบมากในช่วงขั้น คือ ธีนิธิ ตาชอเว่ ตาเมละ

เซกง่อมา แปลว่า ไม้ที่เกือบโตเต็มที่ โดยไม้ประเภทนี้ชาวปกาเกอะญอก็ยังไม่นำไม้ชนิดนี้ไปใช้ประโยชน์เพราะเนื้อไม้ยังไม่มีความแข็งพอ ไม้ที่สำคัญ เช่น ลำพู ยางแกง ไม้เดื้อ ไม้สักทอง ก่อน้ำ โดยพบในช่วงนี้ชั้นคือ ธีนิธิ ตาชอเว่ ตาเมละ

เซพะโดะ แปลว่าไม้ขนาดใหญ่เต็มที่มีความทนทาน โดยไม้ชนิดนี้สามารถนำไปใช้ในการสร้างบ้าน นำมาเป็นส่วนประกอบของบ้านจำพวกฝาบ้าน เป็นต้น โดยไม้ชนิดนี้อยู่ทุกช่วงชั้นของภูเขาตามการแบ่งของชาว ปกาเกอะญอ มีไม้ที่สำคัญ คือ สนสองใบ สนสามใบ ไม้รัก พะยอม โดยไม้นี้พบได้มากตามข่วงชั้นเขา คือ ธีนิธิ ตาชอเว่ ตาเมละ

เซตราปรา แปลว่า ไม้จะหมดอายุ โดยสามารถนำไปใช้ในการทำเสาบ้านเพราะต้นไม้ในช่วงอายุนั้นมีขนาดใหญ่และมีเนื้อไม้ที่แข็งแรง เช่นไม้จำปี พะยอม ไม้สักทอง โดยไม้ชนิดนี้อยู่ทุกช่วงชั้นของภูเขาตามการแบ่งของชาวปกาเกอะญอ พบได้อยู่ตามชั้นสูงสุดของภูเขา

เซปาชี แปลว่า ไม้หมดอายุแต่โคนต้นไม้ยังคงมีความสดอยู่ โดยนำเอามีดไปสะกิดที่บริเวณโคนต้นไม้ชนิดนี้ มีไม้ที่สำคัญ เช่น ต้นยาง พะยอม จำปา จำปี

5) จำแนกป่าตามความเชื่อ

คือ พื้นที่ป่าที่ชาวระเหรี่ยงมักจะไม่เข้าไปในพื้นที่ หรือบางครั้งจะไม่เข้า เพื่อนำเอาไม้มาใช้เพื่อประโยชน์ต่าง ๆ โดยสามารถแบ่งได้ดังต่อไปนี้

ป่าเดปอ เป็นป่าที่อยู่รอบหมู่บ้าน โดยจะเป็นพื้นที่ที่ใช้สำหรับผูกสายสะดือของเด็ก พื้นที่นี้ห้ามนำใช้สอย เพราะมีความเชื่อว่าคนในหมู่บ้านจะมีต้นไม้ประจำตัวของเขาเองคนละ 1 ต้น

ป่าช้า พื้นที่ป่าช้าห้ามตัดไม้ เพราะเป็นพื้นที่ฝังศพอาจเป็นการไปรบกวนวิญญาณ ในพื้นที่ป่าของหมู่บ้านสามารถเข้าไปในพื้นที่ป่าช้าได้ แต่ห้ามเข้าไปตัดไม้ในพื้นที่ป่าเดปอ โดยเฉพาะญาติของผู้ที่เสียชีวิต จะไม่สามารถเข้าไปในพื้นที่ดังกล่าวได้เป็นเวลาประมาณ 1 เดือน ด้วยกันเพราะเชื่อว่าญาติยังไม่ทำบุญให้ อาจทำให้ญาติที่เสียชีวิตตามกลับบ้าน

ดิเมอเบอ เป็นพื้นที่ลักษณะเป็นเนินเขาโดยพื้นที่ป่านั้นเป็นแหล่งน้ำซึมออกมาล้อมรอบ ชาวปกาเอกะญอ ห้ามตัดไม้เพราะอาจจะทำให้น้ำที่ซึมซับล้อมนี้แห้งเหือดไป เพราะเชื่อว่าในแหล่งน้ำมีเจ้าแห่งน้ำอาศัยอยู่อาจทำให้เกิดการเจ็บป่วยขึ้นมาได้ ทำให้ชาวบ้านมักจะไม่เข้าไปในพื้นที่ ในการสำรวจในพื้นที่นั้นในเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อกับพื้นที่ป่าจึงไม่สามารถนำไปดูพื้นที่ เพราะเชื่อว่าขณะที่ป่วยนั้นขวัญของคนจะอ่อนและจำทำให้ไม่สบายเพิ่มขึ้น เป็นต้น

ป่าส่งผี ตาปาลิดเอด ใช้สำหรับเมื่อมีคนถูกผีทำจนทำให้เจ็บป่วย จึงนำคนป่วยไปไล่ผี ที่นั่นแล้วจึงส่งผีให้อยู่ในพื้นที่นี้ เพื่อไม่ให้เข้ามาทำลายคนอีก จึงทำให้ป่าดังกล่าวไม่มีคนเข้าไปใช้เพราะกลัวถูกผีทำให้เจ็บป่วยลักษณะการทำนายเกี่ยวกับเรื่องพื้นที่นี้ ฮีโข่จะเป็นคนที่ดูว่าพื้นที่ใดเหมาะสมสำหรับนำผีไปทิ้งเอาไว้โดยส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่ปาลึก โดยจะต้องออกจากหมู่บ้านหลายกิโลเมตรด้วยกัน เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้คนเข้าไปในพื้นที่ที่ลักษณะสังเกตว่าเป็นพื้นที่ป่า นอกจากที่ชาวบ้านจะบอกกันเองแล้วนั้น อาจสังเกตได้จากพื้นที่นี้มีภาชนะที่เป็นกาบกล้วยที่ชาวบ้านมักทำไว้เพื่อใส่อาหารให้กับผี โดยมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ภายในมีอาหารที่ผีต้องการ

ปก่า ปู ทีเป่อ ถ่อ เป็นป่าที่มีน้ำผุดออกมา ถือว่าเจ้าแห่งน้ำน้ำดุมาก ห้ามรบกวนเด็ดขาด จึงไม่มีใครกล้าเข้าไปในพื้นที่นี้โดยไม่จำเป็น ถ้าเลียงได้ชาวบ้านจะไม่ผ่านในพื้นที่นี้เพราะอาจทำให้ชาวบ้านเจ็บป่วยโดยไม่ทราบสาเหตุ

ปก่าป่าต่าวีโดะ เป็นที่ฝังศพเด็กแรกเกิด และเป็นป่าที่เชื่อว่ามีผีร้ายอยู่ คนในพื้นที่ส่วนใหญ่มักไม่เข้าไปในพื้นที่นี้นอกจะไปฝังศพเท่านั้น ในพื้นที่นั้นผู้ที่ขวัญอ่อนหรืออาจจะมีอาการเจ็บป่วยอยู่ก่อนแล้วนั้นมักจะไม่ให้เข้าไปในพื้นที่ เพราะทำให้ผีทำและทำให้ต้องป่วยเพิ่มขึ้นกว่าเก่า

ปก่าเซมอปู เป็นป่าน้ำซับ มีต้นไม้ใหญ่และน้ำขังในบริเวณนั้นตลอดปีน้ำไหลลงสู่ลำห้วย ถือว่าเป็นที่อยู่ของผีน้ำ ห้ามกินน้ำในบริเวณนี้

ปก่าทีหน่าควะคี หรือป่าขุนห้วย เชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สิงสถิตย์อยู่ ห้ามการตัดฟันใช้ประโยชน์ นอกจากจะมีกฎระเบียบที่ควบคุมโดยระบบความเชื่อในการดำรงรักษาสภาพป่าเหล่านี้แล้ว ยังมีความเชื่อในการรักษาต้นไม้ไว้ด้วย โดยมีข้อห้ามการตัดทำลายต้นไม้ประเภทต่อไปนี้

- ต้นไม้ที่ถูกเลือกเป็นที่แขวนสายสะดือเด็กเกิดใหม่แต่ละคน
- ต้นไทรที่มีขนาดใหญ่ เชื่อว่ามีเทพเรียกว่า "หมื่อกาเขล่อ" สิงสถิตย์อยู่
- ต้นไม้ที่ใช้แบกหามตนตาย
- ต้นไม้ที่ขึ้นเป็นคู่ใกล้ชิดกัน
- ต้นไม้ที่ส่วนปลายโน้มติดกับอีกต้นหนึ่ง
- ไม้ต้นผึ้งที่มีรังผึ้งเกาะอยู่
- ต้นไม้ที่มีเถาวัลย์พันเกี่ยว
- ต้นไม้ที่ขึ้นบนจอมปลวก

ความเชื่อเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ

1) ความเชื่อกับการใช้ไม้และพันธุ์พืช

ต้นไม้แต่ละต้นของชาวปกาเกอะญอมิใช่เพียงต้นไม้ที่ไร้ชีวิต จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ตามความเชื่อของปกาเกอะญอ ต้นไม้บางต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมาก็มีเรื่องราวตามแต่ละชนิดของแต่ละต้น และของป่าเป็นสิ่งที่เราสามารถนำเอามา กินและใช้ได้ตามปกติของวิถีของคนที่ต้องพึ่งพาป่า แต่ก็มีพืชบางชนิดเช่นกันที่ชาวปกาเกอะญอห้ามนำไปกินหรือใช้เพราะทำให้เกิดอันตราย

ป่าไม้แห้ง หมายถึง ไม้ที่แห้งตายไปเองมีความเชื่อว่าไม้ชนิดนี้สามารถติดต่อกับเมืองผีได้โดยเป็นการเรียกขวัญคนเจ็บป่วยให้กลับมาเพราะเชื่อว่าวิญญาณคนป่วยอยู่เมืองผี ผู้ใดที่ตัดไม้ชนิดนี้จะต้องแก้ไขโดยฮีโข่งจะเป็นผู้ทำพิธีโดยการนำข้าวต้ม หมูต้น เสื้อผ้าสำหรับนุ่งหุ่มหนึ่งชุด เหล้า 1 ขวดเอาไปเซ่นในพิธีโดยนำผู้หญิง 2 คนคืนแม่บ้าน และเป็นน้อง ชายคือ พ่อบ้าน โดยพิธีดังกล่าวเป็นไปลักษณะบอกกล่าวให้ไม้แห้งสามารถติดตามวิญญาณของผู้ป่วยดังกล่าวให้กลับคืนมา

ไม้แฝก ไม้ชนิดนี้จะไม่นำไปปลูกบ้านอาจจะทำให้คู่รักไม่เป็นสุข เพราะมีคามเชื่อตามนิทานของปกาเกอะญอกล่าวว่า มีคู่รักชายหญิงของปกาเกอะญอที่ความรักทั้งสองคนไม่สมหวังเพราะถูกกีดกันจากพ่อแม่ทั้งคู่ไม่ฆ่าตัวตายในชาติก่อน และเกิดมาในชาตินี้จึงเกิดมาเป็นไม้ชนิดนี้

ต้นโพธิ์ ต้นไทร ห้ามนำมาสร้างบ้านเรือนเพราะเชื่อว่าต้นไม้นี้เป็นพื้นที่คนมีคาถามีอาคมหรือบำเพ็ญตบะมาบำเพ็ญเพียร ห้ามถางหญ้าบริเวณต้นทั้งสองต้น และบริเวณที่มีต้นไม้ชนิดนี้อยู่ก็ห้ามทำอะไรหมุนเวียน และมีความเชื่ออีกอย่างในลักษณะที่ต้นไม้ชนิดนี้มีพระคุณต่อชาวปกาเกอะญอตามที่นิทานได้กล่าวไว้

บคิ้ว เป็นไม้ชนิดหนึ่งจะตัดและนำไปใช้ในบ้านไม่ได้เพราะใบของต้นชนิดนี้ให้หอข้าวให้กับคนตายถือว่าไม่เป็นสิริมงคลที่ชาวบ้านจะนำเอาต้นมาใช้ในกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การสร้างบ้าน เป็นต้น

ไม้ตโกซี คนเป็นหนุ่มโสดจะไม่ตัดไม้ชนิดนี้ มีตำนานเกี่ยวกับผู้ชายโสดชาวปกาเกอะญอขึ้นต้นไม้ดังกล่าวแล้วตกมาตายจนทำให้ผู้หญิงที่เป็นคู่ที่กำลังจะแต่งงานเป็นโสด ซึ่งไม้ชนิดนี้จะตัดได้เฉพาะชายที่กำลังจะแต่งงานห้ามขึ้นหรือตัดไม้ชนิดนี้

ไม้เซเซอ พ่อบ้านจะไม่ขึ้นต้นไม้ชนิดนี้หรือแม้แต่จะตัดก็ตาม ถ้าต้องการตัดก็ต้องให้คนที่เป็นหนุ่มโสดเท่านั้น มีความเชื่อว่าชายแต่งงานแล้วที่ตัดไม้ จะทำให้มีอันเป็นไปเพราะมีเรื่องเล่าของชาวปกาเกอะญอเล่าว่า มีผู้ชายที่ตัดต้นไม้นี้ อยู่มาวันหนึ่งผู้ชายคนดังกล่าวก็เสียชีวิตโดยไม่ทราบสาเหตุ และเหตุการณ์เกิดขึ้นอีก โดยเกิดเฉพาะผู้ชายที่มีครอบครัวแล้วเท่านั้น ทำให้ถ้าต้องการใช้ไม้ จะต้องให้ชายโสดเป็นคนตัดเท่านั้น ห้ามให้ผู้ชายที่แต่งงานตัดเป็นอันขาด

ไม้รกฟ้า ไม่ใช้สร้างบ้าน เพราะชื่อของไม้ให้ความรู้สึกที่สูงใหญ่ ถ้าเอามาใช้สร้างบ้าน แล้วจะอยู่ไม่สบายโดยเคยมีคนเอามาใช้สร้างบ้านแล้วจะประสบอุบัติเหตุ

ต้นต๋าวหรือต้นลูกชิด เป็นพันธุ์ไม้ที่ขึ้นในบริเวณเชิงเขา หรือหลังเขาซึ่งมีอากาศเย็น..... เพิ่มความเชื่อ

ไม้ไผ่ข้าวหลาม ชาวบ้านเชื่อว่าพืชชนิดนี้เป็นของเจ้าป่า เช่นเดียวกันกับต้นต๋าว ชาวบ้านจะไม่ตัดไผ่ข้าวหลามเข้ามาในหมู่บ้าน หากละเมิดกฎจารีตดังกล่าวในหมู่บ้าน ในวันที่ตัดไผ่หลามเข้ามาในหมู่บ้าน หมาทั้งหมู่บ้านจะเห่าหอนทั้งคืน อาจจะส่งผลทำให้สมาชิกในครอบครัวไม่สบายขึ้นมา

2) ความเชื่อเกี่ยวกับสัตว์ป่าและสัตว์น้ำ

ความเชื่อเกี่ยวกับสัตว์ป่า ชาวปกาเกอะญอเชื่อว่าป่าใช่มีแค่เพียงต้นไม้เท่านั้น สัตว์ป่าก็มีความสำคัญและเป็นส่วนหนึ่งของป่าเช่นกัน ตามความเชื่อของคนปกาเกอะญอเชื่อว่าสัตว์นั้นมีจิตใจเช่นเดียวกับมนุษย์ เราไม่ควรไปทำร้ายสัตว์ถ้าไม่จำเป็นเพราะมันก็มีครอบครัวเช่นเดียวกับชาวปกาเกอะญอ คือ ในพื้นที่ป่าบ้านแม่ขะปูมีสัตว์ป่าอาศัยอยู่อย่างมาก โดยเฉพาะในพื้นที่เขตป่าอนุรักษ์ของพื้นที่บ้านแม่ขะปูเองมีสัตว์หลากหลายชนิด เช่น ชะนี หมูป่า ไก่ป่า โดยสัตว์ป่าบางชนิด

เป็นสัตว์หวงห้ามของหมู่บ้านคือ ห้ามยิงสัตว์ดังกล่าวโดยในสัตว์บางชนิดเดิมเป็นสัตว์ที่มีความเชื่อของปกาเกอะญออยู่แล้วว่าห้ามล่าสัตว์ดังกล่าวคือ

ชะนี นอกจากความเชื่อเกี่ยวกับตำนานของปกาเกอะญอแล้วชาวบ้านจะไม่ยิง ไม่ฆ่า และนำมาในหมู่บ้านโดยเด็ดขาดหากนำเข้ามาในหมู่บ้าน จะทำให้หมู่บ้านเดือดร้อน เช่น คนในหมู่บ้านจะเกิดการทะเลาะกัน หรือในบางครั้งชาวบ้านก็เล่าว่าทำให้คนผิดใจกัน และในบางทีก็ทำให้ชาวบ้านเจ็บป่วยขึ้นมาบ่อยครั้งโดยไม่ทราบถึงสาเหตุในการป่วย

นกแซวเสือ ชาวบ้านห้ามยิง ห้ามฆ่า และห้ามนำเข้ามาในบ้าน แม้แต่ลูกนกก็ห้ามนำมาเลี้ยงเพราะจะทำให้หมู่บ้านแตกแยก ไม่สามัคคีกัน หากยิงแต่ไม่นำเข้ามาในบ้านก็ จะทำให้สมาชิกในครอบครัวไม่สบาย และทำกิจกรรมต่าง ในชีวิตประจำวันจะไม่ดี

นกเงือกทอง เป็นนกอีกชนิดที่ชาวบ้านห้ามยิง เพราะนกเงือกทองจะอยู่เป็นคู่ และเป็นนกผัวเดียวเมียเดียว หากมีใครทำลายนกโดยเฉพาะในช่วงที่สัตว์ชนิดนี้มีคู่ก็ส่งผลต่อผู้ที่กระทำ ผู้กระทำจะต้องพลัดพรากจากคู่ครองของตนเองเช่นเดียวกัน

งูเหลือม ชาวบ้านจะห้ามยิง ห้ามฆ่า แม้แต่เห็นงูกำลังเลื้อยก็จะไม่มองชาวบ้านเชื่อว่า ถ้ามองดูงูเหลือมเลื้อยพ้นหนึ่งช่วงตัวของงูเหลือม ชีวิตของคนที่มองงูจะต้องได้รับความทุกข์ 1 ช่วงชีวิตซึ่งมีระยะในความไม่ดีที่ต่างกันไปถ้าใครมีเวรกรรมที่ต่างกันไป ถ้ามีเวรกรรมมากก็จะมี 1 ช่วงความทุกข์ดังกล่าวที่ยาวนานมาก

2.3 การใช้ประโยชน์จากป่า

วิถีชีวิตของชาวปกาเกอะญอ จะพึ่งพาอาศัยทรัพยากรจากป่าเป็นหลัก นอกจากเนื้อไม้แล้ว อาหารก็เป็นสิ่งจำเป็นที่ชาวบ้านจะพึ่งพาจากป่าแทบทุกวัน ทั้งพืชผักต่าง ๆ รวมทั้งสัตว์ป่า และสัตว์น้ำ มีรายละเอียดดังนี้

หน่อไม้ (เบาะ) ไม้ไผ่ที่กินหน่อ ส่วนใหญ่จะเป็นหน่อของไผ่ไร่ ไผ่บง ไผ่ซาง ส่วนไผ่ทะนุ กินหน่อได้แต่ไม่อร่อย และไผ่ข้าวหลามไม่นิยมกินหน่อ หน่อไม้จะออกในช่วงฤดูฝน เมื่อตัดแล้วต้องเหลือหน่อไม้ในกอไว้ 1-2 หน่อ เพื่อให้ไผ่ได้แตกกอต่อไปด้วย และห้ามเก็บหน่อไม้ขายโดยเด็ดขาด ส่วนใหญ่จะนำมาแกงทานในหน้าฝนเท่านั้น

พืชผัก

1) ผักที่พบในป่า

1. ตาปกาเด๊าะ เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก ใบมีขนาดกลาง ผิวเรียบ กินยอดและใบ โดยนำไปทำแกง หรือต้ม จิ้มน้ำพริก มีรสจืด ออกช่วงฤดูฝน

2. เกอะมีโคเด๊าะ เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก ใบมีลักษณะเรียบยาว กินยอดและใบ มีรสหวาน ออกช่วงฤดูฝน

3. กี๊โกเด๊าะ กินยอดใบอ่อน ๆ ใช้หัวมาต้มกับเกลือเป็นสมุนไพรแก้นิ่ว ใบใช้ห้ามเลือด และใช้ใบมัดกับกรกกระเดื่องตำข้าว และใช้กินกับปู ในพิธีกินข้าวใหม่ เพื่อจะได้ทานข้าวไม่เปลือง

4. เพาะแปะซะ เป็นต้นไม้ขนาดกลางใบใหญ่ กินหน่อซึ่งออกในช่วงฤดูฝน และมีผลออกในช่วงเดือนเมษายน ใช้ทานกับน้ำพริก มีรสจืด

5. เพราะดื ต้นสูง ใบยาวเท่าฝ่ามือ ใช้ทานหน่อ และดอกซึ่งมีลักษณะเป็นพวงเหมือนรวงข้าวโพด มีรสเปรี้ยว ออกในช่วงหน้าฝน และใช้เป็นสมุนไพรโดยใช้รากตำแล้วนำมาประคบแก้ปวดเข่า

6. เพาะดิเคาะ ดอกใช้ทานกับน้ำพริกมีรสจืด ออกช่วงหน้าฝน หลังไฟป่าจะออกเยอะ

7. เพาะเส่อลอ ต้นสูงประมาณ 30 เซนติเมตรใช้ทานรากและหัว หัวมีขนาดเล็ก มีรสเผ็ดและมีกลิ่นหอม ทานกับน้ำพริก หรือใส่แกง ออกในช่วงฤดูฝนและใช้เป็นสมุนไพรแก้โรคกระเพาะ โดยใช้หัวผสมกับน้ำผึ้ง

8. เส่เอชะเค (ข่า) ใช้หัวมาทำแกง มีกลิ่นหอม ต้นเล็กสูง ออกตลอดทั้งปี ดอกกินได้ หน่อมีรสหวานกลิ่นฉุน ทานกับน้ำพริกและใช้เป็นสมุนไพรแก้ท้องร่วง โดยนำหัวมาผสมกับน้ำปูนใส

9. แหล่ลอพอ เป็นไม้พุ่ม มีดอกสีขาวเขียว รับประทานได้ ส่วนผลจะออกช่วงเดือนมีนาคม ทานได้แต่จะมีรสขม

10. เคล่อชีเด๊าะ ตอนแรกจะเป็นไม้เครือ พอโตขึ้นจะเป็นไม้ยืนต้น ใบมีรสเปรี้ยว ทานกับน้ำพริก ออกช่วงเดือนมีนาคม

11. เส่เคล่อเด๊าะ ต้นมีขนาดใหญ่ ใบมีรสจืด ทานกับน้ำพริก หรือใส่ในแกงปลา ผลทานได้มีรสหวาน12. เพราะเส่อเด ต้นมีลักษณะเตี้ย คล้ายขมิ้น ต้นและรากมีกลิ่นหาอมใช้ทานกับน้ำพริก

13. ชะแวเด๊าะ ต้นมีขนาดใหญ่ ใบมีกลิ่นหอม มีรสจืด ใช้ทานยอดใบอ่อน ๆ กับน้ำพริก

14. เส่อแบชี กินยอดใบอ่อน ๆ กับน้ำพริก ต้นไม่สูงใบมีรสเปรี้ยว

15. เส่แจ๊ะหน่า ใช้ทานยอดใบอ่อน ๆ กับน้ำพริก ต้นสูงใหญ่ใบมีรสจืด

16. เตอะซิ่นนาโป่ เป็นไม้เครือ ใบมีกลิ่นคล้ายใบชา มีรสฝาด ใช้เป็นสมุนไพรด้วย

17. เตอะกือทู ต้นมีขนาดใหญ่ ผลทานได้ เรียกว่าเต่อกือซ่า ใช้ทานกับน้ำพริก มีรสจืด

18. เส่ชกาโบ เป็นไม้เครือ มีหนาม ทานยอดใบอ่อน มีรสจืด

19. พะซีแซะ ต้นมีขนาดเล็ก ใบเล็กสีแดง ต้มใบกินกับน้ำพริก มีรสขม

20. ห่อทาชี่ ทานยอดใบอ่อน นำมาดองกับน้ำ จะออกรสเปรี้ยว

21. เพาะชี ต้นสีแดงใบใหญ่ มีหน่วยสีแดงรสเปรี้ยว

22. สะกอจอแตะ (มะเขือพวง) ใช้ผลตำใส่น้ำพริก

23. เกรดึ (หวาย) ทานได้ทั้งยอด หน่อ และผล ยอดจะมีรสจืด หวายมี 3 ชนิด คือ เกรข่า เกรหน่อเมอ ทั้งสองชนิดหน่อมีรสขมและเกรพาเด

24. ย่ากวอ (กล้วยป่าแดง) ต้นและหัวปลีมีสีแดง ทานได้ทั้งต้น หน่อหัวปลี ผล แต่มีเมล็ดเยอะ

25. ย่อกว่า (กล้วยป่าขาว) ต้นสีขาว ทานได้ทั้งต้น หน่อ หัวปลี ผล หยวกมีรสหวานทีรอสะ ทานดอก ออกหน้าแล้ง

26. โหล่ดึ (ก๊อ) ทานหน่อ ออกตลอดทั้งปี

27. เก่อแซ ทานหน่อ ออกตลอดทั้งปี

28. เอเชดึ ทานหน่อ ต้น ใบ ออกช่วงหน้าแล้งใกล้หน้าฝน

29. ก่อคอเด๊าะ ทานใบ ออกช่วงหน้าแล้งใกล้หน้าฝน

30. ซอคาเด๊าะ ทานใบ ผล ออกตลอดปี

32. โพซุยเด๊าะ (ชะอม) ทานใบ ยอดอ่อน ใส่แกง มีตลอดทั้งปี

33. ต่าเชอเด๊าะ (ผักหวานป่า) ออกช่วงหน้าแล้งก่อนฝน

34. เส่แกวะโจ่ มี 2 ชนิดสีแดง กับขาว ใบสีแดงกินยอด ใบอ่อนได้ มีรสเปรี้ยว

35. บุ้ง มีดอกคล้ายข้าวโพด นำต้นมาใส่แกง

36. ห่อเก่ออ๊ะ คล้ายต้นไผ่ แต่ลำต้นมีหนาม ทานหน่อได้ แต่คนมีครรภ์และสามีห้ามตัด เพราะถ้าลูกตลอดมาแล้วจะร้องไห้ไม่มีเสียง ต้นแก้ ๆ เอาต้มทานแก้เจ็บเอว

37. เพาะปแก ใบยาว ใบอ่อน มีรสเปรี้ยว

38. เสอคามือ เป็นเครือบนต้นไม้ ทานได้ทั้งใบและเครือ โดยใช้เครือมาแกงใส่เนื้อและเป็นสมุนไพร โดยใช้ผสมกับน้ำอ้อย ต้มกินแก้ปวดเอว ต้มเครือกินแก้ไอ

ผักที่ขึ้นใกล้ห้วย

1. ปูแปรเด๊าะ หรือผักกูด ใช้กินใบและยอด ทานกับน้ำพริก ออกตลอดทั้งปี

2. ห่อตูโพล่ กินใบ ต้น ออกช่วงหน้าแล้ง

3. โกโปโพเด๊าะ กินใบ ต้น ออกช่วงหน้าแล้ง

4. เบอะคาพี่เด๊าะ ใช้กินใบและยอด ออกตลอดทั้งปี

5. หย่าโพเด๊าะ กินใบ ออกช่วงหน้าแล้ง

6. ซูแตเครเด๊าะ กินใบ ออกช่วงหน้าแล้ง

7. เตอกือเด๊าะ กินใบ ออกช่วงหน้าแล้ง

8. หน่อเกอะอ๊ะ เป็นเครือ ออกช่วงหน้าหนาว คนที่มีครรภ์ห้ามกิน ห้ามตัด ใช้กินดอกและใช้รากและต้นเป็นสมุนไพรแก้เจ็บเอว

9. โบละเปรเด๊าะ กินยอด ออกช่วงหน้าแล้ง

10. เซอะบละเด๊าะ กินใบ ออกช่วงหน้าแล้ง

11. เตอะบุแซ่ ใช้กินใบ มีตลอดทั้งปี และใช้เป็นอาหารให้หมูด้วย

12. ห่อเตอมี ใช้กินใบ มีตลอดทั้งปี และใช้เป็นอาหารให้หมูด้วย

13. แนเด๊าะ ต้นมีขนาดใหญ่ ใบกว้าง ใช้ทานใบแต่ต้องต้มก่อน มีรสจืด

14. ชุยโพปอหล่อเด๊าะ ใช้ทานใบกับน้ำพริก หรือแกงปลา ขึ้นตามนาข้าว

ไม้ผล

1. ซาบี๊จื่อ ผลคล้ายมะไฟมีรสเปรี้ยว ส่วนใบอ่อนนำมาแกงใส่ปลาได้

2. เป่อคาเบะอะส่า ผลคล้ายขนุน แต่มีขนาดเล็กกว่า มีรสเปรี้ยว ออกช่วงก่อนฤดูฝน

3. มะมื่อส่าหรือกระบก ต้นใหญ่ ผลกินได้ทั้งดินและสุก ผลที่ดิบต้องผ่ากินข้างใน ผลสุกกินได้

ทั้งเปลือกมีรสหวาน และเมื่อแก่แล้วจะแห้งต้องกินเนื้อข้างในมีรสมัน ๆ หอม ๆ สัตว์ก็ชอบกิน ออกช่วงเดือนธันวาคม

4. บ่อแคข้อ เป็นไม้เลื้อย ผลสุกจะมีสีเหลืองรสเปรี้ยวหวาน คล้ายมะไฟ ออกช่วงหน้าแล้ง

5. เจ๊าะบือแม ผลเล็กมีรสเปรี้ยว ทานตอนที่สุกแล้ว ออกในช่วงหน้าฝน

6. เสอะพีส่า ผลเล็กสีขาว สุกแล้วจะมีสีแดงรสเปรี้ยว ถ้าแก่จะมีสีดำรสหวาน ออกช่วงเดือนสิงหาคม

7. มะกอก ต้นมีขนาดใหญ่ มีรสเปรี้ยว ฝาด หวาน ออกช่วงฤดูแล้ง

8. มะนะส่า ต้นมีขนาดใหญ่ ผลเล็กมีรสเปรี้ยว เมื่อทานแล้วดื่มน้ำตามจะมีรสหวาน ออกช่วงธันวาคม

9. เส่ยาส่า (มะขามป้อม) ผลเล็กมีรสเปรี้ยว เมื่อทานแล้วดื่มน้ำตามจะมีรสหวาน ออกช่วงฤดูแล้ง

10. เส่มีกวา ต้นมีขนาดใหญ่ ผลเล็กสีขาว มีรสหวาน ออกช่วงหยอดข้าวไร่

11. เส่มีซู คล้ายเส่มีกวา แต่ผลสีดำ

12. เส่ตาซู ผลเล็กสีดำ มีรสหวาน ออกในช่วงหน้าฝน

13. หน่อแควะเซอะส่า ผลออกช่วงแล้ง มีรสฝาด มันแต่พอสุกจะมีรสหวาน และทานหน่อได้มีรสหวาน ใบใช้ทำไม้กวาด

14. สะกอแอะ เป็นไม้เครือ ผลคล้ายแตงกวา มีขนและหนามแต่ไม่คม มีรสเปรี้ยวออกช่วงฤดูแล้ง

15. เส่อเคาะส่า (มะม่วงป่า) ผลสุกมีรสหวาน มีหลายชนิด ได้แก่ เส่อเคาะโต่ปอ เมื่อผลสุกจะมีสีแดง ลูกไม่ใหญ่, เส่อเคาะแบคลี ลูกเล็ก ๆ กินเปลือกและเนื้อ มีเมล็ดเล็ก, เส่อเคาะชี่ ผลเล็ก สุกแล้วจะมีสีเหลือง, เส่อเคาะกาเบ่ ลูกใหญ่มีกลิ่นเหม็น แต่เมื่อสุกจะมีรสหวาน, เส่อเคาะเจ๊ะ (มะม่วงเงิน) ผลเล็กสีขาว และเส่อเคาะลาเบะ ผลเล็ก เมื่อสุกแล้วจะมีสีเขียวเหมือนเดิม

16. เส่อดุย ออกผลที่ราก สุกแล้วจะมีรสหวานคล้ายสตอเบอร์รี่ ออกปีละ 3 ครั้ง

17. เส่เคาะดึ ผลทานได้ มีรสมัน แต่ทานมากจะเมาได้

18. ก่อ ผลมีเปลือกแข็ง ต้องผ่ากินเนื้อข้างใน โดยกินดิบหรือนำไปคั่วกินก็ได้ ก่อที่กินผลได้ ได้แก่ เส่เอ๊าะ เส่บอ เส่ซูส่า ออกช่วงเกี่ยวข้าว แต่ก่อนเคยเก็บขาย ปัจจุบันไม่ได้เก็บขายแล้ว

19. ปูเป มีผลเรียกว่า หน่อแควเซ ตอนที่ยังดิบจะมีรสมัน แต่เมื่อสุกแล้วจะมีรสหวาน ใช้ใบทำไม้กวาด

เห็ด (กือ) ออกในช่วงฤดูฝน จะนำมาใส่ในแกง

1. กือโบะคอ หรือเห็ดห่อเท้า มีสีขาว รสจืด เหนียว คนที่มีลูกเล็ก ๆ ห้ามกิน
2. กือชูวะ หรือเห็ดขาว มีสีขาว ขึ้นบนขอนไม้ จะขึ้นที่ต้นเตอซื่อซะ เส่เชอะ เส่แคะ
3. กือแซะนา หรือเห็ดหูหนู มีสีแดงน้ำตาลขึ้นบนขอนไม้
4. กือหว่าโค หรือเห็ดซาง มีสีขาว จะออกตามโคนไผ่ที่ตายแล้ว
5. กือโถ่พี้ย หรือเห็ดโคน มีสีขาวคล้ายเห็ดฟาง
6. กือโชกวา หรือเห็ดขาว ขึ้นบนดิน
7. กือบอโทพร้า มีสีขาว เหลือง คนที่มีลูกอ่อนห้ามกิน
8. กือกวอ หรือเห็ดแดง ใบสีแดงแต่โคนสีขาว (ถ้าโคนสีแดงกินไม่ได้)
9. กือหล่าแมะ หรือเห็ดหน้าเขียว มีสีเขียวลายขาว
10. กือเลาะโบ มีสีขาวดำ ขึ้นที่ฟางข้าวเน่า ๆ
11. กือแบคลี หรือเห็ดข้าวตอก มีสีขาว ออกก่อนฝนจะตก
12. ลือลาเธอ ด้านนอกมีสีเหลือง พอแก่จะเป็นสีดำ ถ้าไม่มีไฟป่าจะไม่ออก
13. กืออี๊ หรือเห็ดแต้ มีสีเหลืองสูงประมาณ 1 นิ้ว

14. กือโซย หรือเห็ดน้ำมันหวาน มีรสหวาน สีขาวสูงกว่ากืออี๊
15. กือคละ มีสีดำ ดอกเล็ก ๆ แต่แช่น้ำแล้วจะใหญ่ขึ้น
16. กือเนอมู หรือเห็ดหอม มีสีน้ำตาม
17. กือชะแว หรือเห็ดเก้ง มีสีเหลืองแดง เมื่อเด็ดจะมียางสีขาวไหลออกมา
18. กือเส่อยอ หรือเห็ดขมิ้น มีสีเหลืองแดง ออกช่วงหยอดข้าวไร่
19. กือเดะพอ หรือเห็ดลม
20. กือบอโถปก่ะ หรือเห็ดไข่ห่าน มีสีเหลือง ขาว
21. กือชุยดิคลี หรือเห็ดขาหลังหมา

สัตว์ป่าและสัตว์น้ำ

สัตว์ป่าที่ใช้ทานเป็นอาหาร ได้แก่ หมูป่า หนู กระรอก งูสิงห์ นก เป็นต้น โดยจะใช้ปืนยาว ส่วนสัตว์น้ำจะไปจับหาตามห้วยต่าง ๆ เช่น ห้วยแม่ลานเงิน และแม่ลานหลวง โดยจะจับมากในช่วงหน้าแล้งเพราะน้ำน้อยจับง่าย ส่วนใหญ่จะใช้มือไล่จับตามโขดหิน ใต้หิน ในรูปลา และมีการใช้แห สวิง หน้ากาก และฉมวก ซึ่งมีลักษณะคล้ายเข็ม ยาว ๆ ผูกกับหนังยางใช้ยิงเอา สัตว์น้ำที่ใช้เป็นอาหารมีหลากหลายชนิดดังนี้

1.ปลา (หย่าโพ) ปลาที่สามารถใช้เป็นอาหาร ได้แก่ หย่าเป่อลา หย่าโพซู หย่าโส่ดอเปอะลูก (ปลาบู่) หย่าโปะบอ (ปลาซิว) หย่าบิโค หย่าดอเหรี่ หย่าทะเข่ หย่าเสรี หย่ากื่อ หย่าชา (ปลาดุก) หย่าเค หย่าปาโก้ (ปลาคัง) หย่าริโหม่ (ปลาชะโด) หย่าบีพก่า หย่าเส่อปแก หย่าทอ หย่าโลโพล (ปลามอง) หย่าโพกวา คนที่มีลูกอ่อนห้ามทานปลาต่อไปนี้ หย่ากาต่า หย่าควอดิ๊ หย่าแลข่า หย่าโก่ข้อ ปู (ชะแว) ได้แก่ ชะแวกวา ชะแวซู ชะแวโพแข่ นอกจากนี้ยังมีปูที่พบในนา คือ ชะแวชิ

2.กุ้ง (เส่อเดาะ) ได้แก่ เส่อเดาะบอและเส่อเดาะซู

3.ลูกอ๊อด (เบอะคา) ได้แก่

- เบอะคา โตขึ้นจะกลายเป็น เด่ะกวอ สามารถทานได้ทั้งเบอะคาและเด่ะกวอ

- เบอะคาควา โตขึ้น จะกลายเป็น เด่ะบือ สามารถทานได้ทั้งเบอะคาควาและเด่ะบือ

- เบอะพค้อโพ โต้ขึ้นจะกลายเป็น เด่ะคา มีอกสีเหลือง ไข่กินได้แต่ขม สามารถทานได้ทั้งเบอะพค้อโพ และเด่ะคา

- บือเหล่อ โตขึ้นจะเป็นเด่ะนอ มีสีเขียวลายพบตามหน้าผา ทานได้ทั้งบือเหล่อและเด่ะนอคานอกจากนี้ยังมี เด่ะเคร เด่ะซือ เด่ออี๊ เด่ะลาเคลอ ทานได้แต่ต้องเอาหนังสือสีเขียวออก ส่วนเด่ะพค้อครอบครัวหนึ่งทานได้ 1 ตัว และใช้เป็นยาสมุนไพรรักษาโรคไทฟอยด์ และยังมีกบที่เป็นอาหารแต่พบในนาได้แก่ เด่ะชิ เด่ะโก๊ะ เดะอู เด่ะพิหน่า เด่ะแบคลี

แมลง ที่อาศัยอยู่ในน้ำได้แก่ ดอซูแม่ ทีข่า (แมงดา) ก๋อ ต่าปลี ตีตู ซึ่งมีลักษณะคล้ายหนอน เกาะอยู่ที่หน้าผาที่มีน้ำไหล ถ้าพบแสดงว่าน้ำตรงนั้นสะอาด

สมุนไพร

1. พอซูเจ๊าะ นำมาตำกับพอพะโด่ะ เพื่อแก้เจ็บคอ ไอ

2. เพาะโคซู ต้มกินแก้เจ็บเอว ปวดเอว ห้ามเด็กถอน

3. มะแขว่น รักษามดลูก ป้องกันโรคมะเร็ง

4.ปุคาแล ใช้ใส่แผนไฟลวด โดยเอาแกนต้นไม้มาใส่หม้อต้ม เอามือถูไปถูมา จะมียางขาว ๆ ออกมาที่แกน รินน้ำออกให้เหลือก้อนขาว ๆ มาใส่แผน แต่ถ้าเอาแกนต้นไม้มาใช้มาก ๆ ก็จะให้ต้นตายได้ ปัจจุบันไม่ใช้แล้ว เพราะกลัวว่าต้นจะตาย

5.ไม้ตีนเป็ด ใช้รักษามาลาเรีย หวัด แก้เจ็บคอ

6. หน่อหวาย ใช้รักษาลิ้นเด็กที่เป็นแผล

7. เต่อซือซะ หรือไม้ทะโล้ ตัดต้นเล็ก ๆ จะมีน้ำออกมากินแก้หวัดได้

8. เป้า เอาใบต้มแล้วเอาผ้าห่มคลุมหรืออบ ใช้อยู่ไฟหลังคลอด

9. เตอซีเซอซอ ใบมีลักษณะเป็นปุ่ม เป็นไม้พุ่ม ใช้ราก ใบ นำมาต้มยาสมุนไพรแก้ไอ หวัด

10. ทอกรอซู นำเปลือกมาอมใช้รักษาแผลในปาก นำมาต้มรักษาโรคกระเพาะ

11. ทอปก่าหล่า กินยอดแก้ปวดเอว ใช้อยู่ไฟหลังคลอด

12. เต่อซื่อซะ เป็นสมุนไพรแก้ท้องร่วง โดยกำที่ยอดแล้วตัดหัวตัดท้ายนำมาต้มหรือฟันที่ต้นจะมีน้ำให้เด็กกินแก้หวัด ใช้ในพิธีด้วยเวลาไปส่งผีให้เด็ดใบติดตัวไปด้วย หรือเด็ดยอดใส่หูกันผี

13. เตอะสี่เบลอะ ต้มรากให้เด็กอ่อนกินแก้ปวดท้อง เอาน้ำมันจากผลไปทำบุญจะได้บุญเยอะ

14. ฝรั่งใช้ใบต้มทานแก้ท้องเสีย

15. เส่หนู่ที หรือไม้น้ำนา ไม้ยืนต้น เปลือกในมีสีชมพู มีรสหวาน ฝาด ถ้าคลอดลูกแล้ว แม่ไม่มีน้ำนมให้เอาเปลือกมาต้มกิน หรือเอาเปลือกไปเผาแก้วแช่น้ำ รักษาอาการเจ็บคอ ส่วนผลเป็นอาหารของสัตว์ป่า

16. เชอพาเหม่เจ๊ะ แก้โรคเบาหวาน โดยใช้รากใบมาต้ม

17. ทากะและโข่ มีดอกลักษณะคล้ายไส้เดือน ต้มรากให้เด็กกินเพื่อให้เจริญอาหาร

18. ขลาปอ ใช้ใบห้ามเลือด ดอกอ่อน ๆ ใช้ทานกับน้ำพริก

19. ทอเนอ ใช้ยางทาแผล

20. แรงพันชั่ง นำรากมาต้มช่วยให้เป็นหมันได้ และมีความเชื่อว่าถ้าทานจะถึงพันชั่งจะทำให้ฟันไม่เข้า

21. โดะนาเด มีลักษณะคล้ายกล้วยไม้ เมื่อตัดดอกข้างในจะกลวง นำไปใส่ข้าวเหนียวนำไปนึ่งแล้วเผาข้าว จะสุกและมีสีแดง ให้เด็กทาน แก้ม้ามใหญ่

22. แม่ก่า ใช้ใบ ราก ทานแก้เจ็บเอว

23. เจ๊าะกาเปรพอ ใบสีเขียว ขาว ดอกสีเหลือง ใช้รากต้มทานแก้นิ่ว

ไม้ที่ใช้ย้อมฝ้าย ส่วนใหญ่จะใช้เปลือกไม้ โดยจะลอกเปลือกไม้ออกบาง ๆ เพียงด้านเดียว และถ้าจะใช้เปลือกไม้ครั้งต่อไป ก็จะเลือกใช้ที่ต้นอื่นแทน โดยจะทิ้งต้นเก่าไว้ให้มีเปลือกไม้ใหม่ นำเปลือกไม้มาตำ แล้วนำไปขยี้กับฝ้าย ผสมน้ำขี้เถ้า น้ำมัน ปูนขาว มะกรูด เป็นต้น นอกจากนี้ ชนิดที่ใช้ย้อมฝ้ายได้แก่

1. เควาะ ใช้ปลายรากย้อมสี โดยจะตัดรากมาเพียงครึ่งเดียวเพื่อไม่ให้ต้นตาย รากจะมีสีเหลืองนำมาตำและเอาไปขยี้กับผ้าจะให้สีแดงเลือดหมู ตัดรากช่วงจันทร์ข้างแรม

2. เส่เซอพก่า ให้สีแดงอ่อน

3. เส่บอเบะ (ไม้ก่อ) ให้สีน้ำตาลอมส้ม ถ้าผสมกับห่อชกาเบะและโปะคาเบะจะได้สีแดง

4. เต่อเลย หรือไม้ประดู่ ให้สีน้ำตาลจาง ๆ ออกแดง

5. เส่มี เปลือกใช้ย้อมผ้า ได้สีม่วง ผลทานได้

6. กาเบะ ให้สีน้ำตาลอมส้ม ผสมกับใบบ๊วยก็ได้

7. ย่าล่ะ ลักษณะคล้ายต้นหญ้า ใช้ทั้งต้น ย้อมแล้วให้สีฟ้า

8. เส่อยอ หรือขมิ้น ให้สีเหลือง ถ้าผสมขี้เถ้าจะได้สีแดง

9. เส่เก่อเด๊าะ ให้สีชมพู

10. ที่อ ใช้เปลือกย้อมผ้า ผลเป็นอาหารสัตว์

11. เด๊าะใช้ย้อมผ้าให้สีเหลือง

12. ขนุน ใช้เปลือกขนุนมาย้อม ให้สีเหลือง

13. ใบบ๊วย ย้อมให้ สีเขียวสด

การนำไม้เด๊าะมาใช้เป็นสิ่งที่ไม่ดี จึงต้องไปย้อมนอกหมู่บ้าน และเมื่อย้อมเสร็จต้องทำพิธีพ้อเป่อตา เพื่อไล่สิ่งที่ไม่ดีออกไปจากหมู่บ้าน โดยนำรากของเด๊าะที่เหลืออยู่ หรือไม่ได้ใช้ จะนำไปผูกกับไม้ไผ่ เรียกว่าเปอะ แล้วเอาฝ้ายในตัวคนทุกคนที่มาร่วมกันย้อมเด๊าะ มามัดรวมกันไว้ในเปอะ และให้ทุกคนฉุยน้ำลายใส่แล้วจึงนำไปวางไว้ที่กอไผ่นอกหมู่บ้าน และเนื่องจากต้องทำพิธีดังกล่าวและยังมีความเชื่อที่เกี่ยวข้องอีกมาก เช่น ห้ามคนที่มีท้อง หรือมีประจำเดือนเข้า

มาดู รวมทั้งผู้ชายด้วย เพราะจะทำให้สีไม่ติด ขณะที่ย้อมก็ห้ามทานข้าวเป็นต้น การย้อมฝ้ายด้วยราก ***เคฆ๊าะ*** จึงทำเพียงปีละครั้ง

2.4 ความเชื่อและพิธีกรรม

ความเชื่อ พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิด ในอดีตชาวกระเหรี่ยงจะทำคลอดเองที่บ้าน โดยจะคลอดบริเวณเตาไฟ ใช้ไม้ไผ่บาง ๆ ที่เสาไม้ไผ่ ซึ่งตั้งอยู่ตรงมุมเตาไฟแต่ละมุม (สกี๊เต่อ) มาตัดสายสะดือ (เดปอ) ของเด็ก แล้วนำสะดือของเด็กใส่กระบอกไม้ไผ่ แขวนไว้ที่เสาหนึ่งคืน และวันรุ่งขึ้นจะนำกระบอกไม้ไผ่ดังกล่าวไปผูกที่ต้นไม้ตั้งแต่เช้า เพราะเชื่อว่าเมื่อเด็กโตขึ้นมาจะเป็นคนตื่นเช้า ต้นไม้ที่ใช้ผูกสายสะดือ เรียกว่า ต้นเดปอ จะเลือกต้นที่ใหญ่กิ่งก้านสาขาดี และมีลูกเยอะ เพื่อให้ขวัญของเด็กอยู่ที่ต้นไม้ หลังจากที่ผูกไว้สามวันถ้ากระบอกไม้ไผ่ยังไม่ตกลงมาจากต้นให้เอากิ่งไม้มาปาใส่ให้ตกลงมา เพราะเชื่อว่าถ้ากระบอกไม่หล่น ขวัญจะไม่กลับมาหาเด็ก การที่ต้องนำเอาสายรกใส่กระบอกไปผูกกับต้นไม้นั้นชาวกระเหรี่ยงเชื่อว่ามนุษย์คนเรานั้นไม้สามารถเลี้ยงลูกให้มีชีวิตที่ดีได้ดังนั้นจะต้องพึ่งพาต้นไม้ ป่า ธรรมชาติช่วยให้เลี้ยงลูกเราให้มีชีวิตรอดได้ในโลกปัจจุบันนี้ได้

ความเชื่อ พิธีกรรมเกี่ยวกับการตาย

มีความเชื่อว่าคนเราเมื่อตายไปเป็นการกลับไปยังบ้านที่อยู่เดิมก่อนที่จะมาเกิดในโลกปัจจุบัน เมื่อคนในครอบครัวตายไปหนึ่งคน คนที่ยังอยู่ที่เป็นลูกหลาน ญาติพี่น้อง หรือเพื่อนบ้านยังจะต้องมีชีวิตอยู่ต่อ ดังนั้นคนที่อยู่ต่อจะต้องมีการผูกข้อมือเพื่อเรียกขวัญให้อยู่กับเนื้อกับตัว เพื่อไม่ให้ขวัญตัวเองไปกับผู้ที่ตายไปแล้ว ชาวปกาเกอะญอเชื่อว่าคนเราเมื่อตอนมีชีวิตอยู่จะมีขวัญเป็นคู่กาย แต่คนๆนั้นเมื่อตายไปแล้วเชื่อว่าจะมีเหลือเพียงสิ่งที่เรียกว่าผีอยู่คู่ศพเท่านั้น

เจ้าแห่งน้ำน้ำ (นาที):คน ขวัญ และน้ำ

ชาวกระเหรี่ยงมีความเชื่อว่าลำน้ำทุกสายจะมีเจ้าแห่งน้ำอาศัยอยู่ และทำหน้าที่คอยดูแลปกป้องสายน้ำ และสัตว์น้ำต่าง ๆ เพื่อมิให้น้ำแห้งเหือดหายไป น้ำจะแห้ง โดยเฉพาะตามบริเวณที่มีน้ำออกรู (ทีเปอถ่อ) เชื่อว่ามีเจ้าแห่งน้ำที่ดุร้ายกว่าทั่วไป ชาวปกาเกอะญอจะถือว่าห้ามมิให้เข้าใกล้ และกระทำการใดๆ ที่ไม่ดี เช่น ไม่ให้ทำกิจกรรมอันใดที่จะส่งผลความเสียหาย ทำลาย ทำให้น้ำสกปรกเช่น ลงเล่นน้ำ หรือ เดินผ่าน ให้ถูยน้ำลายแล้วพูดว่าจะลงอาบน้ำหรือทำลายแหล่งน้ำนั้น หากมีการลงไปเล่นน้ำ หรือเดินผ่านน้ำ บางครั้งอาจเหยียบใส่ลูกหลานเจ้าแห่งน้ำได้โดยไม่รู้ตัว ทำให้เกิดอาการเจ็บป่วยตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกายเช่นหัวเข่า ปวดหลัง ปวดหัว ปวดตา ข้อมือ ข้อเท้า เป็นต้น บุคคลผู้นั้นจะต้องทำพิธีขอโทษ ขออภัย ถ้าไม่ทำอาจจะทำให้น้ำแห้ง ซึ่งในการทำพิธีขออภัยเจ้าแห่งน้ำจะต้องมีการเรียกขวัญของผู้นั้นด้วยเช่นกัน

พิธีเลี้ยงต่าวีโดะ (พิธีการปัดเป่าใหญ่): คน ขวัญ และป่า

พิธีนี้จะทำก็ต่อเมื่อมีคนในครอบครัวเกิดมีอาการผิดปกติเช่นเจ็บป่วยยาวนานมีอาการนอนไม่หลับ กลัว หรืออื่นๆ ที่ผิดปกติต้องให้หมอผู้รู้ เชี่ยวชาญเฉพาะทำพิธี โดยทำก๋วยเล็กๆ ใส่ข้าว พริก ยาสูบ นำไปวางในป่ากาต่าวีโดะ *(เป็นพื้นป่าที่ชาวบ้านรู้กันว่าห้ามไปทำกิจจกรรมใดๆในพื้นที่บริเวณนี้เด็ดขาด)* แล้วฆ่าหมาดำ 1 ตัว จากนั้นใช้มีดตัดทางเพื่อไม่ให้ผีตามมา แล้วจึงเดินกลับมาโดยห้ามหันไปมอง เมื่อมาถึงบ้านต้อง***ทำพิธีเรียกขวัญ***ให้คนที่โดนผี โดยจะปักตะเหลี่ยงไว้ที่หน้าบ้านเพื่อป้องกันผีไม่ให้เข้ามา และห้ามคนในชุมชนขึ้นบนบ้านเป็นเวลา 1 วัน ส่วนคนภายนอกห้ามขึ้นบ้าน 3 วัน ถ้ามีใครขึ้นมาต้องเสียเงิน 7 เหรียญเพื่อทำพิธีใหม่

คน ขวัญกับดิน: ระบบการผลิต (ไร่-นา-สวน)

1) ช่วงของการทำไร่หมุนเวียน มีลักษณะการทำไร่หมุนเวียนสามารถแบ่งออกเป็น 3 ช่วง ดังนี้

ช่วงแรก ช่วงการดูแลควบคุมตามประเพณี ความเชื่อดั้งเดิม ซึ่งชุมชนสามารถควบคุมสมาชิกภายในด้วยกันเองได้ ว่าพื้นที่ไหนควรทำ ไม่ควรทำ

ช่วงที่สอง เป็นช่วงที่ชุมชนไม่สามารถควบคุมสมาชิกภายในหมู่บ้านได้ทั้งนี้เนื่องจากเป็นช่วงที่รัฐส่งเสริมให้มีการทำลายป่าด้วยการส่งเสริมให้มีการปลูกฝิ่น สัมปทานเหมืองแร่ ประกอบมีการเปลี่ยนแปลงด้านความเชื่อสมัยใหม่ผ่านระบบการศึกษา ศาสนา ทำให้มีการทำไร่หมุนเวียนตามอิสระ มีการทำไร่ในเขตต้นน้ำ เขตหวงห้ามตามประเพณีดั้งเดิม

ช่วงที่สาม เป็นช่วงที่ชาวบ้านเริ่มกลับมาทบทวนผลเสียที่เกิดขึ้น และพยายามปรับเปลี่ยนหลักเกณฑ์ที่เหมาะสมขึ้นมาใหม่ โดยเริ่มขึ้นในปี พ.ศ.2528 โดยประมาณ

ปัจจุบันแม้มีความพยายาม จากหน่วยงานภายนอกมาสนับสนุนส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืช เพื่อการค้าชนิดอื่นๆ เช่น กาแฟ แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ ราคาตกต่ำ ชาวบ้านจึงเลิกทำการผลิตไป นอกจากนั้นแต่ละครัวเรือนจะมีการเลี้ยงสัตว์ วัว ควาย หมู ไก่ เพื่อการบริโภคและใช้งาน และเป็นกลไกในการสะสมเงิน (ทุน) ไว้ใช้ในยามจำเป็น

ความเชื่อ พิธีกรรมที่เกี่ยวกับไร่หมุนเวียน

การเลือกพื้นที่ทำไร่ ก่อนไปเลือกพื้นที่ไร่ต้องต้มน้ำส้มป่อย เพื่อใช้ดำหัว เพื่อไล่สิ่งที่ไม่ดีออกไป จากตัวเราให้หมด แล้วค่อยไปที่ไร่ เมื่อเจอที่ที่เหมาะสม ให้ตัดไม้ เพื่อปักลงที่ดินตรงนั้น ก่อนปักพูดว่า ปีนี้เราจะทำไร่ที่นี่ ขอให้อยู่ดีมีสุข ไม่เจ็บป่วย ได้ข้าวเยอะ ๆ แล้วจึงปักไม้ลงไป จากนั้นให้ดึงไม้ขึ้นมาวัด ให้ทำ 3 ครั้ง ถ้าไม้ยาวขึ้นจากเดิมแสดงว่าพื้นที่ตรงนั้นเหมาะสม แล้วจึงใช้มีดถางฟันต้นไม้ ต้นไผ่ และพูดบอกผีว่าไม่ต้องอยู่ตรงนี้แล้ว ให้หนีไปอยู่ที่อื่น เราจะทำไร่ที่นี่ตลอดปีนี้กับพี่น้องของเรา ถ้าคืนนั้นกลับไปนอนแล้วฝันไม่ดี เช่นฝันว่าไฟไหม้ป่า ฝันเห็นเสือ ฝัน

ว่าได้เก้ง หมี หมูป่า กวางผา นั้นไม่ดี ต้องหาที่ทำไร่ใหม่ ให้คนอื่นทำแทนก็ไม่ได้ ถ้าไม่เชื่อฝ่าฝืนไปทำจะเกิดสิ่งไม่ดีขึ้นในครอบครัวอาจถึงตายได้ แต่ถ้าฝันเห็นน้ำ เห็นช้าง หรือก้อนหิน แสดงว่าจะได้ข้าวมาก สามารถทำไร่ตรงนั้นได้ ถ้าฝันดีวันนั้นยังไม่ต้องไปถางเพราะปล่อยให้ผีเก็บของออกไปก่อน วันต่อไปจึงค่อยไปถางไร่ต่อพื้นที่ที่จะใช้ทำไร่ต้องมีคุณสมบัติดังนี้

1.ไม่เลือกพื้นที่ที่มีต้นไม้ใหญ่อยู่หลายต้น เพราะถางไร่ยากเลือกพื้นที่ที่อยู่ในป่าเบญจพรรณ ไม่ทำไร่ในป่าดงดิบ เพราะเป็นป่าต้นน้ำ ดินจะชื้นทำให้ข้าวโตแต่ออกเมล็ดน้อย

2.เลือกพื้นที่ที่ทิ้งไว้ 7 ปี เพราะป่าฟื้นตัวแล้ว ดินอุดมสมบูรณ์ จะได้ข้าวดี ถ้าพักดินไม่ถึง 7 ปี ผักบางชนิดที่ปลูกจะไม่งอกเช่น แตง งา เผือก มัน ข้าวก็จะแตกกอไม่มาก นอกจากนี้ยังมีความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการเลือกพื้นที่ไร่ ดังนี้

3.ถ้ามีไร่ 2 แปลงตั้งอยู่ตรงกัน แล้วอีกคนจะมาทำไร่ตรงกลางระหว่างไร่ทั้งสองไม่ได้ หรือถ้าไร่ 3 แปลงอยู่เรียงกันเป็นสามเหลี่ยม อีกคนจะมาทำไร่ตรงกลางไม่ได้ เพราะคนที่อยู่ตรงกลางจะถูกบีบ และจะเกิดสิ่งไม่ดีในครอบครัว เช่น ลูกไม่สบายอาจถึงตายได้ แต่ถ้าทั้ง 3 ไร่เป็นพี่น้องกันก็ไม่เป็นไร

4.คนที่ไปหาที่ไร่ห้ามกินไข่ เพราะจะทำให้ได้ข้าวน้อย

5.ไม่ทำไร่ตรงพื้นที่ที่เป็นกิ่วดอย เพราะเชื่อว่าเป็นทางเดินของผี

6.ถ้าฝั่งแม่น้ำด้านหนึ่งมีคนทำไร่อยู่ ฝั่งตรงข้ามจะห้ามทำไร่

7.บริเวณที่น้ำ 2 สายไหลมารวมกันห้ามทำไร่

8.พื้นที่บนยอดเขาไม่ทำไร่ เพราะข้าวจะไม่งาม

การถางไร่ ต้องให้หมอเมื่อช่วยดูวันถางไร่ที่ดี ก่อนไปถางไร่ต้องสระผมด้วยน้ำที่ต้มจากเปอะซีซะ 7 อัน ขมิ้น (เส่อยอ) 7 อัน เอามาต้มเพื่อไล่สิ่งที่ไม่ดีออกไปจากตัวเราก่อนไปถางไร่ การถางไร่จะพยายามตัดต้นไม้ออกให้หมด โดยต้นไม้ที่มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 15 เซนติเมตร และเล็กกว่านี้ จะตัดที่ระดับความสูง 80 cm. 1 เมตรจากพื้นดิน ส่วนต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่กว่านี้จะทำการริดกิ่ง เพื่อให้ข้าวได้รับแสงสว่างอย่างเพียงพอ ซึ่งต้นไม้ที่ถูกตัดนั้นยังไม่ตาย สามารถที่จะแตกกอได้ ซึ่งตอไม้ยังไม่ตายต้นไม้จะแตกกอที่บริเวณรอยตัด แต่ถ้าตอไม้ตายไปแล้วก็จะแตกกอบริเวณ ราก หรือตาไม้ ส่วนต้นไม้ที่ถูกริดกิ่งก็สามารถผลิใบออกมาใหม่ได้ นอกจากนี้ในบริเวณที่ทำไร่ มักจะมีกอไผ่อยู่จำนวนมาก เวลาตัดต้องตัดชิดดิน และตัดออกทั้งกอ ซึ่งกอไผ่นั้นจะไม่ตาย เนื่องจากตัดในช่วงหน้าแล้ง และยังมีเหง้าอยู่ที่ใต้ดินสามารถแตกออกมาใหม่ได้เช่นกัน นอกจากนี้ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับการถางไร่ ดังนี้

- มีดที่ไปฟันไร่แล้วจะเอาไปฟันต้นกล้วยไม่ได้ เพราะเวลาเผาไร่ จะทำให้ไม่ไหม้

- ขณะที่เดินไปถางไร่ ระหว่างทางเจอเก้ง งูเห่า นกโถ่เสอะกวอร้อง จะไม่ไปถางไร่ขณะที่ถางไร่ถ้าพบเต่า งูเหลือม ถือว่าไม่ดีต้องหาพื้นที่ทำไร่ใหม่

การเผาไร่ หลังจากที่ตากไร่ทิ้งไว้ 1 เดือน ก็จะทำการเผาไร่ ก่อนออกจากบ้านไปเผาไร่จะต้องเอากระด้งมาใส่เผือก มัน ข้าวโพด และอุปกรณ์ที่ใช้ในไร่ เช่น เสียม มีด ขวาน ที่ตายหญ้า และเอาขี้เถ้าใส่ นำไปตากแดดแล้ว ค่อยออกจากบ้าน เพื่อให้ไฟไหม้ต้นไม้ที่มีรอยมีด รอยขวาน ให้ไหม้เหมือนขี้เถ้าและให้ได้ผลผลิตดี

เวลาเผาไร่ญาติพี่น้อง และเพื่อนบ้านจะเอามื้อกัน ตั้งแต่ทำแนวกันไฟจนถึงผาไร่เสร็จ โดยจะเผาทีละแปลง แต่ถ้าไร่อยู่ใกล้กันก็ทำแนวกันไฟติดต่อกัน การทำแนวกันไฟเป็นการกวาดเศษใบไม้ออกจากพื้นที่ที่ติดกับไร่ โดยมีขนาดกว้างประมาณ 4 เมตรล้อมรอบทั้งสี่ด้าน และเผาใบไม้ที่บริเวณหลังแนวกันไฟก่อน เป็นการป้องกันไฟที่ลามออกมาจากแนวกันไฟ ให้ดับไปเอง เพราะไม่มีเชื้อไฟให้เผาไหม้แล้ว

ก่อนเผาไร่ต้องไหว้เจ้าที่เจ้าดิน โดยใช้ข้าวที่หุงเสร็จใหม่ ๆ และยังไม่ได้กินรวมทั้งพริก เกลือ มาวางไว้ที่ตอไม้ หรือกอไผ่แห้ง ๆ ที่จะจุดไฟ และบอกผีไฟว่าจะเผาไร่วันนี้ให้เผาไร่ดี ๆ อย่าลุกลามเข้าไปในป่า บอกสัตว์ที่อยู่ในไร่ให้ออกไปให้หมด ถ้าออกไปไม่ทันก็ขอโทษที่ทำให้ถูกไฟไหม้ตาย และบอกผีไร่ว่าหลังจากข้าวโตแล้วจะเอาไก่ตัวผู้สีแดง 1 ตัวมาเลี้ยงผีไฟ ถ้าไม่เลี้ยงผีไฟข้าวจะไม่ดี และคนในบ้านจะไม่สบาย

เริ่มเผาตอนเย็น รอให้ลมสงบแล้วจึงจุดไฟเพื่อป้องกันไฟลามเข้าป่า ขณะที่จุดไฟจะบอกว่า *"ไฟเอ๋ย จงไหม้ไม้ที่ตากแห้งแล้ว อย่าออกไปนอกไร่ นอกเขตแนวกันไฟอย่าลามเข้าไปในป่า"* โดยเริ่มจุดไฟเผาเป็นจุด ๆ จากข้างบนลงมาข้างล่าง เมื่อเผาถึงกลางพื้นที่แล้วก็จะเผาจากข้างล่างขึ้นข้างบน โดยให้คนที่มาช่วยยืนล้อมรอบทุกด้าน เพื่อคอยระวังไฟลามเข้าป่า ไฟจะเผาไม้ที่แห้งในไร่จนหมด แล้วก็จะดับไปเองเมื่อหมดเชื้อไฟ ช่วยให้เศษใบไม้ ต้นไม้ที่แห้งแล้วกลายเป็นขี้เถ้า ซึ่งเป็นปุ๋ยให้แก่พืชพันธุ์ต่าง ๆ ต่อไป เมื่อเผาเสร็จจะเอาไม้มาปักในไร่ เพื่อแสดงว่าเป็นไร่ที่มีเจ้าของ ถ้าไม่ปักไว้ผีจะมาเอาไป หลังจากที่เผาไร่ วันต่อมาจะไปตรวจที่ไร่เพื่อดับไฟตามขอนไม้ใหญ่ต่าง ๆ โดยใช้น้ำไปรด ส่วนไม้ที่ยังไหม้ไม่หมดก็จะนำมากองรวมกันเผาอีกครั้ง และจะทำการปลูกมัน ที่เรียกว่า ครีปูซู ก่อน โดยจะขุดหลุมแล้วหยอดเมล็ดลงไป กลบหลุมให้แน่น และจะพูดบอกครีปูซูว่าให้ช่วยดูแลข้าวไม่ให้ข้าวเป็นโรค จากนั้นจึงปลูกมันอีกสองชนิดคือ หน่อยโปะ และหน่อยกวาซึ่งหน่อยกวาจะต้องปลูกตรงที่มีต้นไม้ เนื่องจากเป็นพืชไม้เลื้อย ดังนั้นตอนหยอดเมล็ดลงหลุม ต้องเอาเสียมวางทาบจากต้นไม้ลงมาที่หลุม เพื่อบอกทางให้หน่อยกวาเลื้อยขึ้นไป และใส่ขี้เถ้าก่อนกลบหลุม นอกจากนี้ยังปลูก ข้าวโพดด้วย ถือว่าเป็นการปลูกเพื่อให้ไฟดับ ซึ่งเรียกว่า สุพี่เม เมื่อต้นมัน หน่อยกวาขึ้นแล้ว จะทำพิธี แซะคี เพื่อไล่สิ่งที่ไม่ดีออกไปจากไร่

ไม้ที่เหลือจากการเผาไร่จะนำมาทำเป็นรั้วไร่กันวัว ควาย เข้ามากินข้าวในไร่ และทำฟืนได้ ซึ่งหลังจากเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วก็สามารถนำรั้วมาเป็นไม้ฟืนได้ และจะสร้างกระท่อมเพื่อไว้ใช้เป็นที่พัก ที่หลบแดด ฝน นอกจากนี้ยังมีความเชื่ออื่น ๆ เกี่ยวกับการเผาไร่ เช่น ถ้าฝันถึงวัว เวลาเผาไร่จะไม่ค่อยไหม้ และไม้ที่ใช้ในการจุดไฟเมื่อใช้เสร็จแล้วต้องโยนทิ้งออกไปนอกไร่ เพื่อป้องกันงูเข้ามาในไร่

พิธีเลี้ยงเจ้าแห่งไฟ ฮีโข่จะต้องทำพิธีเลี้ยงผีไฟก่อนบ้านอื่น ๆ ทำกันเฉพาะในครอบครัว โดยจะทำพีหลังจากข้าวเริ่มโต และทำการถางหญ้าหน่อเมโค่ ออกหมดแล้ว โดยใช้ไก่ตัวผู้สีแดง 1 ตัว ต้องทำบ้านให้ผีไฟ จากนั้นก็ฆ่าไก่เอาเลือดไปแตะที่ส่วนต่าง ๆ ของผี แล้วนำไก่ไปแกง แล้วนำเนื้อไก่แต่ละส่วนมาถวายให้ผี และบอกผีไฟว่า ขอบคุณสำหรับปีนี้ที่ช่วยเผาไร่ แต่อย่าไปร้อนใส่ข้าวที่กำลังปลูก และในปีหน้าจะขอให้ช่วยเผาไร่อีก หลังจากที่ทานอาหารเสร็จแล้ว ให้เอากระดูกไก่ ข้าวที่เหลือ ยาสูบ ใส่กระทงเพื่อไล่สิ่งที่ไม่ดี ผีต่าง ๆ ออกไปนอกไร่
นอกจากนี้ยังมีความเชื่อที่เกี่ยวข้อง

- ถ้าจะไปเลี้ยงผีไฟแล้วเจอเก้ง ให้กลับมาบ้าน ห้ามไปเลี้ยงผีไฟเพราะจะไม่ดี
- ขณะที่ทำพิธีและหลังจากที่ทำพิธีเสร็จห้ามคนเดินเข้ามาในไร่
- ห้ามเก็บผักต่าง ๆ ในไร่ แต่เก็บก่อนทำพิธีได้

พิธีเลี้ยงเจ้าไร่ จะทำพิธีเลี้ยงผีไร่หลังจากที่เลี้ยงผีไฟเสร็จแล้ว ทำเพื่อให้ได้ผลผลิตข้าวโดยต้องถามเมื่อว่าต้องใช้อะไรเลี้ยง และต้องเลี้ยงอย่างนั้น มิเช่นนั้นข้าวจะไม่งาม ถ้าหลังจากทำพิธีข้าวยังไม่งาม มีสีเหลือง ๆ ต้องทำพิธีเลี้ยงอีก โดยอาจจะไปปรึกษาหมอเมื่อ ว่าต้องใช้อะไรเลี้ยงผี และต้องทำพิธีเลี้ยงผีไร่หลังจากที่ถางหญ้าออกจากไร่หมดแล้ว มิฉะนั้นหญ้าจะขึ้นมากจนถอนไม่ไหว

การเกี่ยวข้าว การเกี่ยวข้าวมีความเชื่อที่เกี่ยวข้องดังนี้ ขณะที่เกี่ยวข้าวถ้าได้ยินเสียงเก้งร้อง ถือว่าไม่ดีต้องกลับบ้านและในช่วงที่เกี่ยวข้าวถ้ามีคนตายจะยังไม่ทำพิธีจัดงานศพ เพราะจะทำให้ข้าวไม่ดี ต้องเอาศพไปฝัง หรือเผาในป่า เมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว แล้วค่อยเอาเสื้อผ้า ย่าม ไปทำพิธีในช่วงเดือนธันวาคม (ลาปรือ) และเมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วต้องทำพิธีส่งนกโถ่บีข่า กลับสวรรค์ โดยใช้ของถวายได้แก่ ข้าว เผือก มัน เหล้า และอื่น ๆ อย่างละน้อย วางไว้ เพื่อขอบคุณนกโถ่บีข่าที่ช่วยดูแลไร่ และขอให้ปีหน้าถ้าเห็นตอไม้ดำ ๆ หลังจากที่เผาไร่แล้ว ให้ลงมาช่วยดูแลไร่อีก พอตอไม้ขาว หรือหลังเกี่ยวเสร็จก็จะทำพิธีส่งกลับไป โดยให้ลูกคนสุดท้องเป็นผู้ทำพิธี

การเคาะข้าว การเคาะข้าวให้ออกจากรวงมีความเชื่อที่เกี่ยวข้องดังนี้ ก่อนที่จะตีข้าว ต้องทำขวัญข้าว หรือพิธีแซะบือส่า เพื่อไล่สิ่งที่ไม่ดีออกไป โดยใช้ไก่หรือหมู เหล้า และมัน หน่อยกวาที่ปลูกไว้ ตั้งแต่หลังเผาไร่ มาแกงกับไก่

พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องหลังจากการเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว

พิธีเลี้ยงเจ้าที่เจ้าดิน (พอควอหมื่อคีด๊ะ) เพื่อแสดงความขอบคุณที่ช่วยดูแลคนในครอบครัว สัตว์เลี้ยงให้ปลอดภัย อยู่ดีมีสุข ผลผลิตต่าง ๆ พอกินพอใช้ และไม่มีปัญหากับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ และขอให้ปีหน้าได้มีผลผลิตดีเหมือนปีนี้ ทำหลังจากที่เกี่ยวข้าวและตีข้าวเสร็จแล้ว โดยจะขนข้าวกลับมาที่บ้าน โดยเหลือข้าวทิ้งไว้ที่ไร่หรือนาด้วย แล้วนำข้าวที่เหลือนั้นมาต้มเหล้าเพื่อใช้ในพิธี ถ้านำข้าวที่เหลือจากนามาต้มเหล้าเรียกว่า เส่อสาคีดะ แต่ถ้านำข้าวที่เหลือจากไร่มาต้มเหล้าเรียกว่า คลอหมื่อคีดะ หรือจะนำข้าวที่เหลือจากไร่และนามารวมกันแล้วต้มเหล้าก็ได้ ทำพิธีในช่วงเดือนธันวาคม (ลาปรือ) ถือว่าเป็นเดือนผี ถ้าต้มเหล้าในเดือนลาปลือ ก็ต้องทำพิธีเลี้ยงเจ้าที่เจ้าดินในเดือนลาปรือด้วย ถ้าข้ามไปเดือนต่อเล หรือมกราคมจะไม่ได้ โดยใช้ลูกชายคนโตรินเหล้าให้พ่อแล้วจึงรินเหล้าส่งต่อให้ ฮีโซ่ และผู้ใหญ่คนอื่น ๆ ตามความอาวุโส หรือความสนิทสนม หลังจากนั้นทำการสวดและค่อย ๆ รินเหล้าลงพื้นเพื่อถวายแก่เจ้าที่เจ้าดิน หลังจากนั้นก็เทเหล้าส่งต่อให้คนที่มาร่วมในพิธี ขณะที่ทานก็จะมีการอื่อทาด้วย เพื่อความสนุกสนาน ทานจนเหล้าเหลือในขนาดที่สามารถเทลงแก้วเดียวให้เต็ม จึงทำพิธีสวดต่อเพื่อขอให้เจ้าที่เจ้าดินช่วยคุ้มครอง และเมื่อเทเหล้าเต็มแก้วพอดี จะถือว่าปีหน้าได้ผลผลิตดี เริ่มทำที่บ้านของฮีโซ่ก่อน และห้ามไม่ให้ผู้หญิงเทเหล้า

พิธีผูกมือควาย (กี่พิหน่าจี๊) ทำพิธีเฉพาะควายที่ใช้ในการทำนาเพื่อแสดงความขอบคุณที่ช่วยทำนา ของที่ใช้ในพิธี ได้แก่ ใบตองม้วนให้เป็นรูปกรวย เรียกว่า *ตาเซอแวะ* ใส่ข้าวสาร ข้าวตอก ดอกไม้ ชื่อดอกพอทู มีสีเหลืองคล้ายดอกดาวเรืองแต่เล็กกว่า เทียนขี้ผึ้ง แล้วนำไปผูกที่เขาควายทั้งสองข้าง และจุดเทียนปักที่เขาควายด้วย จากนั้นใช้นำส้มป่อยมาพรมที่หัวควาย ใช้ไก่ ตัวเมีย 1 ตัว ตัวผู้ 1 ตัว ฆ่าแล้วนำมาทำแกง

พิธีสืบชะตาข้าวใหม่ (ออบือโซ่อะซอ) เป็นการทำบุญขวัญข้าว เพื่อให้เมล็ดข้าว เมล็ดพันธุ์พืชผักต่าง ๆ ที่ปลูกในไร่ นา ปลอดภัยจากโรคแมลง ให้ผลผลิตดี ๆ ในปีต่อไป นอกจากนี้ยังทำบุญให้กับบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ของที่ใช้ทำบุญ ได้แก่ ข้าวสุก ข้าวเหนียวนึ่งห่อด้วยใบครี๊แม่ละ (เมตอ) ข้าวหลาม (เมบลอ) ข้าวสาร ปลาย่าง เมี่ยง พริก ดอกดาวเรือง เทียน ข้าวตอก ขนม น้ำ และเงิน เป็นต้น นำไปถวายให้พระ ซึ่งจะสวดและกรวดน้ำไปให้ ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว จากนั้นทำบุญข้าวใหม่โดยนำข้าวของ พืชผักผลไม้ในไร่ทุกชนิดมาทำบุญ เช่น ข้าว เผือก มัน ดอกไม้ ฯลฯ เพื่อขอบคุณเจ้าที่เจ้าดินที่ช่วยให้ได้ผลผลิตต่าง ๆ เหล่านี้ และขอให้ปีหน้าได้ผลผลิตดีเช่นกัน ทำพิธีที่วัดหลวงซึ่งมีปกาเกอะญอมาร่วมกันหลายหมู่บ้าน

1.3.3 สภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ

สภาพแวดล้อม สภาพแวดล้อมที่พบอยู่ทั่วไปในโลกนี้เป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญอย่างยิ่งต่อมนุษย์และสัตว์ เช่น ป่าไม้ อากาศ น้ำ ดิน ฯลฯ สภาพแวดล้อมในชุมชน มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิต และการประกอบอาชีพ ดังนั้นเราควรช่วยกันอนุรักษ์และรู้จักพัฒนาให้ดีขึ้น เพราะสิ่งเหล่านี้ล้วนแต่ให้คุณประโยชน์ทั้งสิ้น ถ้าเราไม่รู้จักนำมาใช้ให้ถูกวิธี หรือใช้กันอย่างไม่มีขอบเขตตลอดจนไม่รู้จักประหยัดแล้วก็จะเกิดโทษหรือปัญหาต่าง ๆ ในภายหลังได้

ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง สรรพสิ่งทั้งหลายที่ธรรมชาติได้สร้างไว้ ซึ่งมนุษย์สามารถหยิบฉวยมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพได้ ได้แก่ ดิน น้ำ ป่าไม้ ทุ่งหญ้า สัตว์ป่า แร่ธาตุ อากาศ สถานที่นันทนาการ และมนุษย์ ทรัพยากรธรรมชาติที่ปรากฏอยู่ สามารถแยกได้เป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

1. ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้ไม่หมด ได้แก่ อากาศ น้ำ
2. ทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถบำรุงรักษรให้คงสภาพอยู่ได้ หรือนำมาใช้ใหม่ได้ ได้แก่ ดิน ป่าไม้ ทุ่งหญ้า สัตว์ป่า และพลังงาน มนุษย์
3. ทรัพยากรธรรมชาติสิ้นเปลือง เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่นำมาใช้แล้วหมดเปลืองไป ไม่สามารถนำมาดัดแปลงหรือบูรณะเพื่อนำมาใช้ได้อีก เช่น แร่ธาตุ และทิวทัศน์ที่สวยงาม

บ้านผาหมอน เป็นหมู่บ้านที่มีทั้งตั้งอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ ที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง ลักษณะภูมิประเทศของบ้านผาหมอน ประกอบไปด้วยภูเขา ป่าไม้ ลำห้วย หุบเขา แม่น้ำ ซึ่งสิ่งที่กล่าวมาเป็นทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์

ป่าไม้ ในพื้นที่ของชุมชนผาหมอน จัดได้ว่าอยู่ในเขตพื้นที่สูง มีทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ คือ ทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งเป็นทรัพยากรที่สร้างความอุดมสมบูรณ์ของสิ่งแวดล้อมให้คงอยู่ ทรัพยากรป่าไม้เป็นตัวดูดซับความชื้นในอากาศ เป็นตัวกักเก็บน้ำจากฝนและปล่อยน้ำลงสู่ลำห้วยให้มีน้ำไหลตลอดปี และเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าชนิดต่าง ๆ

หากเราเดินทางเข้าสู่หมู่บ้านหนองหล่ม ผาหมอน สิ่งแรกที่ผู้คนพบเห็นจะชื่นชมและประทับใจเป็นอย่างยิ่ง คือ สภาพป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ต้นไม้ที่เติบโตเต็มที่เรียงรายตลอดเส้นทางที่เราเดินทางมาบ้านผาหมอน มีธรรมชาติอันสวยงามทั้งป่าไม้ น้ำตก และสัตว์ป่าที่ยังสามารถมองเห็นได้ เช่น นกสวยงาม หรือสัตว์ป่าเล็ก ๆ

ป่าไม้ตามลักษณะภูมิประเทศของภาคเหนือ ป่าไม้มี 2 ลักษณะ คือ ประเภทป่าไม่ผลัดใบ และประเภทป่าผลัดใบ

พิธีแสะออบือ. จัดทำเพื่อให้ข้าวที่อยู่ในยุ้งอยู่ได้นาน หรือเพื่อให้มีข้าวพอกินตลอดปี ซึ่งของที่ใช้ในพีได้แก่ ข้าวแป้งเหล้า (โกมี) พริก และไก่ 1 ตัว ตอนทำพิธีให้ฆ่าไก่และเอาเลือดหยดใส่ในยุ้งข้าว

ความสัมพันธ์และความสำคัญกับความหลากหลายของพืชพันธุ์ที่ปลูกใน (คมึ)ไร่หมุนเวียน พื้นฐานความคิด ความเชื่อด้านความมั่นคงของชีวิตชาวปกาเกอะญอเชื่อว่าหากเข้าจะสามารถหลุดพ้นจากความทุกข์ยาก ให้มีความสุข ตลอดจนให้มีชีวิตที่มั่นคงต้องมีความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตรอบตัวเราอย่างน้อย 37 ชนิดเพียงเพื่อให้คงความสมดุลและยั่งยืนของคนเราและสิ่งแวดล้อม ดังนั้นตารางการแสดงให้เห็นถึงความคิดที่อยู่ควบคู่ความคิดที่หลงเหลือในปัจจุบันเช่นความหลากหลายของพันธ์พืชในแปลงเกษตร

พืชพันธุ์ต่าง ๆ ที่ปลูกในไร่หมุนเวียน

พืช	ชื่อปกาเกอะญอ	ชนิดพันธุ์
ข้าวเจ้า	(บือนอจะ)	บือซูวา บือโหม่ก่อ บือโทลุย บือกวา บือบอ บือโซ บือกีโต๊ะ (ข้าวลายหลวง) บือกิ (ข้าวลาย) บือชอแม (ข้าวงาช้าง) บือเจ๊าะกว่ะ (ข้าวกา
ข้าวเหนียว	บือปี๊อี๊	ปี๊อี๊บอ ปี๊อี๊ซู ปี๊อี๊โบโกละ บือกวอ
มัน	หน่อย	มันขาว(หน่อยกวา) มันตีนช้าง มันงู มันขีด(หน่อยสะเอ) มันนิ้วมือ (หน่อยจี๊เนอ) หน่อยสะคูเตาะ ละส่า เคก๊อ หน่อยเซอคู หน่อยเคะโบ หน่อยลาโบ หน่อยกงอโบ หน่อยโปละ หน่อยโพส่า หน่อยเฮาะ
เผือก	คึ	เผือกแดง (คึกวอ) เผือกดำ (คึซู) เผือกขาว (คึกวา)
ฟักทอง	ลึเค	ลึเคบอ ลึเคโมโล ลึเคบิบะ ลึเคบอฮือ ลึเคเคเจ
ฟักเขียว	ลือซา	ลึบอ วึซาเน่อมู
ผักกาด	ซึบาเด๊าะ	ผีกกาดขาว (ซึบาเด๊าะกวา) ลึบาจอบะ
แตง	ดี	ดีเก่อวอคี (แตงกวา) ดีกวา ดีแพละ ดีพะทอ ดีหมื่อ ดีชี ดีโถ่เก๊าะดิ (แตงไข่นกเงือก)
บวบ		เตอโก๊ะก๊วย ซอคาเด๊าะ (บวบขม)
มะเขือ	สะกอ	สะกอซู สะกอกวา สะกอข่า สะกอฉิ สะกอเบร สะกอจะเก๊าะ สะกอก๊ะ (มะเขือพวง) สะกอลา
พริก	มิซา	มิซาเบลอะ มิซาพะโค่ะ มิซาซือเอ่ะ (พริกขี้หนู)
ถั่ว	เปาะเทาะ	เปาะเทาะอะกอ เปาะเทาะเบาะอึ เปาะเทาะโซ เปาะเทาะสะ เปาะเทาะกวา เบ๊อะบะเปอะวิ เปาะเทาะเบอะโบ (ถั่วลูกเดือย)
งา	หนี่	หนี่ซอซู หนี่ซอกวา หนอ

อ้อย	เก่อที	เป่ซู เป่กวา
ลูกเดือย		เบอะบือ เบอะซือแม
ดอกไม้	พอ	พอบอ (ดอกสีเหลือง) พอกวา (ดอกสีแดง) พอกี่แม่ (สีชมพู) พอทู (สีเหลืองส้ม) พอเกอชอแม (ดอกงาช้าง) พอแจ๊แว้ (ดอกสีเหลืองยาว) ปลูกไว้ดูแลข้าว
เครื่องเทศ		ตะไคร้ (ห่อวอโปะ) โหระพา (ห่อวอเซ) ห่อวอ (ผักอีหลือ ใช้ตำกับน้ำพริก)
อื่น ๆ		ข้าวโพด ยาสูบ กระเจี๊ยบ (แบมีชี) แจแว่ะ ซิโพเด เซอเบ ชู บิเบ ผักเผ็ด พอแคระ ห่อเต่อเด๊าะ ห่อพลี (ช่วยให้ได้ข้าวดี เมล็ดข้าวไม่เน่า เวลาตำเมล็ดไม่แตก)

ข้าวที่ปลูกในนามีทั้งข้าวเจ้า ได้แก่ บือปีอื๊ บอชอมี (ข้าวไก่ป่า) บือกวาโพ และข้าวเหนียว ได้แก่ บือโหม่เอะนอ และมีบางพันธุ์ได้สูญหายไป ได้แก่ บือซา บือกอกา

คน ขวัญกับป่า: ขวัญกับการจัดการป่า

พิธีเลี้ยงเจ้าที่แนวกันไฟ ของถวายที่ใช้ในพิธี ได้แก่ ข้าวสุก (เม) ข้าวเหนียวตำ (เมโตพี๊) ข้าวสาร แกง ผลไม้ เมี่ยง (ละพา) ยาสูบหรือบุหรี่ (หม้อทู) เทียนขี้ผึ้ง (เป่อแนเคาะ) ดอกดาวเรือง ดอกต้นสาบเสือ (ชอโพก๋วย) เหล้า 1 ขวด (ซิเต่อโก๊ะ) ข้าวตอก (เป่เส่อปแก) หมาก ใบพลู ปูน เงิน ไก่ตัวผู้ 1 ตัว ตัวเมีย 1 ตัว เริ่มพิธีกรรมโดยนำของถวายที่เตรียมมาจัดเป็น 2 ชุด ชุดแรกใส่ในต่าหลื่อเด ชุดที่สองวางไว้ที่พื้น ส่วนข้าวไก่ และเหล้า จะวางไว้ข้างล่าง จากนั้นจะฆ่าไก่ทีละตัว เอาเลือดไก่ป้ายที่ส่วนต่างๆ ของต่าหลื่อเด เช่น เสา หลังคา ฝา รั้ว รวมทั้งต้นไม้ ดึงขนไก่แปะตามรอยเลือดที่ป้ายไว้ พร้อมกับพูดว่า

"วันนี้เป็นวันดีขอเชิญ พญาลิสุวา นักขัตฤกษ์ พญามัจจุราช ฯลฯ ทั้งหมดมาทานหัวข้าว หัวเหล้า หัวไก่ และของถวายอื่น ๆ ที่จัดเตรียมไว้ตรงแนวกันไฟนี้ และให้ช่วยดูแลป่าให้ดีอยู่ให้ไฟไหม้ ใครมาร้ายให้ได้ร้าย และช่วยดูแลคุ้มครองทุกคนในชุมชน ทำไร่ ทำนาให้ได้ผลผลิตที่เพียงพอ ข้าวไม่มีโรค และขอให้คนภายนอกทั้งเจ้าหน้าที่ป่าไม้ คนพื้นราบที่ไม่เข้าใจเรา ก็ขอให้เขาฟังเรา แล้วเข้าใจถึงการรักษาป่าของเรา ไม่ให้เขาเข้ามาทำร้ายชุมชน สัตว์เลี้ยงต่าง ๆ ไม่ให้ไปเจอสัตว์ร้าย รวมทั้งทุกคนที่มาร่วมพิธีนี้ และขอให้เจ้าทั้งหลายอยู่ดีมีสุข"

แล้วนำไก่ไปเผา ถอดขน นำไปต้มกับน้ำแกงจนสุก นำไก่ข้าว และเหล้ามาใส่ในต่าหลื่อทู่ปู จุดเทียน และทำการสวดอีกครั้ง เมื่อเทียนดับ นำกระทงมาใส่ข้าวและฉีกเนื้อและส่วนต่าง ๆ ของไก่ใส่ลงไป โดยทำ 2 ชุด ชุดหนึ่งใส่ (ศาลเลี้ยงเจ้าที่) ต่าหลื่อทู่ปู อีกชุดวางไว้ข้างล่าง เทเหล้า นำใส่ในกระทงทั้งสอง แล้วสวดอีกครั้ง จากนั้นรินเหล้าใส่แก้วส่งให้ทุกคนที่มาร่วมพิธีจิบคนละหน่อย แล้ว

ให้คนที่มาร่วมพิธีทานข้าวกับแกงไก่ และเหล้าด้วยกัน จนเหลือเหล้าไว้ถ้วยสุดท้าย ทำพีสวดอีกครั้ง พูดว่าจะกลับแล้ว ให้เจ้าที่ต่าง ๆ ช่วยดูแลผืนป่าต่อไป เทเหล้าลงให้เจ้าที่เจ้าดิน แล้วกินเหล้าที่เหลือในแก้วให้หมด มีการนิมนต์พระสงฆ์มาร่วมในพีกรรมด้วย และจะไม่ทำพิธีในวันพระเนื่องจากต้อง"ไก่ ส่วนวันพุธ ถือว่าเป็นวันพระพุทธเจ้าก็ไม่ทำพิธีเพราะเชื่อว่าผีก็จะไม่กินไก่

ส่วนที่ 3 แนวทางการสร้างความเข้มแข็งการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน

จากการพูดคุยในเบื้องต้นกับกลุ่มแกนนำชุมชนและคณะกรรมการหมู่บ้าน พบว่าที่ผ่านมาทางชุมชนได้เริ่มเปิดตัวหมู่บ้านผ่านการจัดกรรมหมู่บ้านอนุรักษ์ควายไทย ซึ่งเหตุที่เป็นหมู่บ้านอนุรักษ์ความไทยเพราะคนในหมู่บ้านส่วนใหญ่จะยึดอาชีพการเลี้ยงควายเป็นส่วนใหญ่ เพราะในอดีตใช้ควายในการไถ่นาและประกอบอาชีพการทำนา เป็นผลต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ขณะเดียวกันด้วยคนในชุมชนเป็นคนชนเผ่ากระเหรี่ยง ซึ่งถือว่ามีวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ก่อเกิดภูมิปัญญาที่หลากหลายและถือว่าเป็นศักยภาพของชุมชนที่จะนำมาสู่การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน อันประกอบด้วย

3.1 แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงเกษตร โดยชุมชนวางเป้าหมายไปที่จะพัฒนาให้ชุมชนเป็นหมู่บ้านปลอดสารพิษ

3.2 แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ที่เน้นการจัดการพื้นที่ป่าชุมชนที่ประกอบไปด้วยพื้นที่ป่าตามวิถีของชนเผ่ากระเหรี่ยงอย่างที่กล่าวมาในข้างต้น

3.3แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรมและวิถีชีวิตชนเผ่า โดยอาศัยองค์ความรู้ด้านต่างๆภายในชุมชนมาออกแบบและจัดการท่องเที่ยว

ส่วนที่ 1 บริบทชุมชน

1.1 ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนป่าเหมี้ยง

หมู่บ้านป่าเหมี้ยง หมู่ 7 ตำบลแจ้ซ้อน อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง จากการบอกเล่าของคนแก่คนเฒ่าในหมู่บ้านคือ “พ่อหลวงหวัน ข้อมือเหล็ก” ถึงการเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในหมู่บ้านประมาณมากกว่า 200 ปี โดย “หลวงธิกับหลวงเครื่อง” เป็นพวกแรกที่เข้ามา สมัยนั้นมีชาวบ้านประมาณ 25 หลังคาเรือน ประกอบด้วยคนเมือง (คนลำปาง) ขมุ(จากลาว) ม่าน(เงี้ยว) ฯลฯ ซึ่งมาจากหลายพื้นที่ เช่น หลวงธิ/หลวงเครื่อง จากจังหวัดน่าน ปู่จันทร์จากอำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง นอกจากนั้นยังมีชาวเผ่าม้งซึ่งเข้ามาทำไร่ฝิ่น ชาวมุจากเกาะไทรประเทศลาวซึ่งเข้ามาค้าขาย ตั้งรกรากขึ้นเป็นกลุ่มบ้านแต่เหตุที่ขึ้นมาอยู่บ้านป่าเหมี้ยงในช่วงแรก ๆ นั้น สันนิษฐานว่าอาจมาจากสาเหตุ 2 ประการ คือ การหนีการถูกเกณฑ์ไปเป็นทหารในช่วงเกิดสงครามหรือ หนีการเก็บภาษี 4 บาท ในสมัยก่อน

เนื่องจากสภาพภูมิประเทศของบ้านตั้งอยู่บนภูเขาสูง มีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบรูณ์ประกอบด้วยป่าไม้ และมีอากาศหนาวเย็นเกือบตลอดปี ทำให้มีต้นชาขึ้นชุกชุมอยู่ตามธรรมชาติ ในช่วงหลังจึงมีชาวบ้านจากตำบลแจ้ซ้อนขึ้นมาบุกเบิกและปลูกต้นชาเพื่อนำมาหมักเป็นเมี่ยงและจำหน่ายแก่ผู้บริโภคทั่วไป จากอาชีพการทำเมี่ยงซึ่งสร้างรายได้ให้กับครอบครัวเป็นอย่างดี จึงมีการอพยพครอบครัวขึ้นมาตั้งรกรากปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยเป็นการถาวร และตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “ป่าเหมี้ยง” เป็นหมู่บ้านตามกฎหมายตามลักษณะปกครองท้องที่ หมู่ 7 ตำบลแจ้ซ้อน อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง ปัจจุบันมีนายศุภชัย รักวงศ์ เป็นผู้ใหญ่บ้าน นับเป็นผู้ใหญ่บ้านลำดับที่ 8 ของหมู่บ้าน

ที่ตั้งและอาณาเขต บ้านป่าเหมี้ยงเป็นหมู่บ้านหนึ่งในภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย อยู่ในเขตปกครองของตำบลแจ้ซ้อน ประกอบด้วยหมู่บ้าน จำนวน 10 หมู่บ้าน ดังนี้

หมู่ที่ 1 บ้านแม่แจ๋ม
หมู่ที่ 2 บ้านศรีดอนมูล
หมู่ที่ 3 บ้านดินดำ
หมู่ที่ 4 บ้านทุ่ง
หมู่ที่ 5 บ้านหลวงแจ้ซ้อน
หมู่ที่ 6 บ้านสบลี

หมู่ที่ 7 บ้านป่าเหมี้ยง

หมู่ที่ 8 บ้านใหม่พัฒนา

หมู่ที่ 9 บ้านข่วงกอม

หมู่ที่ 10 บ้านป่าดงต้นหนุน

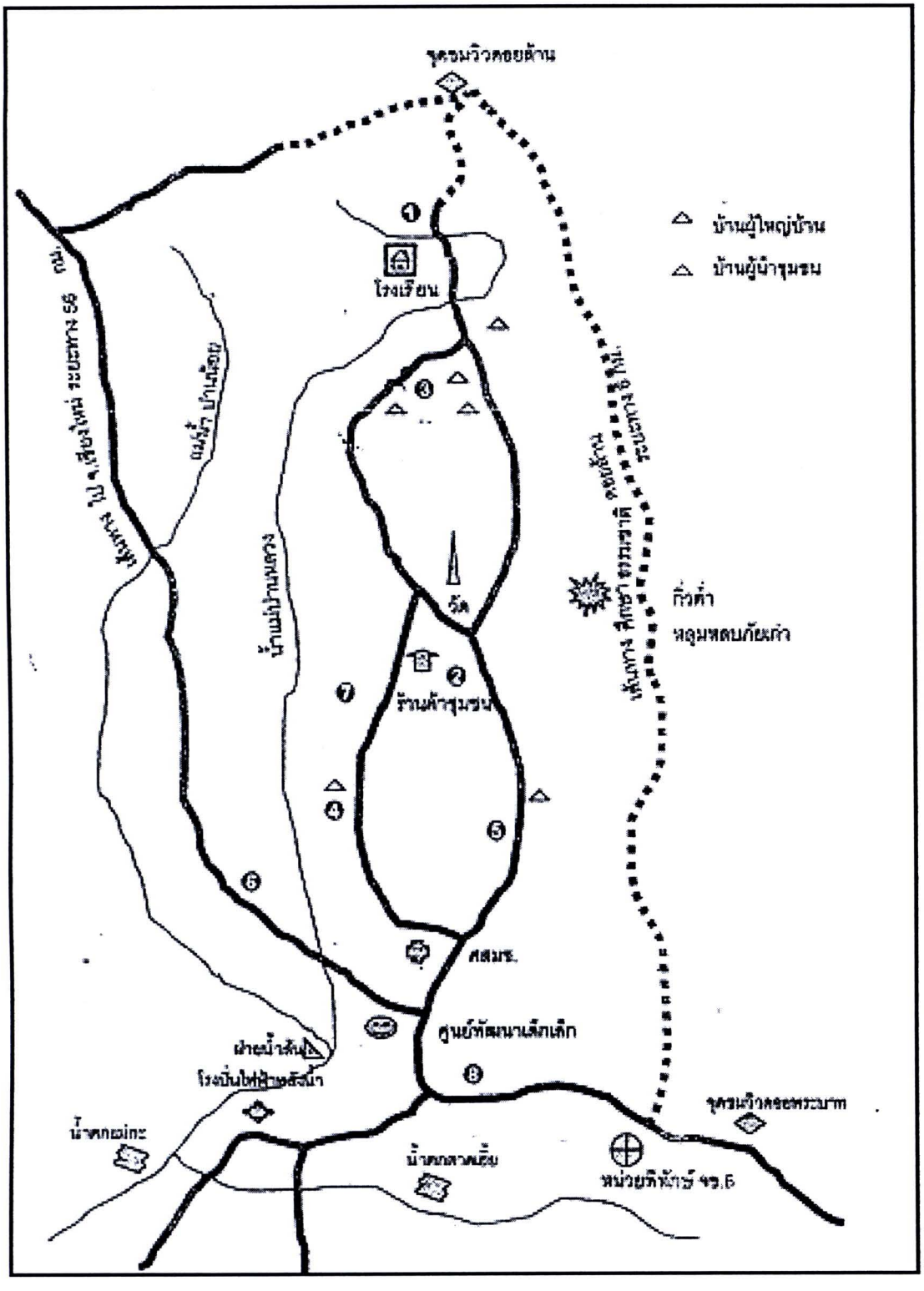
พื้นที่ของหมู่บ้าป่าเหมี้ยงทั้งหมดอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติแจ้ซ้อน ซึ่งเป็นอุทยานแห่งชาติลำดับที่ 58 ตามประกาศในพระราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 105 ตอนที่ 122 ลงวันที่ 28 กรกฎาคม 2531 ตั้งอยู่บริเวณพิกัด 4083 – 4283 ถึง 4081 – 4281 (เส้นรุ้งที่ 81 – 83 และเส้นแวงที่ 40 – 42) มีพื้นที่ประมาณ 1,369 ไร่

ลักษณะภูมิประเทศและลักษณะภูมิอากาศ ลักษณะพื้นที่เป็นเทือกเขาสูงสลับซับซ้อน เป็นส่วนหนึ่งของสันเขาผีปันน้ำตะวันตกซึ่งทอดตัวตามแนวทิศเหนือ – ทิศใต้ เป็นเขตแบ่งระหว่างจังหวัดลำปางและจังหวัดเชียงใหม่ มียอดเขาสูงสุด คือ ดอยล้าน ความสูงประมาณ 1,697 เมตร พื้นที่โดยเฉลี่ยมีความสูงประมาณ 900 – 1,100 เมตร จากระดับน้ำทะเล พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นต้นน้ำลำธารและแหล่งกำเนิดลำห้วยใหญ่ ๆ ที่เป็นกำเนินของแม่วัง ซึ่งเป็นแม่น้ำสายสำคัญของจังหวัดลำปาง

ลักษณะภูมิอากาศ โดยทั่วไปประกอบด้วย 3 ฤดู คือ ฤดูฝน ระหว่างเดือน พฤษภาคม – ตุลาคม ฤดูหนาวระหว่างเดือนพฤศจิกายน – กุมภาพันธ์ เป็นช่วงที่มีอากาศเย็นสบาย เหมาะสำหรับการเดินทางมาท่องเที่ยวพักผ่อน ฤดูร้อนระหว่างเดือน มีนาคม – เมษายน แต่เนื่องจากบ้านป่าเหมี้ยงอยู่บนเขาสูงและมีป่าไม้มากอากาศจึงเย็นสบาย อุณหภูมิโดยเฉลี่ยประมาณ 26 องศาเซลเซียส ต่ำสุด 7 องศาเซลเซียส สูงสุด 36 องศาเซลเซียส (หน่วยพิทักอุทยานแห่งชาติแจ้ซ้อนที่ จซ 62,544)

อาณาเขต/และเขตติดต่อ

ทิศเหนือ	จดเขตบ้านแม่แจ๋ม หมู่ที่ 1 ต. แจ้ซ้อน อ.เมืองปาน จ.ลำปาง
ทิศใต้	จดเขตบ้านดอนไชย หมู่ที่ 6 ต.เมืองปาน อ.เมืองปาน จ.ลำปาง
ทิศตะวันออก	จดเขต บ้านศรีดอนมูล หมู่ที่ 2 ต.แจ้ซ้อน อ.เมืองปาน จ.ลำปาง ซึ่งเป็น ที่ตั้งของอุทยานแห่งชาติแจ้ซ้อน
ทิศตะวันตก	จดเขต ต.ห้วยแก้ว กิ่ง อ.แม่ออน จ.เชียงใหม่

ภาพแผนที่หมู่บ้านป่าเหมี้ยง

ประชากร มีจำนวนครัวเรือน จำนวน 126 ครัวเรือน จำนวนประชากร 465 คน เป็นชาย 229 คน หญิง 236 คน (ข้อมูลสถานีอนามัยตำบลแจ้ซ้อน ณ เดือน พฤษภาคม 2551)

ข้อมูลประชากรหมู่บ้านป่าเหมี้ยงในปี พ.ศ.2551

ช่วงอายุ	เพศชาย (คน)	เพศหญิง (คน)	รวม (คน)
อายุ 0 – 1 ปี	-	1	1
อายุ 1 ปี เต็ม – 4 ปีขึ้นไป	13	10	23
อายุ 5 ปี เต็ม – 14 ปีขึ้นไป	41	31	72
อายุ 15 ปี เต็ม – 24 ปีขึ้นไป	35	46	81
อายุ 25 ปี เต็ม – 34 ปีขึ้นไป	50	52	102
อายุ 35ปี เต็ม – 44 ปีขึ้นไป	51	40	91
อายุ 45ปี เต็ม – 54 ปีขึ้นไป	20	35	55
อายุ 55ปี เต็ม – 64 ปีขึ้นไป	4	10	14
อายุ 65ปี เต็ม – 74 ปีขึ้นไป	8	5	13
อายุ 75ปี ขึ้นไป	7	6	13
รวม	229	236	465

การคมนาคม มีเส้นทางเข้าสู่หมู่บ้าน จำนวน 2 เส้นทาง

เส้นทางที่ 1 – เป็นเส้นทางหลักของหมู่บ้าน ซึ่งสามารถติดต่อกับอำเภอต่างๆของอำเภอเมืองปาน และอำเภอแจ้ห่ม โดยผ่านทางอุทยานแห่งชาติแจ้ซ้อน เป็นถนนติดลูกรัง และ บางส่วนที่ผ่านหมู่บ้านดอนไชย ตำบลเมืองปาน เป็นถนนลาดยาง ประมาณ 1 กม. บ้านป่าเหมี้ยง อยู่ห่างจากอุทยานแห่งชาติแจ้ซ้อนประมาณ 13 กม. สภาพการสัญจรค่อนข้างลำบาก ถนนลัดเลาะไปบนภูเขาสูง คดเคี้ยวไปตามป่าเขาลำห้วย

เส้นทางที่ 2 – เป็นเส้นทางที่สามารถติดต่อกับเขต ตำบลห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ สามารถใช้เป็นเส้นทางลัดไปสู่ อ.สันกำแพง และเข้าตัวเมืองเชียงใหม่ได้ ระยะทางประมาณ 56 กม. สภาพถนนเป็นถนนดินลูกรังลัดเลาะไปตามภูเขาและป่าไม้ เหมาะสำหรับผู้ชำนาญเส้นทางหรือชอบการเดินทางแบบผจญภัยและมีพาหนะที่มีสมรรถนะสูง

อาชีพของคนในชุมชน

อาชีพหลักของชาวป่าเหมี้ยง คือ การทำสวนเมี่ยงและการทำเมี่ยงแบบครบวงจร โดยชาวบ้านทั้ง 126 หลังคาเรือน โดยแต่ละครัวเรือนมีสวนเมี่ยงประมาณ 10 ไร่ ประกอบอาชีพการทำสวนเมี่ยงมีรายได้ไม่ต่ำกว่าวันละ 100 บาท/วัน นอกจากนี้ยังมีอาชีพเสริมที่สร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้านป่าเมี่ยง คือ การเพาะเห็ดหอม

การประปา – ในหมู่บ้านมีระบบประปาธรรมชาติ (ประปาภูเขา) โดยชาวบ้านไม่ต้องจ่ายค่าน้ำ แต่จ่ายค่าบริการสำหรับการจัดการ เรือนละ 10 บาท/เดือน

เนื่องจากเป็นระบบธรรมชาติ รับน้ำจากแหล่งน้ำบนภูเขาโดยตรง ไม่มีระบบกรองน้ำ/การกรองน้ำให้สะอาดก่อนการใช้บริโภค ราษฎรจึงต้องการระบบประปาให้ได้มาตรฐาน มีระบบกรองน้ำเพื่อให้สะอาด ไม่มีสิ่งเจือปน สามารถใช้อุปโภค/บริโภคได้ตลอดปี และลดปัญหาการเป็นโรคนิ่วของคนในหมู่บ้านด้วย

การไฟฟ้า – ในหมู่บ้านเริ่มใช้ไฟฟ้าตั้งแต่ พ.ศ.2531 โดยใช้ระบบไฟฟ้าพลังน้ำ มีการจัดการแบบ สหกรณ์ เรียกว่า "สหกรณ์ไฟฟ้าบ้านป่าเหมี้ยง จำกัด" มีการส่งคนในหมู่บ้านจำนวน 4 คน ประกอบด้วย นายประสิทธิ์ เหรียญทอง นายเกษม ทาอินทร์ นายคำรณ เสวี และนายสงพงษ์ ปิติชัยวุฒิ เข้ารับการอบรมหลักสูตร ช่วงควบคุมโรงไฟฟ้าพลังน้ำขนาดเล็กรุ่นที่ 4 (ระหว่างวันที่ 24 สิงหาคม – 4 กันยายน 2530) ณ สำนักงานพลังงานแห่งชาติกระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและการพลังงานแห่งชาติ (จังหวัดเชียงใหม่) ปัจจุบันมีเงินทุนหมุนเวียนประมาณ 780,000 บาท โดยชาวบ้านจะลงหุ้นกัน หลังคาเรือนละ 10 บาท/เดือน และให้ชาวบ้านกู้ยืมเงินกองทุนฯ ไปประกอบอาชีพ โดยคิดดอกเบี้ยร้อยละ 1 บาท/เดือน สหกรณ์ไฟฟ้า ฯ จึงเป็นแหล่งเงินทุนที่สำคัญของคนในหมู่บ้าน

ปัญหาในเรื่องไฟฟ้าที่พบ

1. เมื่อระบบไฟฟ้าขัดข้องต้องติดต่อช่างเพื่อซ่อมแซมที่จังหวัดเชียงใหม่มาแก้ไข จึงใช้เวลาซ่อมแซมเป็นเวลาหลายวัน

2. ในช่วงเดือน มีนาคม – พฤษภาคม 2544 เกิดปรากฏการณ์น้ำในฝายน้ำล้นมีปริมาณน้อยไม่สามารถใช้ปั่นไฟได้ทำให้ไม่มีไฟฟ้าใช้กันทั้งหมู่บ้าน สาเหตุเนื่องจากปริมาณน้ำในแหล่งน้ำมีน้อย

การศาสนา

ราษฎรทั้งหมดในหมู่บ้าน นับถือศาสนาพุทธในหมู่บ้านมีวัด 1 แห่ง ชื่อ "วัดป่าเหมี้ยง" แต่เดิมเรียกชื่อว่าวัดศรีบุญชุม ซึ่งมีความหมายว่า วัดที่มีคนหลายหมู่บ้านมาทำบุญ สาเหตุเนื่องจากบ้านป่าเหมี้ยงมีคนหลาย ๆ แห่งอพยพขึ้นมาอยู่ในหมู่บ้านแต่ร่วมกันทำบุญที่วัดนี้ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น วัดบ้านป่าเหมี้ยง ตามชื่อบ้าน

วัฒนธรรมประเพณี

ด้วยราษฎรบ้านป่าเหมี้ยงทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธ จึงปฏิบัติศาสนกิจที่วัดบ้านป่าเหมี้ยง โดยเฉพาะเป็นธรรมเนียมปฏิบัติในหมู่บ้าน คือ ในวันพระชาวบ้านจะหยุดเก็บเมี่ยงและจะไปทำบุญที่วัด เนื่องเพราะมีความเชื่อว่าถ้าเก็บใบเมี่ยงในวันพระต้นเมี่ยงจะตาย หรือ เจริญเติบโตช้าไม่สมบรูณ์ หรือบ้างก็ว่าเป็นการงดการทำบาปจากการเก็บใบเมี่ยง แต่เมื่อพิจารณาแล้วอาจเป็นเพราะว่าในวัดพระชาวบ้านจะไปทำบุญที่วัด ในตอนเช้าจึงต้องจัดเตรียมอาหารไปทำบุญโดยไม่ต้องรีบเร่งไปทำงานในสวนเมี่ยงและจะได้หยุดพักผ่อนอยู่บ้าน

ตารางวัฒนธรรม/ประเพณี/วันสำคัญในรอบปีของบ้านป่าเหมี้ยง

เดือน	เดือน(พื้นบ้าน)	วัฒนธรรม/ประเพณี/วันสำคัญ
มกราคม	สี่เป็ง	ทานข้าวจี่, ทำบุญข้าวใหม่, งานวันเด็ก
กุมภาพันธ์	ห้าเป็ง	เทศกาลวันดอกเสี่ยวบาน
มีนาคม	หก	ตีผึ้ง, ตีหลัว, จักดอก (สำหรับไว้กำเหนี้ยง)
เมษายน	เจ็ด	- เทศกาลวันปีใหม่ (สงกรานต์) รดน้ำดำหัว, ขนทรายเข้าวัด, สรงน้ำพระ เลี้ยงปู่ย่า - ส่งเคราะห์บ้าน (เพื่อเป็นสิริมงคลแก่คนในบ้านและปัดเป่าสิ่งชั่วร้ายออกไป - เริ่มเก็บเมี่ยง
พฤษภาคม	แปด	เก็บเมี่ยง
มิถุนายน	เก้า	บุญเดือนเก้า, บุญบ๊องไฟ(จิ๊บ๊องไฟ)

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ห้องสมุดงานวิจัย

ตารางวัฒนธรรม/ประเพณี/วันสำคัญในรอบปีของบ้านป่าเหมี้ยง (ต่อ)

เดือน	เดือน(พื้นบ้าน)	วัฒนธรรม/ประเพณี/วันสำคัญ
กรกฎาคม	สิบ	เข้าพรรษา
สิงหาคม	สิบเอ็ด	วันแม่ (พัฒนาหมู่บ้าน, แข่งกีฬานักเรียน – แม่บ้าน)
กันยายน	สิบสองเป็ง	ตานเมี่ยง (แทนตานก๋วยสลาก แต่ชาวบ้านจะเอาเมี่ยงไปทำบุญที่วัดแล้วนำไปขายนำเงินเข้าวัด
ตุลาคม	เกี๋ยง	ออกพรรษา
พฤศจิกายน	ยี่ (เป็ง)	แห่โกมสาย (จากบ้านปางใต้ – วัด) ลอยกระทง
ธันวาคม	สาม	วันพ่อ, พัฒนาหมู่บ้าน

ในส่วนของวัฒนธรรมพื้นบ้านในด้านเพลงชาวบ้าน ชาวบ้านป่าเหมี้ยงยังมีการร้องเพลงพื้นบ้าน คือ ค่าว ซึ่งเป็นบทขับร้องที่มีทำนองสูงต่ำไพเราะ เพลงซอ ซึ่งเป็นการขับร้องโต้ตอบเกี้ยวพาราสีกันระหว่างชายหญิง และจ๊อย ซึ่งเป็นการขับลำนำในโอกาสต่าง ๆ แต่ส่วนใหญ่จะสามารถร้องในกลุ่มผู้สูงอายุ

นอกจากนี้ เนื่องจากวิถีชีวิตส่วนใหญ่เกี่ยวพันกับการทำสวนเมี่ยง กลุ่มแม่บ้านโดยการนำของ นางอุไร เหรียญทอง และนางทรายคำ เหรียญทอง จึงคิดประดิษฐ์ท่ารำประกอบดนตรีและตั้งชื่อว่า “ฟ้อนเก็บเมี่ยง” ถ่ายทอดให้เยาวชนในหมู่บ้าน ซึ่งได้ประกอบด้วยท่ารำ 10 ท่าทางดังนี้

- ท่าน่องเมี่ยง (แสดงถึงท่าทางการโน้มกิ่งเมี่ยง)
- ท่าเก็บใบเมี่ยง (แสดงถึงท่าทางการเก็บใบเมี่ยง)
- ท่าเปาะใบเมี่ยง (แสดงถึงท่าทางการนำใบเมี่ยงมารวมกัน)
- ท่ามัดใบเมี่ยง (แสดงถึงท่าทางการนำใบเมี่ยงมัดรวมกัน)
- ท่าโยนใส่แจ่ก (แสดงถึงท่าทางการโยนมัดใบเมี่ยงใส่ภาชนะคล้ายตระกร้า)
- ท่าเดินกลับ (แสดงถึงเมื่อเก็บใบเมี่ยงเสร็จก็เดินทางกลับบ้าน)
- ท่าเช็ดเหงื่อ (แสดงถึงความเหน็ดเหนื่อยหลังจากกลับการเก็บใบเมี่ยง)
- ท่านั่งล้อมมัดเมี่ยง (แสดงถึงขั้นตอนการนั่งล้อมมัดเมี่ยงหลังจากนึ่งเสร็จแล้ว
- ท่าพักผ่อนนอนหลับ (แสดงถึงหลังจากทำงานเสร็จก็พักผ่อนนอนหลับ)
- ท่าตบกระเป๋า (แสดงถึงความยินดีที่มีรายได้จากการขายเมี่ยง)

การฟ้อนเก็บเมี่ยงจึงเป็นการแสดงออกถึงภูมิปัญญาของชาวบ้านท่าสามารถถ่ายทอดวิถีชีวิตออกมาเป็นศิลปการแสดงในเพลงพื้นบ้านอย่างแท้จริง

ในหมู่บ้านยังมีศิลปินที่มีความสามารถในการ “ฟ้อนเจิง” และ “รำตบหมะผาบ” (พ่อหลวงหวัน ข้อมือเหล็ก, พ่อเติ่ง มักได้, และนายทองคำ คุโน) ซึ่งแสดงถึงศิลปะการต่อสู้ของคนพื้นเมืองเหนือที่สืบทอดกันมา และมีศิลปินทางด้านดนตรีที่มีความสามารถ ในการเล่นดนตรีพื้นเมือง เช่น สะล้อ ซึง ขลุ่ย กลอง ฯลฯ ร่วมกันก่อตั้งวงดนตรีพื้นบ้านที่จะแสดงในโอกาสสำคัญต่าง ๆ ในหมู่บ้านและไปร่วมร่วมแสดงในเทศกาลงานสำคัญ ๆ ของจังหวัด โดยการนำของนายบุญเล็ก เหรียญทองหรือศิลปินนักแต่งเพลง นามแฝง เกียรติศักดิ์ หอมทักษ์ดี

สำหรับอาหารพื้นเมืองที่เป็นที่สร้างชื่อเสียงให้แก่กลุ่มแม่บ้านบ้านป่าเหมี้ยง มีหลายรายการ เช่น ส่าใบเมี่ยง ยำดอกเสี้ยว หลามปลี น้ำพริกเผาเห็ดหอม ไส้อั่วเห็ดหอม เป็นต้น

ในด้านศิลปะ/วัตถุโบราณ ในช่วงประมาณ ปี พ.ศ. 2521 เนื่องจากบ้านป่าเหมี้ยงมีการเดินทางเข้า - ออก หมู่บ้านค่อนข้างลำบากประกอบกับพื้นที่เป็นป่าไม้และภูเขาสูง เป็นเขตติดต่อของพื้นที่หลายจังหวัด จึงเป็นเขตแทรกซึมของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ (ผกค.) จังหวัดลำปาง จึงส่งหน่วยปฏิบัติการพิเศษเข้ามาประจำที่บ้านป่าเหมี้ยงและได้ไปตั้งฐานปฏิบัติการบริเวณบนเขาด้นทิศเหนือของหมู่บ้าน ซึ่งติดกับโรงเรียน ในการตั้งฐานปฏิบัติการมีการขุดหลุมหลบภัย บนเขาเป็นแนวยาว ในการขุดครั้งนั้นพบวัตถุดินเผา เป็นรูปหม้อ ถ้วย ชาม และเครื่องประดับประเภทกำไล ซึ่งบางส่วนได้เก็บรักษาไว้ที่วัดบ้านป่าเหมี้ยง และมีบางส่วนที่ชาวบ้านนำเก็บเป็นสมบัติส่วนตัว แต่ยังไม่ได้พิสูจน์ว่ามีอายุเท่าใด และสร้างในสมัยใด

กลุ่มอาชีพ/กลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้าน/กลุ่ม ฯ ที่สำคัญ

1. กลุ่มจักสาน – มีนายเตี่ยม ปวงสายใจ เป็นประธานกลุ่ม สมาชิก จำนวน 11 คน

กิจกรรม สมาชิกมีความสามารถในด้านการจักสาน โดยใช้วัสดุที่จะนำมาจากไม้ไผ่ ทำเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลิตภัณฑ์ที่ชาวบ้านใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ซ่า เป๊อะ แจ๊ก (ภาชนะใส่ของ) ทอ ต่าง (ภาชนะที่เอาไว้ใส่เมี่ยงที่หมักแล้ว) น้ำคอก (กระบอกไม้ไผ่ใส่น้ำกิน ไม้กวาด หมวก ฯลฯ

นอกจากผลิตภัณฑ์จักสานที่ทำจากไม้ไผ่แล้ว กลุ่มยังสามารถสานเสื่อตองสาด ซึ่งใช้งานได้ทนทาน และเย็นสบายเมื่อนำมาใช้ปูนอน ผลิตภัณฑ์สามารถจำหน่ายภายในหมู่บ้านและผู้เข้าเยี่ยมชมหมู่บ้านได้

2. กลุ่มสมุนไพรพื้นบ้าน มียอด ต๊ะคำ เป็นประธานกลุ่ม สมาชิก ทุกหลังคาเรือน

กิจกรรม ทำอุตสาหกรรมเมี่ยงครบวงจร โดยเริ่มตั้งแต่ปลูกต้นเมี่ยง เก็บใบเมี่ยงเพื่อนำไปแปรรูปเป็นใบชาตากแห้ง เมี่ยงหมัก และจัดจำหน่าย ทั้งภายในและภายนอกหมู่บ้านเป็นอาชีพหลักของหมู่บ้าน เนื่องจากการทำเมี่ยงเป็นอาชีพที่สะท้อนให้เห็นถึงชีวิตของคนป่าเหมี้ยง เมื่อมีนักท่องเที่ยวเข้าชมในหมู่บ้าน จึงมีการนำเสนอวิถีการทำเมี่ยงของคนบ้านป่าเมี่ยงด้วย

3. กลุ่มทำเห็ดหอมมีนายศุภชีย รักวงศ์ เป็นประธานกลุ่ม มีสมาชิก 28 คน

กิจกรรม มีการเพาะเห็ดหอมด้วยไม้ก่อสามารถเก็บผลผลิตเพื่อจำหน่ายได้เกือบตลอดปี เนื่องจากสภาพภูมิอากาศของบ้านป่าเมี่ยงเหมาะในการเพาะเห็ดหอม

4. กลุ่มแม่บ้าน มีนางทรายคำ เหรียบทอง เป็นประธานกลุ่ม สมาชิกทุกหลังคาเรือน

กิจกรรม เป็นแกนนำในการทำกิจกรรมสาธารณประโยชน์และการผลิต/แปรรูป/จำหน่ายผลิตภัณฑ์ภายในหมู่บ้าน

- การนำเห็ดหอมมาประกอบเป็นอาหารเช่น ไส้อั่วเห็ดหอม น้ำพริกเผาเห็ดหอม ฯ
- การนำใบเมี่ยงมาประกอบเป็นอาหาร/อาหารว่างเช่น ส่าใบเมี่ยง เมี่ยงสามรส ฯ
- การนำดอกเสี้ยวมาประกอบเป็นอาหารเช่น ยำดอกเสี้ยว น้ำพริกหนุ่ม/ดอกเสี้ยวลวก

นอกจากนี้ยังเป็นแกนนำในการสืบสาน วัฒนธรรม ด้านศิลปะการแสดง เช่นการฟ้อนเล็บ การฟ้อนเก็บเมี่ยง เป็นต้น

ส่วนที่ 2 การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน

2.1 พัฒนาการและสถานการณ์การท่องเที่ยวโดยชุมชน

บ้านป่าเหมี้ยงเป็นหมู่บ้านหนึ่งในหลาย ๆ หมู่บ้าน ที่ตั้งอยู่บริเวณเขตอุทยานแห่งชาติแจ้ซ้อน ขอบเขตที่ตั้งหมู่บ้านถูกกั้นออกจากเขตอุทยาน แต่พื้นที่ป่าโดยรอบตลอดจนเส้นทางเข้า – ออกหมู่บ้านอยู่ในการดูแลรักษาและต้องผ่านหน่วยอนุรักษ์แจ้ซ้อนที่ 6 และอุทยานแห่งชาติแจ้ซ้อน ดังนั้น การดำเนินชีวิตของชาวบ้านป่าเหมี้ยงจึงเกี่ยวข้องสัมพันธ์อยู่กับแหล่งทรัพยากรธรรมชาติในเขตอุทยานแห่งชาติแจ้ซ้อนตลอดมา

ชาวบ้านป่าเหมี้ยง จำนวน 126 หลังคาเรือน มีวิถีชีวิตดั้งเดิมสืบเนื่องกันมานานกว่า 200 ปี ด้วยการประกอบอาชีพทำสวนเมี่ยง เนื่องจากป่าเมี่ยงชอบขึ้นในพื้นที่สูงและอากาศหนาวเย็น อุตสาหกรรมครัวเรือนขนาดเล็กที่เกี่ยวกับเมี่ยงจึงเกิดขึ้นเกือบทุกหลังคาเรือน ตั้งแต่การเก็บยอดอ่อนสำหรับส่งทำชาใบเมี่ยง การหมักใบเมี่ยงขนาดกลางแต่ละรุ่นขายไปจนเก็บใบแก่ตากขายเป็นครั้งสุดท้าย ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนเมษายนจึงเป็นช่วงว่างเว้นจากการทำเมี่ยง ดังนั้น การหาอาชีพเสริมและรายได้ที่จะเกิดขึ้นในช่วงนี้จึงต้องฝากไว้กับการหาของป่ามาขายเช่น การหารัง/น้ำผึ้ง ลูกก่อ เก็บฟืน (หลัว) ไม้ไผ่ หน่อไม้ ฯลฯ

บ้านป่าเหมี้ยงเป็นชุมชนที่มีวิถีเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ คือ เป็นคนเมือง (พื้นเมือง) ที่มาใช้ชีวิตและตั้งรกรากอยู่บนพื้นที่สูงมาอย่างยาวนาน มีวิถีการดำเนินชีวิตและประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวเนื่องกับต้นเมี่ยงและทรัพยากรธรรมชาติที่ยังคงอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์และสวยงามทั้งน้ำตกผาลาด น้ำตกแม่กะ น้ำตกห้วยเฮี้ย น้ำตกตาดวัด จุดชมวิวดอยพระบาท จุดชมวิวดอยล้าน เทศกาลดอกเสี้ยวบาน ฯลฯ

แหล่งทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้รวมทั้งวิถีชีวิตที่ยังคงความเป็นธรรมชาติของชาวบ้าน ล้วนเป็นสิ่งดึงดูดให้นักท่องเที่ยวที่แวะเวียนผ่านเข้ามาด้วยความยากลำบากนั้น กลับออกไปด้วยความชื่นชมและประทับใจอยู่เสมอ แต่จะเกิดอะไรขึ้นหากความเจริญจากภายนอกมาพร้อม ๆ กับจำนวนนักท่องเที่ยวที่ผ่านขึ้นมาในหมู่บ้านเพิ่มมากขึ้น จะเกิดอะไรขึ้นกับวิถีชีวิตของชาวบ้านป่าเหมี้ยง จะเกิดอะไรขึ้นกับแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ป่าไม้ ต้นน้ำ แมลง สัตว์ป่า พืชพันธ์ สุมนไพร ที่อุดมสมบรูณ์และหลากหลาย คำถามเหล่านี้ดูเหมือนจะอยู่ในใจของชาวบ้านป่าเมี่ยงทุกคน แต่คำตอบยังไม่มีหรือยังไม่ชัดเจน กระแสการพัฒนาการท่องเที่ยวต้องเกิดขึ้นกับบ้านป่าเหมี้ยงแน่นอน แต่จะทำอย่างไรให้การท่องเที่ยวสามารถตอบสนองความต้องการและสร้างความพอใจให้กับทุกฝ่าย ทั้งนักท่องเที่ยว เจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติแจ้ซ้อน และชาวป่าเหมี้ยงทุกคน การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์จึงน่าจะเป็นแนวทางการจัดการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับบ้านป่าเมี่ยงในขณะนี้ แต่เพื่อให้ได้มาซึ่งกระบวนการที่เหมาะสมและนำไปสู่การจัดการท่องเที่ยวที่จะเอื้อประโยชน์ต่อชุมชนบ้านป่าเหมี้ยงอย่างแท้จริง ชาวป่าเหมี้ยง เจ้าหน้าที่อุทยานฯ ตลอดจนส่วนราชการหรือองค์กรปกครองท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง ควรจะมีส่วนในการศึกษาหาแนวทางการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่เอื้อประโยชน์ต่อชุมชนบ้านป่าเหมี้ยง

จากการพูดคุยเรื่องราว และลำดับเหตุการณ์ สถานการณ์ที่ผ่านมาของหมู่บ้านป่าเหมี้ยง ทำให้ทราบว่าและมองเห็นร่วมกันว่าจุดเปลี่ยนในการพัฒนาของหมู่บ้านเกิดขึ้น เมื่อมีถนนเข้าสู่หมู่บ้าน ในปี พ.ศ.2524 (สมัยพ่อหลวงนวล) เพราะเมื่อมีการตัดถนนเข้าสู่หมู่บ้านป่าเหมี้ยง (ถนนลูกรัง) ทำให้การไปมาหาสู่ติดต่อสื่อสารกับถนภายนอกเพิ่มมากยิ่งขึ้น และทางราชการเห็นความสำคัญที่จะให้การสนับสนุนและพัฒนาหมู่บ้านมากยิ่งขึ้น โดยปี พ.ศ.2529 – 2530 กรรมการหมู่บ้าน (สมัยพ่อหลวงนวล) ไปติดต่อการไฟฟ้าที่จังหวัดเชียงใหม่ จนบ้านป่าเหมี้ยงได้รับงบประมาณประมาณ 2 ล้านกว่าบาท มาผลิตไฟฟ้าพลังน้ำใช้ในหมู่บ้าน โดยมีองค์การบริหารส่วนจังหวัดร่วมสมทบงบประมาณโครงการ ฯ นี้อีก 200,000 บาท และในปี พ.ศ. 2531 มีการจัดตั้งเป็นสหกรณ์ไฟฟ้าป่าเหมี้ยงจำกัดขึ้นบริหารงานโดยกรรมการของชุมชนเองจนปัจจุบันมีเงินทุนสหกรณ์ถึง 780,000 บาท

ปี พ.ศ. 2532 บ้านป่าเหมี้ยงได้รับงบประมาณจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (สส.) ในการสร้างประปาภูเขาในสมัยของพ่อหลวงนวล โดยนำน้ำมาจากห้วยเก๊าเฮี๊ย หลังจากนั้นในสมัยพ่อหลวงหงวน ก็มีการสร้างประปาภูเขาอีกครั้งนึ่ง โดยมีต้นน้ำมาจากห้วยแม่ปานน้อยดังนั้นชาวบ้านป่าเหมี้ยงจึงมีความสะดวกสบายในเรื่องของน้ำดื่มและน้ำใช้ ตลอดจนน้ำเพื่อกาเกษตร (ปลูกพืชผักสวนครัวภายในบริเวณบ้าน)

การเริ่มต้นของการท่องเที่ยวของชุมชนในอดีตที่ผ่านมานั้นมีคนจากภายนอกเข้ามาในบ้านป่าเหมี้ยงจำนวนน้อย เนื่องจากหมู่บ้านห่างไกลจากชุมชนเมืองและการคมนาคมที่ไม่สะดวกมากนัก ทำให้คนในบ้านป่าเหมี้ยงเป็นชุมชนที่พึ่งพาตนเองและเป็นชุมชนที่ไม่ค่อยมีคนจากภายนอกเข้ามามาก

นัก แต่ในระยะต่อมา หลังจากที่นโยบายภาครัฐได้พัฒนาและมีนโยบายในการเปิดเขตอุทยานแห่งชาติแจ้ซ้อนเป็นแหล่งท่องเที่ยวนั้น ทำให้ผู้คนเริ่มรู้จักบ้านป่าเมี่ยงมากขึ้นแต่ยังไม่มีใครเข้าไปเพื่อท่องเที่ยว ศึกษาเรียนรู้มากนัก ซึ่งพบว่าบุคลภายนอกที่เข้าไปในบ้านป่าเมี่ยงนั้นเข้าไปด้วยสาเหตุหลากหลายประการ ดังนี้

1. มาซื้อของ เช่น เมี่ยง เห็ดหอม เครื่องจักรสาน สมุนไพรสำเร็จรูป ฯลฯ
2. เข้ามาท่องเที่ยวชมธรรมชาติและบรรยากาศของบ้านป่าเมี่ยง
3. มาศึกษาสัมผัสวิถีชีวิตของชาวบ้าน
4. ออกค่ายพักแรมอาสาพัฒนาหมู่บ้าน
5. เป็นเส้นทางแข่งขันแรลลี่ (รถมอเตอร์ไซด์ / รถยนต์)
6. ขายสินค้า
7. หาซื้อของเก่า
8. หาแรงงานลงไปทำที่อื่น
9. หาของป่า
10. มาเผยแพร่ศาสนา
11. มาถ่ายรูป / ศึกษาข้อมูลทำเอกสารเผยแพร่ / เขียนหนังสือ / แต่งเพลง ฯลฯ

2.2 ศักยภาพในการท่องเที่ยวของชุมชน

2.2.1 ทรัพยากรธรรมชาติ ที่ศักยภาพด้านการท่องเที่ยว

จากสภาพภูมิประเทศที่เป็นภูเขาสลับซับซ้อน มีป่าไม้ สัตว์ป่าและแหล่งน้ำอุดมสมบรูณ์จึงเป็นแหล่งที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ (Biodiversity) มีระบบนิเวศ (Ecosystem) ที่เกิดขึ้นเฉพาะถิ่นไม่เหมือนที่อื่น

สภาพป่าประกอบด้วยป่าดิบเขา ป่าดงดิบ ป่าเต็งรัง และป่าเบญจพรรณ ป่าแต่ละชนิดจะขึ้นกระจัดกระจายอยู่ทั่วไป ตามความสูงของพื้นที่ พันธุ์ไม้ที่สำคัญ ได้แก่ เต็งรัง ไม้ก่อ สนสองใบ สนสามใบ ประดู่ ฯลฯ และที่สำคัญกฤษณา หรือ ปอแต ที่ชาวบ้านเรียกกันก็ขึ้นอยู่กระจัดกระจายในพื้นที่

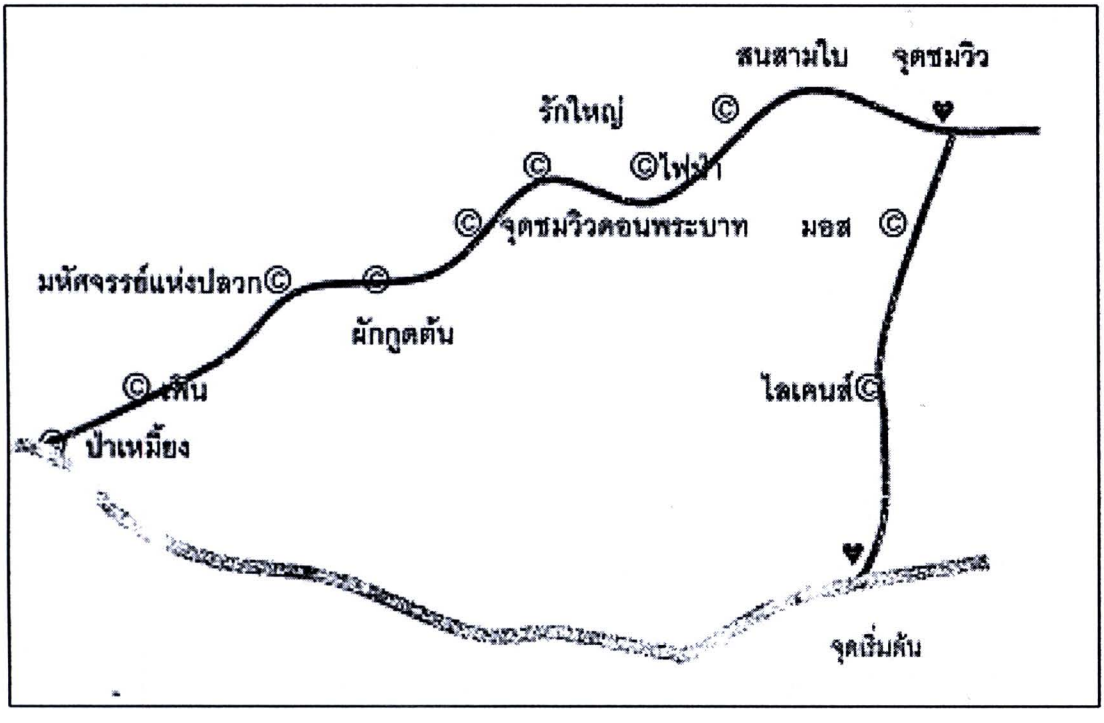
เนื่องจากสภาพป่าที่อุดมสมบรูณ์ มีพันธุ์ไม้ขึ้นอยู่อย่างหนาแน่นและหลากหลายชนิดตลอดจนระดับความสูงที่แตกต่างกัน จึงทำให้เกิดเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า ซึ่งในอดีตมีอย่างชุกชุมมาก ปัจจุบันพบเห็นประกอบด้วย เก้ง กระจง หมู่ป่า เลียงผา กระต่ายป่า กระรอก กระแต บ่าง และนกนานาชนิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณดอยล้าน มีแหล่งที่เป็นถิ่นที่อยู่ของหมีด้วย

2.2.2 แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติในชุมชนและใกล้เคียงกับชุมชน

1.เส้นทางศึกษาธรรมชาติดอยพระบาท

อยู่ห่างจาหน่วยพิทักษ์อุทยานแจ้ซ้อน ที่ จซ.6 ประมาณ 150 เมตร เป็นเส้นทางการเดินทางเท้า ระยะทางประมาณ 2 กม. ใช้เวลาการเดินเท้า ประมาณ 1 ชั่วโมง 30 นาที ขึ้นไปบนเขาพระบาท มีจุดชมวิวที่สามารถเดินชมธรรมชาติได้สะดวกตลอดเส้นทาง โดยมีจุดพักศึกษาธรรมชาติจำนวน 10 สถานี ได้รับการดูแลร่วมกันระหว่างชาวบ้าน และหน่วยพิทักษ์อุทยานที่ จซ.6 ดังแผนภาพ

แผนที่เส้นทางศึกษาธรรมชาติดอยพระบาท

หมายเหตุ : ระยะทางประมาณ 2 กิโลเมตรใช้เวลาการเดินเท้า 1 ชั่วโมง 30 นาที

จุดเริ่มต้น ห่างจากอุทยานแห่งชาติแจ้ซ้อน ประมาณ 10 กม. และห่างจากหน่วยพิทักษ์อุทยานแจ้ซ้อนที่ จซ.6 (ป่าเมี่ยง) 150 เมตร เป็นเส้นทางการเดินทางเท้า ระยะทางประมาณ 2 กิโลเมตร ใช้เวลาการเดินเท้าประมาณ 1 ชั่วโมง 30 นาที ขึ้นไปบนเขาดอยพระบาท ประกอบด้วยจุดพักศึกษาธรรมชาติจำนวน 10 สถานี ดังนี้

1. สถานีที่ 1 “ไลเคนส์ตำนานแห่งชีวิต”

สิ่งมีชีวิตเริ่มแรกบนโลกก่อกำเนิดมาจากไลไคนส์ที่มองเห็นอยู่เบื้องหน้านี้ แล้วมีวิวัฒนาการเป็นสิ่งชีวิตที่อยู่ร่วมกัน ประกอบด้วยรา และสาหร่าย โดยราจะเป็นตัวให้ความชุ่มชื้นแกสาหร่าย ขณะเดียวกันสาหร่ายจะเป็นตัวนำพลังงานแสงอาทิตย์มาผลิตอาหารโดยอาศัยความชุ่มชื้นจากรา ไลเคนส์สามารถเจริญเติบโตได้ในทุกสภาพไม่ว่าบนก้อนหิน ต้นไม้นอกจากนี้ไลเคนส์ยังเป็นอาหารสำหรับสิ่งมีชีวิตขนนาเล็กในระบบนิเวศอีกด้วย

2. สถานีที่ 2 “มอส” สายใยแห่งวัฒนาการ

มอสที่เห็นอยู่จัดเป็นพืชชั้นต่ำ มีวิวัฒนาการมาจากสาหร่ายสีเขียว พวกที่มีเส้นสายสืบพันธุ์โดยการสร้างสปอร์ การเจริญเติบโตจะแบ่งเซลล์ไปเรื่อย ๆ จนเป็นเส้นยาว ซึ่งส่วนหนึ่งเจริญเติบโตลงสู่ดินทำหน้าที่คล้ายราก ทำหน้าที่ยึดเกาะดูดนำและแร่ธาตุ อีกส่วนหนึ่งเจริญเติบโตขึ้นสู่อากาศคล้ายใบกะลำต้น ส่วนที่คล้ายลำต้นเมื่อเติบโตเต็มที่จะสร้างส่วนสืบพันธุ์คล้ายดอกไม้ผสมพันธุ์โดยอาศัยน้ำ เรียกว่า “สปอร์” (Spore) สปอร์เมื่อแก่จะแตกออกและแพร่กระจายไปในสิ่งแวดล้อม หากมีสภาพที่เหมาะสมก็จะเจริญเติบโตต่อไป มอสมีคุณสมบัติในการเก็บกักน้ำ รักษาความชุ่มชื้นแก่ต้นไม้ รวมทั้งดูดซับน้ำฝนที่ตกลงมาเป็นการลดการเกิดกษัยการได้อีกทางหนึ่งด้วย

3. สถานีที่ 3 “สนสามใบ” การเข้าสู้สมดุลแห่งสังคมพืช

สนสามใบที่เห็นอยู่นี้เป็นพืชที่มีวิวัฒนาการต่ำกว่าพืชดอกโดยทั่วไป ขยายพันธุ์โดยส่วนที่ทำหน้าที่คล้ายเมล็ด เรียกว่า “โคน” (Cone) สนสามใบมีประโยชน์ทั้งเนื้อไม้ และน้ำมันยาง นำมาใช้ในการก่อสร้างและทำเฟอร์นิเจอร์ต่าง ๆ ลำต้นทำการจุดเจาะแล้วใช้ไฟเผาเพื่อให้ได้น้ำมัยยาง น้ำมันยางที่ได้จะใช้เป็นน้ำมันสนนำไปใช้ประโยชน์ต่อไป

4. สถานีที่ 4 ไฟป่ากับห่วงโซ่ความเสียหายที่เกิดขึ้น

ไฟป่าที่เกิดขึ้นในประเทศไทย ส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมด เกิดจากการกระทำของมนุษย์ทั้งสิ้น กร่องรอยที่หลงเหลืออยู่นี้ แสดงให้เห็นว่าบริเวณนี้ เคยเกิดไฟป่ามาก่อน ไฟป่าเกิดจากการจุดไฟเผาป่า เพื่อล่าสัตว์ เผาเพื่อกำจัดวัชพืช หรอเกิดจากความมักง่ายของมนุษย์ในการใช้ประโยชน์จากป่า มีการก่อไฟ แล้วดับไม่สนิท ไฟป่าก่อให้เกิดความเสียหาย เช่น ทำให้สัตว์ขาดอาหาร แล่งที่อยู่ ป่าไม้ถูกทำลาย แร่ธาตุในดินถูกทำลาย เกิดตะกอนขุ่นข้นในแม่น้ำลำธาร เมื่อฝนตกลงมาแล้วส่งผลให้แม่น้ำตื้นเขิน นำน้ำมาใช้ประโยชน์ในการอุปโภค บริโภคไม่ได้อีกต่อไป

5. สถานีที่ 5 “รักใหญ่” พืชสมุนไพรหรือไม้มีพิษ

ต้นไม้ที่เห็นนี้เรียกว่า “ต้นรักใหญ่” จัดเป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง – ขนาดใหญ่ พบขึ้นในป่าเบญจพรรณและป่าดิบเขา ยางของต้นไม้ชนิดนี้ เป็นพิษต่อร่างกายบริเวณผิวหนัง จะให้เกิดผื่นคัน

อย่างรุนแรง แต่สามารถนำส่วนต่าง ๆ ของต้นมาใช้ประโยชน์ได้ เช่น เปลือกต้มเป็นยารักษาเกลื้อน กามโรค บิด ท้องร่วง ยางเป็นยาถ่ายพยาธิ เป็นต้น

6. สถานีที่ 6 "ประวัติดอยพระบาท และจุดชมวิว

ดอยพระบาทถูกค้นพบโดยนายพรานที่ตามล่าเลียงผาขึ้นไปบนดอยแห่งนี้ พบว่าเป็นหน้าผาที่สูงชัน สามารถมองเห็นทิวทัศน์ที่สวยงามอยู่รอบด้าน และยอดดอยมีลักษณะเป็นแอ่งยุบลงไปยาวประมาณ 2 ฟุต กว้าง 1 ฟุต จึงไปแจ้งให้ผู้ใหญ่บ้านทราบ ซึ่งได้นำคณะขึ้นมาตรวจสอบและสันนิษฐานว่าเป็นรอยเท้าพระพุทธเจ้า จึงได้ตั้งชื่อว่า "ดอยพระบาท"

7. สถานีที่ 7 "กูดต้น"

ชื่อสามัญ Lacy tree fem ชื่อวิทยาศาสตร์ Cyatrea coopepri

การกระจายพันธุ์ทั่วไปในเขตออสเตรีย ลักษณะทั่วไปจัดเป็นเฟิร์นต้น เจริญเติบโตบนพื้นดิน ที่มีความสูง 200 - 500 เมตร มีลำต้นเรียวมีรอยแผล คล้ายเหรียญเป็นลายไปตามลำต้น แตกในที่ยอดคล้ายมงกุฎ ใบอ่อนที่ม้วนงอ และบริเวณโคนก้านใบปกคลุมด้วยเกร็ดบาง ๆ (Scale) ขนาดค่อนข้างใหญ่ สีขาว จำนวนมาก ใบเป็นประกอบแบบขนนอกสองชั้น ขอบใบย้อยเข้าไม่ถึงเส้นกลางใบ

8. สถานีที่ 8 "มหัศจรรย์แห่งปลวก"

ปลวกเป็นแมลงผู้ย่อยสลายรองอันดับรองสุดท้ายที่สำคัญอีกชนิดหนึ่ง โดยอาศัยซากพืชเป็นอาหารและนำดินมาทำรัง ปลวกแบ่งเป็น 3 วรรณะ คือ ปลวกนางพญา ที่มีหน้าที่ผลิตไข่ ปลวกทหาร มีหน้าที่ป้องกันรัง กรามจะใหญ่ ส่วนปลวกงาน มีหน้าที่ในการสร้างรังและหาอาหาร

9. สถานีที่ 9 "เฟิน" พัฒนาการของสังคมพืช

พืชที่เห็นนี้เรียกว่า "เฟิน" จัดเป็นพืชวิวัฒนาการต่ำที่มีระบบท่อลำเลียงน้ำ มีการสร้างดอกและเมล็ด เฟินถือกำเนิดขึ้นในโลก ตั้งแต่เมื่อราว 345 ล้านปี ที่ผ่านมาหรือ ก่อนยุคของไดโนเสาร์ เป็นพืชสืบพันธุ์โดยการใช้สปอร์ มักขึ้นที่ป่าที่มีความชื้นสูง เช่นเดียวกับมอสและไลเคนส์ โดยที่พบในธรรมชาติมีมากกว่า 400 ชนิด บางชนิดใช้เป็นอาหารได้ เช่น ผักกูดที่ชาวบ้านรู้จักกัน เป็นต้น

10. สถานีที่ 10 "ไร่เมี่ยง"

เมี่ยง หรือ ชา เป็นไม้ยืนต้นขนาดเล็ก มีแหล่งกำเนิดอยู่ในประเทศจีนและอินเดียสำหรับประเทศไทยเริ่มมีการนำเข้ามาปลูกกันในสมัยสุโขทัย โดยปลูกกันตามเทือกเขาทางภาคเหนือกระจายอยู่ตามจังหวัดต่าง ๆ ที่สำคัญ ได้แก่ เชียงราย เชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน ลำปาง แร่ น่าน เมี่ยง (ชา) เป็นพืชทนร่มไม้ต้องการแสงมากในการเจริญเติบโต ประโยชน์ เมี่ยง (ชา) ใบอ่อนเอามานึ่งหรือหมักเป็นเมี่ยงส้ม นิยมรับประทานเป็นของว่าง ใช้ต้อนรับแขกของทางภาคเหนือ ยอดอ่อนนำมาอบทำให้แห้งชงกับน้ำร้อนดื่มทำเป็นชา ซึ่งจะมีสารคาเฟอีนออกฤทธิ์เช่นเดียวกับกาแฟ

2.เส้นทางการศึกษาธรรมชาติน้ำตกตาดเฮี้ย น้ำตกตาดวัด

อยู่ห่างจากหมู่บ้าน 2 กม. เป็นเส้นทางเดินเท้า เดินลัดเลาะไปตามน้ำแม่ปาน เป็นเส้นทางธรรมชาติที่เหมาะสมกับนักท่องเที่ยวที่ชอบผจญภัย และต้องการศึกษาความรู้ทางธรรมชาติ เส้นทางนี้ยังไม่ได้รับการบุกเบิกเส้นทาง แต่สามารถเดินทาง ไป – กลับ โดยไม่ต้องพักค้างแรมน้ำตกตาดเฮี้ย/น้ำตกตาดวัด เป็นน้ำตกขนาดกลางมีความสูงลดหลั่นกันเป็นชั้น ๆ สภาพป่าโดยรอบเป็นป่าอุดมสมบรูณ์เป็นต้นน้ำของลำน้ำแม่ปาน

3.เส้นทางศึกษาธรรมชาติดอยล้าน

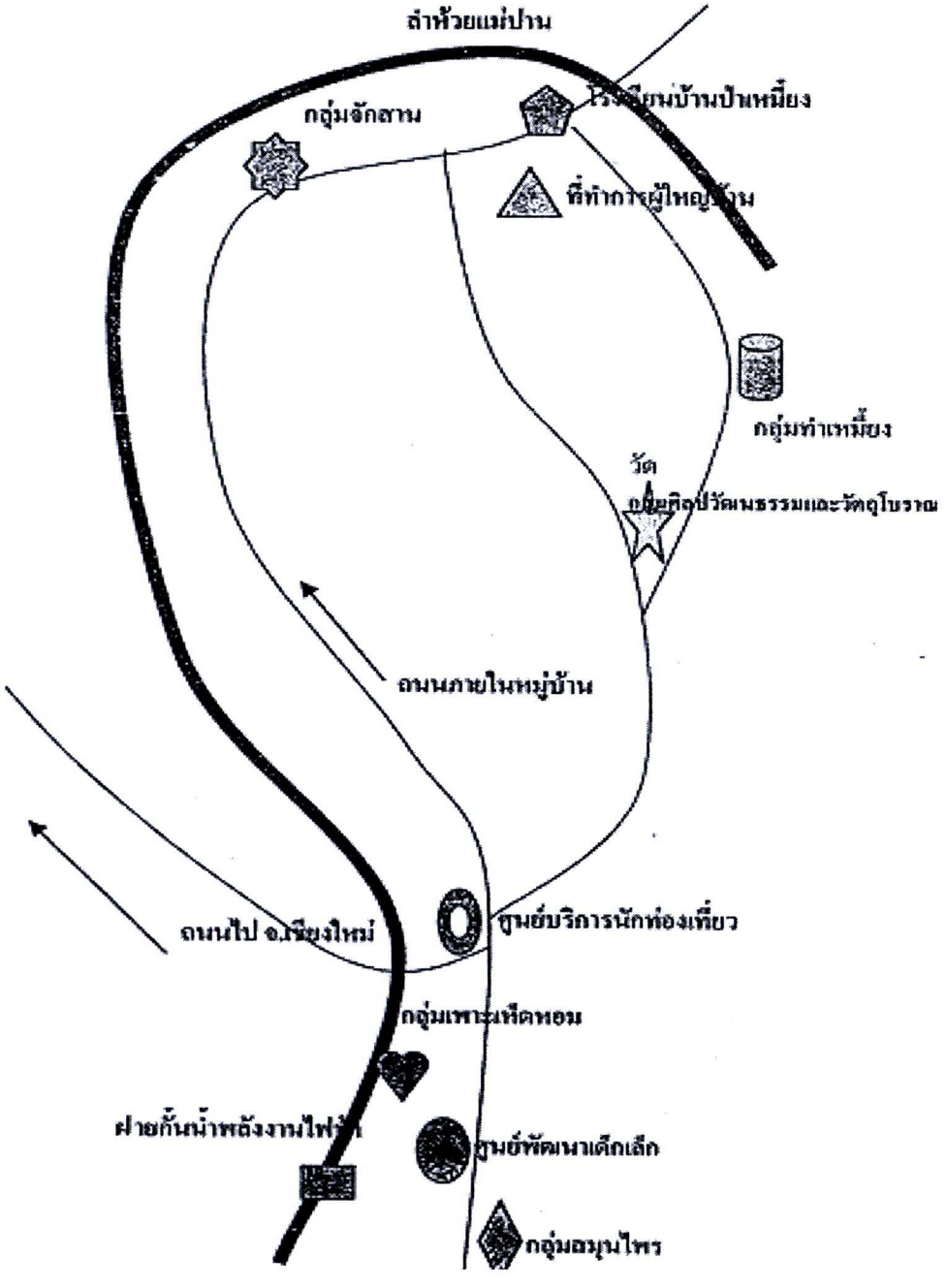
เป็นเส้นทางศึกษาธรรมชาติที่มีความหลากหลายมีระบบนิเวศที่แตกต่างกันตามความสูงของพื้นที่ การใช้เส้นทางนี้จำเป็นต้องมีความระมัดระวังต่อผลกระทบในระบบนิเวศเพราะเป็นเส้นทางที่มีถิ่นที่อยู่ของสัตว์ป่าอย่างชุกชุม และมีพันธุ์ไม้ขึ้นหลากหลายจึงเหมาะกับนักท่องเที่ยวที่มีความรู้ในระบบนิเวศและต้องการศึกษาธรรมชาติอย่างแท้จริง ประกอบกับไม่มีเส้นทางเดินเท้าอย่างถาวรจึงจำเป็นต้องมีผู้นำทาง พื้นที่สามารถติดต่อกับคนในหมู่บ้านได้ยากจึงต้องระมัดระวังในการเกิดอุบัติเหตุ นักท่องเที่ยวต้องเตรียมตัวอย่างดี เส้นทางนี้จำเป็นต้องมีการพักค้างแรมในป่า จุดที่น่าสนใจ

- ปุกแผนที่ บริเวณยอดดอยล้านที่มีความสูง 1,697 เมตร สามารถมองเห็นทิวทัศน์ได้ 4 จังหวัด ได้แก่ ลำปาง ลำพูน เชียงใหม่ เชียงราย
- กิ่วต่ำ ซึ่งเป็นจุดนัดพบของ ผกค. ซึ่งเคยเข้ามาปฏิบัติการในพื้นที่บ้านป่าเมี่ยง เพราะเป็นจุดที่สามารถเดินทางเข้าไปจังหวัดต่าง ๆ ได้หลายจังหวัด

ลานดอกเสี้ยว ในช่วงเดือน กุมภาพันธ์ ของทุกปี บริเวณปางป่ายาบและหุบเขาดอยพระบาทซึ่งมีต้นดอกเสี้ยวป่าขึ้นอย่างชุกชุม ดอกเสี้ยวป่าจะบานสะพรั่งสวยสดงดงามไปทั้งหุบเขาทำให้เกิดทัศนียภาพที่สวยงามแปลกตา ชาวบ้านและอุทยานแจ้ซ้อน จะร่วมกันจัดกิจกรรมดอกเสี้ยวบานเป็นประจำทุกปี

ต้นเสี้ยวป่า หรือ ต้นเสี้ยวขาว (Bauhinia variegate) เป็นต้นไม้ขนาดกลาง ออกดอกในฤดูแล้ง เวลาออกดอกจะผลัดใบหมดต้นจึงเห็นดอกสีขาวโพลนไปทั้งต้น ดอกเสี้ยวขาวเป็นพันธุ์ไม้เฉพาะถิ่นภาคเหนือซึ่งยังไม่เคยพบในป่าภาคอื่นของประเทศไทยเลย ดอกเสี้ยวขาวเป็นดอกไม้ขนาดใหญ่ มีเส้นผ่าศูนย์กลาง 3 – 4 นิ้ว มีลักษณะมองดูคร่าว ๆ คล้ายดอกกล้วยไม้ ดอกเสี้ยวขาวมักมีสีขาว แต่ก็มีบางครั้งก็มีสีแดงปนตรงส่วนกลางของดอกบ้างเมื่อมองดูระยะไกล ๆ อาจจะเห็นเป็นดอกสีชมพูอ่อนต้นเสี้ยวเป็นไม้พวกเดียวกับชงโค โยทะกา มีทั้งเป็นต้น และเป็นเถา ต้นไม้สกุลเสี้ยวมีมากกว่า 40 ชนิด ในประเทศไทย (ป่าไม้กับสิ่งแวดล้อม, องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ .2540 ,หน้า 80 – 81)

ต้นยวนผึ้ง เป็นต้นไม้ใหญ่ที่มีผึ้งป่ามาเกาะทำรังเป็นจำนวนมาก เคยพบนับได้ถึง 30 กว่ารัง สามารถมองเห็นได้จากเส้นทางเข้าหมู่บ้านก่อนถึงบ้านปางป่าหมากและสามารถเที่ยวชมได้ช่วงเดือน มกราคม – กุมภาพันธ์

แผนที่เส้นทางการท่องเที่ยวบ้านป่าเมี่ยง

2.3 ศักยภาพชุมชนด้านอื่นๆ ที่เอื้อต่อการท่องเที่ยวในชุมชน

แหล่งเพาะปลูกเห็ดหอมเพื่อบริโภค จำหน่ายและการแปรรูป

- การทำไร่ชา และการแปรรูปเมี่ยงเพื่อส่งขายทั่วภาคเหนือ
- ผลิตภัณฑ์จักสานชนิดต่าง ๆ เช่น กระบุง กระจาด ตะกร้า ไม้กวาด เป็นต้น
- วัตถุโบราณ
- แหล่งสมุนไพร และพืชพรรณไม้นานาชนิดที่หายากในเส้นทางศึกษาธรรมชาติ
- โรงไฟฟ้าพลังน้ำ
- สัตว์ป่าหายากและเฉพาะถิ่นที่ยังหลงเหลืออยู่ เช่น หมูป่า เก้ง กวาง เป็นต้น
- แหล่งดูนกที่ดีอีกแห่งหนึ่งของจังหวัดลำปาง
- วัดป่าเมี่ยงมีวัตถุโบราณ ประวัติวัดโพธิ์ หอระฆัง และเขตบริเวณวัดร้าง อยู่บริเวณที่ของห่อหลวงหวัน มีขมิ้นคำย้อมผ้า
- ลำน้ำแม่ปานและน้ำตกน้อย ใหญ่ที่ยังสมบรูณ์อยู่
- ต้นไทรใหญ่ ต้นยวงผึ้ง
- อาหารพื้นเมืองที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่น
- การแสดงต่าง ๆ เช่น รำเจิง / ฟ้อนเจิง
- แห่ครัวตานเข้าวัด
- งานปอยหลวง
- รำตบหมะผาบ (รำข่มขวัญคู่ต่อสู้)
- วัฒนธรรม ประเพณี
- วิถีชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนเหมี้ยง

2.4 รูปแบบการจัดกิจกรรมทางการท่องเที่ยวของชุมชนบ้านป่าเหมี้ยง

จากการลงพื้นที่พูดคุยกับแกนนำชุมชน พบว่าการจัดรูปแบบของกิจกรรมทางการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับชุมชนบ้านป่าเหมี้ยง นั้นต้องเอื้อต่อสภาพแวดล้อมและใช้ทุนเดิม ของดีที่มีอยู่ในชุมชนมากำหนดรูปแบบทางการท่องเที่ยวของชุมชน ซึ่งสามารถกำหนดรูปแบบทางการท่องเที่ยวได้ 2 รูปแบบได้แก่

รูปแบที่1 การท่องเที่ยวเพื่อศึกษาเรียนรู้วิถีทางธรรมชาติ การท่องเที่ยวทางธรรมชาติของบ้านป่าเหมี้ยงนั้นมีด้วยกัน 2 แบบ คือเส้นทางศึกษาธรรมชาติและน้ำตก เพื่อศึกษาเรียนรู้พืชพรรณไม้ที่หายากและเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นรวมทั้งสัตว์ป่าหายากชนิดต่างๆ รวมทั้งดูนกที่สำคัญอีกแห่ง

หนึ่งของจังหวัดลำปาง ซึ่งมีทั้งเส้นทางเดินป่าศึกษาธรรมชาติที่เป็นเส้นทางที่อยู่ใกล้เคียงกับหมู่บ้าน และอีกเส้นทางหนึ่งคือเป็นเส้นทางลำห้วยและน้ำตกในชุมชน ที่เป็นแหล่งอนุรักษ์พันธ์ปลาและนก รวมทั้งเป็นแหล่งพักผ่อนเพื่อชมทัศนียภาพที่สวยงามของชุมชนอีกด้วย

รูปแบบที่ 2 การท่องเที่ยวเพื่อศึกษาเรียนรู้วิถีชีวิตของชุมชนชาวป่าเหมี้ยง การท่องเที่ยวรูปแบบนี้เป็นการศึกษาเรียนรู้วิถีชีวิตของชุมชนชาวป่าเหมี้ยง โดยได้เรียนรู้การทำไร่ชา การแปรรูปเมี่ยง วิถีชีวิตในชุมชน การประกอบอาหารพื้นบ้าน รวมทั้งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้วัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนนอกจากนี้ยังได้เรียนรู้ร่วมกับกลุ่มต่าง ๆ ที่อยู่ในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มจักสาร กลุ่มปลูก และแปรรูปเห็ดหอม เป็นต้น

การกำหนดกิจกรรมการท่องเที่ยวเพื่อนำไปบรรจุในโปรแกรมท่องเที่ยว และสามารถนำไปเสนอขายให้กับนักท่องเที่ยวและผู้สนใจในการท่องเที่ยวรูปแบบเฉพาะได้ดังนี้

1. สถานที่ท่องเที่ยว
   - สัมผัสเส้นทางศึกษาธรรมชาติดอยพระบาท
   - ตื่นตากับลานดอกเสี้ยวบาน
   - น้ำตกผาลาด น้ำตกแม่กะ น้ำตกตาดเฮี้ย
   - จุดชมวิว ชมทัศนียภาพอันสวยงาม
2. เยี่ยมชมหมู่บ้านป่าเมี่ยง ศึกษาวัฒนธรรมวิถีชีวิตของชาวป่าเมี่ยง
3. เยี่ยมชมอุตสาหกรรมในครัวเรือน ชมการผลิตเมี่ยง ชา เห็ดหอม เครื่องจักสาน
4. ลิ้มรสอาหารประจำท้องถิ่นที่คุณไม่เคยสัมผัสมาก่อน
5. ชมพืชผักสมุนไพรและศึกษาคุณประโยชน์อันมากมายที่จะได้รับ
6. การชมการแสดงที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน
7. การร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ดังกิจกรรมดังนี้

   กลุ่มแม่บ้าน

   - การแสดงฟ้อน
   - การทำอาหารพื้นบ้าน
   - อาหารพื้นเมืองจำหน่ายจัดงาน โดยมีรายการอาหาร เช่น ยำใบเมี่ยง ไส้อั่ว เห็ดหอม ฯลฯ

   กลุ่มจักสาน

   - รวบรวมสมาชิกและเตรียมผลิตภัณฑ์เพื่อจัดจำหน่ายบริเวณงาน
   - ในหมู่บ้านสามารถจำหน่ายได้ที่บ้านของสมาชิกแต่ละคน
   - สาธิตการจักสานผลิตภัณฑ์ เช่น ทอ เป๊อะ ฯลฯ

กลุ่มสมุนไพร/กลุ่มผักพื้นบ้าน

- ขายผักพื้นเมือง/ผักปลอดสารพิษ
- ขายสมุนไพร/ต้มยาขาย

กลุ่มเห็ดหอม

- จำหน่ายเห็ดหอมสดและเห็ดหอมย่าง

กลุ่มทำเมี่ยง

- จำหน่ายเมี่ยงชนิดอม
- จำหน่ายใบชาตากแห้ง
- ผลิตลูกอมรสเมี่ยง

กลุ่มเยาวชน

- จัดแข่งขันกีฬาเปตอง โยนห่วง ยิงหนังสติ๊ก ฯลฯ

อัตราค่าบริการทางการท่องเที่ยว

อัตราค่าบริการรถโดยสาร

อุทยานแจ้ซ้อน – ลานดอกเสี้ยว (ขึ้น – ลง) เที่ยวละ 25 บาท

ลานดอกเสี้ยว – น้ำตกตาดเฮี้ย (ไป – กลับ) เที่ยวละ 25 บาท

ลานดอกเสี้ยว – หมู่บ้านป่าเหมี้ยง (ไป - กลับ) เที่ยวละ 15 บาท

อัตราค่าบริการบ้านพัก

ค่าที่พักแรม อัตรา 100 บาท/คืน/คน

ค่าอาหาร อัตรา 50 บาท/มื้อ/คน

ค่าบริการนำเที่ยว อัตรา 100 บาท/วัน/คน

2.5 รูปแบบการบริหารจัดการ การบริหารจัดการนั้น จัดการโดยกลุ่มท่องเที่ยว (เดิม) โดยมีอดีตผู้ใหญ่บ้าน คุณศุภชัย รักษ์วงษ์ เป็นประธานกลุ่ม และมีสมาชิกในชุมชนเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการของกลุ่มอีก และ ภายหลังได้มีการรวมกลุ่มกัน โดยเน้นสมาชิกทางบ้านปางใต้ โดยการผลักดันของคุณ นงคราญ ภายใต้ชื่อกลุ่มนิ้วก้อย โดยมีกิจกรรมการพัฒนาชุมชนและแหล่งท่องเที่ยวภายในชุมชนร่วมกัน โดยได้มีการแบ่งบทบาทหน้าที่กันภายในกลุ่ม ซึ่งชาวบ้านเห็นว่าการท่องเที่ยวเป็นเพียงรายได้เสริมที่จะเข้ามาในชุมชนและครอบครัว ดังนั้นจึงให้ความสำคัญกับการประกอบอาชีพหลักคือ การทำไร่ชา และการแปรรูปเหมี้ยง ซึ่งนับว่าเป็นรายได้หลักของชุมชน หากแต่ว่าถ้ามีนักท่องเที่ยวติดต่อเข้ามาในชุมชน ชาวบ้านก็จะสามารถรองรับ จัดการนำเที่ยวพร้อมบ้านพัก Home Stay ได้ เพียงแต่ว่าสถานการณ์ปัจจุบันนั้น ชุมชนไม่สามารถที่จะทำการตลาดทางการท่องเที่ยวได้เอง กลุ่มคนที่เข้าไปท่องเที่ยวเพื่อศึกษาเรียนรู้นั้นจึงเป็นกลุ่มเฉพาะที่ไม่เน้นปริมาณมากนัก ส่วนใหญ่จะ

เป็นกลุ่มนักเรียน นักศึกษา และบางกลุ่มที่เดินทางมาท่องเที่ยวที่บ่อน้ำร้อนแจ้ซ้อน และเดินทางต่อไปยังบ้านป่าเมี่ยง และอีกกลุ่มคือ กลุ่มนักท่องเที่ยวในเทศกาลดอกเสี้ยวบาน ซึ่งสอดรับกับนโยบายการท่อเที่ยวในจังหวัดลำปางอีกด้วย

จากที่ได้พูดคุยถึงประเด็นการเคลื่อนงานได้เกิดกลุ่มคนที่เรียกว่า กลุ่มนิ้วก้อย โดยมีความหมายในการหนุนช่วยทีมทำงานท่องเที่ยว (เดิม) ซึ่งประกอบไปด้วย

1. นายต่อศักดิ์ เหรียญทอง
2. นายหล้า นรนัติ
3. นายมนัส จันทร์งาม
4. นายนวล มุกดี
5. นายเด้า ต๊ะคำ
6. นายกมล ดวงคำ
7. นางนงคราญ หวานดี
8. นางเสาร์คำ ชลมนัส
9. นางดงดอน ยะสุรินทร์
10. นางต่อมแก้ว มักได้
11. นางแสงดาว ดุษฎีโรจน์
12. นางแสงหล้า ผิวงาม
13. นางแดง เทพสิง
14. นางจันทร์วาส ฤทธิไตรภพ
15. นางศรีลา ตั้งตัว

กลุ่มคนเหล่านี้ได้ร่วมกันคิดต่อกิจกรรมที่จะต้องดำเนินงานต่อดังนี้คือ

1. การจัดเขตอนุรักษ์ทรัพยากรบ้านป่าเหมี้ยง (นก/ อาหารจากป่า/อาหารจากแหล่งน้ำ)
2. การอนุรักษ์เส้นทางธรรมชาติ โดยการพัฒนาแหล่งน้ำลำธาร
3. การแปรรูปผลไม้ป่าในหมู่บ้าน
4. การจัดการปัญหาขยะในชุมชนและแหล่งน้ำ
5. การจัดแหล่งอาหารในชุมชน เช่น ปล่อยปลาและดูแล / ระวัง / รักษา

2.6 ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวที่มีต่อชุมชน

ผลดี	ผลเสีย
1. ชาวบ้านมีรายได้จากการขายผลผลิตและผลิตภัณฑ์ 2. บ้านป่าเหมี้ยงมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักมากขึ้น 3. ได้ความรู้จากนักท่องเที่ยว	1. มีผู้เข้าลักลอบหาประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในป่า เช่น สัตว์ พืช ฯลฯ 2. รบกวนถิ่นที่อยู่ของสัตว์ป่า 3. เกิดมลพิษ เช่น ขยะมูลฝอย ไฟไหม้ ลำห้วย ลำธารสกปรก ฯลฯ 4. ไม่รักษาวัฒนธรรม ประเพณีของท่องถิ่น

ผลพวงจากการพัฒนานำสู่ ปัญหาที่ต้องขบคิด : ทบทวนข้อดีที่มีอยู่คนขึ้นมาป่าเหมี้ยงทำไม

- มาท่องเที่ยว ชมธรรมชาติ ดูบรรยากาศ
- มาศึกษา / สัมผัสวิถีชีวิตชาวบ้าน
- มาออกค่าย
- มาแรลลี่
- มาค้าขาย
- มาหาซื้อของเก่า กระดาษ / ของชำรุด ฯลฯ
- มาหาคนงาน / แรงงาน
- มาหาของป่า หน่อไม้ / เห็ด / แห้น / น้ำผึ้ง

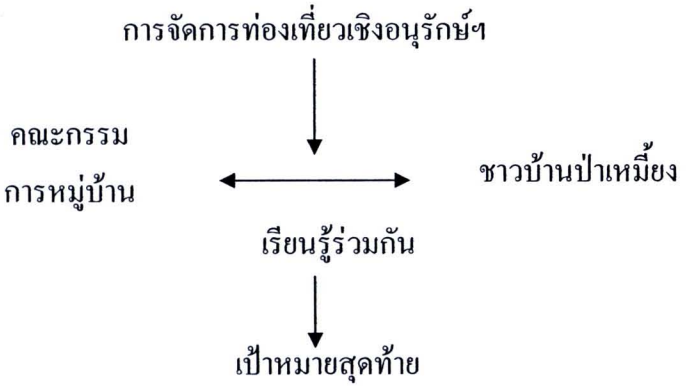
เกิดผลดีอย่างไร

- มีรายได้
- มีชื่อเสียง
- ได้ความรู้

ผลเสียหรือผลกระทบที่เกิดขึ้น

- ของป่าลดลง / ป่าไม้ลดลง
- เกิดขยะมูลฝอย
- เกิดการหลอกลวงต้มตุ๋น
- อาจชักจูงไปทางที่ผิด

ส่วนที่ 3 แนวทางการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของชุมชนป่าเหมี้ยง

- จัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์โดยชุมชน
- การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ / สิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน
- รายได้และอาชีพจากการท่องเทียว
- วิถีชีวิต / ความเป็นอยู่ที่เหมาะสม

ในช่วงที่ผ่านมาการจัดการท่องเที่ยวบรรลุเป้าหมายหรือยังด้านใดบ้าง น่าจะเป็นการศึกษาเรียนรู้ทำความเข้าใจร่วมกันระหว่างคณะกรรมการหมู่บ้านกับชาวบ้านรวมถึงระหว่างคณะกรรมการหมู่บ้านด้วยกันเองมากกว่า การศึกษาซึ่งกันและทำความเข้าใจไปพร้อมๆ กัน ส่วนใหญ่ใช้วิธีพูดคุยเปิดเวทีแลกเปลี่ยนให้ข้อมูล แสดงความคิดเห็น และมีกิจกรรมร่วมกันได้แก่ เดินศึกษาเส้นทางธรรมชาติ จัดงานเทศกาลดอกเสี้ยวบานร่วมกันแล้วนำมาพูดคุยสรุปเป็นบทเรียนเพื่อแก้ไขปรับปรุงหรือเป็นแนวทางจัดการครั้งต่อ ๆ ไปเป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ถ้าถามว่าแล้วเราได้แนวทางที่จะทำกันข้างหน้าอย่างไร ดูจะคิดหรือมองเห็นได้ไม่ชัด แต่ถ้าจะถามว่า จากเป้าหมายสุดท้าย ที่ตั้งไว้ เราจะมี “เจิง” อะไรให้ไปถึงเป้าหมายนั้นๆ “เจิง” เป็นคำเมืองที่คนเมืองเข้าใจได้มากกว่าคำว่าแนวทาง หรืออะไรก็แล้วแต่ แต่การ“ฟ้อนเจิง” ของพ่อหลวงวัน พ่อเติ่ง หรือพ่อน้อยคำ เป็นการแสดงชั้นเชิงของการต่อสู้ของคนเมืองในอดีต ก่อนที่จะออกไปทำศึก หรือเมื่อเสร็จศึกมาแล้ว ซึ่งเป็นการแสดงพลัง สร้างความฮึกเหิมในการต่อสู้ ทำนองนั้น (มี การ ตบดาบ ในการฟ้อนเจิงด้วย) ทำให้คณะกรรมการหมู่บ้านสามารถกำหนดแนวทางในการทำงานการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ร่วมกันไว้ 6 ข้อ ดังนี้แนวทางในการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของชุมชนบ้านป่าเหมี้ยง (1)สร้างจิตสำนึกและการมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ / สิ่งแวดล้อม (2)เสริมมาตรการในการจัดการท่องเที่ยวและอนุรักษ์

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (3)พัฒนาอาชีพ / เสริมรายได้ (จากการท่องเที่ยว) (4)ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน (คนป่าเหมี้ยง) (5)สร้างเครือข่ายการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ และ (6) ประชาสัมพันธ์เผยแพร่โครงการฯ สร้างจิตสำนึกและการมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ / สิ่งแวดล้อม

1.จัดเวทีแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนกับนักวิชาการด้านอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ / สิ่งแวดล้อม

2.ประชุมชาวบ้านสร้างความเข้าใจร่วมกัน (ในการประชุมประจำเดือนหมู่บ้าน)

3.ศึกษาดูงานเพื่อร่วมกันสรุปบทเรียน / นำมาปรับใช้

4.สร้างแผนที่จำลองหมู่บ้านเพื่อแสดงที่ตั้งหมู่บ้าน / แหล่งท่องเที่ยว / แหล่งทรัพยากรชุมชน

5.สำรวจเส้นทางธรรมชาติโดยชุมชน

6.ศูนย์ข้อมูลและบริการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของป่าเมี่ยง

เสริมมาตรการในการจัดการท่องเที่ยวและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และ สิ่งแวดล้อม

1.จัดเวทีชาวบ้านในการกำหนดแนวทางปฏิบัติร่วมกัน ในด้าน

การท่องเที่ยวภายในหมู่บ้าน

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ / สิ่งแวดล้อม

กฎระเบียบข้อบังคับในหมู่บ้าน

2.สร้างความร่วมมือ / ทำความเข้าใจระหว่างหมู่บ้านเขตติดต่อ

3.กำหนดเขตการจัดการพื้นที่ท้องเที่ยวโดยชุมชน

พัฒนาอาชีพ / เสริมรายได้ (จากการท่องเที่ยว)

1.ฝึกอบรมกลุ่มอาชีพด้านการบริการ / จัดการ

2.เสริม / สร้างทักษะกลุ่มอาชีพ (ทั้งเก่าและใหม่)

3.ศึกษาดูงานฯ

ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน (คนป่าเหมี้ยง)

1.รวบรวมข้อมูลศิลปะ / วัฒนธรรม / ประเพณี / ภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.สืบสานและเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมป่าเมี่ยง

สร้างเครือขายการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

1.แลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างชุมชน เอกชน ส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง

2.ประสานความร่วมมือกับชุมชนและหน่วยงานต่างๆในลักษณะของเครือข่าย

ป่าไม่ผลัดใบ ต้นไม้ส่วนใหญ่มีใบสีเขียวตลอดปี ไม่มีการทิ้งใบทั้งลำค้น ป่าไม้ผลัดใบในภาคเหนือที่พบ คือ

- **ป่าดิบเขา** พบบริเวณพื้นที่สูงตั้งแต่ 1,000 เมตรเหนือระดับน้ำทะเลขึ้นไป มีเมฆหมอกปกคลุมอยู่เกือบตลอดทั้งปี พันธุ์ไม้ที่เด่นชัด คือ ก่อชนิดต่างๆ

- **ป่าสนเขา** พบกระจายอยู่บริเวณภูเขาที่เป็นดินตื้นเป็นหย่อม ๆ สนในภาคเหนือมี 2 ชนิด คือ สนสองใบ หรือสนเปลือกดำ หรือสนเกี๊ยะ และสนสามใบ หรือสนเปลือกแดง

- **ป่าดิบแล้ง** พบบริเวณที่ต่ำกว่า 1,000 เมตร ลงมา และเป็นพื้นที่ที่ใกล้ลำห้วยหรือมีความชื้นมาก พันธุ์ไม้ที่พบคือ ยางนา ยางแดง ตะเคียน เป็นต้น

- ป่าผลัดใบ มีลักษณะเด่น คือ ต้นไม้จะผลัดใบเพื่อหยุดการเจริญเติบโตในช่วงฤดูแล้ง ราวเดือน มกราคม – กุมภาพันธ์ และแตกใบใหม่เมื่อถึงฤดูฝนราวเดือนพฤษภาคม ป่าผลัดใบสามารถแยกออกเป็น 2 ชนิด คือ

-ป่าเบญจพรรณ หรือป่าผสมผลัดใบ มีพันธุ์ไม้ที่มีค่าหลายชนิด ได้แก่ สัก แดง มะค่า ตะแบก เป็นต้น

-ป่าเต็งรัง หรือป่าแพะ เป็นพันธุ์ไม้ที่ทนไฟ ขึ้นในภูมิประเทศที่เป็นดินทราย หรือดินลูกรัง พันธุ์ไม้ที่เด่น ได้แก่ เต็ง (เปา) รัง (แงะ) เหียง พลวง สัก เป็นต้น

ทรัพยากรสัตว์ป่า ทรัพยากรสัตว์ป่า มีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศน์โดยตรง มีส่วนช่วยในการขยายพันธุ์ของพืช การย่อยสลายซากพืช การควบคุมปริมาณสัตว์บางชนิด โดยธรรมชาติ แต่มนุษย์มองเห็นสัตว์ป่าเป็นอาหาร เป็นสินค้า และเครื่องเล่นทางเกมกีฬา ความคิดดังกล่าวทำให้สัตว์ป่าถูกล่า ประกอบกับถิ่นที่อยู่อาศัยคือป่าไม้ก็ลดลง จึงทำให้สัตว์ป่าบางชนิดสูญพันธุ์ไป

สัตว์ป่าชนิดต่าง ๆ และขนาดต่าง ๆ จะมีความแตกต่างกันทั้งจำนวนและชนิดของสัตว์ป่า ซึ่งขึ้นอยู่กับลักษณะของป่าไม้ พืชอาหารสัตว์ ลักษณะภูมิประเทศและสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ประเภทของสัตว์ป่า ในที่มีอยู่ในพื้นที่ดอยอินทนนท์ จากเอกสารที่สำรวจจากหน่วยควบคุมไฟป่าแยกออกมาได้ดังนี้

1. **นกป่า** พบในพื้นที่ไม่น้อยกว่า 364 สายพันธุ์ แยกเป็นนกประจำถิ่น 255 ชนิด และนกอพยพย้ายถิ่นอีกจำนวนไม่น้อยกว่า 109 ชนิด
2. **สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม** ที่พบเห็นได้มีอยู่ 39 ชนิด เช่น กระต่าย กระแต เม่น อีเห็น ชะมด ชะนีมือยาว ลิงแสน ค่างแว่น หมูป่า เก้ง กวางป่า เลียงผา หมีควาย และเสือโคร่ง (พบครั้งสุดท้ายเมื่อปี 2530)

ส่วนที่ 1 บริบทชุมชน

1.1 สภาพโดยทั่วไปของชุมชน

สถานที่ตั้ง บ้านนาตอง หมู่ที่ 9 ตำบลช่อแฮ อำเภอเมือง จังหวัดแพร่

อาณาเขต	ทิศเหนือ	ตำบลป่าแดง อำเภอเมือง จังหวัดแพร่
	ทิศใต้	จังหวัดอุตรดิตถ์
	ทิศตะวันออก	จังหวัดอุตรดิตถ์
	ทิศตะวันตก	อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่

บ้านนาตอง มีพื้นที่ 9,537 ไร่ ตั้งอยู่นอกเขตเทศบาลและเป็นพื้นที่ที่มีถนนใช้ร่วมกับอุทยานแห่งชาติลำน้ำน่าน มีจำนวนครัวเรือน 130 ครัวเรือน จำนวนประชากรแยกเป็นเป็นชาย 186 คน เพศหญิง 342 คน ส่วนที่เป็นพื้นที่ป่าไม้ประมาณ 9,237 ไร่ และส่วนที่เป็นพื้นที่อาศัยอยู่ประมาณ 300 ไร่ สภาพพื้นที่เป็นหมู่บ้านที่อยู่ท่ามกลางภูเขาสูงล้อมรอบ บ้านนาตองอยู่ห่างจากตัวเมืองประมาณ 35 กิโลเมตร ตั้งอยู่ท่ามกลางภูเขาสูงในพื้นที่เข้าออกของอุทยานแห่งชาติลำน้ำน่าน การเดินทางเข้าถึงค่อนข้างลำบาก โดยเฉพาะในช่วงฤดูฝน เพราะมีสภาพถนนบางช่วงเป็นดินลูกรังและต้องลัดเลาะไปตามไหล่เขาสูง มีแม่น้ำหลักที่หล่อเลี้ยงชีวิตและการประกอบ กสิกรรม คือลำน้ำแม่ก๋อน ซึ่งมีต้นกำเนิดมาจากหุบเขาในป่าลึก มีสันเขาเป็นแนวยาวที่เรียกว่า “แป๋เมือง” เป็นเส้นแบ่งเขตจังหวัดแพร่และอุตรดิตถ์ สภาพป่าค่อนข้างสมบูรณ์ มีสัตว์ป่าอาศัยอยู่มากกมายหลายชนิดในพื้นที่ ซึ่งสามารถบ่งชี้ให้เห็นว่าสภาพป่ายังคงมีความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งได้แก่ เต่าปูลู ไก่ฟ้าหลังเงิน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเลียงผา 1 ใน 15 ชนิดของสัตว์ป่าคุ้มครองที่ใกล้จะสูญพันธ์

1.2. แหล่งน้ำ

แหล่งน้ำธรรมชาติ ได้แก่ ลำน้ำห้วยก๋อนหรือขุนก๋อน ซึ่งไหลผ่านหมู่บ้านมาทางทิศเหนือเป็นแม่น้ำสายหลักเข้าหมู่บ้าน ชาวบ้านใช้แหล่งน้ำนี้ในการอุปโภคและบริโภคและใช้ในการทำการเกษตร เป็นแหล่งน้ำที่สำคัญในการหาสัตว์น้ำเป็นอาหาร คุณภาพของแหล่งน้ำจัดอยู่ในระดับดี เพราะเป็นห้วยที่มีต้นกำเนิดมาจากป่าลึก นอกจากนี้ยังมีประปาภูเขา สร้างเพื่อกับเก็บน้ำในลำห้วยแม่ก๋อนและส่งจ่ายมายังครัวเรือน ซึ่งส่วนใหญ่ชาวบ้านจะนำน้ำไปใช้ในครัวเรือนมากกว่าเอาไว้ดื่ม ปัญหาที่พบคือน้ำมักจะขุ่นและเกิดการอุดตันไม่เหมาะสมกับการนำมาอุปโภคและบริโภค ส่วนน้ำฝนในฤดู ประมาณเดือนมิถุนายน ถึง ตุลาคม ชาวบ้านจะมีการขุดเจาะบ่อสะอาดไว้บริโภคเกือบทุกบ้าน เนื่องจากน้ำฝนที่กักเก็บไว้ไม่เพียงพอต่อการอุปโภคและบริโภค

1.3. การบริการสาธารณะในหมู่บ้าน

ศาสนสถานภายในชุมชนบ้านนาตองมีวัดนาตอง ตั้งอยู่ระหว่างกลางชุมชน ภายในบริเวณวัดล้อมรอบด้วยกำแพงอิฐ มีโบสถ์ซึ่งเป็นสถานที่ทีใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและยังเป็นที่ใช้ประโยชน์ในการประชุมระหว่างผู้นำหมู่บ้านกับลูกบ้าน เป็นสถานที่อบรมความรู้ต่างๆของทางราชการเป็นต้น บทบาทของวัดที่มีต่อชุมชนนอกจากจะเป็นสถานที่ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาแล้ว ยังเป็นใช้เป็นสถานที่ในการศึกษาแก่ลูกหลานชาวบ้านนาตองด้วยและปัจจุบันเจ้าอาวาสได้ดำเนินการเปิดการเรียนการสอนพุทธศาสนาในวันพุธและวันอาทิตย์ ทั้งนี้เกิดจากความร่วมมือระหว่างวัดกับโรงเรียน ภายในหมู่บ้านมีสถานีอนามัยประจำหมู่บ้าน ซึ่งได้สร้างมาประมาณ 20 ปี โดยประสานงานกับหน่วยงานสาธารณสุขและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อให้บริการรักษาพยาบาลแก่ชาวบ้านในพื้นที่หมู่บ้านนาตอง หมู่บ้านน้ำจ้อมและพื้นที่ใกล้เคียง นอกจากนี้ยังมีศูนย์พัฒนาเกษตรที่สูงเป็นหน่วยงานใหม่ที่เข้ามาดำเนินการทดลองและส่งเสริมให้มีการปลูกพันธ์ไม้เมืองหนาว โดยได้มีการจ้างแรงงานส่วนหนึ่งในหมู่บ้านนาตองเพื่อปฏิบัติงานภายในพื้นที่ และในอนาคตคาดว่าหากชาวบ้านได้มาส่วนร่วมในโครงการจะสามารถสร้างอาชีพและสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านนาตองอีกทางหนึ่งด้วย โรงเรียนของหมู่บ้านนาตองมีระดับประถมศึกษาปีที่ 1 – 6 และระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 โรงเรียนบ้านนาตองก่อตั้งเมื่อปี 2481 ปัจจุบันมีอาคาร 2 หลัง ส่วนศูนย์พัฒนาเด็กเล็กก่อตั้งเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2538 ปัจจุบันมีครูผู้ดูแลเด็กประจำศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก 1 คน

1.4. การคมนาคม

การเดินทางเข้ามายังหมู่บ้านนาตองใช้เส้นทางเดียวกับสู่วัดพระธาตุช่อแฮ จากตัวเมือง 8 กิโลเมตร เมื่อถึงวัดพระธาตุช่อแฮจะพบทางแยกซ้ายมือเข้ามายังหมู่บ้านนาตอง สภาพถนนเป็นถนนลาดยางรวมประมาณ 35กิโลเมตร จากตัวเมืองแพร่ใช้เวลาในการเดินทางประมาณ 1 ชั่วโมง การเดินทางเข้ามายังหมู่บ้านมักจะไม่ค่อยมีรถโดยสาร โดยมากชาวบ้านจะอาศัยรถยนต์ภายในหมู่บ้านซึ่งเป็นรถยนต์ส่วนตัวของชาวบ้านสำหรับเข้าออกภายในหมู่บ้าน

1.5. บ้านที่อยู่อาศัยและร้านค้า

ชุมชนบ้านนาตองมีลักษณะการตั้งบ้านเรือนไปตามแนวยาวของลำห้วยแม่ก๋อนที่ตัดผ่านกลางหมู่บ้าน และยังมีถนนแยกตามซอยต่างๆ กระจายทั่วหมู่บ้าน ลักษณะของบ้านส่วนใหญ่มุงด้วยสังกะสี หญ้าแฝก กระเบื้อง หลังคาเรือนนั้นสามารถที่จะบ่งบอกสถานะทางเศรษฐกิจของผู้เป็นเจ้าของบ้านนั้นๆได้ ฝาบ้านและพื้นบ้านส่วนใหญ่จะเป็นไม้ประดู่และไม้มะค่า เสาบ้านเกือบ

ทุกหลังคาเรือนจะมีความโดดเด่นคือความใหญ่โตของเสา แต่ไม่ค่อยมีความพิถีพิถันในด้านความสวยงามของการก่อสร้างมากนัก ลักษณะการปลูกอีกอย่างหนึ่งคือการยกพื้นสูง ซึ่งสามารถใช้เป็นที่เก็บสิ่งของเครื่องใช้ในการทำไร่ทำสวนหรือบางทีก็ใช้ใต้ถุนบ้านเป็นคอกสัตว์ เช่น โค กระบือหรือไก่ ห้องครัวโดยมากจะแบ่งพื้นที่ด้านหลังของบ้านเป็นครัวไทย โดยการชำระล้างสิ่งสกปรกจะปล่อยน้ำทิ้งลงบนพื้นบ้านซึ่งเป็นที่ไม่ให้น้ำไหลลาดลงไปยังพื้นที่ใต้ถุนบ้าน ส่วนห้องน้ำจะถูกสร้างไว้บนบ้าน เกือบทั้งหมดเป็นส้วมซึม และในส่วนการกำจัดขยะทั่วไปใช้วิธีเผา ส่วนขยะธรรมชาติสามารถทิ้งลงแม่น้ำได้ เช่นใบตอง เยื่อไม่ไผ่

ภายในหมู่บ้าน มีร้านค้าขายของชำและของเบ็ดเตล็ดอยู่ 3 ร้าน ราคาสินค้าที่ขายแพงกว่าราคาในท้องตลาดตำบลช่อแฮ เพราะผู้ขายต้องคิดค่าขนส่งจากการที่ตนเองต้องออกไปซื้อสินค้าต่างๆ จากนอกหมู่บ้าน และมีปั๊มน้ำมัน เป็นปั๊มน้ำมันขนาดเล็กแบบหลอดหมุน มี 2 ร้านด้วยกัน ซึ่งเป็นปั๊มน้ำมันและร้านขายของด้วย ราคาน้ำมันจะแพงกว่าปั๊มน้ำมันนอกหมู่บ้านประมาณ 3 บาทต่อลิตร

1.6. การดำเนินชีวิตประจำวัน

การดำเนินชีวิตประจำวันของชาวบ้านส่วนใหญ่เริ่มตั้งแต่ตอนเช้าของทุกๆ วัน ผู้หญิงทำหน้าที่ทำอาหารเช้าสำหรับคนในครอบครัว (ถ้าเป็นช่วงเก็บใบเมี่ยง) เมื่อรับประทานอาหารเสร็จทุกคนก็จะออกไปทำงาน หากบ้านไหนมีลูกไปโรงเรียนพ่อแม่ก็จะไปส่ง หรือให้เดินทางไปเอง บางคนก็ทำงานเก็บใบเมี่ยงในสวนของตน บางคนก็ไปรับจ้างเก็บใบเมี่ยงสวนอื่นโดยนำภาชนะใส่บนหลัง (เข่ง) เข้าสวนเมี่ยง และจะกลับเข้าในตอนเย็น ผู้หญิงก็จะเข้าครัวเพื่อประกอบอาหารเย็น อาหรแต่ละมื้อที่รับประทานทำจากผักพื้นบ้านบ้านที่มีอยู่ในบ้านหรือพืชป่า อาหารทุกมื้อ จะมีข้าวเหนียวนึ่ง น้ำพริก ผักนึ่ง แกง และลาบดิบหรือสุก การรับประทานอาหารมักนั่งล้อมวงกันพร้อมหน้าพ่อแม่ลูก หรือพ่อแม่บางคนก็จะใช้เวลาหลังจากรับประทานอาหารเสร็จแล้วสอนลูกประมาณ 21.00-22.00 นาฬิกา ทุกคนก็จะเข้านอน หากฤดูกาลไหนว่างจากการเก็บเมี่ยงชาวบ้านมีเวลาว่างมาก บางคนออกไปรับจ้างหางานทำ บางคนก็ปลูกผักสวนครัวเอาไว้รับประทานภายในครัวเรือน หากเหลืออาจนำไปขายหรือแจกให้เพื่อนบ้านในช่วงเทศกาลสำคัญเช่น ประเพณี หรือพิธีกรรมต่างๆ ชาวบ้านจะให้ความสนใจและมารวมตัวกันเพื่อช่วยกันทำกิจกรรมอย่างสนุกสนานและเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความสามัคคีแก่ชุมชน

ลักษณะการใช้ฟืนและแหล่งเชื้อเพลิง ทุกครัวเรือนจะใช้ฟืนเป็นเชื้อเพลิงในการหุงต้มโดยไม้ที่ใช้ส่วนใหญ่จะเป็นไม้แห้ง ที่ชาวบ้านหามาจากป่า บริเวณใกล้เคียงหมู่บ้าน ปริมาณการใช้โดยรวมจะใช้แก๊สประมาณ 1 ถังใน 2 ถึง 3 เดือน มีประมาณ 1% เท่านั้น ที่ใช้ถ่านเป็น

เชื้อเพลิงในการหุงต้มโดยหาซื้อมาจากนอกหมู่บ้าน ปริมาณการใช้ประมาณ 1 กระสอบต่อ 2 สัปดาห์

1.7. การดำเนินการเกษตร

อาชีพทำการเกษตร แยกเป็นการปลูกข้าว จำนวน 15 ครัวเรือน ปลูกกาแฟ จำนวน 8 ครัวเรือน ทำสวนไม้ผล จำนวน 13 ครัวเรือน ได้แก่ ผักกาด ผักคะน้า ซาโยเต้ ถั่วฝักยาว มะเขือ หอม และพริก เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ เลี้ยงโค 7 ครัวเรือน เลี้ยงกระบือ 3 ครัวเรือน เลี้ยงไก่ 82 ครัวเรือน เลี้ยงสุกร 4 ครัวเรือน

1.8. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ผู้ก่อตั้งชุมชน จากการสอบถามผู้อาวุโสในชุมชน กล่าวว่าผู้ก่อตั้งชุมชน รุ่นแรกเป็นชาวบ้านจากตำบลช่อแฮ และตำบลป่าแดง จากหมู่บ้านธรรมเมือง บ้านไคร้ บ้านในและบ้านปง ที่เข้ามาแผ้วถางป่า ได้แก่ ตระกูลหนานศรี นางแก้ว หนานติ-นางใส และนายใจ-นางคำใย้ ซึ่งเป็นผู้ที่เข้ามาบุกเบิกพื้นที่และตั้งรกรากทำมาหากินเป็นรุ่นแรกของหมู่บ้านสืบลูกสืบหลานมาจนถึงปัจจุบัน

ประวัติความเป็นมาที่สำคัญของหมู่บ้าน หมู่บ้านนาตองก่อตั้งเป็นชุมชนมาแล้วประมาณ 150 ปี เดิมมีพวกขมุมาแผ้วถางพื้นที่ป่าเพื่อทำไร่และอาศัยอยู่ในพื้นที่ต่อมาจึงได้ย้ายถิ่นฐานไปอยู่ที่อื่น ในตอนนั้นชาวบ้านจาก ตำบลช่อแฮ และตำบลป่าแดงจากหมู่บ้านธรรมเมือง บ้านไคร้ บ้านในและบ้านปง ซึ่งเป็นชาวบ้านที่อาศัยอยู่บ้านพื้นล่าง ได้เดินทางผ่านมาพบพื้นที่ดังกล่าวและเห็นว่าพื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์ ดินดี น้ำดี จึงได้ทำการแผ้วถางป่าเพื่อปลุกข่าวไร่และหาของป่าขาย เมื่อชาวบ้านเข้ามาทำไร่และหาของป่ากันมากขึ้น บางคนก็ได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานและทำมาหากินสร้างครอบครัวสืบลูกสืบหลานเรื่อยมา และในสมัยนั้นพื้นที่ด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้านได้มีชาวเขาเผ่าเย้าอพยพมาตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่ราบเชิงเขาและได้ตัดไม้แผ้วถางป่าตามจุดต่างๆ เพื่อปลูกฝิ่นและทำไร่เลื่อนลอยโดยมีชาวเขาเผ่าผีตองเหลืองมารับจ้างทำงาน ชาวเขาเผ่าเย้าได้ส่งฝิ่นออกไปขายตามหมู่บ้านที่ใกล้เคียงและในเมือง บางครั้งชาวเขาเผ่าเย้าและชาวเขาเผ่าตองเหลืองก็ได้นำเอาสัตว์ป่าของป่าเข้ามาแลกอาหารและเครื่องนุ่งห่มในหมู่บ้านนาตอง ต่อมาทางราชการทราบข่าวการปลูกฝิ่นจึงได้ทำการออกปราบปรามอย่างหนัก จนชาวเขาเผ่าเย้าทนไม่ได้จึงอพยพจากป่าไปหาที่อยู่ใหม่ โดยปรากฏร่องรอยการตั้งถิ่นฐาน ได้แก่ ภาชนะดินเผาอยู่ตามสวนและที่อยู่เดิม ชาวบ้านเรียกว่า “ห้างเย้า” ซึ่งแปลว่ากระท่อมเย้า ต่อมาชาวบ้านนาตองได้นำต้นเมี่ยงมาปลูกเพราะเห็นว่ามีคนชอบรับประทานกันมาก โดยไม่คิดว่าจะทำเป็นอาชีพ ชาวบ้านเห็นว่าสามารถปลูกได้

ง่าย สร้างอาชีพ และรายได้ให้แก่ครอบครัว จึงได้นำเอาต้นเมี่ยงจาหลายๆ จังหวัด เช่น จังหวัดน่าน อุตรดิตถ์ และบางอำเภอในจังหวัดแพร่ มาปลูก และหลังจากนั้นมาชาวบ้านส่วนใหญ่จึงยึดอาชีพหลักคือการทำสวนเมี่ยงและนึ่งเมี่ยงขายเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนอาชีพรองได้แก่การหาของป่าขาย สำหรับชื่อหมู่บ้าน "นาตอง" สันนิษฐานว่าน่าจะมาจากในพื้นที่ของหมู่บ้านมีต้นตอง (ต้นทองหลางป่า) มาก และชาวบ้านมักจะใช้ประโยชน์จากต้นตองในการนำมาเป็นไหนึ่งเมี่ยงและนำใบมารองใบเมี่ยง ต่อมาได้ผันมาเป็น "หมู่บ้านนาตอง" จนถึงปัจจุบัน

1.9. เศรษฐกิจของชุมชน

การประกอบอาชีพในปัจจุบันของชาวบ้านนาตองได้แก่ การเก็บเมี่ยง นึ่งเมี่ยง การปลูกข้าว การทำสวน เลี้ยงสัตว์ งานก่อสร้าง งานราชการ งานขนส่งและงานรับจ้างขายแรงงานทั่วไป

การทำสวนเมี่ยง อาชีพหลักของประชาชนส่วนใหญ่ของบ้านนาตอง ส่วนมากจะเป็นการทำสวนเมี่ยงนึ่ง เมี่ยงขาย เมี่ยง คือ พืชตระกูลชา ชนิดหนึ่งมีปลูกกันมากเฉพาะบางจังหวัดในภาคเหนือของไทย อัตราค่าจ้างเก็บใบเมี่ยงจะคิดเป็นกำ กำละประมาณ 1 บาท (รวมหนึ่ง) ในปีหนึ่ง จะสามารถเก็บใบเมี่ยงได้ประมาณ 3-4 ครั้ง โดยเฉลี่ยแล้วจะมีรายได้ประมาณคนละ 15,000 บาท/ปี ปัญหาและอุปสรรค คือการถูกกดราคาจากพ่อค้าคนกลาง

การเพาะปลูกข้าว ที่บ้านนาตอนมีการทำนา 2 ประเภท คือการทำนาดำ และการปลูกข้าวไร่ โดยเน้นเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือน ส่วนข้าวไร่ก็ทำเช่นเดียวกับการทำนา แต่ต่างกันตรงที่ไม่ต้องการการดูแลมากมาย อาศัยน้ำในช่วงฤดูฝนและทำการเก็บเกี่ยวในช่วงฤดูหนาวเช่นเดียวกัน ชาวบ้านนาตองประมาณ 97% บริโภคข้าวที่ตนเพาะปลูกเอง

การทำสวนผลไม้ ชาวบ้านนาตองยังมีการทำสวนผลไม้ด้วย เช่น สวนมะขามและสวนลางสาด ปัจจุบันมีประมาณ 13 ครัวเรือนที่มีสวนผลไม้ ซึ่งช่วยเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัวบ้างแต่ก็ไม่มากนัก เพราะผลผลิตไม่มีเท่าที่ควรเนื่องจากสภาพดินที่ไม่เหมาะสม รายได้จากกการทำสวนมะขามเฉลี่ยแล้วมีรายได้ประมาณครอบครัวละ 1,000 บาท/ปี ส่วนลางสาดนั้นชาวบ้านทำการปลูกไม้ไม่นาน ผลผลิตที่ได้จึงไม่มากพอที่จะขายได้

การปลูกกาแฟ พันธุ์กาแฟที่นิยมปลูกกันในหมู่บ้านนาตอง คือ กาแฟพันธุ์โรบัสต้า (Robusta) มีลักษณะใหญ่กว่าพันธุ์อะราบิก้า กาแฟจะเริ่มให้ผลผลิตหลังจากปลูกแล้วประมาณครัวเรือนละ 1,000-2,000 บาทต่อเดือน

ปลูกผักสวนครัว การปลูกผักสวนครัวมีวัตถุประสงค์เพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ที่เหลือก็ขายภายในหมู่บ้าน ส่วนมากจะปลูกผักสวนครัวในช่วงฤดูหนาว ผักที่นิยมปลูกได้แก่ ผักกาดขาว คะน้า ซาโยเต้ ถั่วฝักยาว มะแขว่น หอมแดง และพริก เป็นต้น รายได้จากการ

จำหน่ายผักสวนครัวประมาณ 1,000 บาทต่อปี ปัญหาและอุปสรรคคือ พื้นที่ไม่เพียงพอต่อความต้องการเพาะปลูก ทำให้ปลูกได้น้อย ส่งผลให้ปริมาณผลผลิตที่ต่ำกว่าความต้องการของผู้บริโภค

การเลี้ยงสัตว์ ที่บ้านนาตองมีการเลี้ยงสัตว์ไว้ใช้งานและเป็นอาหาร สัตว์ที่เลี้ยงไว้ใช้งานในงานเกษตรกรรมได้แก่ กระบือ ส่วนวัวและหมูเลี้ยงไว้เพื่อขาย และไก่ ซึ่งก็ถือได้ว่าเป็นสัตว์เลี้ยงที่ทุกครัวเรือนในหมู่บ้านนาตองจะเลี้ยงเอาไว้ เพื่อการบริโภคที่เหลือจะนำมาขายภายในหมู่บ้าน

อาชีพหาของป่า โดยมากจะทำกันในเวลาว่างงานจากการเก็บใบเมี่ยง ของป่าที่ชาวบ้านหาออกมาขายส่วนใหญ่จะเป็นสัตว์ป่า พืชสมุนไพร กล้วยไม้ป่า หน่อไม้ เห็ด และผัก เป็นต้น ส่วนปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญคือ การถูกจำกัดสิทธิ์ในการใช้ประโยชน์จากป่า เพราะป่าในบริเวณใกล้เคียงหมู่บ้านอยู่ในพื้นที่อุทยานแห่งชาติลำน้ำน่าน ทำให้ชาวบ้านต้องระมัดระวังในการหาของป่า

อาชีพรับจ้าง ชาวบ้านมักมีอาชีพรับจ้างเก็บใบเมี่ยง และรับจ้างทั่วไป รายได้โดยเฉลี่ยแล้วประมาณครอบครัวละ 15,000 บาทต่อปี

การค้าขาย อาชีพค้าขายในหมู่บ้านจะมีร้านค้าขายเครื่องอุปโภคบริโภคทั่วๆ ไป 3 ร้าน ในจำนวนนี้จะเป็นปั๊มน้ำมันแบบหมุนจำนวน 2 ร้าน ส่วนรายได้จากการสอบถามร้านค้าภายในหมู่บ้านพบว่ามีรายได้หลังจากหักต้นทุนแล้วเป็นกำไรประมาณ 2,000-3,000 บาทต่อเดือน

1.10. การศึกษาและแรงงาน

ประชาชนในบ้านนาตองส่วนใหญ่มีระดับการศึกษาในระดับประถมศึกษา มีเพียงส่วนน้อยที่สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษา ซึ่งจากการสำรวจสถานการมีงานทำพบว่า ชุมชนบ้านนาตองชาวบ้านที่มีงานทำในชุมชนมีจำนวนประมาณ 342 คน มีอาชีพรับจ้างเก็บใบเมี่ยงและ นึ่งเมี่ยง ปลูกข้าว ทำสวนผัก ส่วนผลไม้ เลี้ยงสัตว์ หาของป่า ค้าขายและรับราชการ เป็นต้น หน่วยงานที่เคยเข้ามาช่วยพัฒนาหมู่บ้านด้านต่างๆ ได้แก่ 1) หน่วยงานสภาตำบล พัฒนาในเรื่องของงบประมาณที่จัดให้หมู่บ้านในแต่ละปี ซึ่งชาวบ้านจะนำไปพัฒนาหมู่บ้านโดยการสร้างถนนและจัดทำสาธารณูปโภคภายในหมู่บ้าน 2) หน่วยงานศูนย์ส่งเสริมการเกษตร พัฒนาในเรื่องของการจัดอบรมความรู้ต่างๆ ที่สามารถสร้างอาชีพและรายได้ให้กับชาวบ้าน เช่น การเพาะเห็ด การทำหน่อไม้ปี๊บและการปลูกกาแฟ เป็นต้น 3) หน่วยงานป่าไม้ พัฒนาในเรื่องของการให้ความรู้ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และ 4) หน่วยงานสาธารณสุข พัฒนาในเรื่องของการให้ความรู้ด้านสุขภาพและอนามัย

1.11. ประเพณีและวัฒนธรรมชุมชน

งานจักสาน ชาวบ้านสามารถประดิษฐ์งานประเภทช่างฝีมืออยู่บ้างถึงแม้ว่าจะไม่ได้ทำเป็นธุรกิจอย่างจริงจังแต่ก็มีการทำใช้เอง ถ้าเหลือใช้ก็จำหน่ายพอมีรายได้เสริมให้ครอบครัวได้บ้าง งานด้านการช่างฝีมือที่พบในบ้านนาตอง ได้แก่ งานด้านการจักสาน ชาวบ้านนาตองมีฝีมือในการจักสานเกือบทุกหลังคาเรือน สามารถนำไม้ไผ่มาสานเป็นอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ได้มากมายหลายชนิด เช่น เข่งใส่เมี่ยง ตะกร้า กล่องข้าว ไซจับปลา สวิงจับปลา ไม้กวาด เป็นต้น

ด้านการกีฬาและนันทนาการ ด้านกีฬาและนันทนาการของชาวบ้านนาตอง ในสมัยก่อนมีการละเล่นเหมือนกับคนเมืองแพร่และไม่ค่อยมีให้เห็นในปัจจุบัน อาจจะมีให้เห็นบ้าง โดยเฉพาะการละเล่นของเด็กๆ ในหมู่บ้านนาตอง เช่น เดินต่อขาบนไม้ไผ่ หรือ การเล่นก้างเก้ง เล่นชนกว่าง เล่นว่าว เล่นลูกข่าง

อาหารพื้นบ้าน วิถีชีวิตในเรื่องการทำอาหารพื้นบ้านที่มีการสืบทอดจากบรรพบุรุษจนมาถึงปัจจุบัน และชาวบ้านนาตองยังมีรับประทานกัน ได้แก่ หลามบอน คำว่าหลามมาจาคำว่า "ข้าวหลาม" คือการนำอาหารไปปรุงรสในกระบอกไม้ไผ่แล้วทำการเผา คล้ายเผาข้าวหลาม ชาวบ้านจึงเรียกนำหน้าว่าหลามส่วนจะเป็นหลามอะไรนั้นต้องแล้วแต่ชนิดของอาหารที่ต้องใช้เวลาในการปรุงนานพอสมควร โดยการนำเอาไม้ไผ่ซึ่งมีขนาดใหญ่ ตัดเป็นปล้องแล้วใส่ใบบอน ใบส้มมะกอกเข้าไป นำไปเผาไฟจนใบอ่อนเพราะโดนไฟ จากนั้นใช้ไม้ (ซึ่งทำจากก้านต้นชะอม) กระทุ้งในปล้องไม้ไผ่จนใบละเอียดจากนั้นใส่หนังหมูซอยเป็นชิ้นลงไป ทำการกระทุ้งต่อให้คลุกเคล้าเข้ากันและขั้นตอนสุดท้ายคือการนำเอาเครื่องปรุงซึ่งประกอบด้วย พริก กระเทียม ข่า มะแขว่น ปลาร้า และตะไคร้ ซึ่งโขลกไว้แล้ว ใส่เข้าไปในไม้ไผ่และทำการกระทุ้งต่อให้เข้ากัน รวมใช้เวลาประมาณ 2 ชั่วโมง ในการทำหลามบอน ซึ่งรสชาติที่ออกมาจะมีรสเปรี้ยวเล็กน้อยจากใบส้มมะกอก และอร่อยกลมกล่อมคุ้มค่ากับการที่ต้องเสียเวลาในการทำ นอกจากหลามบอนแล้วชาวบ้านก็ยังมีการทำหลามไก่ หลามปลา ฯลฯ การทำอาหารแบบนี้ทำให้ได้รสชาติของอาหารที่หอมอร่อยแก่ผู้ที่ได้ลิ้มรสอาหารดังกล่าว

1.12. ประเพณีและพิธีกรรม

ประเพณีเลี้ยงเจ้าพ่อดำ เจ้าพ่อดำหรือพ่อเลี้ยงดำ มีภรรยาชื่อ นางแก้ว ดูแลครอบครองพื้นที่บ้านแม่เข็ก ส่วนพ่อดำดูแลและครอบครองพื้นที่บ้านนาตอง และบ้านน้ำจ้อม ต่อมาได้เลิกรากัน เมื่อเสียชีวิตไปแล้วจึงมาคุ้มครองพื้นที่เดิมของตนเอง ชาวบ้านเชื่อว่าเจ้าพ่อดำเป็นทหารสมัยสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นทหารทำหน้าที่เป็นหมอ เป็นคนที่มีสัจจะ ชอบช่วยเหลือผู้ที่ตกทุกข์ได้ยาก ชาวบ้านนาตองจึงได้นับถือท่านมาก เป็นที่พึ่งของชาวบ้านเมื่อเกิดปัญหาเมื่อเจ็บป่วย

หรือเดือดร้อนเรื่องต่างๆ ก็จะขอให้ท่านทรงและขอคำชี้แนะจากท่าน คนทรงคนแรกคือ แม่คำแก้วมณี ในตอนแรก แม่คำเกิดอาการใจสั่น ร้องไห้ไม่หยุด ไม่ได้หลับไม่ได้นอน จนบรรดาญาติๆ ได้ไปถามคนทรงจากหมู่บ้านอื่น จึงได้ทราบว่าเจ้าพ่อต้องการแม่คำเป็นร่างทรงให้กับท่าน จึงได้ทำขันมาขอขมา แล้วแม่คำจึงหายจากอาการดังกล่าว จากนั้นเจ้าพ่อดำได้เข้าทรงเรื่อยมาจนถึงปัจจุบันประมาณ 54 ปีมาแล้ว ปัจจุบันร่างทรงคนใหม่คือ แม่ดา สิบน้อย ซึ่งเป็นหลานของแม่คำ ทุกปีชาวบ้านนาตองจะมีพิธีเลี้ยงเจ้าพ่อดำโดยแบ่งหมู่บ้านออกเป็น 2 ส่วนคือ บ้านเหนือและบ้านใต้ บ้านเหนือจะเลี้ยงวันขึ้น 5 ค่ำเดือนมกราคมของทุกๆ ปี ส่วนบ้านใต้จะเลี้ยงวันขึ้น 11 ค่ำเดือนมกราคมของทุกๆ ปี เช่นเดียวกันหรือบางครั้งก็จะมีคนมาขอให้เข้าทรงและมีการเลี้ยงเจ้าพ่อนอกเหนือจากโอกาสดังกล่าว เช่นในวันสงกรานต์ หรือวันสำคัญ เมื่อถึงวันสำคัญดังกล่าวชาวบ้านจะพร้อมใจกันนำไก่และหมูมาเลี้ยงเจ้าพ่อร่วมกัน แต่ปัจจุบันจะเก็บเงินกันเป็นครอบครัวละ 20 บาท หรือมากกว่านั้นแล้วแต่ศรัทธา มาซื้อไก่และหมูเลี้ยงเจ้าพ่อ โดยจะมีการเลี้ยงไก่ทุก 2 ปี และเลี้ยงหมูอีก 1 ปี สลับกันไปและจะมีการเตรียมเงิน (ขั้นตั้ง) ใส่ในพาน 36 บาท ธูป 8 ดอก ดอกไม้ เหล้า 1 ขวด เมี่ยง บุหรี่และไม้ขีด ถวายเจ้าพ่อดำด้วย

พิธีสะเดาะเคราะห์ เมื่อเดือดร้อนหรือเจ็บไข้ได้ป่วย ถ้าชาวบ้านจับไข้ได้ป่วยก็จะมีพีธีสะเดาะเคราะห์ โดยมีการทำสตวง (กระทงใบตอง) ใส่กับข้าว แกง ของหวาน กล้วย เมี่ยง บุหรี่และน้ำขมิ้นส้มป่อย แล้วนำไปไว้นอกบ้าน จากนั้นให้หนาน (คือผู้ที่เคยบวชมาก่อน) ทำพีธีขึ้นท้าวทั้ง 4 จะทำให้วันที่เป็นวันดี ขึ้นกี่ค่ำก็ได้ ส่วนใหญ่จะทำในวันขึ้นปีใหม่ ลอยกระทง วันสงกรานต์ และวันพระ

พิธีทำบุญทานข้าวใหม่ การทำบุญทานข้าวใหม่ จะทำกั้นในวันเพ็ญเดือน 4 เป็ง (เดือนมกราคมของทุกปี) หลังจากที่เก็บเกี่ยวข้าวแล้วโดยขั้นตอนการประกอบพิธีนั้นเหมือนการทำบุญทั่วๆ ไปในวันพระ แต่จะเป็นวันที่ชาวบ้านมาที่วัดกันมากที่สุดเกือบทุกหลังคาเรือนชาวบ้านถือว่าเป็นการเริ่มต้นของปีใหม่ที่ดี จึงได้มีการกระทำพิธีดังกล่าว

1.13. พื้นที่การเกษตรและการประกอบอาชีพของชาวบ้าน

การทำเมี่ยง การทำเมี่ยงเป็นอาชีพหลักของชาวบ้านนาตอง เรียกว่า "สวนเมี่ยง" โดยการปลูกเมี่ยงจะใช้เมล็ดหว่านในฤดูฝนแล้วปล่อยให้มันขึ้นเองแต่จะให้ผลผลิตต่ำจึงนิยมปลูกกันเป็นแถวตามที่ลาดเชิงเขาเรื่อยไปจนถึงยอดเขา หมั่นดูและรักษาประมาณ 3 ปี ก็เก็บใบได้ และเก็บใบเรื่อยไปจนกว่าต้นจะแก่ตาย ในปีหนึ่งๆ จะเก็บใบเมี่ยงได้ 5-6 เดือนเท่านั้น เริ่มตั้งแต่เดือนสิงหาคมไปจึงถึงเดือนกุมภาพันธ์จากนั้นก็หยุดเก็บ เพราะใบอ่อนหมดต้น ชาวบานจะออกเก็บใบเมี่ยงตั้งแต่เช้า โดยเลือกเก็บใบขนาดกลาง คือ ไม่อ่อนและไม่แก่จนเกินไป จนได้เต็มกำมือจึงใช้

ตอกมัดถือเป็นหนึ่งกำมือ แล้วเอาใส่ตะกร้าที่สะพรายไว้ข้างหลัง อัตราค่าจ้างเก็บใบเมี่ยงคิดกันเป็นกำประมาณกำละ 1 บาท (รวมนึ่ง) เมื่อเก็บใบเมี่ยงสดๆ มาแล้วก็นำมาวางเรียงกันในไหไม้จนเต็ม ซึ่งไหใบหนึ่งจะจุเมี่ยงได้หลายร้อยกำ ไหนึ่งมีรูปทรงเหมือนครกตำข้าวแต่สูงกว่าทำจากไม้มะเดื่อหรือไม้เนื้อแข็ง มีไม้ยาวขนาบข้าง สำหรับคนยกเขาจะตั้งหม้อนึ่งบนเตาไฟซึ่งใส่เมี่ยงลงแล้วปล่อยให้ใบเมี่ยงเย็น จึงนำไปหมักน้ำในไหหมักนานประมาณ 1 เดือน จึงจะได้ใบเมี่ยงที่ใช้อมกับเกลือได้

การเพราะปลูกข้าว การทำนา แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ การทำนาดำและการปลูกข้าวไร่ โดยเน้นเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือน โดยการทำนาจะเริ่มทำการเพราะปลูกตั้งแต่เดือนมิถุนายนจนไปเก็บเกี่ยวในราวเดือนธันวาคม-มกราคม สำหรับพันธุ์ข้าวที่ปลูกเป็นพันธุ์ข้าวเหนียวพื้นเมือง หลังจากฤดูเก็บเกี่ยวก็จะทำการหมุนเวียนบำรุงดินโดยการปลูกถั่ว เพื่อเตรียมการรอปลูกข้าวในครั้งต่อไป ส่วนข้าวไร่ก็ทำเช่นเดียวกับการทำนา แต่ต่างกันตรงที่ไม่ต้องการ การดูแลมากมายอาศัยน้ำในช่วงฤดูฝนและทำการเก็บเกี่ยวในช่วงฤดูหนาวเช่นเดียวกัน ชาวบ้านนาตองประมาร 97% บริโภคข้าวที่ตนเพาะปลูกเอง โดยไม่มีความจำเป็นที่จะต้องซื้อข้าว ทำให้ช่วยประหยัดค่าใช้จ่ายได้มาก

การทำไร่กาแฟ พันธุ์กาแฟที่นิยมปลูกกันในหมู่บ้านนาตอง คือ กาแฟพันธุ์โรบัสต้า (Robusta) มีลักษณะใหญ่กว่าพันธุ์อะราบิก้า ต้นสูงประมาณ 7-16 ฟุต ข้อปล้องยาวใบมีขนาดใหญ่สีเขียวเข้มแต่ไม่เป็นมัน จากอายุการออกดอกจนถึงอายุการเก็บเกี่ยวประมาณ 10-11 เดือน กาแฟจะเริ่มให้ผลผลิตหลังจากปลูกแล้วประมาณ 3 ปี ช่วงของการให้ผลผลิตคือ เดือนพฤศจิกายน-เมษายน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสมบูรณ์ของต้นกาแฟและสภาพของพื้นที่ปลูก ผลกาแฟในแต่ละช่วงจะสุกไม่พร้อมกัน ดังนั้นในการเก็บผลกาแฟจึงต้องเลือกเก็บเฉพาะผลที่สุกและแก่เต็มที่ซึ่งผลต้องมีสีแดงเท่านั้น แต่เดิมชาวบ้านนิยมปลูกกาแฟกันมาก ต่อมาใช้ลดปริมาณการปลูกลงเนื่องจากราคาผลผลิตที่ค่อนข้างต่ำ รายได้จากผลผลิตกาแฟประมาณครัวเรือนละ 1,000-2,000 บาทต่อเดือน ปัญหาและอุปสรรคคือราคาผลผลิตต่ำ ทำให้ไม่นิยมปลูก

การทำสวนผลไม้ สวนผลไม้ของบ้านนาตอง เช่น สวนมะขาม และสวนลางสาด ปัจจุบันมีประมาณ 13 ครัวเรือนที่มีสวนผลไม้ ซึ่งถือว่าเป็นอาชีพที่เพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว แต่ผลผลิตที่ได้ไม่ดีเท่าที่ควรเนื่องจากสภาพดินที่ไม่เหมาะสม ทำให้ชาวบ้านไม่นิยมปลูกกันมากนัก และชาวบ้านจะเน้นทำสวนเมี่ยงกันมากกว่า รายได้จากการทำสวนมะขามเฉลี่ยแล้วมีรายได้ประมาณครอบครัวละ 1,000 บาท/ปี ส่วนลางสาดนั้นชาวบ้านทำการปลูกได้ไม่นาน ผลผลิตที่ได้จึงมีไม่มากพอที่จะขายได้ เพราะต้องใช้เวลาในการเจริญเติบโตของต้น ปัญหาและอุปสรรค คือ สภาพดินที่ไม่เหมาะสมแก่การเพาะปลูกทำให้ผลผลิตที่ได้ไม่มีคุณภาพดีเท่าที่ควร

ปลูกผักสวนครัว การปลูกผักสวนครัวมีวัตถุประสงค์เพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ที่เหลือก็ขายภายในหมู่บ้าน ส่วนมากจะปลูกผักสวนครัวในช่วงฤดูหนาว ผักที่นิยมปลูกได้แก่ ผักกาดขาว คะน้า ซาโยเต้ ถั่วฝักยาว มะแขว่น หอมแดง และพริก เป็นต้น โดยมีการเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ปลูกในปีต่อไป รายได้ไม่ค่อยมีโดยมากจะปลูกเพื่อการบริโภคในครัวเรือน แต่ก็มีบ้างที่นำส่วนที่เหลือจากการบริโภคมาจำหน่าย จึงพอมีรายได้จากการจำหน่ายผักสวนครัวประมาณ 1,000 บาทต่อปี

การเลี้ยงสัตว์ ที่บ้านนาตองมีการเลี้ยงไว้ใช้งานในการเกษตร และเลี้ยงไว้เป็นอาหาร สัตว์ที่เลี้ยงไว้ใช้ในงานเกษตรกรรมได้แก่ กระบือ วัว ส่วนสัตว์เลี้ยงประเภทหมู และไก่ เลี้ยงเพื่อขาย และเพื่อบริโภคหากเหลือนิยมนำมาขายภายในหมู่บ้าน

การหาของป่า ของป่าที่ชาวบ้านหาออกมาขายส่วนใหญ่จะเป็นสัตว์ป่า พืชสมุนไพร กล้วยไม้ป่า หน่อไม้ เห็ด และผัก เป็นต้น ของป่าจะถูกนำไปขายภายในหมู่บ้าน หรือบริเวณพื้นที่ใกล้เคียง ส่วนรายได้จะได้ไม่แน่นอนแล้วแต่ชนิดของป่าที่หาได้ แต่โดยมากจะนำไว้บริโภคเอง

ส่วนที่ 2 การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน

2.1. **ศักยภาพด้านการท่องเที่ยว**

จากการสำรวจข้อมูลพื้นฐานของชุมชนสะท้อนให้เห็นว่าชุมชนบ้านนาตองมีศักยภาพด้านการท่องเที่ยวสูงโดยเฉพาะสภาพภูมิประเทศที่อยู่ในหุบเขาและไม่ไกลจากถนนสายเชื่อมระหว่างอำเภอเมืองจังหวัดแพร่กับอำเภอน้ำปาด จังหวัดอุตรดิตถ์ ซึ่งถนนสายนี้มีความสำคัญและสามารถพัฒนาเป็นโครงข่ายการท่องเที่ยวใหม่ได้ เพราะตลอดเส้นทางมีแหล่งท่องเที่ยวสำคัญอาทิ วัดพระธาตุช่อแฮ วัดดอยเล็ง แหล่งเกษตรอินทรีย์ ภูเขา วิวทิวทัศน์ที่สวยงาม บ้านนาตองและเขื่อนสิริกิตต์ เป็นต้น

นอกจากสภาพที่ตั้งที่ใกล้กับเส้นทางการท่องเที่ยวแล้ว บ้านนาตองยังมีทรัพยากรการท่องเที่ยวน่าสนใจเช่นน้ำตกอ้ายสาย น้ำตกผาบ่อง ถ้ำนาตองซึ่งได้มีการขุดค้นพบโครงกระดูกมนุษย์โบราณ จนกลายเป็นแหล่งเรียนรู้โบราณคดีบ้านนาตอง ปูก่ำ ไก่ฟ้าและเต่าปูลู ในด้านของวัฒนธรรมประเพณีในรอบปีมีลักษณะเฉพาะที่น่าสนใจแตกต่างจากชาวพื้นเมืองโดยทั่วไป

จากการศึกษาพบว่านักท่องเที่ยวจะเข้าไปท่องเที่ยวในบ้านนาตองในช่วงฤดูหนาวเป็นหลัก ส่วนในฤดูอื่นๆ ไม่มีนักท่องเที่ยวมากนัก ประชาชนในชุมชนสนใจการพัฒนาชุมชนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวแต่ไม่รู้จะเริ่มต้นอย่างไร การพัฒนาชุมชนที่ผ่านมาขึ้นกับองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นผู้ดำเนินการซึ่งมักเป็นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเป็นหลัก

จากข้อมูลเกี่ยวกับสภาพโดยทั่วไปของชุมชนบ้านนาตอง ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมชุมชนที่คณะผู้วิจัยร่วมกับผู้นำชุมชนและผู้อาวุโสของหมู่บ้านสำรวจค้นหามานั้น ได้นำมาเป็นข้อมูลพื้นฐานในการวิเคราะห์ถึงศักยภาพของชุมชนในการพัฒนาเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การวิเคราะห์ศักยภาพของพื้นที่ คณะวิจัยได้ใช้หลักเกณฑ์การพิจารณาของสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2540 : 4/12) ซึ่งพิจารณาที่มีความเหมาะสม มีลักษณะเฉพาะตัวและคงลักษณะของพื้นที่โดยเห็นความสำคัญของระบบนิเวศและวัฒนธรรมของพื้นที่ ผลการวิเคราะห์ศักยภาพของท้องถิ่นกล่าวได้ว่า แหล่งท่องเที่ยวโดยภาพรวมนั้น เป็นแหล่งท่องเที่ยวชนิดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติที่มีระบบนิเวศค่อนข้างสมบูรณ์ มีลักษณะความดังเดิมโดยแท้จริง มีโอกาสจัดเป็นกิจกรรมศึกษาและเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศสูง ซึ่งสามารถพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติและวัฒนธรรมที่เกี่ยวเนื่องกับระบบนิเวศที่ได้โดยมีสภาพป่าเบญจพรรณและป่าไม้ ซึ่งเป็นป่าค่อนข้างสมบูรณ์ นอกจากนี้ยังค้นพบเต่าปูลู ซึ่งเป็นสัตว์ป่าคุ้มครองประเภท 1 ที่ควรได้รับการอนุรักษ์ รวมทั้งมีโอกาสจัดกิจกรรมการศึกษาความหลากหลายของระบบนิเวศทางบกอันได้แก่ สภาพทางชีวภาพและกายภาพของผืนป่าบ้านนาตองและความหลากหลายของระบบนิเวศทางน้ำของลำน้ำซึ่งไหลผ่านกลางหมู่บ้าน และมีองค์ประกอบการท่องเที่ยวที่หลากหลาย เช่น การศึกษาวิถีชีวิตการเกษตร เช่น การผลิตเมี่ยง การปลูกข้าวไร่ สัมผัสการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน รวมทั้งศึกษาวัฒนธรรมประเพณีความเชื่อของชาวบ้าน สำหรับศักยภาพของการจัดการให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศตามหลักการที่สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทยกำหนดขึ้นนั้น คณะผู้วิจัยและชาวบ้านร่วมกันวิเคราะห์แล้วว่ามีแนวโน้มที่จะสามารถพัฒนาได้ โดยเฉพาะในประเด็นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากร โดยมีกลุ่มอนุรักษ์เต่าปูลู และกลุ่มราษฎรอาสาพิทักษ์ป่า คณะกรรมการของชุมชนได้มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีการปลูกป่าทดแทนป่าเสื่อมโทรมและการป้องกันไฟป่า

ปัจจุบันเต่าปูลูอยู่ในสภาพใกล้สูญพันธุ์ จะอาศัยอยู่ในเฉพาะพื้นที่ที่มีน้ำสะอาดเท่านั้น และมีแหล่งอาหารอุดมสมบูรณ์ กินปู กุ้ง และหอยเป็นอาหารหลัก พื้นที่บ้านนาตองนั้นเป็นแหล่งต้นน้ำของลำน้ำน่าน และใกล้ ๆ หมู่บ้านจะมีถ้ำนาตอง และน้ำตกผาบ่องที่สามารถเข้าไปเที่ยวได้ ผู้ที่ต้องการมาศึกษาชีวิตที่เรียบง่ายที่นี่ ติดต่อได้ที่ชมรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านนาตอง 05452 9060-1 โดยเสียค่าใช้จ่าย 390 บาท/คน ไม่รวมค่าเดินทาง ใช้เวลาพัก 1 วัน 1 คืน

ส่วนที่ 3 แนวทางการสร้างความเข้มแข็งการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน

จากการพูดคุยเบื้องต้น ถึงแนวทางการพัฒนาชุมชนสู่การเป็นหมู่บ้านการท่องเที่ยว พบว่าที่ผ่านมาชุมชนได้มีการดำเนินกิจกรรมโฮมสเตย์ รวมไปถึงการรับคณะศึกษาดูงานของชุมชนที่สนใจเรื่องการประวัติศาสตร์ แต่ยังขาดระบบการจัดการที่เป็นรูปธรรมโดยเฉพาะการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว ในการก่อสร้างแหล่งเรียนรู้ของชุมชนเพื่อรองรับผู้มาศึกษาดูงานและมาท่องเที่ยวซึ่งแนวทางที่ชุมชนจะดำเนินการต่อในการจัดการท่องเที่ยวในอนาคต พอสรุปได้ดังนี้

5.1 การรวบรวบประวัติของชุมชนเพื่อประกอบการออกแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์

5.2 การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติในพื้นที่ป่าชุมชน

5.3 การจัดทำปฏิทินวิถีชีวิตในรอบปีเพื่อวางแผนการจัดการท่องเที่ยว

5.4 การพัฒนามัคคุเทศก์น้อย หรือนักสื่อความหมายเยาวชน

ส่วนที่ 1 บริบทชุมชน

1.1. สภาพโดยทั่วไปของชุมชน

สถานที่ตั้ง บ้านแจรงหลวง หมู่ที่ 4 ตำบลภูคา อำเภอปัว จังหวัดน่าน

อาณาเขต ทิศเหนือ ติดกับบ้านกองจูน ตำบลภูคา อำเภอปัว จังหวัดน่าน ทิศใต้ ติดกับบ้านน้ำปัวพัฒนา ตำบลภูคา อำเภอปัว จังหวัดน่าน

1.2. ที่ตั้งหมู่บ้าน

ตั้งอยู่ที่พิกัด Q 0721261 UTM 2131100 มีขนาดพื้นที่ 15.2 ตารางกิโลเมตร จำนวนพื้นที่ทั้งสิ้น 9,512 ไร่ แบ่งเป็นจำนวนพื้นที่ป่า 3,350 ไร่ จำนวนพื้นที่ทำกิน 6,162 ไร่

1.3. การคมนาคม

การเดินทางเข้าไปยังบ้านแจรงหลวง ใช้เส้นทางหลวงหมายเลข 1256 (ทางแยกเข้าอุทยานแห่งชาติดอยภูคา) โดยแยกซ้ายมือบริเวณแยกเข้าบ้านเต๋ย สภาพถนนเข้าหมู่บ้านแจรงหลวงเป็นถนนลูกรังและลาดยาง สามารถเดินทางเข้าได้โดยรถยนต์ แต่ในช่วงฤดูฝนการเดินทางเข้าสู่หมู่บ้านค่อนข้างลำบาก ระยะทางจากทางแยกเข้าหมู่บ้านประมาณ 14 กิโลเมตร รวมระยะทางห่างจากตัวอำเภอปัวถึงบ้านแจรงหลวง 39 กิโลเมตร และห่างจากตัวเมืองจังหวัดน่าน 90 กิโลเมตร

1.4. แหล่งน้ำ

แหล่งน้ำธรรมชาติ ได้แก่ ห้วยแจรงและล้ำน้ำปัว ซึ่งไหลผ่านหมู่บ้านมาทางทิศเหนือเป็นแม่น้ำสายหลักเข้าหมู่บ้าน ชาวบ้านใช้แหล่งน้ำนี้ในการอุปโภคและบริโภคและใช้ในการทำการเกษตร เป็นแหล่งน้ำที่สำคัญในการหาสัตว์น้ำเป็นอาหาร นอกจากนี้ยังมีประชาภูเขา สร้างเพื่อกับเก็บน้ำในห้วยแจรงและล้ำน้ำปัว และส่งจ่ายมายังครัวเรือน ซึ่งส่วนใหญ่ชาวบ้านจะนำน้ำไปใช้ในครัวเรือนมากกว่าเอาไว้ดื่ม

1.5. การบริการสาธารณะในหมู่บ้าน

หน่วยงานที่เข้ามาดูแลได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบลภูคา อยู่ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 7 กิโลเมตร ตั้งอยู่ที่ 130 หมู่ 7 ถนนหมายเลข 1265 สายอำเภอปัว-บ่อเกลือ ตำบลภูคา อำเภอปัว จังหวัดน่าน ตั้งอยู่บนพื้นที่ภูเขาสูง สลับซับซ้อนและสลับร่องห้วยลึก มีพื้นที่รับผิดชอบขนาด 282

ตารางกิโลเมตร เส้นทางสู่ตำบลเป็นถนนลาดยางสายปัว – บ่อเกลือ อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอ 21 กิโลเมตร

โรงเรียนบ้านน้ำปัวพัฒนา อยู่ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 1 กิโลเมตร สภาพโดยทั่วไปของโรงเรียนบ้านน้ำปัวพัฒนาที่ตั้งหมู่ที่ 12 ตำบลภูคา อำเภอปัว จังหวัดน่าน ทิศเหนือติดกับบ้านแจลงหลวง ทิศใต้ติดกับบ้านตาน้อย ทิศตะวันออกติดกับเขตอำเภอบ่อเกลือ ทิศตะวันตกติดกับบ้านกอกจูน ประชาชนเป็นชาวเขาเผ่าลั๊วะ ประกอบอาชีพทำไร่เลื่อนลอย รับจ้าง และหาของป่ามาขาย ส่วนใหญ่ยากจน ผลผลิตทางการเกษตรที่ผลิตได้ไม่เพียงพอต่อการบริโภคจึงเป็นปัญหาต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ปัจจุบันโรงเรียนบ้านน้ำปัวพัฒนามีหมู่บ้านในเขตบริการ 3 หมู่บ้านคือ บ้านแจลงหลวงหมู่ที่ 4 มี 47 ครัวเรือนอยู่ห่างจากที่ตั้งโรงเรียน 1 กิโลเมตรมีนักเรียนมาเรียน 23 คน บ้านตาน้อยหมู่ที่ 5 มี 53 ครัวเรือน อยู่ห่างจากที่ตั้งโรงเรียน 5 กิโลเมตร มีนักเรียนมาเรียน 29 คน และบ้านน้ำปัวพัฒนาหมู่ที่ 12 มี 74 ครัวเรือนที่ตั้งของโรงเรียนมีนักเรียน 33 คน รวมนักเรียนทั้งหมด 85 คน

หน่วยจัดการต้นน้ำน้ำปัว อยู่ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 1 กิโลเมตร เป็นหน่วยงานสนามของโครงการป่ารักน้ำ รักษ์แผ่นดิน ทำหน้าที่ด้านการฟื้นฟูระบบนิเวศต้นน้ำและจัดระเบียบชุมชนในท้องที่อำเภอปัว จังหวัดน่าน หน่วยจัดการต้นน้ำน้ำปัว สาขาที่ 1 มีพื้นที่ปฏิบัติการอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติดอยภูคาและป่าผาแดง ท้องที่ตำบลสกาด ตำบลภูคาและตำบลสถาน อำเภอปัว จังหวัดน่าน พื้นที่ทำการฟื้นฟูระบบนิเวศต้นน้ำ ครอบคลุมพื้นที่ตอนบนของลุ่มน้ำปัว มีลำน้ำสายสำคัญซึ่งเป็นสาขาของลำน้ำปัวได้แก่ ห้วยโซน ห้วยแจรงและห้วยไท ภายในที่ทำการหน่วยต้นน้ำน้ำปัว มีที่พัก ห้องน้ำ ไว้บริการแก่ผู้สัญจรไปมาในบริเวณเขตความรับผิดชอบของหน่วยงาน

และสถานีอนามัยบ้านเต๋ย อยู่ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 7 กิโลเมตร

1.6. ลักษณะทางกายภาพ

บ้านแจรงหลวง มีสภาพพื้นที่โดยทั่วไปเป็นภูเขาสูงชัน สภาพป่าเป็นป่าดิบเขา หมู่บ้านแจรงหลวงจึงตั้งอยู่ในพื้นที่ราบระหว่างหุบเขา

1.7. ลักษณะภูมิอากาศ

อากาศโดยส่วนใหญ่จะหนาวเย็นตลอดทั้งปี และมีหมอกปกคลุมมากในช่วงฤดูหนาว ฤดูฝนจะมีฝนตกชุกและตกต่อเนื่องเป็นระยะเวลานาน ทำให้มีน้ำไหลบ่าหน้าดินและไหลลงลำธารค่อนข้างเร็ว ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของชั้นดินได้ง่าย

ลักษณะภูมิอากาศแบบฝนเมืองร้อนเฉพาะฤดูกาล สามารถบางฤดูกาลได้เป็น 3 ฤดูคือ

ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่เดือนเมษายน ถึงปลายเดือนตุลาคม
ฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน ถึงเดือนกุมภาพันธ์
ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคม ถึงเมษายน

1.8. ลักษณะประชากร

สภาพหมู่บ้าน เป็นหมู่บ้านชาวเผ่าลัวะ จากการบอกเล่าของบรรพบุรุษอยู่กันมาหลายชั่วอายุคน ไม่มีหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษรยืนยันและในปี พ.ศ.2512 ถูกก่อกวนจากผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์และได้อพยพลงมาที่บ้าน ป่ากลาง ตำบลศิลาแลง คือตำบลป่ากลางปัจจุบัน ในปี พ.ศ. 2514 หลังจากเหตุการณ์เข้าสู่ภาวะปกติประชาชนส่วนใหญ่ก็ได้อพยพขึ้นไปตั้งถิ่นฐานที่เดิมอีกครั้งหนึ่ง เนื่องจากมีปัญหาเรื่องที่ทำกินไม่เพียงพอกับการครองชีพ และได้ตั้งหมู่บ้านแจรงหลวงเมื่อปี พ.ศ. 2541 ปัจจุบันมีจำนวนครัวเรือน 40 หลังคาเรือน ชายจำนวน 89 คน หญิง จำนวน 90 คน รวมจำนวน 179 คน

1.9. อาชีพและรายได้

อาชีพหลักของประชากร ทำไร่ข้าว อาชีพเสริมของประชากร ไร่ข้าวโพดและลิ้นจี่ รับจ้างทั่วไป รายได้โดยเฉลี่ย 1000 บาทต่อเดือนต่อครัวเรือน

1.10. การปกครอง

ผู้นำในการปกครองของลัวะมี 2 ลักษณะ คือผู้นำทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน นายกองค์การบริหารส่วนตำบล และมีผู้นำตามธรรมชาติดำรงตำแหน่งเป็นหมอผี ชื่อนายถือ ทาแปง และนายเปลี่ยน ทาแปง

1.11. ศาสนา

การนับถือศาสนาของชาวบ้านแจรงหลวง ถือพุทธศาสนาควบคู่กับการนับถือผี ลัวะเชื่อเรื่องผี ว่ามีทั้งผีดีและผีเลวสิงสถิตอยู่ตามสิ่งต่างๆเป็นต้นว่าผีที่เฝ้าครอบครัว ผีฟ้า ผีป่า ผีภูเขา ผีเข้าประตูหมู่บ้าน ซึ่งบางครั้งผีอาจจะเป็นสาเหตุก่อความเจ็บป่วยให้แก่คนได้ การติดต่อกับผีจะติดต่อโดยการเซ่นด้วยอาหารที่ผีประเภทนั้นๆชอบโดยมีผู้ทำ พิธีคือ “ ลำ” และ “ สะมัง” หรือคนที่มีคาถาอาคม จะมีการเชิญผีมากินอาการ การฆ่าสัตว์เลี้ยงผีจะจัดส่วนต่างๆ ของสัตว์ให้ผีอย่างละน้อย สัตว์ที่ใช้เซ่น ผีมีไก่ หมู วัว ควาย และ หมา

1.12. ประเพณี

เป็นกลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานมาดั้งเดิม รวมทั้งที่อพยพมาจากเมืองไชยบุรี สปป.ลาว ส่วนคำว่า "ถิ่น" เป็นชื่อที่ทางการไทยเรียกกลุ่มชนดั้งเดิมกลุ่มนี้ในจังหวัดน่าน ลัวะมักตั้งบ้านเรือนบนพื้นที่สูงระหว่าง 2,500-3,000 ฟุต จากระดับน้ำทะเลปานกลาง บริเวณลำน้ำสาขาแม่น้ำน่าน เช่น น้ำวาง น้ำว้า และน้ำมาง ดำรงชีพด้วยการปลูกข้าวไร่ และหาของป่า มีฝีมือในการจักสานหญ้าสามเหลี่ยมเป็นภาชนะต่างๆ หลายๆ หมู่บ้านยังคงความเชื่อดั้งเดิมที่ผีสัมพันธ์กับธรรมชาติ เช่น ผีป่า ผีน้ำ ผีไร่ และผีบรรพบุรุษ

1. ประเพณีกินสะโหลดเล่นพิ จัดขึ้นในช่วงเดือน สิงหาคม ของทุกปี
2. ประเพณีเลี้ยงผีไร่ จัดขึ้นในช่วงฤดูการทำไร่ทุก ๆ ปี
3. ประเพณีเลี้ยงเจ้าหลวงบัว จัดขึ้นในช่วงเดือนเมษายนของทุกปี
4. ประเพณีสู่ขวัญ กรณีเกิดการเจ็บป่วยของคนในครอบครัว
5. สู่ขวัญข้าว จัดขึ้นหลังจากการเสร็จสิ้นการเก็บเกี่ยวข้าว

ส่วนที่ 2 การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน

บ้านแจรงหลวง โดยพื้นที่แล้วเป็นหมู่บ้านที่มีประวัติความเป็นมาที่เป็นหมู่บ้านคอมมิวนิสต์เก่าจึงทำให้หมู่บ้านแจรงหลวงมีแตกต่างหมู่บ้านอื่นในจังหวัดอื่นๆ หมู่บ้านแจรงหลวงบริเวณหมู่บ้านโดยรอบนั้นเป็นชาวเขาเผ่าลัวะ ซึ่งหากเป็นเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์แล้ว ชาวลัวะ มีอยู่มากมายตามภูเขาด้านตะวันออกของภาคเหนือสืบค้นความเป็นมาโดยการสอบถามจากผู้ที่มีอายุมากที่สุดได้ความว่า พวกเขาไม่ได้อพยพมาจากดินแดนประเทศอื่นพวกเขาอยู่ที่นี่มานานมากแล้วอยู่มาหลายชั่วคน ดังนั้นการเป็นหมู่บ้านคอมมิวนิวต์เก่าและเป็นชาวลัวะ จึงทำให้บ้านแจรงแหลวง มีเสน่ห์แก่ผู้ที่ต้องการเข้ามาสัมผัสความเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนที่มีความแตกต่างจากหมู่บ้านอื่นๆ

บ้านแจรงหลวง มีแหล่งท่องเที่ยวตามธรรมชาติที่เพิ่งถูกค้นพบมาไม่นานมานี้ และโดยมากเป็นถ้ำที่ตั้งอยู่บริเวณขุนน้ำปัว ได้แก่ ถ้ำนาง ถ้ำยาง ถ้ำหมา ถ้ำยอดวิมาน เป็นต้น ความงดงามของถ้ำนั้น เป็นถ้ำที่มีขนาดที่แตกต่างกันไป บางถ้ำเป็นถ้ำที่ตายไปแล้วแต่บางถ้ำก็ยังคงมีการเติบโตของหินงอกหินย้อยอยู่เสมอ

บ้านแจรงหลวง อยู่ไม่ไกลมากนักจากอุทยานแห่งชาติดอยภูคา เดินทางโดยรถยนต์ส่วนบุคคลได้แต่จะมีความลำบากบ้างฝนฤดูฝน ภายในหมู่บ้านยังไม่มีร้านค้า บ้านพักของเอกชนไว้รองรับนักท่องเที่ยว แต่หากนักท่องเที่ยวต้องการเข้าไปเยี่ยมชมหมู่บ้านแจรงหลวง สามารถติดต่อบ้านพักของหน่วยต้นน้ำน้ำปัว ซึ่งเป็นหน่วยงานที่ดูแลหมู่บ้านแจรงหลวง มีบ้านพัก เต้นท์ ห้องน้ำ

ไว้รองรับกับนักท่องเที่ยวจำนวนมาก จึงอาจจะกล่าวได้ว่าหากนักท่องเที่ยวท่านใดที่ไปอุทยานแห่งชาติดอยภูคาแล้ว หากได้แวะมาเยี่ยมชมหมู่บ้านแจรงหลวง ก็จะได้สัมผัสกับความหนาวเย็นและความเป็นเอกลักษณ์ของชาวบ้านที่มีอัธยาศัยดี ต้อนรับนักท่องเที่ยวด้วยความเต็มใจ

ศักยภาพด้านการท่องเที่ยวจากการศึกษาข้อมูลพื้นฐานและการสำรวจเบื้องต้นพบว่าบ้านแจรงหลวงมีศักยภาพด้านการท่องเที่ยวสูงทั้งในด้านของทรัพยากรธรรมชาติป่าเขาและถ้ำซึ่งยังไม่มีการสำรวจในเชิงวิชาการถึง 11 แห่ง แต่ละแห่งมีความอุดมสมบูรณ์สวยงามทั้งหินงอกหินย้อย รวมทั้งธารน้ำที่ไหลผ่านถ้ำ นอกจากนั้นชุมชนบ้านแจรงหลวงยังเป็นพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ที่มีเรื่องราวการต่อสู้ระหว่างรัฐกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ซึ่งหากยังมีการฟื้นฟูหรือสร้างเรื่องราวในแหล่งพื้นที่เช่นฐานบัญชาการ สถานีสื่อสารและเส้นทางการสัญจรของทหารป่า ก็จะเป็นแหล่งท่องเที่ยวผจญภัยและดึงดูดใจ

นอกจากนั้นด้วยสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งชุมชนที่อยู่ในหุบเขารายล้อมด้วยภูเขาสูงชันทำให้ภูมิอากาศหนาวเย็นตลอดปีซึ่งจากสถิติที่ผ่านมาในฤดูหนาวพบว่านักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศเข้าไปท่องเที่ยวในชุมชนค่อนข้างหนาแน่น

ผลการศึกษาข้อมูลพื้นฐานยังพบว่าชุมชนแจรงหลวงเป็นชุมชนของชาวลัวะซึ่งตามประวัติศาสตร์ของชาวลัวะเป็นชนดั้งเดิมในท้องถิ่นแต่ถูกชาวเมืองรุกรานให้ต้องถอยล่นไปตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ห่างไกลและระยะได้ถูกผสมกลมกลืนกับคนเมืองพื้นราบจึงทำให้หลงเหลือชุมชนลัวะน้อยมาก ดังนั้นจึงทำให้ชุมชนบ้านแจรงหลวงเป็นชุมชนที่มีวัฒนธรรมเฉพาะที่น่าสนใจศึกษาและเป็นแหล่งท่องเที่ยว ประกอบกับชุมชนบ้านแจรงหลวงตั้งอยู่ในพื้นที่ที่ไม่ไกลจากอุทยานแห่งชาติดอยภูคา ดังนั้นจึงมีศักยภาพสูงในการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน (CBT) โดยเชื่อมโยงกิจกรรมการท่องเที่ยวกับอุทยานแห่งชาติ ข้อจำกัดของชุมชนแจรงหลวงคือการเข้าถึงค่อนข้างลำบากโดยเฉพาะฤดูฝนเพราะเส้นทางการเข้าถึงมีความทุระกันดาร คดเคี้ยวและลาดชัน ซึ่งมองอีกมิติหนึ่งก็อาจจะเป็นสิ่งที่น่าสนใจสำหรับนักท่องเที่ยวเฉพาะกลุ่มได้

ส่วนที่ 3 แนวทางการสร้างความเข้มแข็งการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน

จากการพูดคุยเบื้องต้น ถึงแนวทางการพัฒนาชุมชนสู่การเป็นหมู่บ้านการท่องเที่ยว พบว่าที่ผ่านมาชุมชนยังไม่ได้มีการจัดการทางด้านการท่องเที่ยวอย่างจริงจัง ยังอยู่ในขั้นตอนของการสำรวจแหล่งท่องเที่ยวในชุมชน และมีนักท่องเที่ยวเข้ามาศึกษาดูงานที่แหล่งต้นน้ำน้ำปัว จึงสามารถพัฒนาให้เกิดการท่องเที่ยวโดยชุมชนได้ ดังนั้นการส่งเสริมความเข้มแข็งการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน พอสรุปได้ดังนี้

5.1 การรวบรวบประวัติชุมชนเพื่อประกอบการออกแบบกิจกรรมการท่องเที่ยว

5.2 การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติในพื้นที่ป่าชุมชน

5.3 การจัดทำปฏิทินวิถีชีวิตในรอบปีเพื่อวางแผนการจัดการท่องเที่ยว

5.4 การพัฒนามัคคุเทศก์หรือนักสื่อความหมายเยาวชน

ภาคผนวก ข

ภาพกิจกรรม

หมอดินอาสา
กรมพัฒนาที่ดิน

โครงการฝึกอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่น
ในพื้นที่โครงข่ายการท่องเที่ยวภาคเหนือตอนบน
เพื่อพัฒนาศักยะแรงงานด้านการบริการการท่องเที่ยว
วันที่ 24-30 เมษายน 2552
APR 29 2009

APR 29 2009
ศกม.

APR 29 2009

APR 29 2009

3. **สัตว์เลื้อยคลาน** พบไม่น้อยว่า 29 ชนิด เช่น กิ้งก่าหัวแดง จิ้งเหลนน้ำ ตุ๊กแก กิ้งก่าบิน เต่าหก เต่าปูลู งูเหลือม งูเห่า งูจงอาง เป็นต้น
4. **สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ** พบเป็นได้มี 14 สายพันธุ์ ส่วนใหญ่พบในช่วงฤดูฝน ช่วงฤดูแล้งมักหลบซ่อนหรือจำศีล เช่น กบ เขียด อึ่ง คางคก ปาด กระท่าง (ซาลามานเดอร์) ชาวเขาเรียก แอะเอาะ

ส่วนสัตว์ป่าในชุมชนบ้านผาหมอน ผู้เฒ่าผู้แก่เล่าว่า เมื่อในอดีตสัตว์ป่ามีให้เห็นมากมายทั้งสัตว์ป่าน้อยใหญ่ เช่น ช้างป่า หมูป่า เก้งกวาง เสือ ลิง ชะนี ไก่ป่า เต่าดำ เต่าทอง นกหลากหลายชนิด แต่ในปัจจุบันนี้ สัตว์ป่าเริ่มจะหายากและลดน้อยลงที่เหลือให้เห็นก็จะเป็นสัตว์ป่าขนาดเล็ก เช่น ไก่ป่า นกต่าง ๆ และประเภทสัตว์เลื้อยคลานและแมลง

1.3.4 สถานที่สำคัญในชุมชน

-โรงเรียน หมู่บ้านผาหมอน เป็นหมู่บ้านที่โชคดีที่มีโรงเรียนตั้งอยู่ในหมู่บ้าน ให้ลูกหลานได้เรียนหนังสือ โดยไม่ต้องได้เดินทางไปเรียนในหมู่บ้านอื่น โรงเรียนของเราตั้งอยู่ก่อนเข้าสู่หม่าบ้านผาหมอน ประมาณกิโลเมตรที่ 6 จากทางแยกถนนจอมทอง – ดอยอินทนนท์ ซึ่งตั้งอยู่ทางด้านซ้ายมือของถนนเข้าสู่หมู่บ้าน เป็นโรงเรียนขนาดกลาง ซึ่งมีประวัติความเป็นมา ดังนี้

โรงเรียนนิยมไพรผาหมอน อินทนนท์ ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่หมู่บ้านชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง หมู่ที่ 8 ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ผู้ริเริ่มก่อตั้งโรงเรียนนี้คือ นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล เลขาสมาคมนิยมไพรในสมัยนั้น โดยมีความมุ่งหวังให้ชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงและเผ่าม้ง ซึ่งอาศัยอย่างกระจัดกระจายเป็นหย่อมบ้านต่าง ๆ ตามเทือกเขาดอย อินทนนท์ อันประกอบไปด้วย บ้านผาหมอน บ้านหนองหล่ม บ้านอ่างกาน้อย บ้านท่าฝั่ง บ้านสบหาด บ้านแม่กลางหลวง และบ้านขุนกลาง ให้ได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานอ่านออก เขียนได้ รู้หนังสือไทย และคิดเลขเป็น จึงได้สร้างโรงเรียนแห่งนี้ขึ้น

-วัด หมู่บ้านผาหมอนของเรามีวัดตั้งอยู่ในหมู่บ้านบริเวณใกล้ ๆ กับโรงเรียน วัดเป็นสถานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของหมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้านที่นับถือศาสนาพุทธใช้เป็นที่พึ่งทางใจ ส่วนประวัติการก่อตั้งวัดผาหมอน มีดังนี้

วัดผาหมอน ตั้งอยู่ที่บ้านผาหมอน หมู่ที่ 8 ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ได้ก่อตั้งเมื่อประมาณต้นปี พ.ศ. 2513 โดยการนำของ นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ซึ่งเป็นเลขานุการสมาคมนิยมไพรในขณะนั้น มีวัตถุประสงค์ให้พระธรรมจาริกและพระสงฆ์ เข้ามาเผยแพร่พระพุทธศาสนาและอบรมสั่งสอนพระธรรมวินัยให้ชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงและเผ่าม้ง ที่อาศัยเป็นหย่อมบ้านกระจัดกระจายตามเทือกเขาอินทนนท์

-ที่ทำการอุทยานแห่งชาติ (กม. 31) ที่ทำการอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ สำนักอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ กรมป่าไม้กระทรงเกษตรและสหกรณ์ สำนักงานตั้งอยู่ที่ กิโลเมตรที่ 31 ทางหลวงหมายเลข 1009 สายจอมทอง – อินทนนท์ มีหน้าที่ในด้านอนุรักษ์ ป้องกัน ดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ การพักผ่อนหย่อนใจ และการศึกษาค้นคว้าวิจัย ทางด้านธรรมชาติ – วิทยาและชีววิทยา ซึ่งได้รับการประกาศแต่งตั้งให้เป็นอุทยานแห่งชาติ ตามประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 223 ลงในพระราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 89 ตอนที่ 148 ลงวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2515

-หน่วยควบคุมไฟป่าที่ ชม. 5 (ดอยอินทนนท์) หน่วยควบคุมไฟป่าที่ ชม. 5 (ดอยอินทนนท์) ตั้งอยู่ในพื้นที่อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ บริเวณด้านซ้ายมือของถนนสายอำเภอจอมทอง – ดอยอินทนนท์ กิโลเมตรที่ 21 บ้านสบหาด เลขที่ 1 หมู่ที่ 17 ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ระวางแผนที่ 4746 – 3 มีหน้าที่รับผิดชอบในการควบคุมไฟป่าพื้นที่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ ครอบคลุมพื้นที่บางส่วนของอำเภอจอมทอง อำเภอแม่แจ่ม อำเภอแม่วาง และกิ่งอำเภอดอยหล่อ จังหวัดเชียงใหม่ เนื้อที่รับผิดชอบตามแผน 482.4 ตารางกิโลเมตร หรือ 301,500 ไร่ โครงการควบคุมไฟป่า จัดทำขึ้นเพื่อสนองพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ ในการป้องกันไฟป่าบริเวณอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ กรมป่าไม้จึงได้จัดตั้งโครงการควบคุมไฟป่าดอยอินทนนท์ ตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ 2529

-สถานีวิจัยโครงการหลวงอินทนนท์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งโครงการหลวงขึ้นเป็นโครงการส่วนพระองค์เมื่อ พ.ศ. 2522 โดยมีคณาจารย์ และข้าราชการจากหน่วยงานต่าง ๆ เป็นอาสาสมัครดำเนินงานวิจัยพืชเมืองหนาว เพื่อให้ชาวเขาปลูกทดแทนฝิ่นและมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

วัตถุประสงค์ของมูลนิธิโครงการหลวง มีดังนี้

1. ช่วยชาวเขาเพื่อมนุษยธรรม
2. ช่วยชาวไทยลดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ คือ ป่าไม้ ต้นน้ำลำธาร
3. กำจัดการปลูกฝิ่น
4. รักษาดินและใช้พื้นที่ให้ถูกต้อง
5. ผลิตพืชผลเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจแก่ประเทศ

สถานีวิจัยโครงการหลวง ตั้งอยู่ในเขตบ้านขุนกลาง ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทองเชียงใหม่ มีหน้าที่ส่งเสริมการปลูกพืชทดแทนฝิ่น ถ่ายทอดวิชาความรู้ทางด้านการเกษตรแผนใหม่ เพิ่มผลผลิตทางการเกษตรให้สูงขึ้น ปรับปรุงฐานะความเป็นอยู่ของชาวเขาให้ดีขึ้น

ตลอดจนป้องกันการบุกรุกทำลายป่าไม้ ต้นน้ำลำธาร โดยให้เกษตรกรหันมาทำการเกษตรแบบถาวร

-ศูนย์บริการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ดอยอินทนนท์ บริเวณกิโลเมตรที่ 26 บ้านแม่กลางหลวง มีบ้านพักและเต็นท์บริการเป็นส่วนหนึ่งของโครงการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ดอยอินทนนท์ เป็นการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) เป็นการท่องเที่ยวอย่างมีความรับผิดชอบในแหล่งธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น และแหล่งวัฒนธรรมที่เกี่ยวเนื่องกับระบบนิเวศ โดยมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของผู้ที่เกี่ยวข้องภายใต้การจัดการสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมของท้องถิ่น

- **สถานที่ท่องเที่ยวในท้องถิ่น** สถานที่ท่องเที่ยวในเขตอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ มีสถานที่ท่องเที่ยวที่สวยงามมากมาย ดังนั้น เราซึ่งอยู่ในพื้นที่นี้ มีความภาคภูมิใจและมีความยินดีที่จะขอกล่าวถึงแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ ดังนี้

1. น้ำตกวชิรธาร หรือน้ำตกสายรุ้ง หรือน้ำตกเจ็ดสี หรือน้ำตกตาดฆ้องโยง อยู่ที่กิโลเมตรที่ 20 จะมีทางเข้าอยู่ 2 เส้นทาง เส้นทางรถยนต์เข้าไปประมาณ 600 เมตร ทางขวามือมีลานจอดรถ และเส้นทางเดินเท้าลงสู่น้ำตกระยะทาง 350 เมตร น้ำตกวชิธารมีลักษณะเป็นน้ำตกขนาดใหญ่ มีชื่อเดิมว่า "น้ำตกตาดฆ้องโยง" เป็นน้ำตกที่มีสายน้ำตกกระทบโขดหินมีเสียงดังกึกก้องไปไกลแสนไกล กระแสน้ำไหลลงมาจากหน้าผาสูงประมาณ 40 เมตร ฝั่งตรงข้ามเป็นหน้าผาสูงชัน ยามเที่ยงวันดวงอาทิตย์สาดส่องลงมาจะกระทบกับละอองน้ำทำให้เกิดเป็นประกายรุ้งกินน้ำ จึงทำให้น้ำตกแห่งนี้มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "น้ำตกสายรุ้ง"

2.น้ำตกสิริธาร (กม. 23) เป็นน้ำตกที่สวยงามอีกแห่งหนึ่ง ที่เปิดให้ท่องเที่ยวแห่งใหม่ เมื่อ 18 มีนาคม 2545 นี้เอง อยู่ด้านซ้ายมือ เดินเข้าไปประมาณ 30 เมตร ก็จะพบน้ำตกสิริธารที่สวยงามไม่น้อยและอยู่ใกล้กับทางแยกเข้าหมู่บ้านผาหมอน

3.น้ำตกสิริภูมิ บริเวณกิโลเมตรที่ 31 ติดกับสถานีวิจัยโครงการหลวง จะมีน้ำตกสิริภูมิลักษณะของน้ำตกเป็นสายน้ำสองสายไหลคู่กันลงมาจากหน้าผาอันสูงชัน ซึ่งเดิมเรียกว่าน้ำตกสองพี่น้อง หรือน้ำตกเลาลี ตามชื่อของชาวเขาเผ่าม้งซึ่งเป็นหัวหน้าหมู่บ้านและต่อมา มรว.จักรทอง ทองใหญ่ ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้ขนานนาม น้ำตกใหม่ว่า "น้ำตกสิริภูมิ"

4.กลุ่มน้ำตกแม่ปาน (กม. 6) ถนนอินทนนท์ – แม่แจ่ม กม. 37.5 เป็นที่ตั้งด่านตรวจเช็คบัตรค่าธรรมเนียมขึ้นสู่ยอดดอยอินทนนท์ ทางแยกด้านซ้ายมือ เป็นเขตท้องที่อำเภอแม่แจ่ม เส้นทางนี้ด้านขวามือสู่น้ำตกแม่ปานระยะทาง 3 กม. มีน้ำตกที่น่าสนใจ

หลายจุด เช่น น้ำตกแม่ปาน น้ำตกธารทอง น้ำตกแท่นสังข์ น้ำตกสองพี่น้อง และออบน้อย ภายในบริเวณน้ำตกมีเส้นทางเดินเท้าเที่ยวชมน้ำตกจุดต่าง ๆ

5.จุดชมวิว (กม. 41) อยู่ทางซ้ายมือเป็นเส้นทางเดินเท้าระยะทาง 30 เมตร เป็นจุดที่สามารถมองดูพระอาทิตย์ขึ้นและตก จะพบกับความสวยงามตระการตาแปลกกว่าที่อื่นใด

6. พระมหาธาตุนภเมทนีดล และพระมหาธาตุนภพลภูมิสิริ กิโลเมตรที่ 41.5 ทางแยกด้ายซ้ายมือระยะทาง 30 เมตร เป็นสถานที่ที่กองทัพอากาศของประเทศได้จัดสร้างขึ้นเพื่อถวายแด่องค์พระสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในวาระมีพระชนม์มายุครบ 60 พรรษา เจดีย์ส่วนบนสุดเป็นรูปทรงยอดปลีสีทองรองรับกลีบบัวบาน บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และภายในห้องโถงรูปทรงแปดเหลี่ยมเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางประทานพร ทำด้วยหินแกรนิต พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานนามว่า **"พระบรมศาสดา นวมินทรมหาจักรีราชสนุสรณ์ สัฐิพรรษาสถาพรพิพัฒน์"** และพระพุทธรูปที่ประดิษฐานในพระมหาธาตุนภพลภูมิสิรินั้นสลักด้วยหินหยกขาว พระราชทานนามว่า **"พระพุทธสิริกิตติมายุมงคล"**

7.เส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติกิ่วแม่ปาน (กม. 42) อยู่ทางด้านซ้ายมือเป็นเส้นทางเดินเท้าระยะทาง 3 กม. เหมาะสำหรับนักท่องเที่ยวที่ต้องการสัมผัสกับธรรมชาติโดยแท้จริง แต่ก่อนการเดินทางจะต้องได้รับอนุญาตจากเจ้าหน้าที่ที่ทำการอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ก่อน เพื่อป้องกันอันตรายและป้องกันรักษาสภาพพื้นที่ป่าให้ไว้เป็นมรดกสืบไป

1.4 ประเพณีวัฒนธรรมของชุมชน ชาวปกาเกอะญอ จะมีขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม และความเชื่อ ที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเองค่อนข้างโดดเด่น ซึ่งถือว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของสังคมอย่างหนึ่ง บ้านเมืองใดมีขนบธรรมเนียมประเพณีแสดงว่าบ้านเมืองนั้นประชาชนมีพฤติกรรมการดำรงชีวิตสืบต่อกันมาอย่างเป็นระบบมีแบบแผน เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า "ชาวปกาเกอะญอ" เป็นชนเผ่าที่รักธรรมชาติ รักความสงบ รักป่าไม้ นอกจากนี้ยังรักและยึดมั่นในขนบธรรมเนียมอันดีงามของชนเผ่าไว้ได้อย่างเหนียวแน่น น่ายกย่องชมเชย แม้โลกปัจจุบัน จะมีวิวัฒนาการด้านเทคโนโลยีทันสมัยต่าง ๆ สังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม ในชุมชนอื่น ๆ รอบข้างจะเปลี่ยนแปลงไปก็ตาม แต่ว่าชาวปกาเกอะญอ ก็ยังคงรักษาขนบธรรมเนียม ประเพณีไว้ได้เป็นอย่างดียิ่ง ปกาเกอะญอบ้านผาหมอน มีขนบธรรมเนียม จารีตประเพณีและความเชื่อที่ยึดถือสืบต่อกันมานาน ซึ่งในปัจจุบันนี้บางอย่างยังยึดถือปฏิบัติกันอยู่ แต่บางอย่างก็มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา จารีตประเพณีชาวปกาเกอะญอซึ่งมีเอกลักษณ์และวิธีการปฏิบัติเป็น

ของตนเอง จะเริ่มตั้งแต่การเริ่มมีชีวิตอยู่จนกระทั่งตายไป ในที่นี้จะขอเรียกว่าประเพณีรอบชีวิต ได้แก่

1.4.1 ประเพณีการเกิด (ดี ต่า เบล) ในเดือนที่แปด ของการตั้งครรภ์ สามีจะให้ความสนใจและดูแลภรรยาเป็นพิเศษ หากใกล้เวลาที่ภรรยาจะคลอดลูก ภรรยาเริ่มเจ็บท้อง สามีจะไปเรียกหมอตำแยประจำหมู่บ้าน มาช่วยทำคลอดให้กับภรรยาของตน ในขณะที่หมอตำแยกำลังทำคลอดอยู่นั้น ชาวปกาเกอะญอจะมีข้อห้ามดังนี้ คือ ห้ามไม่ให้เด็กและผู้ชายเข้ามาดู เมื่อคลอดเสร็จแล้ว ผู้เป็นพ่อจะเป็นคนทำความสะอาดให้ลูก แล้วพ่อจะตัดสายรกของลูก สายรกที่ตัดออกมานั้นพ่อจะเอาบรรจุลงในกระบอกไม้ไผ่ที่เตรียมไว้ ปิดฝาด้วยเศษผ้า เรียกว่ากระบอกสายรก เมื่อบรรจุสายรกลงในกระบอกเรียบร้อยแล้ว พ่อก็จะนำกระบอกสายรกนั้นไปในป่าที่ใกล้หมู่บ้าน โดยจะต้องเลือกต้นไม้ที่มีรูปร่างดี แข็งแรง เพื่อนำกระบอกไม้ไผ่ที่บรรจุสายรกของลูกฝากไว้ที่ต้นไม้นั้น โดยแขวนไว้บนต้นไม้ที่ถูกเลือก ต้นไม้นั้นเราเรียกว่า **"เดปอทู่"** ซึ่งแปลว่า **"ต้นสายรก"** ชาวปกาเกอะญอเชื่อกันว่าขวัญของทารกคนนี้จะอยู่ที่ต้นไม้ต้นนี้ และจะห้ามไม่ให้ตัดต้นไม้ต้นนี้โดยเด็ดขาด เพราะถ้าตัดต้นไม้ต้นนี้เชื่อกันว่าจะทำให้ขวัญของเด็กคนนี้ไม่มีที่อยู่

1.4.2 ประเพณีการแต่งงาน (อ่อ มุ๊) ความเป็นมาของประเพณีแต่งงาน (อ่อ มุ๊) ของชาวกะเหรี่ยง (ปกาเกอะญอ) เป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาช้านาน พิธีแต่งงานจึงถือเป็นพิธีอันศักดิ์สิทธิ์และสำคัญมากของชาวปกาเกอะญอ เพราะปกาเกอะญอจะแต่งงานเพียงครั้งเดียวเท่านั้น โดยบ่าวสาวจะต้องครองเรือนและอยู่ร่วมกันตลอดชีวิต การแต่งงานที่จะเล่าถึงนี้เป็นพิธีการแต่งงานของชาวปกาเกอะญอที่นับถือศาสนาพุทธ ในหมู่บ้านผาหมอน

1.4.3 พิธีมัดมือปีใหม่ "แซะลอหนี่ซอโข่" ก่อนการถางไร่ รอบปีใหม่ ประมาณต้นเดือนกุมภาพันธ์ ชาวปกาเกอะญอจะทำพิธีมัดมือขึ้นปีใหม่ เพื่อเรียกขวัญเตรียมถางไร่ จึงขออนุญาตใช้แผ่นดินจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์สูงสุด พิธีมัดมือปีใหม่ เป็นประเพณีที่มีมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษที่ชาวปกาเกอะญอยึดถือสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบันนี้ การทำพิธีมัดมือปีใหม่จะทำพร้อมกันทั้งหมู่บ้าน โดยหัวหน้าหมู่บ้านหรือที่เรียกว่าหมอผี จะเป็นผู้กำหนดวัน โดยเลือกเอาวันดีที่สุด ก่อนจะทำพิธีมัดมือปีใหม่ หมอผีซึ่งเป็นผู้นำหมู่บ้าน จะบอกให้คนในหมู่บ้านเตรียมต้มเหล้าเพื่อทำพิธีมัดมือปีใหม่

1.4.4 พิธีกรรมการทำนา ในราวปลายเดือนพฤษภาคม ชาวปกาเกอะญอก็จะเริ่มฤดูกาลทำนา ซึ่งการทำนานั้นชาวปกาเกอะญอจะมีการลงแขก แลกเปลี่ยนแรงงานกัน ก่อนลงมือทำนา ในราวเดือนกรกฎาคม จะมีพิธี "แรกนาดำ" โดยเจ้าของนาจะทำพิธีแรกนา โดยลงมือไถและดำนาก่อนที่จะให้คนอื่นมาช่วยไถนาหรือดำนา ซึ่งก็จะมีการช่วยกันไถ และดำนาที่ละเจ้าจนกระทั่งเสร็จทั้งหมดในราวเดือนสิงหาคม ชาวปกาเกอะญอก็จะทำพิธีมัดมือครึ่งปี เรียกว่า กี่จือ

ลาคุปู" เป็นการบอกว่าการปลูกหรือดำนาเสร็จเรียบร้อยด้วยดี ซึ่งการมัดมือลาคุปูนี้ ก็จะทำเหมือนพิธีมัดมือทั่วไป มีการฆ่าหมูหรือไก่มามัดมือทุกคนในครอบครัวให้อยู่เย็นเป็นสุข นอกจากนี้ก็จะมีพิธีดำหัวควาย เป็นการขอบคุณหรือแสดงความรู้คุณควายที่ช่วยไถนาจนเสร็จสิ้น ฤดูการทำนาและร่วมกันมัดมือลาคุปูก็เป็นการแสดงถึงความสามัคคีกันในหมู่ปกาเกอะญอที่ช่วยกันดำนาจนเสร็จสิ้นทั้งหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังมีพิธีขอขมาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ได้ใช้ไฟเผา ได้ใช้น้ำ "บอดิ" หรือ "บอชิ" เป็นการขอบคุณ "ต่อตีด่าตออะเกอะล่า" หรือขอบคุณสิ่งสูงสุดที่ช่วยคุ้มครองให้การดำเนินการผลิตเป็นไปด้วยดี เรียกว่า **"ต่าแซะ"** เป็นพิธีขับไล่สิ่งชั่วร้ายออกจากไร่นา ในพิธีกรรมจะใช้ไก่ตัวผู้ 1 ตัว เป็นเครื่องเซ่นไหว้ พิธีขอขมาต่อธรรมชาติที่ใช้ไฟ ใช้น้ำ ในการทำนาจะใช้ไก่ตัวผู้สีแดงเป็นเครื่องเซ่น

1.4.5 ความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างบ้าน ชาวปกาเกอะญอจะสร้างบ้านโดยใช้ไม้ไผ่ ซึ่งหากไม้ไผ่กอใดหากมีคนตัดไปสร้างบ้านแล้ว คนอื่นห้ามตัดเพราะชาวปกาเกอะญอถือว่าคนตัดคนแรกเป็นเข้าของแล้ว

1.4.6 ความเชื่อเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ความเชื่อของชาวเขาที่อาศัยอยู่ในป่า ซึ่งแวดล้อมไปด้วยธรรมชาติ ป่าไม้ แม่น้ำ ลำธาร เป็นสิ่งที่ช่วยให้เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ต่างก็มีหลักเกณฑ์ กฎ ระเบียบของการอยู่ร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นกฎระเบียบการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับคน คนกับสัตว์ และคนกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม การยึดถือ กฎ ข้อห้าม ข้อปฏิบัติอย่างเหนียวแน่นนี้ ชาวปกาเกอะญอเชื่อว่าเป็นสิ่งที่ส่งผลให้เราอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุขมาจนทุกวันนี้

จากการบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ คุณพ่อกอแงะ ในหมู่บ้านผาหมอนบอกว่า ชาวปกาเกอะญอ มีความเชื่อในเรื่องของภูตผี จิต วิญญาณ ที่คอยดูแลสิงสถิตอยู่ทั่วไปในป่าเขา แม่น้ำ ลำห้วย ในไร่ ในท้องนา ในหมู่บ้าน หรือแม้แต่ในร่างกาย วิญญาณของคนเราก็มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คอยปกครองคุ้มครอง ซึ่งหากใครนับถือ ยึดมั่นในกฎ จารีตประเพณี ก็จะส่งผลให้คนผู้นั้นอยู่เย็นเป็นสุข ความเชื่อของชาวปกาเกอะญอนี้ ยังเป็นการช่วยกันรักษาอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมด้วย ดังเช่น ความเชื่อเกี่ยวกับป่าเขา ได้แก่

1.4.7 ความเชื่อเกี่ยวกับแม่น้ำลำธาร **แม่น้ำลำธาร** ชาวปกาเกอะญอเชื่อกันว่าแม่น้ำลำธารทุกสายจะมีเจ้าของ มนุษย์ต้องเคารพ ยำเกรงท่าน เจ้าของแม่น้ำลำธารซึ่งเราเรียกว่า **"นาที"** หากผู้ใดไม่เคารพยำเกรงแม่น้ำ อุจจาระ ปัสสาวะ ลงในแม่น้ำลำคลอง หรือตัดต้นไม้บริเวณต้นน้ำลำธาร **นาที** จะลงโทษผู้นั้น โดยทำให้คนผู้นั้นล้มป่วยลง และผู้นั้นต้องทำพิธีขมาต่อ **นาที** ด้วยการฆ่าหมู หรือไก่มาเลี้ยง แต่ตรงกันข้าม หากใครเคารพยำเกรมท่าน ท่านก็จะคอยปกป้องคุ้มครองชีวิตเราให้มีความร่มเย็นเป็นสุข

1.4.8 ความเชื่อเกี่ยวกับสัตว์ ชาวปกาเกอะญอ เป็นชนเผ่าที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติ สัตว์ก็เป็นอีกอย่างหนึ่งที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวปกาเกอะญอ เช่น การเลี้ยงหมู หรือไก่ ทุกบ้านเพื่อไว้ทำพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น เลี้ยงผี หรือผู้หญิงชาวปกาเกอะญอ พอเริ่มโตเป็นสาวก็ต้องเลี้ยงหมูไว้เพื่อเตรียมแต่งงาน เป็นต้น นอกจากสัตว์เลี้ยงแล้ว ยังมีสัตว์หลายชนิดที่ผู้เฒ่าผู้แก่เล่าว่าเป็นสัตว์ต้องห้ามที่มี กฎห้ามฆ่า ด้วยเหตุผลนานับประการ เช่น

นกขวัญข้าว (โท่ บี ข่า) นกขวัญข้าว นี้ชาวปกาเกอะญอจะห้ามไม่ให้ฆ่าเพราะเชื่อว่านกขวัญข้าวนี้เป็นนกเทพเจ้าแห่งข้าว ซึ่งเป็นเทพเจ้าแห่งความอุดมสมบูรณ์ คอยดูแลให้ข้าวในไร่อุดมสมบูรณ์ช่วยให้ผลผลิตได้ผลมาก หากเห็นนกขวัญข้าวบินอยู่ที่ไร่นาของใครจะทำให้ข้าวได้ผลผลิตมาก ปกาเกอะญอจะทำพิธีบวงสรวงมีพิธีเลี้ยงรับรองนกขวัญข้าวเมื่อถึงฤดูทำนาและเลี้ยงส่งนกขวัญข้าวทุกปีหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยว

นกพญาไฟ (โท่ บี เบ) นกพญาไฟ ถือเป็นนกที่ชาวปกาเกอะญอ ไม่ฆ่าและไม่กินอีกชนิดหนึ่ง เพราะเชื่อว่า หากใครพบเจอนกพญาไฟก็ถือว่าจะมีโชคมาลาภ ทำงานเพาะปลูกก็ได้ผลดี ทำการค้าก็ทำให้ค้าขายดี ถ้าเจอรังของนกพญาไฟหากเก็บเอาไว้ก็จะเป็นสิริมงคลแก่ตัวเอง ซากของนกพญาไฟตัวผู้ หากเก็บเอาไว้โดยไม่ให้ขนหลุดร่วงได้เชื่อกันว่าผู้ใดได้ครอบครัวของผู้นั้นจะมีเสน่ห์ ทำให้มีเพื่อนฝูงเยอะ

1.4.9 ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านในชุมชนมีประวัติความเป็นมาทางสังคม วัฒนธรรมแตกต่างกันไป ซึ่งประกอบไปด้วย เชื้อชาติ การแต่งกาย ความเชื่อ การดำรงชีวิต ประเพณี ตลอดจนภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดกันมา ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน ถือเป็นเสน่ห์อย่างหนึ่งของชาวปกาเกอะญอ ทั้งยังสามารถมองเห็นได้บ้างในสังคมปัจจุบัน แต่ ศิลปวัฒนธรรมบางอย่างกำลังจะสูญหายไปจากสังคม ปกาเกอะญอ หากเราไม่สืบทอดสานต่อศิลปวัฒนธรรมอันดีงามนี้ไว้ **การทอผ้า** ชาวปกาเกอะญอ เป็นชาวเขาที่อยู่ในป่าลึก แต่เดิมถนนหนทางไม่สะดวกเหมือนในปัจจุบัน ชาวปกาเกอะญอ จึงมีการทอผ้าใส่เอง ซึ่งมีลวดลายเป็นเอกลักษณ์ของชนเผ่าตนเอง เช่น ผู้ชาย (พะควา) จะใส่เสื้อสีแดง ผ้าสะโหร่ง ผู้หญิงแต่งงานแล้ว (พะหมื่อปก่า) จะใส่เสื้อสีน้ำเงิน , ดำ ผ้าถุงสีแดง ผู้หญิงสาวและเด็ก (พะหมื่อ) จะใส่เสื้อสีขาวยาว **การจักสาน** การจักสานถือเป็นศิลปะอย่างหนึ่งที่อยู่คู่ชนชาวปกาเกอะญอ มาตั้งแต่โบราณ เพราะชาวปกาเกอะญอ จะมีการสอนลูกหลานให้รู้จักการจักสานมาใช้ประโยชน์ในครัวเรือน ในบ้านของชาวปกาเกอะญอเครื่องใช้ส่วนมากก็จะเป็นเครื่องใช้ที่ได้จากการจักสานเป็นส่วนมาก ได้แก่ กื๊อ , ชอซึ , เซ่อก๊ะ , ก่อแล , ก่อแลเดอ , แพกือ , เททอ , กะระบ๊ะ , ต่าปลี , ชอคา , โก๊ะอาคา , ม่อเจเค๊าะ , เซแกะ , คาเลอคอ เป็นต้น

การจักสาน ชาวปกาเกอะญอ จะสืบทอดโดยสอนกันมาเป็นทอด ๆ ซึ่งหน้าที่ของการจักสานมักจะเป็นหน้าที่ของผู้ชาย โดยเฉพาะผู้สูงอายุ ซึ่งจะไม่ได้ไปไร่ไปนา จึงอยู่เลี้ยงลูกหลานและช่วยทำอุปกรณ์จากเครื่องจักสานให้ลูกหลานได้ใช้

ในอดีตชาวปกาเกอะญอ จะนำเอาเครื่องจักสานที่ทำขึ้นมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้มาก ซึ่งอุปกรณ์ที่ได้จากการจักสาน จะเป็นอุปกรณ์เครื่องใช้จากการจักสาน จะมีหลายรูปแบบหลายชนิดด้วยกัน ซึ่งบรรพบุรุษได้ออกรูปแบบให้เหมาะสมกับการใช้งานที่สุด การจักสาน มักจะใช้ไม้ไผ่เป็นหลัก ซึ่งไม้ไผ่สามารถจักสานได้หลายอย่างด้วยกัน ดังคุณพ่อแนะพอ พนากำเนิดสกุล ได้เล่าให้ฟังดังนี้ การจักสานส่วนมากจะนำมาใช้ในครัวเรือน เช่น ใส่ข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ ภายในบ้าน

ส่วนที่ 2 การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน

2.1 พัฒนาการของการท่องเที่ยวหมู่บ้านผาหมอนตั้งอยู่บริเวณดอยอินทนนท์ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งมีการตั้งรกรากมาก่อนที่จะกลายเป็นอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ในปัจจุบัน อาชีพหลักคือการเกษตร ทำนาขั้นบันได ซึ่งบริเวณหมู่บ้านยังมีป่าไม้ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ที่ผ่านมาชุมชนโดยรอบถูกการจัดการท่องเที่ยวมากระทบมาช้านาน ไม่ว่าด้านงานวิจัย ด้านการท่องเที่ยวแบบบริษัททัวร์ ซึ่งชุมชนไม่มีแนวทางในการต้านรับกับสิ่งเหล่านี้เพราะขาดการมีส่วนร่วมในการจัดการ และไม่มีความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยว โดยงานวิจัยที่ผ่านมาเมื่อทำการวิจัยจบแล้วไม่เคยคืนข้อมูลหรือความรู้ต่างๆ ที่ได้ทำการศึกษามอบคืนสู่ชุมชน บริษัททัวร์และชุมชนไม่เคยประสานงานกันเกี่ยวกับแนวทางการท่องเที่ยว ชุมชนเองไม่รู้แนวทางการประสานงานกับบริษัททัวร์ และทางบริษัททัวร์คิดแต่เพียงต้องการให้นักท่องเที่ยวได้มาสัมผัสวิถีชีวิตของคนในชุมชน โดยเฉพาะชาวเขา ชุมชนจึงถูกท่องเที่ยวโดยไร้รูปแบบรองรับ ชุมชนบ้านผาหมอนเองก็เป็นชุมชนอีกชุมชนหนึ่งที่ประสบปัญหาดังกล่าว เช่น การที่กลุ่มนักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งที่ชอบขี่รถไต่เขา ซึ่งการมาแต่ละครั้งได้สร้างความรำคาญ ไม่เคารพความเป็นส่วนตัว และไม่คำนึงถึงความปลอดภัยของชีวิตของคนในชุมชน ผู้ที่มาเยือนทำตามใจชอบ ผู้มาศึกษาวิจัย เรียนรู้ตามความรู้สึกนึกคิดของตนเอง ซึ่งแท้จริงแล้วหากชุมชนเองมีการจัดการที่ดี ชุมชนเองสามารถที่จะทำการท่องเที่ยวตามวิถีชีวิตของตนเองได้ในหลายแง่มุม เช่น ประวัติศาสตร์ชุมชน การเกษตรชุมชน วัฒนธรรมชุมชน ป่านิเวศน์ศึกษาชุมชน สมุนไพรชุมชน และหัตถกรรมท้องถิ่น เพราะสิ่งเหล่านี้คือวิถีชีวิตของคนในชุมชนและชุมชนได้ทำกิจกรรมหลักเหล่านี้มาตั้งแต่สมัยโบราณ ซึ่งชุมชนต้องเตรียมความพร้อมในการรองรับแบบมีเหตุผล ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน และสอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยว ดังนั้น การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนในครั้งนี้ถือเป็น

แนวทางให้ชุมชนได้ตระหนักถึงความสำคัญของวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป และมองเห็นความสำคัญหลายๆ ด้าน เพื่อให้ชุมชนอยู่ร่วมกับสังคมโลกได้อย่างสมศักดิ์ศรีตามวิถีชีวิตของคนในชุมชนเอง เพราะหากการท่องเที่ยวที่ไม่ได้เกิดขึ้นโดยชุมชนเอง หรือไม่ใช่เป็นความต้องการของชุมชนเอง การดำรงชีวิตอยู่ก็คงเป็นไปอย่างยากลำบากในอนาคต

ชุมชนผาหมอน เป็นชุมชนที่โชคดีที่มีธรรมชาติอันสวยงาม ซึ่งบรรพบุรุษสามารถรักษาความสวยงามนี้เองไว้ได้จนถึงทุกวันนี้ ดังนั้นชุมชนผาหมอนหลายหย่อมบ้านจึงกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ที่เปิดบริการให้คนจากที่ต่าง ๆ ได้มาเที่ยวชมความงาม ซึ่งหาดูได้ยากในยุคปัจจุบัน

จุดเริ่มต้นของการพัฒนามาจาก มูลนิธิโครงการหลวง เป็นหน่วยงานที่เข้ามาส่งเสริมและสนับสนุนให้ชาวบ้านมีอาชีพทำนอกเหนือจากภาคการเกษตรและการลดการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อการปลูกฝิ่น ในช่วงแรก มูลนิธิโครงการหลวงเน้นการส่งเสริมให้ปลูกไม้ดอก และพืชเมืองหนาวเพื่อสร้างรายได้ให้กับชาวบ้าน

ต่อมาเมื่อกระแสการท่องเที่ยวเป็นที่นิยม การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์จึงเป็นอีกหนึ่งทางเลือกในการพัฒนา ส่งเสริมและสนับสนุนเศรษฐกิจชุมชน โดยการสนับสนุนให้ชาวบ้านในชุมชนลุกขึ้นมาบริหารจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนเพื่อการจัดการ การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ซึ่งมีวิธีการจัดการกับแหล่งท่องเที่ยวโดยให้ชุมชนเป็นผู้ดูแล จัดการเอง ดังนั้นแหล่งท่องเที่ยวในชุมชนของเรา เราจึงมีโอกาสเข้าไปบริหารจัดการ

การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์นี้ เป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวที่ไม่มีการสูญเสียความเป็นธรรมชาติ เป็นการท่องเที่ยวที่จะพยายามกระทบกระเทือนความเป็นธรรมชาติให้น้อยที่สุด แหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์นี้ ในชุมชนผาหมอน มีอยู่ด้วยกัน 2 แห่ง คือ

1. แหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านแม่กลางหลวง
2. แหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านอ่างกาน้อย

ในระยะแรกมีการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ให้ชุมชนเป็นผู้จัดการในสองจุดได้แก่ บ้านแม่กลางหลวงและบ้านอ่างกาน้อย โดยการสนับสนุนของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ซึ่งในขณะนั้นเองชุมชนผาหมอนยังไม่รู้จักการจัดการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านแม่กลางหลวง ได้เริ่มต้นจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ดอยอินทนนท์ ฝ่ายนันทนาการท่องเที่ยว ได้ให้คำแนะนำกับผู้นำชุมชนและกลุ่มผู้สนใจเรื่องการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ จากนั้นชุมชนได้มีการรวมตัวกัน ได้แก่หมู่บ้านแม่กลางหลวง บ้านอ่างกาน้อย บ้านหนองหล่ม และบ้านผาหมอน

ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2542 ได้มีการตั้งศูนย์ท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านแม่กลางหลวง โดยใช้พื้นที่บ้านแม่กลางหลวงเป็นที่ตั้งศูนย์ และเริ่มมีการดำเนินงานโดยยึดรูปแบบสหกรณ์ในการทำงาน ต่อมาได้จัดสร้างที่พัก จุดประชาสัมพันธ์ จุดรักษาความปลอดภัย โรงอาหาร และบริการเดินนำเที่ยวเดินป่าศึกษาธรรมชาติ ชมวิถีชีวิตและภูมิปัญญาท้องถิ่นแก่นักท่องเที่ยว

2.2 ศักยภาพและการบริหารจัดการท่องเที่ยวของชุมชน

2.2.1 เป้าหมายการจัดการท่องเที่ยวของชุมชนการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอนมีเป้าหมายเพื่อ ***หนึ่ง*** รักษาฐานทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนให้สามารถเกิดการใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน ***สอง*** ฟื้นฟู วัฒนธรรม ประเพณีดั้งเดิมของชุมชน และ ***สาม*** การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างคนในชุมชนและผู้มาเยือน

2.2.2 ศักยภาพในการจัดการ การท่องเที่ยว

2.2.2.1 ด้านประเพณี วัฒนธรรมและการเกษตร (นำเสนอเป็นปฏิทินประจำปี)

เดือนมกราคม ถึง เดือนเมษายน เป็นช่วงที่ชุมชนได้พักผ่อนจากการเสร็จภารกิจทางการเกษตรหลังฤดูเก็บเกี่ยว แต่มีกิจกรรมที่สำคัญที่ชุมชนต้องทำอย่างต่อเนื่องหลังจากนี้คือ การทำบุญเรียกขวัญข้าวใหม่ ซึ่งเป็นการทำบุญขวัญข้าวเพื่อนที่จะนำมารับประทานเป็นพิธีกรรมที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน เป็นกิจกรรมทางพิธีกรรมเชิงกึ่งลักษณะแบบครอบครัว เป็นการขอบคุณข้าวปลาอาหารที่ได้ให้ผลผลิตออกมาเพื่อให้มีอาหารบริโภคอย่างพอเพียงตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาและตลอดไป

การผูกข้อมือส่งท้ายเก่าต้อนรับปีใหม่แบบวัฒนธรรมปกาเกอะญอ เป็นประจำทุกปีที่หลังฤดูเก็บเกี่ยวเสร็จสมบูรณ์ที่ชุมชนปกาเกอะญอมีกิกรรมผ่อนคายความเคียดตลอดนะยะเวลาที่ทำการเกษตรมา เป็นวิถีชีวิตที่ต้องการให้ชุมชนมีความสามัคคีรักใคร่กัน แม้แต่ชุมชนอื่นๆ สามารถที่จะมาร่วมกิจกรรมผูกข้อมือปีใหม่นี้ได้และรวมถึงบุคคลภายนอกด้วย กิจกรรมนี้จะอยู่ช่วงปลายเดือนมกราคมถึงเดือนกุมภาพันธ์

การแต่งงาน นับได้ว่าช่วงเดือนปลายเดือนมกราคม ถึง เดือนกุมภาพันธ์ ของทุกปีจะเป็นฤดูการแต่งงานของชาวปกาเกอะญอ เพราะถือว่าช่วงนี้เป็นวันเดือนปีที่ดี ชุมชนส่วนใหญ่ของชาวปกาเกอะญอจะมีพิธีแต่งงานให้กับลูกหลานชาวปกาเกอะญอ แต่เราเองไม่สามารถที่จะกำหนดเป็นโปรแกรมตายตัวได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับวันเวลาของการมาเที่ยวของนักท่องเที่ยวเช่นกัน

พอมาช่วงปลายเดือนเมษายนเข้าสู่เดือนพฤษภาคม เป็นช่วงที่คนในชุมชนต้องเตรียมเมล็ดพันพืชต่างๆ รวมถึงเมล็ดกล้าข้าวด้วย และเริ่มตระเตรียมพื้นที่สำหรับการเริมต้นการเกษตรแบบฉบับของชุมชนปกาเก่อญอบ้านผาหมอนและชุมชนอื่นๆใน “แคว้นมึกะคี”

เดือนพฤษภาคม ถึง เดือนกรกฎาคม เป็นช่วงฤดูทำการเกษตรแบบนาขั้นบันไดที่มีพื้นที่สวยที่สุดในเมืองไทยอีกแห่งหนึ่งที่นักท่องเที่ยวหาชมได้ยาก โดยส่วนมากไม่มีใครรู้จักการทำนาขั้นบันไดที่อยู่บริเวณดอยอิทนนท์แห่ง ด้วยเป็นเพราะทางชุมชนมิได้เปิดแหล่งท่องเที่ยวและมิได้มีการประชาสัมพันธ์ ด้วยวัฒนธรรมแบบปกาเก่อญอนั้นที่มีความแตกต่างกลุ่มชนเผ่าอื่นๆ ก่อนที่จะทำนาและการนำน้ำเข้ามายังที่ทำการเกษตร ในช่วงนี้ "พิธีการลี้ยงเจ้าที่แม่น้ำขุนเขา" ก็เริ่มขึ้นพร้อมๆกับการเตรียมแหล่งเพาะกล้าต้นข้าวนาดำ เป็นพิธีกรรมทางศาสนาพื้นบ้านแบบดั่งเดิม เป็นการขอพรจากเจ้าดิน เจ้าฟ้า เจ้าที่ป่าต้นน้ำและขุนเขาเพื่อโดนบรรดาให้มีน้ำสมบูรณ์เพียงพอต่อการทำเกษตรโดยทั่วกัน แต่พิธีกรรมนี้นักท่องเที่ยวสามารถเข้ามาเยี่ยมชนได้แต่ต้องได้รับการอนุญาตจากเจ้าของพิธีก่อน โดยที่บุคคลภายนอกไม่สมารถร่วมรับประทานอาหารกับเจ้าของพิธีได้โดยเด็ดขาด พิธีกรรมทางการเกษตรแบบนี้เราสามารถหาชมได้ในช่วงนี้

จากนั้นก็จะเป็นขั้นตอนการเข้าสู่ฤดูการทำนาแบบเต็มตัว วัฒนธรรมที่น่าชื่นชมคือชาวปกาเก่อส่วนใหญ่ที่นี่ยังคงรักษาวัฒนธรรมแบบลงแขกเพื่อนช่วยเหลือซึ่งกันและกันมีอยู่อย่างเหนียวแน่น เป็นการช่วยกันแบบไม่เอาค่าแรง เป็นการลงทุนทางสังคมที่สามารถให้คนในชุมชนเกาะกลุ่มกันอย่างเหนียวแน่น พอมาปลายมิถุนายนถึงต้นเดือนกรกฎาคม ขั้นตอนการทำนาขั้นบันไดเป็นสิ้นสุดไปอีกขั้นหนึ่ง

เดือนสิงหาคม ถึง เดือนตุลาคม เป็นช่วงที่ผลผลิตกำลังเติบโตโดยเฉพาะนาขั้นบันไดจะเขียวขจีทั่วท้องนาบริเวณบนดอยในร่องหุบเขาพื้นดอยอิทนนท์ ซึ่งเป็นสีสันที่สวยงามมากสำหรับผู้ที่ชอบความเขียวขจี ก่อนที่ต้นข้าวจะเข้าสู่แตกเป็นหนุ่มสาวและกำลังฟักตัวพร้อมที่จะออกเป็นเมล็ดรวงข้าว

ในช่วงเวลานี้ชาวปกาเกอะญอที่นี่จะมีพิธีกรรมอีกพิธีหนึ่งคือเป็น "พิธีกรรมเลี้ยงเจ้าที่นา" เป็นการขอบคุณเจ้าป่าต้นน้ำและเจ้าขุนเขา เจ้าฟ้า เจ้าดิน ที่ให้ผลผลิตออกมาอย่างสมบูรณ์ และยังมีพิธีอีกอย่างหนึ่งที่ควบคู่การพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าที่นาคือ "พิธีผูกข้อมือบอกลาฤดูฝนและเตรียมตัวเข้าสู่ฤดูหนาว" เป็นการส่งสัญญาว่าผลผลิตนั้นใกล้ที่จะเก็บเกี่ยวแล้ว ทั้งนี้เป็นการกระตุ้นให้ทุกคนตระเตรียมความพร้อมที่จะเก็บเกี่ยวผลผลิตที่จะเกิดขึ้น พิธีกรรมนี้จะเกิดพร้อมๆกัน เป็นพิธีกรรมแบบต่อเนื่อง เป็นอีกโปรแกรมหนึ่งที่เราสามารถเสนอให้กับนักท่องเที่ยวที่มาถูกเวลาช่วงพิธีกรรมดังกล่าว

ปลายเดือนตุลาคม ถึง กลางเดือน ธันวาคม ถือว่าเป็นช่วงที่เป็นฤดูเก็บเกี่ยวเต็มตัว ที่นี่จุดที่น่าสนใจคือการเก็บเกี่ยวข้าว มีการลงแขกช่วยกันเกี่ยวข้าว ในท้องทุ่งที่มีแต่สีทองเหลืองอร่ามสวยงามอย่างมาก นักท่องเที่ยวมาสารถเข้าร่วมกับกิจกรรมการเกี่ยวได้อย่างที่โดยมิได้มีพิธีกรรมอะไรมากั้นกิจกรรม กลางเดือนพฤศจิกายนเป็นช่วงที่การเก็บเกี่ยวผลผลิตใกล้ที่จะเริ่มจะ

เบาบางลง จนมาถึงต้นเดือนธันวาคมใช้เวลาอีกประมาณ 1 อาทิตย์ งานทุกอย่างที่เกี่ยวกับการเก็บเกี่ยวเป็นอันว่าเสร็จสมบูรณ์ และในอีกไม่นานทุกอย่างก็เข้าวิถีชีวิตตามปกติที่ไดเริ่มมาตลอดทั้งปีอีกครั้ง

ปัญหาคือว่า โปรแกรมแบบที่ได้เสนอมาขั้นต้นนี้มิอาจที่กำหนดแบบตายตัวได้ และนักท่องเที่ยวที่มานั้นขึ้นอยู่กับโอกาสและเวลาก็สามารถได้เห็นสิ่งที่ได้กล่าวมาข้างต้นได้ ต่อมาจึงมีแนวคิดว่าเราควรที่จะจัดโปรแกรมทัวร์แบบตายตัว โดยที่นักท่องเที่ยวสามารถที่จะมาสัมผัสได้ตลอดทั้งปี จึงได้กำหนดโปรแกรมทัวร์ขึ้นมาตามความเหมาะสมกับชุมชน โดยมองทรัพยากรขั้นพื้นฐานของชุมชนมาเป็นที่หนึ่งว่าชุมชนนั้นมีอะไรบ้างเป็นจุดเด่น

ในพื้นที่ดอยอินทนท์สิ่งหนึ่งที่เป็นสนจุดเด่นคือสภาพป่ายังคงอุดมสมบูรณ์ บวกกับวัฒนธรรมชุมชนปกาเก่อญอนั้นมีหลักการในการอนุรักษ์อยู่ในตัวอยู่แล้วทางทีมงานจึงมีข้อสรุปว่า เราต้องมีเส้นทางศึกษาธรรมชาติเพื่อนที่เราจะดำเนินกิจกรรมทางการท่องเที่ยวของชุมชนได้ จุดเด่นอีกอย่างหนึ่งคือของชุมชนประวัติ
ศาสตร์ชุมชนก็เป็นสิ่งที่น่าสนใจและเอาเสนอในกิจกรรมการท่องเที่ยวของชุมชนได้ โดยแต่ละเส้นทางที่ได้กำหนดออกมานั้นล้วนแต่มีที่มาที่ไปทั้งสิ้น

2.2.2.2 เส้นทางศึกษาธรรมชาติ การกำหนดเส้นทางศึกษาธรรมชาตินั้น มีอยู่ด้วยกัน 3 เส้นทางหลักๆ แต่ละเส้นทางมีจุดเด่นไม่เหมือน กัน เนื่องจากการท่องเที่ยวยังคงยึดความสนุกสนานและแบบผจญภัยนิดๆเอาไว้อยู่ โปรกแรมทัวร์จึงได้บรรจุความสนุกสนานเอาไว้เพื่อมิให้การเดินทางของนักท่องเที่ยวนั้นเคร่งเครียดจนเกินไป สำหรับเส้นทุกเส้นทางมีความแตกต่างและแหล่งท่องเที่ยวก็มีความแตกต่างการ และโปรแกรมทัวร์ที่ได้กำหนดไว้นั้นมีดังต่อไปนี้

2.2.2.3 เส้นทางตามรอยเสด็จฯ สมเด็จฯย่า พิชิตดอยอินทนนท์ พ.ศ.2507 ระยะทาง 12 กม. เป็นการย้อยรอยอดีตของการเดินพิชิตยอดดอยอิทนนท์เมื่อตอนเมืองอล้านนายังเป็นประเทศราช จนมาถึง พ. ศ 2507 สมเด็จย่าฯ พระองค์ท่านได้เสด็จพิชิตดอยอินทนนท์ เมื่อ 26 เมษายน 2507 เป็นผลสำเร็จ จึงกลายเป็นตำนานที่เล่าขานกันมาจนถึงทุกวันนี้

สำหรับเส้นทางนี้มีการใช้เดินทางขึ้นนานนับทศวรรษแล้ว นับได้ว่ามีอายุได้มากว่า 110 ปีแล้ว เป็นเส้นทางที่เหมาะสำหรับผู้ที่ชื่นชอบการผจญภัยและชอบศึกษาธรรมชาติมากที่สุด และมีความอดทนต่อการเดินทางขึ้นดอย เป็นเส้นทางที่น่าตื่นเต้นมาก

การเดินทางเริ่มจากหมู่บ้าน ผ่านวิวชุมชนทุ่งนาขั้นบันได โรงเรียนนิยมไพรผาหมอน ผ่านทุ่งนาและแม่น้ำกลางพาดที่ไหลผ่านทุ่งนาขั้นบันไดและมาถึงจุดที่ประทับแรมที่ 1 ครั้งสมเด็จย่า เสด็จเยี่ยมราษฎรบ้านผาหมอนประทับแรมชั่วคราว จากนั้นเดินขึ้นทะลุขึ้นไปยังที่พักแรม "ตำนานป่าแกะแระ" เป็นเรื่องตำนานเกี่ยวกับฝรั่งชาวอังกฤษที่มาทำการศึกษาพฤกษาศาสตร์บริเวณ

นี้นานหลายปี จึงมีเรื่องเล่ากันมาจนจึงปัจจุบัน และเดินทะลุถึงน้ำตกหว่าโป่ จากนั้นเดินขึ้นถึง "ตำนานกอลาวอเคล่อ" ก็เป็นอีกตำนานหนึ่งที่เกี่ยวกับฝรั่งที่ใช้คนถึง 10 คนอบในการวัดรอบต้นโพธิ์

จากนั้นเดินทางเข้าสู่ป่าลึกป่าต้นน้ำป้านผาหมอน ชุมชนแคว้นมึกะคี ผ่านทะลุลานจอดเครื่องบินเฮลิปคอปเตอร์ ครั้งกรมป่าไม้มาทำการสำรวจป่าดอยอินทนนท์ก่อนประกาศเป็นอุทยาน แต่เมื่อเดินข้าถนนและเดินขึ้นอีกหน่อยก็ถึงที่ประทับที่ 2 "ปางสมเด็จ" สมเด็จย่าเสด็จประทับแรมแค้มป์ที่ 2 ก่อนเสด็จพิชิต ดอยอินทนน์

จากนั้นเป็นการเดินทางขึ้นดอยสู่การพิชิตดอยอินทนนท์ ผ่านดงป่าดึกดำบรรพ์และรอยสัตว์ที่น่าทึ่ง ที่คนสมัยใหม่ยากที่จะพบเห็น ในระหว่างทางเราสามารถชื่นชมพืชพรรณไม้ต่างๆนาๆชนิด จนเดินทะลุถึงยอดดอยอินทนนท์ ที่ระดับ 2,565 เมตรจากระดับน้ำทะเล คารวะเจ้าอินทนนท์ ดินเล่นลงเส้นทางอ่างกาพอประมาณและเดินทางกลับโดยรถยนต์กลับบ้านผาหมอนโดยสวัสดิภาพ

เส้นทางนี้เราสามารถเดินขึ้นหรือเดินลงได้เช่นกัน และสามารถนอนค้างคืนในป่าดงดิบได้ ขึ้นอยู่กับว่านักท่องเที่ยวชอบเดินแบบไหนเดินขึ้นหรือเดินลงทั้งสองอย่างจึงให้ความรู้สึกที่ต่างกัน เมื่อใครก็ตามที่เดินพิชิตเส้นทางตามรอยเสด็จ ทางการท่องเที่ยวโดยชุมชนจะมอบใบเกียรติบัตรไว้เป็นที่ระลึก

เป็นโปรแกรมเส้นทางที่น่าศึกษาหรือทดลองเดินพิชิตดอยดอยอินทนนท์เหมือนครั้งพระองค์ท่านสามารถทำได้อย่างน่าทึ่ง รวมถึงผู้คนสมัยก่อนที่มีความอดทนมาต่อการเดินทางขึ้นยอดดอยอินทนนท์ ดอยอินทนนท์เป็นดอยที่มีเสน่ห์ที่ใครๆก็อยากมาสัมผัส แต่นะปัจจุบันรถสามารถที่จะขึ้นถึงยอดดอยย่างไม่ยากเย็นนัก แต่สำหรับท่านที่ต้องการสัมผัสรสชาติของการเดินขึ้นยอดดอยแบบในอดีต ทางการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอนมีความพร้อมที่บริการแก่นักท่องเที่ยวที่สนใจสำหรับเส้นทางนี้

2.2.2.4 เส้นทางเชียงใหม่ – แม่วาง – ปางสมเด็จ – ผาหมอน เป็นการเดินทางที่จะได้สัมผัสกับกิจกรรมทางการท่องเที่ยว สิ่งที่นักท่องเที่ยวจะได้ทำกิจกรรมคือ ขี่ช้าง และ ล่องแพ การขี่ช้างและล่องแพ เป็นกิจกรรมที่ชาวต่างชอบมากอีกกิจกรรมหนึ่ง การขี่ช้างเป็นการประยุคจากการทำกิจการป่าไม้ในสมัยก่อนที่ช้างต้องทำกิจการป่าไม้ร่วมกับคน โดยการเอาช้างมาบริการให้กับนักท่องเที่ยวขี่ช้าง ซึ่งก็สร้างความสนุกสนานให้กับนักท่องเที่ยวไม่น้อย การล่องแพที่แม่วางก็เป็นกิจกรรมที่ชาวต่างชาติเองชอบมากไม่น้อยไปกว่าการขี่ช้าง เพราะเป็นแพไม้ไผ่ที่ไม่เหมือนแพยาง เป็นการสัมผัสบรรยากาศแบบธรรมชาติอีกอย่างหนึ่ง ในระหว่างที่ล่องแพ นักท่องเที่ยวจะได้สัมผัสกับธรรมชาติรอบสองข้างของแม่น้ำ ในช่วงนี้ตลอดระยะเวลาช่วงเช้านักท่องเที่ยวจะทำกิจกรรมทั้ง

สองอย่างจนถึงเวลารับประทานอาหารเที่ยง เมื่อรับประทานอาหารมื้อเที่ยงแล้วนักท่องเที่ยวก็ออกเดินทางต่อไปยังจุดหมายปลาทางที่สองคือ "เส้นทางศึกษาธรรมชาติปางสมเด็จ – บ้านผาหมอน ตลอดระยะเวลาการเดินทางนักท่องเที่ยวสามารถได้สัมผัสกับบรรยากาศทางธรรมชาติรอบทาง ซึ่งเริ่มจาก อำเภอแม่วางเป็นป่าเต็งรัง ไต่ความสูงขึ้นมาเรื่อยๆ มีทั้งป่าสนดำ และป่าสนสามใบ จากนั้นเมื่อเลี้ยวซ้ายก็เข้าสู่ชุมชนปกาเก่อญอทะลุหมู่บ้านหนองเต่า ผ่านหมู่บ้านโป่งแยงน้อย ไต่ขึ้นไปยังบ้านม้งขุนวาง เมื่อเราขับขึ้นผ่านไปยังกลางหมู่บ้านเราจะเห็นก้อนหินสามก้อนขนาดใหญ่ตั้งตระหง่านอยู่บนดอยดอยซึ่งทอดยาวลงมาจากดอยดินทนนท์ มีตำนานเล่าว่าเป็นเพราะความพิโรธของพระเจ้าพระมารดา และถูกขัดขวางจะนางยักษ์ จึงใช้ดาบฟันหินผาดังกล่าวแตกออกมาเป็นสามแฉก จนทิ้งเรื่องราวให้ใครๆเล่ามาจนถึงทุกวันนี้ ดอยหินผาลูกนี้มีชื่อเป็นทางการว่า "ดอยผาแหง่ม" เป็นหินผาที่ใหญ่และสวยงามเมื่อเรามองขึ้นไป เป็นที่อยู่ของสัตว์ประเภท กวางเลียงผา หรือม้าเทวดาอาศัยอยู่ และยังมีพันธุ์พืชเฉพาะถิ่นอยู่ที่บนบอดดอยหินผาแหง่มลูกนี้หลายสายพันธุ์ เป็นพืชกึ่งอำไพท์ที่หามิได้จากแหล่งอื่น ขับเลยขึ้นไปไม่นานเราก็มาถึงจุมุ่งหมายที่สองคือ "ปางสมเด็จ" ปางสมเด็จเป็นจุดเริ่มต้นของการเดินทางลงไปยังป่าต้นน้ำบ้านผาหมอน หรือ "แคว้นมีกะคี" ที่ประกอบไปด้วย 7 หมู่บ้านที่ตั้งอยู่เรียงรายบริเวณดอยอินทนนท์ เมื่อทุกอย่างพร้อมและนักสื่อความหมายท้องถิ่นบ้านผาหมอนมารออยู่แล้ว ก็เริ่มออกเดินทางลงไปยังเส้นทางศึกษาธรรมชาติปางสมเด็จ – บ้านผาหมอนได้เลย ในระหว่างเดินทางลงมานักสื่อความหมายจะอธิบายเรื่องราวต่างๆที่เคยดำเนินมาตั้งแต่ครั้งในอดีต และรับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับพันธุ์ไม้และสมุนไพรต่างๆ รอบข้างทางจนเดินลงมาถึงยังจุดหมายที่น้ำตกหว่าโป่ที่มีความสวยงามอีกที่หนึ่งที่ยังไม่มีใครรู้จักว่ายังมีน้ำตกอยู่ตรงนี้ เมื่อชมน้ำตกและรับไอน้ำเย็นๆจากละอองน้ำแล้ว ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับนักท่องเที่ยวที่จองทัวร์มาครั้งแรกว่าจะเดินถึงยังบ้านผาหมอนด้วยการเดินทางต่อไปยังหมู่บ้านด้วยแรงของเท้า หรือขี่รถยนต์ หรือขี่จักรยานเสือภูเขากลับ ทุกย่างต้องมีการจองและบอกล่วงหน้าเอาไว้เป็นที่เรียบร้อย ในที่สุดทั้งนักท่องเที่ยวและนักสื่อความหมายท้องถิ่นก็เดินทางถึงหมู่บ้านผาหมอน และนักท่องเที่ยวเดินเข้าที่พักเพื่อทำธุระส่วนตัว ซึ่งที่พักทางชุมชนได้สร้างไว้และมีสิ่งอำนวยความสะดวกพอสมควร

2.2.2.5 เส้นทางเชียงใหม่ – น้ำตก – บ้านผาหมอน

โปรแกรมทัวร์เส้นนี้เหมาะสำหรับนักท่องเที่ยวที่มาแบบครอบครัวหรือสำหรับนักท่องเที่ยวที่ไม่ต้องการความท้าทายมากนักกับการเดินป่า และอีกอย่างหนึ่งเส้นทางนี้เป็นเส้นทางประวัติศาสตร์อีกเส้นทางหนึ่งครั้งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้เส้นทางนี้เสด็จเยี่ยมเยี่ยมราษฎรของพระองค์หลายๆครั้งในพื้นที่ชุมชนต่างๆบริเวณนี้

ก่อนที่จะมาถึงเส้นศึกษาธรรมชาติ “ตามรอยเสด็จฯ โครงการพระราชดำริ” ระหว่างทางเราสามารถไห้นักท่องเที่ยวแวะชมน้ำตกที่มีอยู่หลายที่ในเขตพื้นที่ดอยอินทนนท์ เช่น น้ำตกวชิรธาร น้ำตกสิริธาร ฯลฯ และเราก็สามารถรับประทานอาหารมื้อเที่ยงตามแหล่งน้ำตกได้ด้วย ถ้าเป็นหน้าร้อนก็เป็นการผ่อนคลายการเดินได้อย่างดีเยี่ยม ช่วยลดอุณหภูมิความร้อนได้อย่างสบาย

เส้นทางศึกษาธรรมชาติเส้นนี้เกิดจากสมัยก่อนบริเวณแห่งนี้เป็นที่ทำไร่หมุนเวียนแบบ ปกาเก่อญอเมื่อ 15 กว่าปีมาแล้ว ดอยลูกนี้มีชื่อว่า “ดอยงาม” ภาษาถิ่นเรียกว่า “เฟะเละหลู่” ความหมายของดอยลูกนี้คือ เป็นภูเขาที่ทอดยาวลงมาอยู่ลักษณะกึ่งกลางระหว่างแม่น้ำสองแม่น้ำ คือเป็นภูเขาอยู่ในลักษณะเป็นเกาะกลาง แม่น้ำที่ทอดยาวรอบภูเขาคือ “แม่น้ำกลางพาด และ แม่น้ำแม่กลาง”

ปัจจุบันเป็นที่น่ายินดีว่าชะนีที่หายไปจากชุมชนนั้นได้กลับมาอยู่ที่ดอยงามลูกนี้แล้ว แต่ไม่รู้แน่ชัดว่ามีจำนวนกี่ตัว แต่สามารถได้ยินเสียงตอนเช้าๆ เวลาชะนีออกมาหากิน ซึ่งเชื่อได้ว่าแม้จะเป็นที่ทำไร่หมุนเวียนมาก่อน แต่มาวันนี้ผลไม้ป่าต่างๆ ก็ยังมีให้ชะนีหากินได้ ชนีปกาเก่อญอเชื่อว่าเป็นตัวชี้วัดความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่าว่ามีความอุดมสมบูรณ์แค่ไหน ดังนั้นที่ไหนมีชะนีที่นั่นคือผืนป่าอุดมสมบูรณ์เกือบร้อยเปอร์เซ็นต์

ระยะทางก็ไม่ไกลนักจากถนนใหญ่ .กม. 26 บ้านแม่กลางหลวง ถึง บ้านผาหมอน 3 กม. ระหว่างทางเราจะผ่านป่าสนกับต้นก่อมากที่สุด เป็นความพิเศษของป่าบนพื้นที่ดอยอินทนนท์ที่แบ่งความแตกต่างของชนิดป่าบริเวณนี้อย่างชัดเจน และเราสามารถเรียนรู้พันธุ์ไม้ชนิดอื่นๆอีกมากมายที่ขึ้นอยู่สองข้างทาง รวมถึงต้นสมุนไพรต่างๆ ก่อนที่เราจะเดินทางมาถึงทุ่งนาขั้นบันได เราจะผ่านชุมชนเก่าแก่อีกที่หนึ่ง ชื่อของชุมชนเก่านี้เรียกว่า “บ้านท่าฝั่ง” เมื่อก่อนเป็นชุมชนที่ใหญ่ที่สุดอีกแห่งหนึ่งของแคว้นมึกะดี แต่ปัจจุบันชุมชนได้สลายตัวแล้วรวมมาตั้งอยู่ที่บ้านผาหมอนทั้งหมดแล้ว

ด้วยเป็นเพราะจุดตั้งชุมชนชนบริเวณดังกล่าวไม่ถูกลักษณะแบบความเชื่อของชาวปกาเกอะญอ เพราะเป็นลักษณะอยู่ในแก่งเกาะกลางทำให้ในอดีตมักเกิดสิ่งที่ไม่คาดฝันในทางที่ไม่ดีอยู่เสมอ ทั้งโรคภัยไข้เจ็บและเหตุการณ์แปลกประหลาดที่ไม่อาจพิสูจน์ได้ และมีเรื่องร่ำลือถึงเจ้าที่เจ้าทางแห่งดอยลูกนี้แรงมาก ในที่สุดครอบครัวต่างๆที่เหลือจึงอพยพมาอยู่ที่บ้านผาหมอนตั้งหมดและอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุขและสันติสุขเสมอมา

เมื่อเราเดินผ่านชุมชนเก่าแล้ว เราจะข้ามแม่น้ำกลางพาดและเดินขึ้นไปยังทุ่งนาขั้นบันไดเข้าสู่เขตชุมชนและที่ทำกิน จุดแรกที่เราเดินขึ้นมาถึงคือ “แค้มป์เก่านิยมไพร ของคุณหมอบุญส่ง เลขะกุล แต่ปัจจุบันกลายเป็นที่พักน้ำสำหรับการทำเกษตรตามโครงการหลวงแล้ว

เมื่อเรามองทอดสายตาขึ้นไปทางเหนือคือเราจะเห็นทุ่งนาขั้นไดที่สวยงาม ยิ่งงามขึ้นไปอีกถ้าเราถูกฤดูนาเขียวขจี หรือช่วงก่อนเก็บเกี่ยว ตลอดเดือนกรกฎาคม ถึง เดือน กุมภาพันธ์ เป็นช่วงที่สีสันสวยงามที่สุด แต่เมื่อเรามองสูงขึ้งไปอีก เราสามารถมองเห็นดอยหินผาขนาดใหญ่เหมือนลักษณะหมอนที่เคยมีคนหนุน และทิ้งรอยบุ๋มเอาไว้ตรงกลาง เราเรียกดอยลูกนี้ว่า "ผาหมอน" จึงเป็นที่มาของการตั้งชื่อหมู่บ้าน บ้านผาหมอนที่ใช้เรียกกันมาถึงปัจจุบัน

จากนั้นเราก็เดินเข้าสู่ชมชนบ้านผาหมอนในระหว่างทางเราจะผ่านวัดนิยมไพรผาหมอน และ โรงเรียนนิยมไพรผาหมอน ซึ่งเป็นศูนย์รวมจิตใจอีกแห่งของชุมชน โดยคุณหมอบุญส่ง เลขะกุล เป็นผู้ริเริ่มก่อสร้างให้กับชุมชน โรงเรียนนิยมไพรผาหมอนคือสถานการศึกษาขั้นพื้นฐานของชุมชน ลูกหลาน "แคว้นมึกะคี" จะมาเรียนหนังสือตั้งแต่ชั้นอนุบาลจนถึงชั้นประถมปีที่ 6 ก่อนจะแยกย้ายออกไปเรียนนอกพื้นที่สูงขึ้น

นับว่าคุณหมอบุญส่ง เลขะกุล นั้นเป็นผู้ที่ให้คุณค่าต่อสังคมชาวปกาเกอะญอที่นี่อย่างสูงมาก ทำให้คนในชุมชนและลูกๆหลานๆของคนในชุมชนมีการศึกษาอ่านออกเขียนได้ และนำพาตัวเองไปสู่สังคมภายนอกอย่างไม่อายใคร ซึ่งเป็นสิ่งที่คนในชุมชนชื่นชมและสรรเสริญอยู่ไม่เสื่อมคลาย แม้ท่านจะจากเราไปแล้ว แต่ความดีที่ท่านทำไว้ ทำให้คนชุมชนมิได้ลืมแม้แต่น้อยและชุมชนชื่นชมท่านยังดังกึ่งก้องอยู่ในหัวใจของคนในชุมชนตลอดกาล

จุดสุดท้ายคือการเดินเข้าสู่ที่พักที่ตั้งอยู่ที่ชุมชน ในที่ชุมชนบ้านผาหมอนตั้งอยู่กลางป่าชุมชนล้อมรอบที่เขียวขจี ท่านจะพบกับรอยยิ้มของคนในชุมชนด้วยอัธยาศัยที่ดี ถึงแม้บางครั้งท่านอาจเห็นหน้าตาท่าทางแบบขี้อายหรืออาจวิ่งหนีไปเฉยๆ นั้นเป็นธรรมชาติของชาวปกาเกอะญอที่มีนิสัยขี้อายและเกรงใจกับคนภายนอก ท่านก็ไม่ต้องเข้าใจผิดว่าทำไม แต่คนในชุมชนยินดีต้องรับผู้มาเยือนทุกท่านเสมอ

การเดินทางด้วยโปรแกรมทัวร์โปรกแรมนี้ เป็นการเดินทางแบบสบายๆ พักผ่อนไปด้วยในระหว่างทาง เหมือนดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นว่าเหมาะสมกับนักท่องเที่ยวมาแบบครอบครัว หรือสำหรับท่านที่ไม่ต้องการเดินทางแบบผจญความท้ายทายมากนัก และได้รับรู้เรื่องราวต่างๆของชุมชนตลอดเส้นทางก่อนถึงและจนถึงหมู่บ้าน เป็นโปรกแรมการเดินทางแบบสบายๆอีกโปรกแรมหนึ่งของการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน

2.3 การบริหารจัดการท่องเที่ยวของชุมชน

2.3.1 การบริหารบุคลากร(คณะกรรการ)

ผู้จัดการ ผู้จัดการในที่นี้ของเราคือเป็นบุคคลผู้บริหารงานสำคัญทั่วไป ที่บุคคลอื่นๆในการบริหารงานไม่สามารถกระทำได้ ผู้จัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นที่ยอมรับและให้ความนับถือในชุมชนระดับหนึ่ง หน้าที่รับผิดชอบของผู้จัดการนั้น มีหน้าหลักในการบริหารดังนี้

1.สามารถเป็นผู้ชี้ขาดปัญหาที่เกิดขึ้น ผู้จัดการคือเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดและยึดการตัดสินปัญหาของผู้จัดการเป็นอันสิ้นสุด

2.บทบาทหน้ารับผิดชอบที่ขึ้นตรงกับผู้จัดการ เช่น นักสื่อความหมายท้องถิ่น การบริการขนส่งนักท่องเที่ยว ที่พักแบบโฮมสเตย์ ที่พักนักท่องเที่ยวเฉพาะแบบส่วนตัว ผู้ดูแลบ้านพักนักท่องเที่ยว ทั้งหมดต้องขึ้นอยู่กับหน้ารับผิดชอบของผู้จัดการทั้งสิ้น ในส่วนต่างๆที่กล่าวมาต้องตามข้อ (1) นี้ ต้องยึดถือและปฏิบัติตามผู้จัดการทั้งหมด และถือว่าการตัดสินใจของผู้จัดการเป็นอันสิ้นสุด

3.ผู้จัดการเป็นผู้วางระบบในการแบ่งหน้าผู้มีหน้าที่รับผิดชอบส่วนต่างๆ เพื่อการกระจายงานได้อย่างทั่วถึง และผู้รับผิดชอบต้องปฏิบัติตามคำสั่งของผู้จัดการเพื่อบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ ทั้งสามข้อหลักใหญ่ๆ คือหน้ารับผิดชอบของผู้ที่เป็นผู้จัดการบริหารงานของการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน ซึ่งเป็นงานที่ท้าทายความสามารถของคนในชุมชนที่ไม่มีความรู้ความสามารถเหมือนอย่างคนที่ได้เรียนจบจากมหาลัย แต่ทั้งหมดนี้เรามิได้มอบหมายให้ใครคนไหนก็ได้ หรือใครก็ได้ที่อยากทำ ผู้ที่ได้รับผิดชอบในหน้าที่การงานส่วนนี้ต้องเป็นผู้ที่ผ่านการบริหารงานมาแล้วอยู่ในระดับหนึ่ง ที่สามารถแยกแยะเรื่องต่างๆที่อาจเกิดข้อผิดพลาดต่างๆได้ ท่านผู้นั้นคือเป็นผู้ที่มีประสบการณ์แล้วอยู่ในระดับหนึ่ง

ผู้ช่วยผู้จัดการ ผู้ช่วยผู้จัดการนั้นมีหน้าที่ช่วยดูแลการบริหารงานของผู้จัดการในบางทีผู้จัดการไม่สามารถที่ทำได้ทั่วทันเหตุการณ์เกิดขึ้น ผู้ช่วยผู้จัดการคือเป็นบุคคลที่สามารถทำหน้าที่รับผิดชอบแทนผู้จัดการได้หากผู้จัดการไม่สามารถทำงานได้ตามสภาวะแบบปกติ

เลขานุการ มีหน้าเหมือนฝ่ายบุคคล ที่ต้องทำหน้าที่ในการบันทึกเรื่องราวต่างๆเวลามีการประชุมกัน หน้าที่อีกอย่างหนึ่งของเลขาฯ คือการประสานงานกับส่วนต่างๆที่มีความเกี่ยวข้องกับงานภายในองค์กร และองค์กรส่วนต่างๆที่เป็นองค์กรภายนอก เช่น หน่วยงานราชการฯลฯ

การเงินการบัญชี ฝ่ายบัญชีเป็นฝ่ายบริหารการเงินที่ต้องรู้เรื่องเงินเข้าออกรายละเอียดค่าใช้จ่ายต่างๆ แต่ทุกครั้งที่มีเงินเข้าออกฝ่ายการเงินต้องแจ้งให้ผู้จัดการรับทราบเสมอ ทั้งนี้เพื่อเป็นการป้องกันเรื่องทุจริตมิให้เกิดขึ้นในองค์กร และสร้างความเชื่อมั่นต่อเพื่อนสมาชิกฯ

คณะกรรมการ คระกรรมการมีหน้าที่ให้คำเสนอแนะต่อที่ประชุม และหาแนวทางร่วมกันในการเสนอข้อคิดเพื่อการพัฒนาองค์กร และทุกครั้งหากเกิดเรื่องที่องค์กรไม่คาดฝัน ฝ่ายคณะกรรมต้องเข้าร่วมประชุมรับฟังเสนอข้อชี้แนะให้กับองค์กรเสมอทุครั้งไป เสมือนคณะกรรมการทั้งหลายเป็นกระจกส่องเงาให้กับองค์กรในการบริหารงาน

ประชาสัมพันธ์ ฝ่ายประชาสัมพันธ์มีความสำคัญต่อการให้ข้อมูลนักท่องเที่ยวและบุคคลทั่วไปที่มาท่องเที่ยว และการประชาสัมพันธ์ให้ภายนอกรู้จักการท่องเที่ยวของชุมชน การประชาสัมพันธ์ต้องมีประสิทธิภาพและให้ข้อมูลเป็นจริงแก่นักท่องเที่ยว โดยเฉพาะพื้นที่ชุมชนบ้านผาหมอนแต่ช่วงของฤดูกาลต่างๆมีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง และชุมชนของเราเองต้องการที่จะบอกความจริงแก่นักท่องเที่ยวกับสิ่งที่เกิดขึ้นจริง เราไม่ต้องการให้ใครมาบอกแก่นักท่องเที่ยวว่าสามารถทำอะไรๆได้ทุกอย่าง หรือสามารถที่เห็นสิ่งที่เราลงโฆษณาได้ทุกเวลา

ที่ผ่านมาการท่องเที่ยวหลายพื้นที่กลุ่มผู้ประกอบการมักบอกสิ่งที่ไม่เป็นจริงตามโปรแกรมที่ได้เสนอให้แก่นักท่องเที่ยว ในที่สุดผลสุดท้ายชุมชนได้รับการตำหนิเกิดเป็นรอยด่างที่ไม่ดีต่อชุมชนนั้นๆ ทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความเบื่อหน่ายไม่อยากที่จะมาอีก และเกิดผลกระทบของการท่องเที่ยวโดยรวมของประเทศ สิ่งที่ชุมชนมีหน่วยการประชาสัมพันธ์ของชุมชนเอง จุดประสงค์หลักคือการป้องกันการให้ข้อมูลผิดๆที่เกิดผลกระทบท่องชุมชน ข้อมูลที่เป็นจริงจึงเป็นสิ่งที่สำคัญต่อชุมชนและนักท่องเที่ยวทั้งสองฝ่าย